

**«КАСПИЙ ӨңІРІ: ЖАҢА СЫН-ҚАТЕРЛЕР,
ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР»**

Халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн
конференция материалдары
23 сәуір, 2021

**«КАСПИЙСКИЙ РЕГИОН: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ,
НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ»**

материалы Международной научно-практической
онлайн конференции
23 апреля, 2021

**“THE CASPIAN REGION: NEW CHALLENGES,
NEW OPPORTUNITIES”**

materials of the International scientific and practical online
conference
April 23, 2021

Ақтау

«КАСПИЙ ӨңІРІ: ЖАҢА СЫН-ҚАТЕРЛЕР, ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР»
халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн конференция материалдары

23 сәуір, 2021

ТОМ II

«КАСПИЙСКИЙ РЕГИОН: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ, НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ»
материалы международной научно-практической онлайн конференции

23 апреля, 2021

ТОМ II

"THE CASPIAN REGION: NEW CHALLENGES, NEW OPPORTUNITIES"
materials of the International scientific and practical online conference

April 23, 2021

PART II

Ақтау

ӘОЖ 001
КБЖ 72
К 21

Yessenov University президенті
Б.Б. Ахметов жалпы редакциялығымен

Редакциялық алқа:

Б.С. Саубетова, А.И. Омарова, Б.Т. Ауешова, Р.О. Сутбаева, А.М. Джанисенова

К 21 «Каспий өңірі: жаңа сын-қатерлер, жаңа мүмкіндіктер» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн конференция материалдары=**«Каспийский регион: новые вызовы, новые возможности»** материалы Международной научно-практической онлайн конференции = **«The caspian region: new challenges, new opportunities»** materials of the International scientific and practical online conference – том II - Ақтау: Есенов университеті, 2021 - 223 б.

ISBN 978-601-308-427-5

«Каспий өңірі: жаңа сын-қатерлер, жаңа мүмкіндіктер» халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн конференция материалдарының жинағында ғылыми зерттеулер, ғылым мен білім беруде инновациялық технологияларды дамыту мен қолданудың практикалық нәтижелері, сондай-ақ Каспий маңы мемлекеттерінің әлеуметтік-экономикалық даму саласындағы өзекті мәселелер, сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту перспективалары, интеграциялық процестерді құқықтық реттеу, логистика, энергияның қолжетімді түрлерін іздестіру мүмкіндіктері бойынша мәселелер қарастырылады.

В сборнике материалов международной научно-практической онлайн конференции **«Каспийский регион: новые вызовы, новые возможности»** рассматриваются научные исследования, практические результаты развития и использования инновационных технологий в науке и образовании, а также вопросы по актуальным проблемам в области социально-экономического развития Прикаспийских государств, перспектив развития торгово-экономического сотрудничества, правового регулирования интеграционных процессов, логистики, возможностей изыскания доступных видов энергии.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

© Ш.Есенов атындағы Каспий
технологиялар және инжиниринг
университеті, 2021

ISBN 978-601-308-427-5

СЕКЦИЯ 3
КАСПИЙ АЙМАҒЫ: ТУРИЗМНІҢ, ЛОГИСТИКАНЫҢ, ЭКОНОМИКАНЫҢ
ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

СЕКЦИЯ 3
КАСПИЙСКИЙ РЕГИОН: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА, ЛОГИСТИКИ,
ЭКОНОМИКИ И МАРКЕТИНГА

SECTION 3
CASPIAN REGION: PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM,
LOGISTICS, ECONOMY AND MARKETING

УДК 338

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ КУЛЬТУРНОГО И
ПРИРОДНОГО НАСЛЕДИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СОВРЕМЕННЫХ КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЕВ

Абекешев А.И.

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет,
г.Уральск, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается проблема использования экспонатов краеведческих музеев в системе образовательной работы. Анализируются суть и значение такой работы, ее основные принципы. Рассматриваются основные направления образовательной деятельности современных краеведческих музеев, в которых используются предметы культурного и природного наследия. В качестве критериев оценки использованы следующие показатели: экспозиционная деятельность, профессиональное владение работником музея своих обязанности.

Ключевые слова: краеведческий музей, образовательная деятельность, воспитание, культура, экспонат, наследие, краеведение, посетитель.

Сегодня большое распространение получила идея активизации роли музеев в системе образования. Музейные работники отказываются от главенства задач хранения и изучения коллекций в пользу диалога с посетителем, образовательных задач. В самом деле: современный музей является уникальной точкой взаимодействия и взаимопроникновения культуры и образования. Это в полной мере относится и к краеведческим музеям. Актуальность их деятельности обусловлена активным развитием краеведения, изучения родного края и, в частности, родной культуры, развитием туристско-краеведческой деятельности учащихся.

Усиление краеведческой составляющей образования – позитивная тенденция нашего времени и, в частности, прекрасная основа для воспитания подрастающего поколения.

Краеведческая работа издавна входит в учебно-воспитательный процесс, но сегодня эта функция существенно расширяется и модифицируется. Краеведение стало неотъемлемым элементом регионального компонента образовательных стандартов, отражающим своеобразие края, специфические потребности и интересы региона в области образования. Подчеркнем, что музеи активно включились в эту работу.

Как показывает практика, наиболее эффективны такие формы и методы образовательной деятельности на базе музеев, где дети и молодежь сами являются активными участниками, где широко применяется наглядность – следовательно,

Следует сказать, что само понятие «образовательная деятельность» – довольно

молодое; оно получило распространение в начале 1990-х годов. Это вызвано появлением новых подходов в работе с музейными посетителями. До конца 1980-х годов научно-просветительная работа в музеях должна была проводиться в основном в соответствии с коммунистической идеологией. Затем, в связи с «перестройкой» появилась необходимость пересмотреть отношение к получению информации о музейных предметах. Сегодня она перестает восприниматься сквозь призму идеологических парадигм; формируется новое ценностное отношение к историко-культурному наследию, а значит, актуально и развитие образовательной деятельности в рамках работы музеев (в том числе – краеведческих).

Ведущая тенденция на современном этапе – переход от единичных и эпизодических контактов с посетителями к созданию многоуровневой системы музейного образования. Также происходит и постепенное приобщение к культуре музея, правил поведения в нем.

Сегодня музей является полноправным партнером образовательных учреждений по решению задач, связанных с воспитанием, обучением и развитием не только детей, но и взрослых. Большая роль принадлежит при этом предметной среде, которая во многом выполняет функции учителя, воспитателя, преподавателя, а посетитель музея, в свою очередь является зрителем, учеником. Он получает знания, делает открытия, испытывает эмоции, извлекая всевозможную информацию, всесторонне развивая свою личность. Предметы культурного и природного наследия обладают огромной силой убеждения, и талантливо составленная экспозиция побуждает зрителя к большему, нежели простое созерцание – к мышлению, развитию душевных качеств и формированию определенного отношения к миру и самому себе.

Экспонаты передают сведения не только о самих себе, но и о тех фактах, явлениях и процессах, символом или знаком которых выступают. Следовательно, для организации успешной образовательной деятельности в краеведческом музее огромное значение имеют сведения о научной, информативной, эстетической ценности отдельных предметов, полученные в процессе изучения фондов. Именно они играют первостепенную роль при отборе музейных предметов для экспонирования. При подготовке экспозиции, помимо ценности предметов, также нужно предусмотреть, какие эмоции могут испытывать посетители (особенно – дети) при получении информации от того или иного экспоната.

Для эффективного осуществления образовательной деятельности на базе музея надо, чтобы содержание и форма экспозиции находились в единстве. Эта проблема начинает решаться уже на стадии отбора предметов культурного и природного наследия для экспозиции. Тут определяются и самые рациональные формы размещения экспонатов в отдельных комплексах. Оформление экспозиции с эстетической точки зрения также должно составлять единое целое: сочетание цветового, светового и пространственного решения, и оформление сопроводительного текста и этикетаж, и применение аудио – визуальных средств и новейших технологий [1].

В практике экспозиционной деятельности разработан целый ряд принципов, которые обуславливают группировку экспозиционных материалов в музее. Среди них выделим следующие:

- историко-хронологический принцип, который предписывает группировать экспозиционные материалы в соответствии с принятой в той или иной науке хронологией;
- как альтернатива ему может выступать эстетический принцип, то есть сравнение музейных предметов друг с другом по аналогии или контрасту;
- комплексно-тематический принцип (согласно ему, экспозиционные материалы разных типов организуются так, чтобы они были связаны единой темой);

- проблемный принцип (здесь предполагается группировать экспонаты в соответствии с проблемой, поставленной на этапе научного проектирования).

При правильном подборе предметов культурного и природного наследия они должны составлять определенную систему образов, раскрывая тем самым поставленную тему. Исходя из этого, мы можем отметить воздействие предметов на эмоциональную и познавательную сферу посетителя.

Музейный работник, должен точно представлять, это воздействие любого из свойств экспоната на посетителя. Опытные сотрудники музеев умеют пользоваться различными приемами для выявления и усиления свойств предметов, представленных в экспозиции.

Кроме того, для установления смысловых связей между отдельными группами предметов в экспозицию вводятся различные научно-вспомогательные материалы: карты, схемы, таблицы, графики и т.д. В их использовании необходимо соблюдать правильный баланс (они не должны отвлекать от экспонатов-подлинников своей излишней яркостью или оформлением). Также большое место в экспозиции краеведческих музеев принадлежит текстам. Они должны быть однозначными, ясными, по возможности – лаконичными и доступными для разных категорий посетителей.

В современной музейной практике существуют различные способы (иначе говоря – экспозиционные приемы) группировки предметов культурного и природного наследия. Среди них наиболее распространены такие, как:

- выделение центральных экспонатов, которые в целостной экспозиции несут максимальную смысловую и образовательную нагрузку;
- «массированный» показ материалов одного типа, собранных на небольшой площади;
- для привлечения внимания посетителей музея вокруг какого-либо важного экспоната уместно создание разрядки: вокруг него оставляется пустое пространство – оно-то и служит акцентом;
- «экспозиция в окне»: особый экспозиционный прием, позволяющий посетителям как бы заглянуть в другое время и пространство.

Конечно, этим перечнем не ограничиваются возможности группировки музейных предметов. На сегодня творческие коллективы сотрудников музеев придумывают и внедряют собственные оригинальные приемы организации экспозиционных комплексов.

Поскольку музейный образовательный процесс пронизывает все сферы деятельности краеведческого музея, это учитывается на всех этапах: при отборе, изучении, комплектовании и хранении музейных предметов. Всегда рассматривается потенциальное включение последних в разнообразные виды образовательной деятельности музея. При этом очень важно уметь анализировать потребности различных социальных и возрастных групп посетителей, изучать особенности их восприятия пространства музея и вырабатывать дифференцированные методики работы.

Среди перспективных направлений работы последних лет – внимание к культурно-образовательной работе краеведческих музеев. Они становятся центрами как официального, так и неофициального общения для всех категорий населения (начиная с самых маленьких и заканчивая людьми в возрасте) [4].

Мы видим, что, взаимодействие с музейной аудиторией нуждается в постоянном улучшении тематики экскурсий и появлении новых видов экскурсий, разработке новых программ для аудитории краеведческих музеев, появление новых видов уроков (например, урок атрибуция). Краеведческие музеи имеют много разновидностей, определяемых уникальностью территорий, спецификой музейной сети, своеобразием региональной культуры. Их важная миссия – обучение, развитие и воспитательная работа разной направленности.

Образовательная деятельность сегодня является одним из ведущих и активно развивающихся аспектов работы музеев. Можно сказать, что сложился широкий спектр форм подобной деятельности. Так, специалисты-музеееды выделяют 10 базовых форм: экскурсия, лекция, консультация, научные чтения (конференции, сессии, заседания), клуб (кружок, студия), конкурс (олимпиада, викторина), встреча с интересным человеком, концерт (вечер, театрализованное представление), праздник, историческая игра[2].

На сегодняшнем этапе развития музеев проявляется и новый характер работы. Так в последнее время (особенно – после 2010 года), огромной популярностью пользуется праздник на территории музея. Он может быть различной направленности – исторический, этнографический, литературный, фольклорный и другие. Музейный праздник представляет собой комплексную форму культурно-образовательной практики, отвечающей определенной специфике и профилю конкретного краеведческого музея.

К активным формам работы музеев, где используются предметы культурного и природного наследия, можно отнести музейные кружки, музейный клуб, студию. Для участников проводят конкурсы, олимпиады и викторины [2].

Кроме прочего, внедряются формы работы, заимствованные из иных сфер культуры, образования или науки. Ряд форм распространяется благодаря разработке новых технологий музейной деятельности и внедрению компьютерной техники. Это – такие нетрадиционные (инновационные) формы, как историческая игра, мастер-классы, кресты, использование в работе музея мультимедиа, интернета, новейшего оборудования (например – 3D витрин).

Хотелось бы выделить следующие основные направления образовательной деятельности современных краеведческих музеев, в которых используются предметы культурного и природного наследия:

1.Разработка культурных и образовательных программ и проектов для тех или иных категорий музейных посетителей. Для каждой такой категории (например, для дошкольников, учащихся младших классов, студентов и пр.) разрабатываются программы соответственно их возрасту, интересам и уровню знаний.

2.Создание и внедрение в практическую деятельность новых музейно педагогических технологий. Главное тут – развитие способности учащихся воспринимать музейную информацию, понимать язык музейной экспозиции, развитие воображения, фантазии, творческой активности. Популяризация наиболее удачных новых технологий музейного образования происходит в форме отдельных проектов и осуществляется на разных площадках.

3.Взаимодействие и постоянное сотрудничество с различными образовательными организациями и учреждениями – школами, детскими садами.

4.Обобщение и изучение (а затем и внедрение у себя) опыта воспитательной и учебной деятельности различных музеев.

5.Включение предметов материального наследия в процесс музейной коммуникации. При этом комплексно изучается и нематериальное наследие народа – фольклор, народные ремесла, игра на инструментах и пр., которое на сегодняшний момент очень нуждается в популяризации и трансляции новым поколениям.

Отметим, что ныне во многих музеях краеведческого профиля имеются адресные программы, ориентированные и на детскую, и на взрослую аудиторию. В некоторых музеях, кроме того, создаются целые отделы образования, детские центры и т.п. Происходит рассмотрение новой, актуальной проблематики; реализуются интересные методики, и все это, разумеется, находит отражение в инновационных культурно-образовательных программах и проектах.

Особое внимание отводится в наше время проектной деятельности музеев. Определение «проекта» позволяет выделить из всего многообразия видов музейной

деятельности именно те, которые, существенно отличаются от рутинной работы или проектов. Свойства проекта – инновационность, единство, целенаправленность, определенные временные рамки и высокая степень адаптированной ко внешним условиям [3].

Как правило, музейный образовательный проект предусматривает создание экспозиции (то есть использование предметов) и проведение цикла определенных мероприятий. По сути дела, любой такой музейный замысел – это психологическая и социальная попытка создания чего-то нового независимо от того, участвуют ли в его проектировании и исполнении подходящие эксперты. Можно, следовательно, сказать, что проект – это оригинальный метод и форма организации музейной деятельности, без которой не представляется полноценная жизнь современных музеев.

В экспозиции многих краеведческих музеев есть превосходнейшие образцы архитектуры и зодчества, живописи, скульптуры, декоративно – прикладного мастерства. Помимо них и в комплексе с ними наши музеи используют в своей социально – культурной и образовательной практике практически все компоненты народной культуры: музыку, хореографию, обряды и праздники, костюм и т.д.

Таким образом, они являются хранителями и активными трансляторами культурной памяти и народных традиций. На этой основе и происходит совершенствование образовательной и просветительской работы российских краеведческих музеев [5].

Итак, мы можем с уверенностью утверждать, что образовательная деятельность – это одно из приоритетных направлений работы современных краеведческих музеев и в данной работе главная роль принадлежит грамотному и творческому использованию предметов культурного и природного наследия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Морозов М.А. Информационные технологии в туристской индустрии / М.А. Морозов, Н.С. Морозова. М.: КноРус, 2017. 276 с.
2. Морозов М.А. Оценка конкурентоспособности туристских дестинаций на основе кластерного подхода / М.А. Морозов, Н.С. Морозова // Международная торговля и торговая политика. 2011. N 11. С. 114 — 124.
3. Морозова Н.С. Информационное сопровождение туристского бизнеса / Н.С. Морозова, М.А. Морозов // Туризм и региональное развитие: Сборник научных статей / Отв. ред. Л.Ю. Мажар. Вып. 9. Смоленск: Универсум, 2016. С. 60 — 64.
4. Morozov M.A. Attractive Tourist Destinations as a Factor of its Development / M.A. Morozov, N.S. Morozova // Journal of Environmental Management and Tourism. 2016. Vol. 7. No. 1 (13). P. 105 — 112.
5. Кузина Н.В. «Основы музееведения: активные формы обучения Н. Новгород-2015 г.

ӘОЖ 337.06

ТЕҢІЗ ЖҮК ТАСЫМАЛЫН ЖЕТІЛДІРУ

Абдраймов Р.

Ғылыми жетекші: Кирбасова Л.Г.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада жүк ағымының ұлғаюына әсер ететін негізгі факторларды және жүк ағымдары көлемін кідіртуші факторларды зерттеп, теңіз тасымалыны нарығының даму бағыттарын анықтаған. Ақтау порты арқылы халықаралық тасымалдардың дамуы,

басқа Каспий жағалауы мемлекеттерінің порт 155 және шектес көлік инфрақұрымымен, Каспий бассейнін басқа дүниежүзілік бассейндермен байланыстырушы су көлік жолдарының дамуымен тікелей байланысты.

Түйінді сөздер: Ақтау порт, теңіз тасымалы, жүк ағымы, инвестор, көлік торабы.

Қазақстан Республикасы мен Әзербайжан Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылғы 27 тамызда орнатылды. Қазақстан-Әзербайжан қатынастары Қазақстан Президенті Н.Назарбаевтың 2005 жылы мамырда Баку қаласына жасаған ресми сапарының қорытындысында қол қойылған Стратегиялық әріптестік пен одақтастық қатынастар туралы шартқа сәйкес дамып келеді [1].

Қазақстанда Әзербайжандық кәсіпкерлердің қатысуымен 36 шағын кәсіпорын жұмыс істейді, оның 13-і бірлескен кәсіпорын болып саналады. Әзербайжанның Қазақстан үшін стратегиялық әріптес.

Ақтау көлік торабы - өндіріс қорларының құрылымы бойынша күрделі, көпжақты көлік кәсіпорындарының кешені. Ол мұнай-газ және басқа да өндірістік кешендер аймағында әртүрлі көлік түрлерінің өзара қатынастарының тоғысуында қалыптасады. Көлік торабының қызмет атқаруы Қазақстан территориясы арқылы өтетін транзиттік жүктер ағымын, Қазақстанның және басқа мемлекеттердің арасындағы экспорттық-импорттық тауар айналымын көрсететін жұмыстар көлемінің қатынасы арқылы анықталады. Жүк ағымдарының біркелкі еместігі бірқатар теңіз көлігіне қатысты сыртқы факторларға байланысты болғандықтан, мекемеаралық қатынастарды реттеудің шаруашылық механизмі көлік торабында тоғысатын көлік түрлерінің өзара қарымқатынастарын барынша айқын анықтауы қажет. Тек қана осы жағдайда экономикалық шығындар мен эффект қолданып отырған ресурстарға пропорционалды бөлінетін болады [1]. Қазіргі заманға сай жағдайларда экономикалық субъектілердің бәсеке қабілеттілігінің жоғары жәрежесін Қазақстанның көлік жүйесінде Ақтау портының дамуы бойынша мақсатты шаралар жүргізбей қамтамасыз ету мүмкін емес. Ақтау теңіз сауда портының Каспий теңізінің шығыс жағалауында орналасқандығымен және Қазақстан Республикасының әртүрлі құрғақ жүктердің, шикі мұнай мен мұнай өнімдерінің халықаралық тасымалына арналған жалғыз теңіз порты болып табылатындығымен сипатталады. Менің ойымша, жүк ағымының ұлғаюына әсер ететін негізгі факторлар болып табылатындар: 1. «АХТСП» РМК-ң икемді тарифтік саясатты және жеңілдіктер бар теміржол тасымалын қолдану есебінен транзиттік жүктердің үлкен көлемдерін тарту; 2. Жүк тасымалы мерзімін қысқарту; 3. Жақсарған қызмет көрсету (ақысыз сақтау мерзімдерін ұлғайту, клиенттерге қызмет көрсетудің жеделділігі және т.б.); 4. Шығыс Еуропалық нарыққа жеткізілетін металл өнімдерінің экспорттық ағымын Жаңа ауыл-Новороссийск маршрутынан Жаңа ауыл-Ақтау-Баку-Батуми, Жаңа ауыл-Ақтау-Волга-Дон-Қаратөңіз-Жерорта теңізі бассейні порттары маршрутына қайта бағыттау; 5. Шикізат тасымалының дамуы мен сәйкес түрде сусымалы жүктер импорттының жоғарылауы. Қазіргі уақытта, жүк ағымдарының көлемін ұстаушы факторлар болып келесілер табылады: Ирандағы металл өнімдері нарығының толық қанағаттануы; альтернативті тасымал маршруттарының болуы (қазақстанның металл өнімдерінің «Испат-Кармет»- тен Сарахсарқылы, Новороссийск порты арқылы, ресейлік металл өнімдерінің металлургия комбинаттарынан Астрахан порты арқылы). Жүк-технологиялық процестердің интенфикациясының маңызды бағыттарының бірі болып табылатын Ақтау порты арқылы дөңді дақылдар тасымалдау көлемінің үлкен потенциалы бар. Қазақстан үшін жылына 6 миллион тоннаны құрайтын нарық 156 сұранысы көлемі бар Иран ерекше маңызға ие. Ақтау порты арқылы дөңді дақылдар тасымалы республиканың батыс облыстарының өнімдерін экспорттауда елеулі үнемдеуге қол жеткізуге мүмкіндік береді, дөңді дақылдар терминалы құрылысының аяқталуы тек қана қазақстандық өндірушілердің дөңді дақылдар тасымалының көлемін ғана емес, сондай-ақ транзиттік жүктерді тартуға жағымды жағдайлар жасайды. Сонымен, жүк ағымдарының ұлғаюына әсер ететін негізгі факторлар болып келесілер табылады: 1. «Қазақстан темір жолы»ҰК АҚ

Бейнеу – Аксарайская бағытынан Бейнеу – Ақтау бағытына тасымал жоспарын өзгертуге дайындығы мен қазақстандық теміржол бөлігінде төмендету коэффициенттерінің болуы. 2. «Қазақстан темір жолы» ҰК АҚ-ң Бейнеу-Маңғыстау тармағын күшейту және жүктерді қабылдау технологиясын жетілдіру[2]. Жүк ағымдары көлемін кідіртуші факторлар болып табылады: 1. Еуропадағы мақта сатып алушылардың мақтаны өзен жолдары арқылы тасымалдауға қызығушылығының жоқтығы. 2. Тасымалдау мерзімінің ұлғаюы. 3. Жүктің сипаты мен ерекшелігі. 4. Бәсекелес маршруттардың дамуы (Түркменбашы портының қалпына келтірілуі; Саракс станциясының өткізу қабілетінің ұлғаюы). Жағдайды аналитикалық талдау келесіні айта кетуге мүмкіндік береді: а) қорғасын және мырыш концентраттары дайын өнімді Иранға экспорттау шартымен Ираннан импортталады; б) Иранның Исфахан қаласының металлургия комбинатына бағытталған кокс тасымалы әлі де төмен. Бұл Атырау мұнай өңдеу зауытында жіберу бағасын жоғарылатуымен байланысты болуы мүмкін. Иран нарығына кокс тасымалдау стихиялық сипатқа ие; в) Азербайжан мен Ираннан импортталатын жемістер импорты маусымдық сипатқа ие. Жоғары болжам көлемі жылына 3 мың тонна, төменгі болжам көлемі 2 мың тоннаны құрайды; д) жабдықтар тасымалы негізінен үлкен көлемді жүктердің тасымалынан тұрады. Ол Каспий шельфінің кен орындарына және Батыс аймақтың басқа да кен орындарына тасымалданады[3].

«Маңғыстаумұнайгаз» мұнай компаниясы географиялық факторларға, өндіру көлемінің өсуіне, өткізу нарықтарының болшағына және Бозашы мұнайының мейлінше арзан әдісі болуына байланысты мұнай тасымалдау бойынша негізгі клиент болып табылады SWAP жобасы жүзеге асырылуда, бұл мұнайды Иранның солтүстік порттарына және әрі қарай алмастыру жүйесіне байланысты тасымалдауды білдіреді. Бұл схемада Иранның солтүстігіне (Анзали портына) жеткізілген бозашы мұнайын Иранның оңтүстігіндегі (Бандер-Аббас порты) иран мұнайымен алмастыру қарастырылған. [4]. Сонымен қатар Ақтау теңіз порты ұзақ уақыт бойы негізінен екі мақсатты орындауға бағытталды: жүк ағымдарын қабылдауды тездету және олардың ретсіздігінің порт қызметіне жағымсыз әсерін төмендету. Инвестициялардың шектеулілігіне байланысты порттың кейбір шаруашылықтары қажетті дамуға жете алмады.

Қазіргі кездегі Қазақстанның Иран бағытындағы дәнді дақылдар экспорты аз көлемді құрайды, экспорттың азаюының негізгі себептерінің бірі Иранның өз азық-түлік бағдарламасын қабылдауы болып табылады. Сондай-ақ «Азық-түлік корпорациясы» дәнді дақылдар жеткізуді қайта жандандыру туралы келіссөздер жүргізуде. Келісімшартқа қол қойылған жағдайда және Иранға бидайды экспорттау көлемінің ұлғаюы жағдайында, Ақтау порты арқылы тасымалдау маршруты басқа Сарахс арқылы теміржолмен тасымалдаумен салыстырғанда едәуір тартымды болып көрінеді. Қазақстан Республикасы территориясы арқылы өтетін мақтаның транзиттік ағымын құраушы мемлекеттер болып Өзбекстан Республикасы (тасымалдағы үлес салмағы 75% құрайды), Түркменстан (14%), Тәжікстан – (6%), Қырғызстан – (4%) табылады. Мақта тасымалының негізгі бағыттары болып Батыс Еуропа елдер мен Балтық бойы мемлекеттерінің теңіз порттары табылады. Ресейге – 26%, Латвия – 18%, Швейцария – 11%, ҚХР – 7%, Ұлыбритания – 6%, Австрия мен Бельгияға 4%-дан, қалғандары -24%. Сонымен бірге, мақта тасымалының елеулі бөлігі Бандер-Аббас, Поти порттары арқылы теңіз тасымалына өтуде. Иран бағыты маршруты Оңтүстік-Шығыс елдері, сондай-ақ Пәкістан, Үндістан мен Бангладеш нарықтарына тасымалдау үшін ерекше тиімді болды. Мақта экспортының жалпы көлемінің салыстырмалы төмендеуі Өзбекстан Республикасының жеңіл өнеркәсібінің ішкі өндірісінің өсуімен түсіндіріледі. Қазақстан, Өзбекстан және Ресей Федерациясы өкілдерімен Ақтау порты арқылы Ресейдің су жолдарымен Еуропа елдеріне өзбек мақтасы тасымалының жобасын жүзеге асыру бойынша шаралар анықталды. «АХТСП» РМК өзбек мақтасының тасымалының порт арқылы тасымалдану схемасы мен технологиялық карталары дайындалды, осы тасымал маршрутының технологиялық және экономикалық тартымдылығын дәлелдейтін Бизнес-Жоспар дайындалды. Сондай-ақ өзбек мақтасының экспорты мерзімі Волга-Балт каналы бойынша навигация жабылу кезеңіне сәйкес келетінін ескеріп, «АХТСП» РМК Өзбекстан

тарапына тасымалдау шығындарының арзандататын Иран порттарына бағытталған металл өнімдерін тасымалдаушы кемелер трюмдерінде контейнерлік теңіз тасымалдарының схемасын ұсынды. Мұнай тасымалдау қазіргі кезде қолданылып отырған келесі маршруттар бойынша жүзеге асырылуда: - Каспий Құбыржелісі Консорциумы (КТК) жүйесі бойынша Новороссийск порты арқылы; - Атырау-Самара, Кеңкияқ-Орск, Павлодар-Омск құбыр желілері бойынша; - Ақтау-Махачкала – Новороссийск және Ақтау-Баку-Бами (Супса) теміржол-суқұбыр желілері аралас байланыс жолы арқылы. Ақтау теңіз порты Каспий теңізінің қазақстандық секторын (КСКМ) игерудің Мемлекеттік бағдарламасы бойынша мұнай тасымалдауда маңызды болашақ көлік жолдарының бірі ретінде қарастырылуда. Осыған байланысты Ақтау-Баку, Ақтау-158 Махачкала, Ақтау-Нека желілері арқылы мұнайды танкерлік тасымалдауды ұлғайту мақсатында құрылып жатырған жаңа аймақта жылдық өткізу қабілеті 9,6 млн тонна құрайтын төрт мұнай айлақ құрылысын жүргізу уақтылы болып табылады. Жоғарыда айтылғанды түйіндеп Ақтау порты арқылы мұнай жөнелтуді кепілді түрде ұлғайту келесі факторлармен қамтамасыз етіледі: -мұнай өндіруші мекемелердің мұнай өндіру көлемін ұлғайтуы; -мұнай өндіруші мекемелердің географиялық тартымдылығына және қажетті инфрақұрылымы мен коммуникацияларының барлығына байланысты Ақтау портына бағыт алуы; - мұнай тасымалын әртүрлі бағыттарда жүзеге асыруға мүмкіндік беретін танкерлік жүк тасымалының көп бағыттылығы. Ақтау порты арқылы тұрақты көлік коридорын құру «Казмортрансфлот» Ұлттық компаниясы бойынша үкімет шешімдері қабылдануы жағдайында өзіндік мұнай құю және құрғақ жүк флотын құруға жағдай жасайды. Ақтау порты арқылы халықаралық тасымалдардың дамуы, басқа Каспий жағалауы мемлекеттерінің порт және шектес көлік инфрақұрымымен, Каспий бассейнін басқа дүниежүзілік бассейндермен байланыстырушы су көлік жолдарының дамуымен тікелей байланысты [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Исследование проблемы увеличения торговых потоков и разработка организационно-правовой системы освоения мультимодальных перевозок по международным транспортным коридорам РК. – Алматы.: НИИ ТК, 2010.
2. Указ президента Республики Казахстан «О государственной программе освоения казахстанского сектора Каспийского моря»
3. Милославская С.В. Мультимодальные перевозки в условиях перехода к рынку // Сб. научн. трудов МГАВТ. – 2004. – 187 с.
4. Инвестиционная программа развития порта Актау до 2015 года

ӘОЖ 339

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ЭКОНОМИКАҒА ИНТЕГРАЦИЯЛАНУЫНДАҒЫ КӨП ВЕКТОРЛЫ БАҒЫТЫ

Абдраймов Р., студент

Ғылыми жетекші: Исақұлова А.Т.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Азия мен Еуропаның қиылысындағы геосаяси орналасуы, экономикалық және әскери-саяси мүдделері, сондай-ақ қазіргі бар экономикалық әлеуеті Қазақстанды ірі аймақтық мемлекет ретінде қалыптастырудың алғышарттары болды, Қазақстан өзара

қауіпсіздік, егемендікті құрмет тұту, аумақтық тұтастық принциптерімен өзінің төңірегінде тұрақтылық пен ізгі көршілік аймағын қалыптастыруға мүдделі.

Түйінді сөздер: халықаралық саясат, интеграциялық бірлестік, көпвекторлық жол, индустриялық-инновациялық даму.

Қазақстан халықаралық саясатта беделі бар ел, көптеген интеграциялық бірлестіктердің бастамашысы ретінде танылып жүр. 1992 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болғаннан кейін ең ірі әлемдік және аймақтық деңгейдегі ұйымдарға мүше атанды. Ядролық қаруды таратпау саласында еліміз бүкіл әлемге үлгі көрсетті, Бүгінде Қазақстан Еуразиялық экономикалық одақ, Шанхай ынтымақтастық ұйымы, Ислам ынтымақтастық ұйымы, Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары кеңесі және т.б. халықаралық ұйымдардың белді мүшесі.

1991 жылдан бастап сыртқы саясат пен халықаралық қатынастар саласында көптеген шаралар іске асырылды. Қазақстан өзінің барлық көршілерімен, негізгі әріптес мемлекеттерімен байыпты және болжауға болатындай байсалды қарым-қатынастар орнатты. Сыртқы саясаттың негізгі дінгегі - көпвекторлық жол, яғни көп бағыттылық. Ол - еліміздің геосаяси жағынан орналасуына байланысты өмірдің өзі талап етіп отырған қалыпты жағдай. Өткен уақыт ішінде Қазақстан Республикасын дүние жүзінің 180-нен астам мемлекеті таныды.

Еліміз тарихи өлшем бойынша өте қысқа мерзімде, халықаралық қатынастардың жауапты субъектісі ретіндегі беделін бекітті. Бүгінде өзекті әлемдік мәселелерді шешу және жаңа әлемдік тәртіпті құру ісіне белсенді қатысып қана қоймай, сол бағыттарда бірқатар бастамалар көтеріп, оның оң шешілуі жолында нәтижелі шаруалар атқаруда. Осындай белсенділік пен нәтижелі іс-әрекеттің арқасында Қазақстан халықаралық аренада тұрақтылықтың, мемлекет дамуының қарқынды және өркендеген моделінің бастаушысы ретінде лайықты бағасын алып отыр. [1]

Географиялық және геосаяси тұрғыда еуразия кеңістігінің қақ ортасында, әлемнің жетекші державаларымен көршілес орналасу, мемлекеттің сыртқы саясатына әсер етпей қоймауы мүмкін емес. Сол себепті тәуелсіздіктің алғашқы күнінен бастап, Қазақстан Ресей Федерациясымен және Қытай Халық Республикасымен екіжақты қарым-қатынастарға стратегиялық басымдық беріп, үнемі дамыту үстінде.

Тәуелсіздіктің барлық жылдары ішінде Еуроодақпен белсенді саяси үнқатысу сақталуда. «Еуропаға жол» Мемлекеттік бағдарламасын іске асыру нәтижесінде Қазақстан негізгі Еуропа мемлекеттерімен ынтымақтастықты әріптестіктің аса жоғары деңгейіне шығара алды. Еуроодақ елдері бүгін Қазақстанның әлемдегі басты сауда және инвестициялық әріптесі болып табылады. Елдің индустриялық-инновациялық даму стратегиясын іске асыру мақсатында ЕО елдерінен озық техниканы және технологияларды тарту Қазақстанның сөзсіз жетістігіне айналды.

Сыртқы саясат және дипломатия әрқашан да елдің әлеуеті мен қуатының көрсеткіші ретінде қала береді. Біз қарқынды дамып келе жатқан көпұлтты еліміздің мүдделеріне халықаралық аренада табысты өкілдік етудеміз.

Еліміздің жаһандық және өңірлік деңгейлердегі көпжақты құрылымдар жұмысына белсенді қатысуы халықаралық беделіміздің күшеюіне мүмкіндік беруде. Бұл ретте Қазақстан қызметі БҰҰ жарғысының мақсаттары мен қағидаларына сәйкес келетін халықаралық ұйымдарда ғана көрініп отыр.

Сыртқы саясаттың жасалуы және жүзгізілуі ешқашан ішкі саясаттан бөлек жүзеге асырылмайды. Мемлекеттердің халықаралық майданда ортаға қойған саясаты негізінде ол мемлекеттердің сыртқы саясаттағы мақсаттары, экономикалық жағдайларының әлеуметтік деңгейі және ішкі саясаттағы болып жатқандардың бір жиынтығы болып алдымызға шығады. Әртүрлі ықпалдардың жиынтығы ретіндегі осы саясаттар халықаралық конъюнктураға сәйкестігі мөлшерінде жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының басымдық берілетін бағыттары бірінші кезекте біздің еліміздің географиялық орналасуы және оның ұлттық мүдделері сияқты ұзақ мерзімді сипаты бар факторлардың ықпалымен қалыптасты.

Азия мен Еуропаның қиылысындағы геосаяси орналасуы, экономикалық және әскери-саяси мүдделері, сондай-ақ қазіргі бар экономикалық әлеуеті Қазақстанды ірі аймақтық мемлекет ретінде қалыптастырудың алғышарттары болды, Қазақстан өзара қауіпсіздік, егемендікті құрмет тұту, аумақтық тұтастық принциптерімен өзінің төңірегінде тұрақтылық пен ізгі көршілік аймағын қалыптастыруға мүдделі. [2]

Қазақ елі өз тәуелсіздігін жария еткен 1991 жылғы 16 желтоқсаннан бастап демократиялық даму жолын таңдайтындығын жалпы әлемге жария етіп, еліміздің өзіндік сыртқы саясатын қалыптастыра бастады. Еуразия кеңістігінде алып аумақты алып жатқан еліміз сыртқы саяси басымдықтарын айқындауда, орналасқан аумағының географиялық саяси (геосаяси) жағдайынан шыға отырып көпвекторлы бағыт ұстанды.

Әлемдік саяси теорияда көпвекторлы сыртқы саясат демократиялық мемлекеттерге тән. Демократиялық мемлекеттің сыртқы саясаты өзге елдердің ішкі ісіне араласпау, олардың территориялық біртұтастығын құрметтеу, өзге елдермен тең дәрежелі қарым-қатынастарға түсу, өз ұстанымдарын өзге елдерге таңбау, өзге елдердің саяси тәртібі мен экономикалық жүйесін және этникалық, діни құндылықтарын құрметтеу ұстанымдарына негізделетіні көпшілікке мәлім. Өзінің сыртқы саясатында осы ұстанымдарды басшылыққа алған кез келген мемлекет әлемдегі барлық елдермен, оларда үстемдік құрып отырған билік тәртібіне қарамастан, тату-тәтті қарым-қатынас орнатады. Ал бұл – әлемдегі тепе-теңдікті сақтаудағы басты талап. ХХІ ғасырдағы әлемдік халықаралық қатынастар өзінің әр алуандығымен ерекшеленді. Әлем елдері бүкіл дүниежүзін қамтыған (БҰҰ немесе НАТО) немесе белгілі бір аймақтағы елдерді біріктіретін (ЕО немесе ШЫҰ) альянстар мен одақтар құрамында өзара бірлесіп өмір сүреді. Егемендіктің алғашқы жылдарынан бастап-ақ көпвекторлы сыртқы саясат ұстанған Қазақстан әлемнің алпауыт елдерімен келісімге келе білді. Қазақстан экономикалық әлеуеттік қоры мол әрі әскери-стратегиялық аймақ болғандықтан, географиялық саяси (геосаяси) жағдай өте күрделі болды. Сол себепті де еліміз әлемнің жетекші елдерімен жан-жақты қарым-қатынастарды нығайтуға бар күш-жігерін салды.

Нарыққа көшу өзара байланыста және дүниежүзілік экономикамен бәсекелестікте дамитын ашық тұрпаттағы экономикамен бірге дүние жүзінің көптеген елдерімен халықаралық экономикалық байланысты кеңейтуді қажет етеді.

Қызметтің сыртқы экономикалық сферасы мемлекеттің, оның жеке және заңи тұлғаларының ұқсас шетелдік қатысушылармен және халықаралық қаржы-кредит институттарымен сауда, кредит, инвестициялық, борыш, есеп-қисап, трансферт және өзге де операциялар кезінде қатысуымен байланысты қатынастардың кең шеңберін қамтиды. Басқаша айтқанда, бұл — валюталық есеп-қисап жүйесі ортақтастыратын резиденттердің бейрезиденттермен, елдің экономикалық агенттерінің «басқа дүниемен» (Ұлттық шоттар жүйесінің түсіндірмесі бойынша) қатынастары. Бұл қатынастарда және сыртқы экономикалық байланыстар жүйесінде қаржы үлкен рөл атқарады. Ол шаруашылық жүргізудің экономикалық құралы ретінде Қазақстанды дүниежүзілік экономикаға ықпалдасуды (интеграциялауды) жүзеге асыру үшін пайдаланылады. Халықаралық экономикалық байланыстар сферасында қалыптасып отырған қаржы механизмі Қазақстан Республикасының халықаралық ынтымақтастығы саласында мемлекеттік қаржы саясатын іске асырудың құралы болып табылады.

Халықаралық байланыстарды дамытудағы қаржының рөлі үш бағыт бойынша көрінеді:

- қаржы көздерін іздестіру және халықаралық ынтымақтастықтың әр түрлі бағыттарын қаржыландыру үшін қажетті қаржы ресурстарын жұмылдыру;
- халықаралық ықпалдастық процестерді реттеу;

- халықаралық қатынастардың әрбір түрін және бұл қатынастардың тікелей қатысушыларын ынталандыру.

Дамудың қазіргі кезеңінде сыртқы экономикалық байланыстарға мыналар жатады:

- 1) сыртқы сауда;
- 2) шетелдік инвестициялау: бірлескен кәсіпкерлік, соның ішінде заңи тұлғалардың мүлкіне акциялар және басқа бағалы қағаздар арқылы үлестік қатысу;
- 3) концессиялар — елдің аумағында шаруашылық және өзге қызметті жүзеге асыру үшін мемлекет меншігіндегі табиғи ресурстарды, әр түрлі объектілерді пайдалануға мүлік құқықтарын алу, меншікті жалдау;
- 4) Қазақстан Республикасының халықаралық қаржы-кредит ұйымдарына қатысуы; сыртқы экономикалық қызметтің бұл нысанымен шетелдік кредиттер мен қарыздарды беру байланысты және халықаралық қаржы және басқа ұйымдарға жарналар төленеді;
- 5) ғылым, техника, мәдениет, туризм салаларындағы ынтымақтастық;
- 6) шет елдерде елшіліктерді, консулдықтарды және басқа қызметкерлерді ұстау жөніндегі есеп-қисаптарды жүргізу.

Сыртқы экономикалық қызметке сонымен бірге шетелдік активтерге: бағалы қағаздарға, шетелде өнеркәсіп және басқа объектілер салуға капитал жұмсау нысанындағы сыртқы инвестициялау жатады; алайда, қызметтің бұл түрі Қазақстанда қаржылық және материалдық-техникалық ресурстардың жетіспеушілігінен нашар дамыған. Мұндай активтер айтарлықтай дәрежеде шетке «капиталдың кемуі» болып табылады.

Арнаулы (еркін) экономикалық аймақтарды — айрықша құқықтық және экономикалық режимі бар арнайы бөлінген аумақтарды қалыптастыру қызметтің ерекше түрі болып табылады, олар аймақты жеделдетілген әлеуметтік-экономикалық дамыту үшін шетелдік капиталды, прогресивті шетелдік технологиялар мен басқару тәжірибесін тарту мақсатымен құрылады.

Сыртқы экономикалық қызметтің маңызды аспектісі — шетел инвесторларының қатысуы және республика экономикасын тұрақтандыру үшін шетел кредиттерін тарту. Бұл қаражаттар ұлттық шаруашылықтың құрылымын жетілдірудің басым міндеттерін шешу, рынокты тұтыну тауарларымен молайту және экспорттық әлуетті кеңейту үшін нысаналы әрі тиімді пайдаланылуы тиіс. Сыртқы кредиттерді қамтамасыз ету үшін алтын-валюта резервтері жасалған, олар сонымен бірге ұлттық валютаны да қамтамасыз етеді. Кредиттерді қамтамасыз етудің басқа нысаны экспорттық тауарлардың қорлары болып табылады. [3]

Қазақстанда нарықтық реформаларды табысты жүзеге асыру үшін Бүкіл дүниежүзілік банк, Халықаралық валюта қоры, Еуропалық қайта құру және даму банкі, Ислам даму банкі, Азия даму банкі секілді беделді халықаралық қаржы институттарымен, басқа да халықаралық қаржы мекемелерімен іс-әрекетті үйлестірудің үлкен мәні бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Көпвекторлы сыртқы саясат – егемендіктің ерекше көрінісі. Ә. Мұқтар, Т. Шайхиев. Егемен Қазақстан. 31 Қаңтар, 2015 ж. https://www.inform.kz/kz/sholu-kazakstannyn-syrtky-sayasaty-v-bolim_a2919004
2. Қазақстанның сыртқы саяси жетістіктері. Н. Сейдін. <https://qazaqadabiet.kz>
3. Қазақстан Республикасының сыртқы саясатта ден қоятын басымдылықтары. Ж.А. Атымтаева. ҚазҰУ Хабаршысы, Алматы, 2009 ж.

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМ КЕШЕНІН ТАЛДАУ

Айтбай Ғ.

Ғылыми жетекші: Абдиева С.Р.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада көлік-логистика инфрақұрылымының тиімділігін арттыру мәселесі, көлік инфрақұрылымының желісі негізгі маңызын, республикалық және жергілікті маңызы бар автомобиль жолдарының желісін, қалалық және ауылшілік маңызы бар автомобиль жолдарының желісін, жол-жөндеу жұмыстарын орындау есебін және Маңғыстау облысының көлік инфрақұрылым кешенін талдау қарастырылды.

Түйінді сөздер: автомобиль жолдары, республикалық және жергілікті маңызы бар автомобиль жолдары, қалалық және ауылшілік маңызы бар автомобиль жолдары.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың кезекті рет жасаған «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайын-дағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Жолдауында алдағы уақытта орындалуы тиіс негізгі 10 басым бағыт атап көрсетілген. Экономикалық, әлеуметтік тұрмыстың жағдайын жақсартуға бағытталған бұл Жолдаудың қоғамға тигізер пайдасы көп болмақ. Ең бастысы аталған міндеттер жауапкершілікпен, абыроймен атқарылуы тиіс. Бүгін Елбасы міндеттеген мәселелердің ішіндегі төртінші басымдыққа тоқталмақ-пыз. Яғни, көлік-логистика инфрақұрылымының тиімділігін арттыру мәселесі. Бұл тақырыптың өзін сан тарауға бөліп, жіктеп тарқата беруге болады. Біз осы саланың ішіндегі ең маңызды деген тармақтарына көңіл қойып, көз тоқтатсақ [1].

Инфрақұрылымның қарқынды дамуы, Қазақстанның транзиттік әлеуетін пайдалану ол - жол саласына қатысты бағыттар. Сөздеріне сүйенсек, мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша Үкімет көлік инфрақұрылымын дамытуға қомақты қаражат бөліп отыр.

Көлік инфрақұрылымы - индустриялық экономика мен қоғамымыздың тамырына қан жүгіртетін жүйе. Аталмыш саланы алға бастыру мақсатында аймақ бойынша ауқымды шаралар атқарылып келеді [2].

Көлік инфрақұрылымының желісі кеңейуде. Маңғыстау облысының жергілікті маңызы бар автомобиль жолдарының желісі 2948 км құрайды, оның ішінде: 1020 км – республикалық маңызы бар, 1928 км – жергілікті желі, мұнда 1028,7 км – облыстық маңызы бар жолдар және 899,3 км – аудандық жолдар.

Республикалық жолдардың жалпы ұзындығынан облыста жабынсыз 10% ғана (Қазақстан бойынша орташа қиыршық тас немесе асфальтталмаған жолдардың үлесі - 37,6%).

Қалалық және ауылшілік маңызы бар автомобиль жолдарының желісі 2189,1 км құрайды, оның ішінде: 344 км – қалалық маңызы бар, 1845,1 км – ауылшілік маңызы бар [3].

2019 жылы жақсы және қанағаттанарлық жағдайдағы жолдардың үлесі 93,5% құрады. Облыстық және аудандық маңызы бар жолдарды балансқа қабылдау бойынша жұмыстар жүргізілді. Ауданның автожолдарында жалпы ұзындығы 213,3 км жол-жөндеу жұмыстарын орындау есебінен 2025 жылға дейін жақсы және қанағаттанарлық жағдайдағы жолдардың үлесін 99,8%-ға дейін арттыру жоспарлануда .

Кесте 1 - Жергілікті жолдардың жағдайын жақсарту

№ п/ п	Нысаналы индикатор лар	Жауапт ы орында ушы	Ақпар ат көзі	Өл · бір л.	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
					нақт ысы	баға лау	жос пар	жос пар	жос пар	жос пар	жос пар
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1 Б Т	Жақсы және қанағаттан арлық жағдайдағ ы жергілікті маңызы бар автожолда рдың үлесі	Жетекшіл ік ететін облыс әкімінің орынбаса ры, ЖКАЖБ	әкімші лік деректе р	%	93,5	86,6	89,6	93,6	96,6	99,6	99,8

Жету жолдары:

Жалпы ұзындығы 598 км жергілікті маңызы бар автожолдарда жол-жөндеу жұмыстарын орындау есебінен 2025 жылға дейін жақсы және қанағаттанарлық жағдайдағы жолдардың үлесін 99,8% - ға дейін арттыру жоспарлануда, оның ішінде:

2021 жыл – 139 км реконструкциялау, салу және орташа жөндеу:

облыстық автожолдар -18,5 км

қалалық-6,3 км,

аудандық-39,9 км,

ауылішілік-73,9 км;

2022 жыл – орташа жөндеу 137 км:

облыстық-9,1 км,

аудандық-67,3 км,

қалалық-6,45 км,

ауылішілік-53,8 км;

2023 жыл – орташа жөндеу 119 км:

облыстық-3,6 км,

аудандық-54,2 км,

қалалық-8,23 км,

ауылішілік-53,3 км;

2024 жыл – 123 км қайта жаңарту және орташа жөндеу:

облыстық-27,5 км,

аудандық-31,6 км,

қалалық-11,8 км,

ауылішілік-52,2 км;

2025 жыл – қайта жаңарту және орташа жөндеу 80 км:

аудандық-2,8 км,

қалалық-11,9 км,

ауылішілік – 65 км.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <https://old2.aikyn.kz/2018/01/12/38745.html>
2. <https://kostanaytv.kz/kz/news/economic/kolik-infrakurylymy-ekonomikanyn-kozgaushy-kushi>
3. Маңғыстау облысын дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған бағдарламасы

ӘОЖ 331.4

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҰРҒЫН ҮЙДІ НЕСИЕЛЕУДІҢ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Абай Алтынай

Ғылыми жетекші: Утебалиева Д.Б.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Қазіргі уақытта туризм саласының даму қарқыны орташа, ұлттық ауқымдағы әлеуметтік-экономикалық әсері мардымсыз. Қазақстан Республикасына туристік ағынды ұлғайту мақсатында кедергілерді азайту және саланы стратегиялық жоспарлау арқылы саланың әлеуетін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау керек.

Қазақстандағы туризм ұлттық экономиканың басым секторларының бірі және өңірлік дамудың маңызды факторы ретінде қарастырылады. Қазақстан Республикасында туризм саласының тиімді жұмыс істеуімен еңбекпен қамтылудың өсуі және халықтың өмір сүру сапасының деңгейін арттыру, өңірлік экономиканы әртараптандыру, өңірдің инвестициялық тартымдылығын арттыру, экологиялық жағдайды жақсарту және табиғат пайдалану процесін оңтайландыру сияқты аса маңызды әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешу байланыстырылады.

Түйінді сөздер: ішкі туризм, туристік индустрия, туристік өнім, инновация, инфрақұрылым.

Туристік саланы дамыту үшін ағымдағы жағдайларды ескере отырып, аумақтардың туристік әлеуетін неғұрлым толық және тиімді іске асыру мақсатында аумақтық экономикалық жүйенің элементі ретінде туризмді дамыту туралы мәселе өзекті болып отыр. Туризмді дамыту мәселесіне ерекше назар аудару аясында туристік саланың экономикалық тиімділігін объективті бағалау оның тұтастай дамуына жеке компоненттердің әсерін ескере отырып, ерекше маңызға ие бола бастайды. Бұл компоненттердің жай-күйі қол жетімді статистикалық деректерге сүйене отырып, туристік саланың тиімділігін бағалау арқылы көрсетілуі мүмкін.

Ішкі туризмнің экономикалық тиімділігін бағалау осы саладағы қолданыстағы және перспективалы іс-шаралардың экономикалық тиімділігін, аумақтың туристік кешенінің қолда бар ресурстарын пайдалану өнімділігін сипаттайтын көрсеткіштер жиынтығын әзірлеуді көздейді.

Туристік бизнесте кешенді желі жүйелері жұмыс барасын оңтайландыру көп көмегі бар, себебі, қызметкерлерге топтық турлардағы бос орындар, бағалардың өзгерісі және тағы басқа қосалқы қызметтер жайлы ақпаратты бере алады. Онымен қоса, бухгалтериядағы сату жүйелері, марткетингтік және экономикалық қызметтер жайлы ақпараттарды бере отырып кәсіпорынның экономикалық және т.б. саласындағы жұмыстарына сараптама жасауына мүмкіндік береді [1]. Туризм индустриясында компьютерлік резервтеу жүйесі ірі және ерекше маңызды ақпараттық жүйе болып табылады. Олар саяхатты жоспарлағанда және индустрияның көптеген саласын резервтегенде, оның ішінде түнеу, круиз, транспорт, турлар, ақша айырбастау, көңіл көтеру барлығын ақпаратпен қамтамасыз етеді. Туристік

компания бизнес аспектісімен тез жұмыс істеуі үшін кеңселік қолдау жүйесіне сүйенеді. Электронды жүйе, атап айтқанда, Интернет дәл қазіргі уақытта туристік өнім туралы белгіленген ақпаратты алуға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен қатар қонақ үйлерде, әуе жолдарына орынды брондауға мүмкіндік жасайды [2]. Электронды брондау жүйелеріне «Габриэль», «Sabre», «Galileo», «StartAmadeus», «Worldspan», «Fidelio Hotel Bank» т.б. бағдарламалары жатады. Аталған жүйелерді қолдана отырып туристік кәсіпорын көптеген кешенді тур өнімдерді туристік нарықтың сұранысы қарай отырып ұсына алады. Электронды брондау жүйелерінің артықшылықтарына олардың дүниенің кез-келген нүктесіне қажетті тапсырыстарды беріп брондау және оның жылдамдығы мен орналастырылуы, көптеген жабдықтаушылармен конфиденциалды тарифтармен жұмыс жасау мүмкіндігі, көрсетілетін қызметтердің сапасының сенімділігі және кез-келген клиенттің өзіндік талдау бойынша индивидуалды турларды жасау болып табылады [3]. Сонымен, қазіргі заманғы туристік фирмалардың қызметін Интернетсіз елестету мүмкін емес. Интернет туристік компанияның ішінде барлық негізгі бизнес әрекетінде қолданылады. Тұтынушыларды іздеп оларды тартудан бастап, коммуникациялық және маркетингтік құрал ретінде және туристік өнімді жасауда Интернеттің рөлі зор.

Соңғы уақытта, кластерлік дамудың негізгі бағыттарын, ЕАЭО елдерінің трансшекаралық аймақтардағы қонақ үй кәсіпорындары қызықтырады. Жалпы құжаттық зерттеу, қонақжайлылықтың шекаралық кластерінің дамуын болжаудың тенденциясы және негізгі факторы ретінде ақпараттық технологиялық факторды анықтады (кесте 1).

Кесте 1 - Қонақжайлылықтың шекаралық кластерінің дамуын болжаудың технологиялық факторы

Факторлар	Сипаты
Интернет	Тұтынушылар ұтқыр болып табылады
	Тұтынушылар иілгіш болып табылады
Заңнама	Қауіпсіздік стандарттары
	Еңбек жағдайын реттеушілер
Кәсіпорындар неғұрлым иілгіш	Жабдықтау арналарын бақылау және басқару
	Өз ресурстарын бақылау және басқару
Ұсынылатын қызметтерді тапсырыс берушінің талабына сай бейімдеу	Демалыс орындары көздерін таңдау бойынша көптеген ақпарат
	Ақша қозғалысы бойынша көптеген ақпарат көздерін таңда
Қоғамдық тамақтану орындарында құрылымдық өзгерістер	Ас үй үрдістерін жеңілдету
	Аутсорсинг

Ақпараттық технологияларды соңғы 20 жыл ішінде тарату, әсіресе, соңғы 10 жылда тарату, кәсіпорындарға өз ресурстары мен жабдықтау арналарын жақсы бақылау және басқаруға мүмкіндік берді. Ақпараттық технологиялар, ұсынылатын қызметтерді тапсырыс берушінің талабына сай бейімдеуге мүмкіндік береді [4]. Тұтынушылар үшін бұл өз ақшасын жұмсай алатын аса ауқымды ақпарат көздерін таңдау болып табылады, сондай-ақ, кәсіпорындар арасында сауда жасау мен өзара байланыс орнату әдеті өзгеріс тауып отыр. Ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың дамуымен қоса, қоғамдық тамақтану орындарының құрылымдық өзгерістеріне тағамдарды дайындаудың жаңа технологиялары әсер етіп отыр, сүйтіп, оларға көптеген операцияларды орындауға, басқа тарапқа (аутсорсинг) жіберуге және ас үйдегі үрдістерді оңайлатуға мүмкіндік береді, алайда, ол жұмыс күшіне теріс әсерін береді деген болжам бар. Нәтижесінде одан әрі бірігу мен көптеген «тізбектердің» (бір фирманың бір типті кәсіпорындары) пайда болуын күтуге

болады. Трансшекаралық аймақтарда кластерлік бастамалар биліктің, ғылыми ортаның және іскерлік құрылымдардың ашық диалогы көмегімен жүзеге асырылады, мұндай ынтымақтастықты үштік спираль деп атауға болады. Кластерлерді құрудың тиімділігі, олардың секторлар арасындағы ынтымақтастығында көрінеді, секторлар қиылысында инновациялық азық-түліктер мен біріктіруші жағдайлар құрылуы мүмкін.

Қазақстанның туризм нарығы болашағы инновациямен тығыз байланыста болуы қажет. Туристік кәсіпорындар тек инновациялық іс-әрекеттерімен дамиды және халықаралық нарыққа шыға алады, сонымен қатар өз тауарлары мен қызметтерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді. Туристік кәсіпкерлікте өзекті мәселелердің бірі болып туристік кәсіпорынның тұрақты дамуы болып табылады. Бүгінгі таңда, бәсекелестік заманында, туризм саласының табысты инноваторларының тәжірибесі дәлелдегендей жаңашылдықты жасау және енгізу жай ғана керек емес, міндетті іс. Болашақта бұл нарықта табысты болудың шарты ретінде мойындалу керек. Бұған мысал ретінде күннен күнге өсіп бара жатқан туристік кәсіпорындар арасындағы бәсекелестікті айтуға болады.

Сонымен қатар, кластерді қолдау бойынша, білім беру мекемелері мен университеттердің бірігуі бойынша және инновацияларды енгізу бойынша, оның ішінде өнеркәсіптік дизайн бойынша ақпараттық - коммуникациялық технологияларды енгізу қосымша құндылық болып табылады. Білімге негізделген мұндай кластерлердің тұрақты болуы мүмкін емес және тек ең төменгі операциялық шығындарды жұмсай отырып, материалдарды беру арқылы дами алмайды. Жергілікті өкілдер мен сыртқы әріптестер арасындағы байланыста негізгі қосымша фактор – байланыс, мысалы, кластерлік фирманың жеткізушілермен, тапсырыс берушілермен немесе трансшекаралық аймақтармен байланысы. Басқа сөзбен айтқанда, жергілікті және аймақтық байланыстардың болуы қатар, шекара маңындағы немесе тіпті жаһандық "жол" болуы керек: байланыс арналары осындай "ойыншылармен" басқа да жерлерде Еуразиялық экономикалық одақ мемлекеттерінің мәшелерінің арасында болуы керек. Осылайша, білім мен инновацияларды кластерде жылжыту үрдісі, күрделі желілер мен үрдістерді, әр түрлі кеңістіктік шеңберінде, (жаһандықтан, мемлекеттік және өңірлікке), қолданыстағы және қиылысу шегіндегі қызметтерді, білімдерді және ақпаратпен алмасуды дұрыс беру үшін магистральмен қамтамасыз ету маңызды болып табылады. Бұл трансшекаралық аймақтарда қонақжайлылықтың болашақ шекара кластерлерін дамытудың негізгі болып табылады.

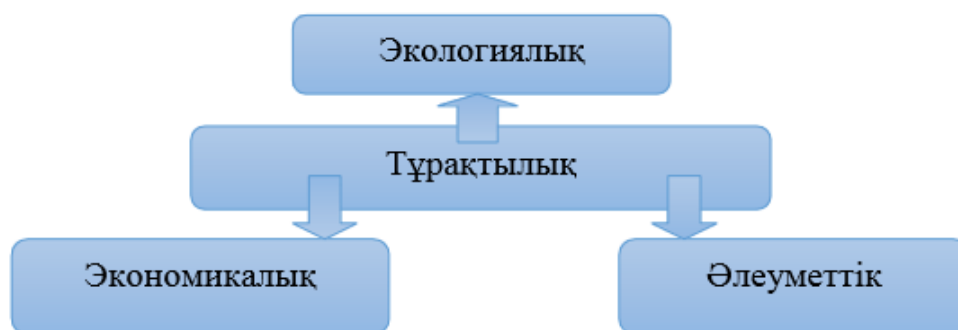

Сурет 1 - Туризм саласын жоспарлауды жүзеге асырудың кезеңдері

Туризм саласын жоспарлауды жүзеге асыруды төрт топқа біріктіруге болады: жоспарлау кезеңі; жоспарды бағалау кезеңі; жүзеге асыру кезеңі; жүзеге асырылғаннан кейінгі кезең. Сонымен қатар, институционалдық жоспарлар 1 суретте көрсетілгендей, әр кезеңге қатыстырылу керек.

Туризм саласын жоспарлауға туристік институттардың әрекеттерін енгізудің қажеттілігі туризм саласындағы көптеген әрекеттерге байланысты. Мемлекеттік реттеу, мұрағатты сақтау, телекоммуникация, шиеленістерді шешу және білім беру сынды

әрекеттер салдарынан жағдайды басқару туризмдегі мемлекеттік мекемелердің рөлі мен міндеттерінің бірінен соң бірінің орындаруына әкеліп отыр. Зерттеушілердің көбісі тұрақтылықтың үш негізі бар деп айтады: экологиялық, экономикалық және әлеуметтік, бұл 2 суретте көрсетілген.

Сурет 2 – Тұрақтылық элементтері

Экономикалық элемент экономикалық өсуге және туристік мақсаттарға қол жеткізетін жоспардың қаншалықты қабілетті екендігін анықтайды. Экологиялық элемент туристік ресурстарды басқару, қоршаған орта ресурстарын тиімді пайдалану және туристік ортаны қорғау мен дамытумен айналысады. Ол, сондай-ақ, экожүйе тұрақтылығына қатерді төмендетеді. Ал соңғы әлеуметтік элемент әлеуметтік дамуды қамтамасыз етеді, туристік жоспарлау туристік ортаның алуан түрлілігіне ие болу мен түсінуге, бағалауға көмектеседі. Туристік экономика мен қоршаған ортаны қорғау және даму байланысын нығайту арқылы туристік қауымдылықтардың өмір сүру деңгейін арттыруға болады. Туризм саласын жоспарлауды басқаруда тұрақтылыққа қол жеткізу үшін туристік мемлекеттік мекемелер әр тұрақтылық элементіне сәйкес топтастырылуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Индустрия рекреационных и туристских комплексов.// Под ред. С. Ю. Вайнштейна. Новосибирск, 2012.
2. Квартальнов В. А. Теория и практика туризма. М., 2013.
2. Н.П. Шамаева. Роль знаний в формировании региональных инновационных кластеров. Вестник Удмуртского Университета. 2016. Т. 26, вып. 1, С. 61
3. Ешенкулова Г.И., Агыбетова Р.Е., Гиззатжанова А.Г. Жаһандық "жол": ақпараттық-коммуникациялық технологиялар. «Цифрландыру жағдайында заманауи туристік индустрияның дамуының негізгі тенденциялары мен ерекшеліктері» халықаралық ғылыми конференциясының еңбектер жинағы 23 ақпан 2018ж.
4. Бисеков А.Т., Агыбетова Р.Е., Гиззатжанова А.Г. Туристік нарықта туризм саласын басқарудағы институттардың рөлі. «Цифрландыру жағдайында заманауи туристік индустрияның дамуының негізгі тенденциялары мен ерекшеліктері» халықаралық ғылыми конференциясының еңбектер жинағы 23 ақпан 2018ж.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ АЙМАҚТЫҚ САЯСАТ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Амангалиева А.С., Тогашева Д.С.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті
Орал қаласы, Қазақстан

Аңдатпа. Экономиканы мемлекеттік реттеудің ерекше бағыты ретінде қарастырылатын аймақтық саясаттың қазіргі теориялық ерекшеліктерін қарастыру оның тиімді жүзеге асуына ықпалын тигізетін негізгі мәселелердің бірі болып табылады. Сондықтан да аймақтар дамуындағы қазіргі қалыптасып отырған жағдайды саралау және соған орай аймақтық саясаттың бағыттарын айқындау өзекті мәселеге айналады. Аймақтық саясаттың мәні - мемлекеттің аймақтық саясатын қалыптастыруды түрлі аудан халықтың өмір сүру деңгейімен сапасын теңестіру аса маңызды.

Түйінді сөздер: аймақтық саясат, мемлекеттік реттеу, аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуы, аймақтық басқару жүйесі, мемлекеттік аймақтық бағдарламалар.

Аймақтық саясаттың мәні мен міндеттері және оларды жүзеге асырудың өзіндік механизмдері бар. Макро экономикалық саясаттың құрамдас бөлігі бола отырып, аймақтық саясат әрбір аймақтың экономикасының тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы экономиканың тиімділігін көтеруді өзінің басты мақсаты етіп қояды. Қойылған мақсатқа жету үшін, әрине, міндеттердің қойылуы шарт. Олардың қатарына: мемлекет пен жекелеген аймақтардың мүдделерін үйлестіру, аймақтық дамудың әрекетті механизмін жасақтау, сонымен қатар аймақтың ресурстық, ғылыми, еңбек әлеуетін барынша пайдалану жатады. Мемлекеттік аймақтық саясаттың негізгі мәні орталық билік органын тәуелді болу және «мемлекеттің асырауы тиіс» идеологиясынан арылу, Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-мәдени және ғылыми-технологиялық дамуына озық технологияларын пайдалану және тұрғынның өмір сүру деңгейіннің тұрақты өсімін қамтамасыз ету болады.

Аймақтық саясаттың мәні мен міндеттері және оларды жүзеге асырудың өзіндік механизмдері бар. Макро экономикалық саясаттың құрамдас бөлігі бола отырып, аймақтық саясат әрбір аймақтың экономикасының тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы экономиканың тиімділігін көтеруді өзінің басты мақсаты етіп қояды. Қойылған мақсатқа жету үшін, әрине, міндеттердің қойылуы шарт. Олардың қатарына: мемлекет пен жекелеген аймақтардың мүдделерін үйлестіру, аймақтық дамудың әрекетті механизмін жасақтау, сонымен қатар аймақтың ресурстық, ғылыми, еңбек әлеуетін барынша пайдалану жатады. Аймақ дегеніміз бірнеше елді- мекеннен тұратын мемлекет территориясын бір бөлігін құрайтын және мемлекеттің мүддесін көтеруге негізделген қоғамдық құру мен басқаруды атаймыз. Аймақтың ролінің күшеюі, біріншіден, мемлекет пен аймақтар арасында басқару функциясын қайта бөлуді, қайта қарастыруды, екіншіден, мемлекеттік территориялық басқару мен жергілікті өзін-өзі басқарудың ең ұтымды үйлесімін көздейді. Бұл жағдай Қазақстанға да тән, себебі мемлекеттік тәуелсіздік құру экологиялық дамыған аймақсыз кеңейтілген әлеуметтік инфрақұрылымсыз мүмкін емес.[1]

Аймақтық экономика – экономиканың өндіріс салаларымен кәсіпорындарды ел аумағының жекелеген өңірлеріне ұтымды орындардың өнімді өткізу аймақтары қалыптастыруды көздейтін сала. Мемлекеттің аймақтық саясаттың негізгі көрсеткіші болып өндірушілер мен тұтынушылардың экономикалық бостандығы және шығармашылық іскерлігі есептеледі. Аймақтар мен шаруашылық бірліктердің өзін-өзі дамытудың міндетті түрдегі келесілер болады:

1.Өзін-өзі басқару.

- 2.Серіктестік таңдаудағы бостандық.
- 3.Өндірісі құрал-жабдықтар нарығы.
- 4.Валюталық қаражат және басқа да элементтер.

Әрбір мемлекетте екі түрлі территориялық құралдар бар:

1.Аралық территориялық құралдар және соған сәйкес билік ететін органдармен басқару.

2.Ең төмендегі әкімшілік территориялық құралдар және жергілікті басқару органдар.

3.Аралық органдар дегеніміз аймақтағы облыстарда басқаратын органдар. Олар өз қызметін өз территориясында мейлінше тәуелсіздік қағидалар негізінде жүргізуге тырысады. Ал, жергілікті билік жүргізілетін ол төменгі әкімшілік органдар ол өз қызметтерін қалалық болмаса селолықаудандарда іске асырылады.

Аймақтық және жергілікті билік органдары қаражаттың негізгі 3 кіріс көзі бар:

- 1.Салықтар;
- 2.Салықтық емес табыстар;
- 3.Пайызсыз беретін ақшалай жәрдемнің түрі.

Мемлекеттік аймақтық саясаттың мақсаттары күрделі әрі көп қырлы болады.

Қазақстанның даму басымдықтары көзқарасы бойынша маңыздылары мыналар болады:

1.Қазақстандық мемлекеттік әлеуметтік- экономикалық негіздерін ығайту мен оның біртұтастығын нығайту, әскери мен экономикалық қауіпсіздікті және экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету;

2.Жеке әлеуметтік топтардың өмір сүру деңгейінде әлеуметтік теңдігін мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясат пен олардың мүдделерінің теңдігін қамтамасыз ету;

3.Аймақтарда әлеуметтік бағытталған нарықтық экономиканың тұрғындарды әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету механизмінің қалыптасуы;

4.Қазақстанның түрлі аймақтағы тұрғындардың өмір сүру деңгейін жоғарлату;

5.Қазақстан Республикасының барлық халықтарының толыққанды ұлттық мәдени дамуына жағдайлар құру. [2]

Мемлекеттік аймақтық саясаттың негізгі мәні орталық билік органын тәуелді болу және «мемлекеттің асырауы тиіс» идеологиясынан арылу, Қазақстан аймақтарының әлеуметтік- мәдени және ғылыми- технологиялық дамуына озық технологияларын пайдалану және тұрғынның өмір сүру деңгейіннің тұрақты өсімін қамтамасыз ету болады.

Бұл кезеңнің саяси стратегиясы 3 негізгі мәселелерге шоғырланған. Олар:

- 1.Кедейшілікті жоғалту;
- 2.Жұмысбастылықты;
- 3.Әлеуметтік интеграцияны жүзеге асыру.

Мемлекеттік аймақтық саясаттың міндеттері алдын- ала қойылған мақсаттармен шартталады және келесі іс-шараларды жүзеге асырады:

1. Аймақтың бюджеттік дербестігінің заңды негізін қамтамасыз ететін саяси, экономикалық және құқықтықсипаттағы шараларды өңдеу;

2. Шаруашылық, қаржы, әлеуметтік, мәдени, ұлттық саясатта орталық билік органдары мен жергілікті органдардың пропорционалды және тізбектелген өзара қарым-қатынасы;

3. Мемлекеттің барлық аумағына әрбір Қазақстанның азаматына конституциялық құқықтары мен бостандықты нақты қамтамасыз ету;

4. Экономиканың рационалды кеңістіктегі құрылымын қалыптастыру, аумақтық еңбек бөлінісін жетілдіру, Қазақстанның аймақтық экономикалық байланыстары мен шаруашылық маманданудың тиімді және бәсекеге қабілетті бағыттарын дамыту;

5. Институционалды және нарықтық инфрақұрылымның тауар, еңбек, капиталдың аймақтық және республикалық нарықтың қалыптасуы;

6. Едәуір күрделі әлеуметтік-экономикалық, этно- саяси, демографиялық және экологиялық жағдайдағы аймақтағы мемлекеттік қолдау көрсету;

7. Өнеркәсіптік және қазба өндірісі жанындағы тұрғындар пунктерінде, депрессивті аудандарда ірі және кіші қалаларға тән проблемаларды шешу.

8. Мемлекеттік аймақтық бағдарламалар әлеуметтік-экономикалық (табыстар деңгейінің төмендігі, кен орындарын игеру салдарынан туатын жұмыссыздардың жоғары деңгейі бәсекелестің шарттың өзгеруі), экологиялық (апатты жағдайлар, климаттың өзгеруі) сипаттағы нақты өлшем көрсеткішіне, мемлекеттің арнаулы экономикалық немесе техника, технологиялық мүдделеріне арнаулы экономикалық аймақтар, технополистер сүйенуге тиіс. Олар мемлекеттік бюджеттен қаржыландырады, ал сыртқы және жергілікті көздер олар үшін басқаша шешімдер қабылдау жолымен тартылуы мүмкін. Мұндай бағдарламалар арнаулы заңдар негізінде жүзеге асуы тиіс. Әрбір аймақ өз мүмкіндіктері аясында өзінің экономикалық саясатын, яғни табыс табу негізін заңмен тиянақтау мен өкілеттілікті өзін-өзі басқару туралы заңдар аймағында жүргізілуі мүмкін. Стратегия даму бағдарламалар мен жоспарлары мен аймақтық саясаты іске асыру механизмі болып табылады.

9. 1995 жылдың ақпан айының басында «1995 жылдағы Қазақстан Республикасын ың әлеуметтік экономикалық дамуының маңызды көрсеткіштері» ресми түрде қабылданды. Ал, 1999 жылы экономика министрлігі 2 кезеңге бөлінген: 1) 1999-2000 жж. 2) 2001-2005 жж. аралығы орта мерзімдік жоспарын дайындады. Бұл орта мерзімдік жоспарлар аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму саясатының негізгі тұжырымдамалары ретінде болды. 1996 жылы Қазақстан Республикасының аймақтық саясатын негізгі бағыттары мақұлданды. Оның негізін салық және бюджет саясатын қалыптастыру арқылы және аймақтық мамандандырылу принципі бойынша үлгі құралды. Бір аймақ жеткілікті маманданғанымен, бюджеті жағынан әлсіз болды. [3]

Аймақтық саясаттың мәні: мемлекеттің аймақтық саясатын қалыптастыруды түрлі аудан халықтың өмір сүру деңгейімен сапасын теңестіру аса маңызды. Осы мүдделер қазіргі жағдайларда ең қажетті шешімді қабылдауды қажет етіп отыр. Өйткені тұрғындар тығыздығы қалалық және ауылдық тұрғындардың ара-қатынасы, олардың кірістерінің бір жанға шапқандығы деңгейлері, ТБИ жұмыссыздығының саны және тағы басқа көрсеткіштерге байланысты Қазақстанның аймақтық әкімшілік аудандары бір-бірінен өзгеше. Жұмыссыздар саны бойынша республика облыстарының үлес салмағы 1,8 % Қарағанды облысы, 20,3% Оңтүстік Қазақстан облысы құрайды. Бұл облыстардағы халық кірісінің бір адамға шаққандағы максимум деңгейі, минимум деңгейі 4 есе үлкен. Қазіргі кезде өнеркәсіп өнімінің 40 % жуығы 3 облыстың үлесіне ие: Атырау, Қарағанды, Павлодар.

2. Аймақтық саясат қалыптастырудың маңызды негізінің бірі елдің өндіргіш күште жерін дамыту мен орналастыруды тиімділігінің объективті қажеттілігі. Бұл саясатты іске асыру құралы ретінде өндіргіш күштерді тиімді орналастыру аймақтық саясаты жүргізбестен бұрын айқындалуы қажет.

Аймақтық басқару жүйесін жетілдіру үшін бүгінгі таңдағы әлеуметтік-экономикалық әрекеттестіктің түрлерін жедел дамыту үшін қызметтер мен өкілеттіліктердің кеңейтілуін қамтамасыз ету керек. Республикалық өзін-өзі басқарудың нәтижесі нақты территориядағы тұрғындардың мұқтажын қамтамасыз ету деңгейімен және сол өңірдің ұлттық табысқа қосқан үлесімен анықтайды. Осы екі өлшемнің біртұтастығы аймақтағы басқарудың үйлесімді көрсеткіші болып табылады. Үкімет 1996-1998 жж. қабылдаған бағдарламада аймақтық басқарудың негізгі бағыттарын айқындады. Олар:

1. Экономиканы басқаруды аймақтық деңгейге ауыстыру, яғни орталық үкіметтің көптеген өкілеттілігін жергілікті органдарға беру.

2. Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету үшін жергілікті әкімдікке кеңейтілген өкілеттік беру.

Мемлекеттік реттеу әр түрлі аудандарда арнайы тәсілдерді жасау арқылы олардың толық потенциалды мүмкіндігін ашу мақсатында құрылады. Осымен байланысты Қазақстан аймақтары 4 топқа бөлінеді:

1.Стратегиялық сипаттағы минералды ресурстарының қорлары мен ғылыми өндірістік потенциалының қарқынды дамуының импульсі бар аймақтар. Бұл аймақтарға Қазақстанның экономиканың дағдарыстан шығару және тұрақтандыру ролі беріледі.

2.Жоғарғы ғылыми өндірістік потенциалды ауыр индустриалды салалардағы жоғарғы технологиялық ғылыми өндіріс құру үшін жағымды экономикалық шарттары мен жағдайы бар аймақтар.

3.Агроөндірістік кешен салаларына маманданған аймақтар.

4.Экстрималды табиғи- климаттық, әлеуметтік- экономикалық және техника- техникалық жағдайлары бар, бірақ экономикалық мүмкіндіктері қатаң шектелуі халық шаруашылық салалық құрылымының тиімсіздігімен сипатталатын экономикалық дағдарыстағы аудандар, яғни депрессиялық аудандар жатады (Қызылорда, Семей).

Аймақтың саясаттың стратегиялық жоспарларының мақсаты мемлекеттің біртұтастығын сақтай отырып, аймақтарды одан әрі экономикалық, әлеуметтік және мәдени дамуын, халықтың өмір сүру деңгейін, жақсартуға ықпал ететін басымды инвестициялық жобаларды жүзеге асыру жолымен әлеуметтік– экономикалық даму деңгейіндегі өңірлер арасында орын алып отырған айырмашылықтарды азайту болып табылады.

Аймақтардың біркелкі дамымауы іргелі әлемдік үрдістерге жатады. Әрбір елде салыстырмалы түрде өркендеген және артта қалған аймақтар бар- бұл әлеуметтік- экономикалық табиғи- климаттық, ресурстық және басқа да жағдайлармен байланысты табиғи, аймақтық айырмашылықтар. Осы орайдағы мемлекеттің міндеті шектен тыс жоғары аймақтық саралауға жол бермеу болып табылады.

Өмір сүру деңгейі мен сапасындағы шектен тыс аймақтық айырмашылықтар көбінесе аймақтардың экономикалық, табиғи- климаттық ресурстық және инфрақұрылымдық ерекшеліктерімен анықталады, сондай- ақ олар мемлекеттің «теңестіру» саясатын жүргізу үшін негіз болып табылады. Осы саясатты жүзеге асырудың басқарушылық механизмінің негізгі міндеттерінің қатарына артта қалған аймақтардағы өмір сүру деңгейі мен экономикалық -даму параметрлерін ең болмағанда орташа деңгейге (осы параметрлер бойынша) біртіндеп жақындау жатады. Бұл жағдайда негізгі міндет мемлекет тарапынан аймақтардың өзіндік дамуын ынталандыру: халықтың әлеуметтік бейімділігін қолдау (қолайлы жерлерге көшіп-қонуға көмек көрсету); артта қалған аймақтарға капитал мен инвестициялардың келуін ынталандыру және т.б. болып табылады

Аймақ дамуының кез келген аясындағы дағдарысты жою, бір жағынан алғанда, экономикалық белсенділік деңгейімен байланысты.Әлеуметтік даму салыстырмалы түрде дербестікке ие бола отырып, айтарлықтай дәрежеде ресурстық мүмкіндіктермен анықталады, олар өз кезегінде экономикалық даму деңгейіне байланысты. Екінші жағынан, нарықтық шаруашылықтың әлеуметтік жағдайға зиянын тигізе отырып, тек ғана экономикалық басымдыққа біржақты бейімделуі нарықтық экономиканың және тұтас мемлекеттің дамуына қауіп туғызады. Сондықтан мемлекеттік реттеудің әлеуметтік және экономикалық құраушыларының тепе-теңдігі қажет. Экономикалық және әлеуметтік құраушыларды тепе-теңдікте дамыта отырып, аймақ дамуындағы әр түрлі бағыттағы олқылықтардың орнын толықтыруға және халықтың тұрмыс жағдайының деңгейін көтеруге болады, бұл түптеп келгенде мемлекеттің аймақтық саясатының табысты жүргізілуін анықтайтын негізгі шарттардың бірі болып табылады. [4]

Аймақтық саясаттың мәні мен міндеттері және оларды жүзеге асырудың өзіндік механизмдері бар.Макро экономикалық саясаттың құрамдас бөлігі бола отырып, аймақтық саясат әрбір аймақтың экономикасының тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы экономиканың тиімділігін көтеруді өзінің басты мақсаты етіп қояды. Қойылған мақсатқа жету үшін, әрине, міндеттердің қойылуы шарт. Олардың қатарына: мемлекет пен жекелеген аймақтардың мүдделерін үйлестіру, аймақтық дамудың әрекетті механизмін жасақтау, сонымен қатар аймақтың ресурстық, ғылыми, еңбек әлеуетін барынша пайдалану жатады. [5]

Қазіргі кезеңдегі аймақтық басқарудың тиімділігін арттырудың мемлекеттік стратегиясы ең алдымен, халықтың өмір сүруінің жеткілікті деңгейін қамтамасыз етуге, елдің экономикалық кеңістігінің тұтастығы мен бірлігін сақтауға, экономиканың нақты секторының тұрақты дамуы үшін жағдайлар қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Аймақтық экономиканың қызмет етуінің айқын белгіленген шекарасының болуы, аумақтардағы шаруашылық жүргізу мен әлеуметтік-экономикалық дамуды басқарудағы дербестіктің барған сайын арта түсуі аймақтың тұрақты, тиімді дамуын қамтамасыз ететін экономикалық саясатты жасақтаудағы аймақтық басқарудың жауапкершілігін күшейте түседі. Нақ осы аймақтық басқару халықтың өмір сүру жағдайы мен деңгейіне, қоршаған ортаның қорғалуына, аймақ экономикасының инвестициялық тартымдылығына, оның бәсекеге қабілеттілігіне жауапты болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Смағұлова, Г.С. Аймақтық экономиканы басқару мәселелері: оқу құралы, - Алматы: Экономика, 2013, 92.б
2. Акишев А.А. Региональная политика, направленная на снижение территориальных экономических и социальных диспропорций в Республике Казахстан, Журнал «Медицина и образование в Сибири», №2, 2013
3. Абишева Ж.Б., Основные тенденции развития регионов Казахстана, Вестник КАСУ, №12, 2012.
4. Морой А.В. Опыт регулирования регионального развития Республики Казахстан, 2014.
5. Региональная политика Казахстана: теория и практика. / Под ред. Н.К. Нурлановой, Н.Ж. Бримбетовой. - Алматы: Институт экономики КН МОН РК. – 2014, 288с.

УДК 35-352/354

ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВА, БИЗНЕСА И НПО НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ КАЗАХСТАНА

Аманғалиева А.Г.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В этой статье говорится об определении относительной степени влияния институтов и структур государства, бизнеса и НПО (неправительственные организации) на показатели индекса глобальной конкурентоспособности Казахстана. В процессе исследования автором использованы такие методы исследования, как проведение «контент» анализа, методы дедукции и экспертной оценки.

Ключевые слова: государство, бизнес, правительство, будущее, конкурентоспособность.

16 декабря 2012 года Н.А. Назарбаев в своем послании «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» поставил стратегическую задачу вхождения республики в число тридцати наиболее конкурентоспособных стран мира [1]. Правительство Республики Казахстан разработало «Концепцию по вхождению Казахстана в число тридцати самых развитых государств мира»

Глава государства в своем послании призвал всех граждан принять активное участие в реализации стратегической задачи вхождения Казахстана в число тридцати наиболее конкурентоспособных стран мира [3].

ВЭФ (всемирный экономический форум) составляет международный рейтинг стран мира на основе рассчитываемого индекса глобальной конкурентоспособности (ИГК) [1]. Совокупный индекс состоит из двенадцати групп показателей. Данные группы показателей объединены в три подиндекса (рисунок 1). В настоящее время анализом позиции Казахстана в международных рейтингах конкурентоспособности занимаются АО «Институт экономических исследований», Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, а также другие информационно-аналитические центры [3]. Результаты данных исследований широко представлены в публикациях В.Ю. Додонова [3]. Во всех исследованиях эксперты комментируют текущее положение Казахстана в мировых рейтингах конкурентоспособности, а также оценивают количественные и качественные результаты государственных органов в повышении конкурентоспособности Казахстана [2-3].

Таблица 1 – Структура ИГК

Базовые требования	Институты
	Инфраструктура
	Макроэкономическая стабильность
	Здоровье и начальное образование
Факторы эффективности	Высшее и профессиональное образование
	Эффективность рынка товаров и услуг
	Эффективность рынка труда
	Развитость финансового рынка
Факторы инноваций	Уровень технологического развития
	Размер внутреннего рынка
	Условия развития бизнеса
	Инновация

Основная часть исследования.

Оценка относительной степени влияния государства, бизнеса и НПО на ИГК Казахстана определялась методом экспертных оценок. Нами был проведен опрос респондентов экспертной сети ОЮЛ (объединение юридических лиц) «Союза проектных менеджеров Республики Казахстан» (СПМРК). В настоящее время данная экспертная сеть состоит из более 4000 выпускников открытых тренингов СПМРК, в том числе более 2500 человек, представляющих бизнес-структуры Казахстана. Квалификационные требования, предъявленные к экспертам СПМРК, были аналогичными требованиям, предъявляемым к экспертам Всемирного экономического форума. Список экспертов включал в себя руководителей крупных, средних и мелких компаний из различных секторов экономики. Опрос проводился с помощью электронной рассылки.

Респонденты имели возможность оценить влияние институтов и структур государства, бизнеса и НПО на каждый из 117 показателей ИГК Казахстана. Оценка проводилась бинарным методом, т.е. по категориям «влияет» или «не влияет». Респонденту можно было отмечать одновременное влияние государства, бизнеса и НПО на каждый отдельный показатель ИГК Казахстана. Подобное исследование в Казахстане проводилось впервые.

Таблица 2 – Степень влияния бизнеса на двенадцать групп показателей ИГК Казахстана

Институты	22,9%
Инфраструктура	36,6%
Макроэкономическая стабильность	28,6%
Здоровье и начальное/ среднее образование	12%
Высшее и профессиональное образование	23,4%
Эффективность рынка товаров	28,6%
Эффективность рынка труда	43,8%
Условия для развития финансовых институтов	35,2%
Уровень технологического развития	42,4%
Объем рынка	38,9%
Условия для развития бизнеса	41,4%
Инновации	35,2%

Проведенный «контент»-анализ тридцати интернет-ресурсов крупного (количество сотрудников превышает 1000 человек) бизнеса Казахстана показал, что бизнес в Казахстане абсолютно не связывает свою деятельность с повышением конкурентоспособности Казахстана. Можно заключить, что призыв главы государства не всегда находит своего адресата. Для привлечения внимания бизнеса к процессу повышения индекса глобальной конкурентоспособности Казахстана необходимо поднимать данный вопрос на всех заседаниях ОЮЛ «Национальной экономической палаты Казахстана «Союз «Атамекен». Также необходимо разработать методику активного участия бизнеса в процессе повышения конкурентоспособности Казахстана.

Полученные результаты.

В настоящем исследовании определена относительная степень влияния государства, бизнеса и НПО на показатели ИГК Казахстана. Выяснилось, что государственные органы влияют на 47,6% показателей, бизнес влияет на 30,8%, а НПО – на 21,6% показателей ИГК Казахстана. Значение ИГК Казахстана зависит не только от государственных структур. В процессе формирования ИГК Казахстана также принимают участие структуры бизнеса и НПО. К решению стратегической задачи вхождения в число тридцати наиболее конкурентоспособных стран мира необходимо привлечь внимание государства, бизнеса и НПО. Консолидация всего общества повысит «конкурентоспособную ментальность» в Казахстане. Задача интеграции государства, бизнеса и НПО может быть решена с применением инструментов проектного менеджмента.

Подводя итоги, хочется добавить, что для развития бизнеса в обществе Государство все-таки имеет свою роль и значимость. Также Государство в развитых странах может показать немалые поддержки для осуществления бизнеса. Нужно внимательно смотреть на разные планы, идеи и новшества граждан, которые предлагают свои материалы для развития страны, чтобы достичь того же уровня развитых стран.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства [Электрон. ресурс]. – 2012. – URL: http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodukazakhstan-14-dekabrya-2012-g_1357813742

2. Концепция по вхождению Казахстана в число тридцати самых развитых государств мира [Электрон. ресурс]. – 2014. – URL: <http://www.minplan.gov.kz/pressservice/78/55525/>

3. Выступление Президента Казахстана перед студентами Назарбаев Университета [Электрон. ресурс]. – 2012. – URL: http://www.akorda.kz/ru/page/page_kazakstan-prezidentinin-nazarbaev-universitetistudentteri-aldynda-soilegen-sozi_1346990218

УДК 65.01

ПРОЦЕССНОЕ УПРАВЛЕНИЕ КОМПАНИЕЙ

Адилова А.А.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. Одна из современных методологий менеджмента организации базируется на процессном подходе к управлению, который позволит реализовать стратегии компаний и сконцентрировать ресурсы на реструктуризации, обеспечивающих получение запланированных результатов. Использование данной методологии для управления организациями позволит оптимизировать реализацию стратегии компаний, повысить мобильность, прибыльность и финансовую прозрачность.

Ключевые слова: процессное управление, процессный подход, компании, процессная модель, технологии управления.

В мировой экономике в XXI вв. произошли и продолжают происходить существенные изменения, которые заставляют по-новому подходить к проблемам управления субъектами хозяйствования (в том числе компаниями), и, в частности, решать вопросы повышения эффективности их деятельности для выживания и создания базы для развития. Основанные на традиционном разделении функций системы управления организациями не успевают соответствовать потребительским требованиям к продукции и услугам, которые на современном этапе, в эпоху глобализации, меняются с поистине головокружительной быстротой. Непрерывные и довольно существенные изменения в технологиях, рынках сбыта и потребностях клиентов стали обычным явлением, и для сохранения конкурентоспособности организации вынуждены корректировать свои стратегии.

Одна из современных методологий менеджмента организации базируется на процессном подходе к управлению, который позволит реализовать стратегии компаний и сконцентрировать ресурсы на реструктуризации, обеспечивающих получение запланированных результатов. Использование данной методологии для управления организациями позволит оптимизировать реализацию стратегии компаний, повысить мобильность, прибыльность и финансовую прозрачность. Процессный подход к эффективному ведению бизнеса становится основой для реализации стратегий компании. Специфика концепции процессного управления состоит в том, что она фактически приводит к стиранию границ между управлением качеством и управлением самой организацией. Понятия менеджмента качества и общего менеджмента сливаются в одно целое - понятие процессно-ориентированного менеджмента [1].

Прежде всего, это связано с новой трактовкой качества, которое не ограничивается характеристикой его как совокупности функциональных свойств и характеристик продукции и услуг, а рассматривает его как степень соответствия их отличительных свойств, обеспечивающих их процессов и систем управления установленным требованиям потребителей и других заинтересованных сторон. Процессное управление компании также

создает основу для построения наиболее эффективной системы контроля во всех сферах деятельности организации.

Несмотря на большое количество работ по данной теме, многие из них либо носят общесистемный характер, либо затрагивают отдельные аспекты прикладного использования процессного управления на практике, что не позволяет увязать теоретические и методологические положения с проблемами реального построения и развития систем процессного управления.

Вопросы процессного подхода к управлению деятельностью организации находят достаточно широкое отражение в трудах зарубежных и отечественных авторов. Так, рассмотрению методологических вопросов организации управления посвящены научные труды Г. Минцберга, А. Файоля, Ф. Тейлора, Р.Акоффа, И.Ансоффа, П. Друкера, М. Портера, А.А. Томпсона, А.Дж. Стрикленда и др., российских авторов О.С. Виханского, В.Б. Акулова, В.В. Кондратьева, В.Б. Красновой, Б.З. Мильнера, А.А. Богданова, М. Месаровича, С.Л. Никанорова, Г.С. Михалева, В.Ш. Рапопорта, В.Г. Смирновой, Р.А. Фатхудинова, В.И. Франчука и др. Проблематика совершенствования систем управления на основе процессного подхода освещена в работах зарубежных исследователей У.Э. Деминга, У.Л. Лухарта, М. Робсона, Ф. Уллаха, М. Хаммера, Дж. Лампи, Н.Оболенски, Р.С.Каплана, Д.П.Нортон, Дж.Харрингтона, Б.Андерсена, К. Исикавы, А.В. Шеера, Дж.Н.Келли, М.Имаи, Р.Уотермана, Т.Дэвенпорта и др.

Тем не менее, проблемы построения структур управления организационными ресурсами, разработки стратегии организации в условиях применения процессного подхода с точки зрения прикладного использования процессной методологии являются недостаточно разработанными.

Необходимо теоретически обосновать применение процессного подхода в стратегическом управлении организацией и практическая разработка методических рекомендаций по совершенствованию организационных структур на основе процессного управления.

Процессная модель — одна из самых демократичных моделей управления компанией. Суть ее состоит в том, что при наличии вертикали власти основное управление компанией осуществляется по горизонтали (процессам), все сотрудники знают, что делают, руководство четко ставит и отслеживает цели и показатели, а работники получают заработную плату по результатам.

Процессная модель управления компанией состоит из инструментов горизонтального (функционального и межфункционального) планирования, организации, выполнения, контроля и анализа деятельности компании: технологии управления предприятием «как надо», карты бизнес-процессов, перечня регламентов, самих регламентов выполнения действий, таблицы показателей, с весами и плановыми значениями, положения о мотивации, оценочных листов для должностной единицы, схемы документооборота и форм управленческой отчетности [2].

Возникает вопрос что нужно, чтобы разработать простую систему процессного управления?

Из ресурсов потребуется персонал в составе руководителя проекта и двух аналитиков, а также IT-инструменты: MS Office, MS Visio.

Для разработки ППСУ нужно обладать знаниями, навыками и опытом описания бизнес-процессов, иметь представление о форме регламентов, правилах их написания и редактирования, владеть пониманием системы сбалансированных показателей, знать, что такое система мотивации и документооборота, уметь выявлять, анализировать и представлять нужную информацию [3].

При возникновении модели управления — роль сотрудников компании повышается и они, в соответствии со знаниями и практикой ежедневно выполняемой работы — проводят «доводку» регламентов, показателей, мотивации. Отдел развития выступает уже в качестве «системного интегратора» и куратора проводимых изменений.

Для того, чтобы подготовиться к проектированию системы управления потребуется создать рабочую группу, состоящую из специалистов отдела развития и одного специалиста от каждого отдела. Необходимо провести обучение, при котором ознакомить слушателей с процессным подходом и определить роли каждого сотрудника: аналитик, методолог, критик, а также сформировать экспертный совет, на котором будут рассматриваться и утверждаться разработанные нормативные документы.

Разработка технологии управления — это процесс проектирования схем получения добавленной стоимости при взаимодействии субъектов и объектов: внутри предприятия и со внешней средой [4].

Практически, разработка технологии управления определяется тем или иным стандартом для объекта проектирования — то есть набором требований, например, требования к системе менеджмента качества, требования к системе управления логистикой, принципы бережливого производства и пр.

Стратегически уровень — процессы планирования, контроля, анализа, процесс выполнения на стратегическом уровне подразумевает его среднесрочное выполнение:

Среднесрочный уровень — процессы планирования, контроля, анализа, процесс выполнения на среднесрочном уровне также подразумевает ежемесячное выполнение:

Оперативный уровень — процессы планирования, выполнения, контроля и анализа — которые описываются ежедневно в регламентах.

В свою очередь на оперативном уровне процессы подразделяются на процессы:

- основные — связанные с получением добавленной стоимости;
- вспомогательные — связанные с обеспечением основных процессов;
- развития — связанные с развитием компании;
- бюджетный — как результирующий, в котором участвуют практически все подразделения предприятия.

Разработка системы управления обычно включает формирование следующих документов:

- организационная структура;
- распределение функций между подразделениями;
- распределение ответственности между руководителями. Включает табличное описание «как было» и «как надо» по столбцам: название отдела, подчиненность, внутренняя структура, функционал, ответственность.
- перечень процессов: их номер, наименование, владельца и ответственного за контроль и анализ эффективности выполнения.

Также необходимо уделить внимание на проведение изменения в системе мотивации персонала.

Разработка системы мотивации персонала — заключается в определении материальных и нематериальных стимулов для обеспечения воспроизводства (простого или расширенного) добавленной стоимости персоналом компании.

Типичная структура положения по мотивации включает:

- общие сведения;
- схему материального стимулирования;
- виды материального и нематериального поощрения;
- порядок предоставления, обсуждения и подведения итогов работы предприятия;

Построение системы управления компанией на основе процессного подхода возможно при помощи различного инструментария, методов и техник. Каждый руководитель предприятия решает эту задачу по-своему.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каплан Р., Нортон Д. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей. - М.: Олимп-бизнес, 2009.
2. Мадера, А.Г. Бизнес-процессы и процессное управление в условиях неопределенности: Количественное моделирование и оптимизация / А.Г. Мадера. - М.: Ленанд, 2019. - 160 с.
3. Репин, В.В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / В.В. Репин. - М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. - 544 с.
4. Каплан Р., Нортон Д. Награда за блестящую реализацию стратегии. Связь стратегии и операционной деятельности - гарантия конкурентного преимущества. - М.: Олимп-бизнес, 2010.

УДК 338.2 (657)

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аженова Р.Қ.

Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются причины недостаточного развития социальной ответственности отечественных компаний, наиболее типичные управленческие проблемы в этой сфере, а также вопросы финансирования благотворительной и социальной деятельности компаний. Обосновываются возможности и направления совершенствования социальной ответственности бизнеса в РК. Обоснование важности исследования принципов и составляющих социальной ответственности бизнеса, выявление тенденций и возможностей развития социальной ответственности бизнеса в Казахстане.

Ключевые слова: бизнес, корпоративная социальная ответственность, социальная ответственность бизнеса.

Необходимость активизации внедрения принципов социальной ответственности в жизнь общества, его правовых и экономических институтов обусловлена привлечением к процессам глобализации, экономической интеграции, важности создания положительного имиджа отечественных предприятий на международных рынках и на этой основе получения дополнительных конкурентных преимуществ.

Все большее значение в обеспечении конкурентоспособности, достижении высокой производительности и прибыльности производства начинают приобретать социально-ответственные функции предприятия. А именно введение в его компетенции вопросов поддержки природоохранных мероприятий, разработки и реализации программ развития учреждений социальной инфраструктуры предприятия, формирование систем социального, образовательного и психологического обеспечения работников. Актуализация принципов социальной ответственности бизнеса вызывает необходимость активизировать исследования и использования в деятельности менеджмента отечественных предприятий результативных подходов, методов, технологий управления. Такая трансформация общественных ценностей и приоритетов требует внесения изменений в практике менеджмента, обеспечение интеграции принципов, методов и инструментов социальной ответственности в деятельности предприятий.[1]

В общем виде социальная ответственность бизнеса является влиянием деятельности предприятия на общество, ответственность тех, кто принимает бизнес-решения, перед теми, на кого прямо или косвенно эти решения влияют.

Однако понятие «социальное» следует рассматривать в значительно более узком социологическом аспекте, характеризующем отношения между социальными субъектами с разными статусными позициями, которые имеют разный доступ к социальным ресурсам, берут участие в управлении, в результате чего различаются по источникам и объемам доходов, по структуре личного потребления, по уровню и качеству жизни. Такой методологический подход позволяет рассмотреть социальную ответственность как сложное системное явление, которое раскрывает сущность социальных субъектов как представителей той или иной социальной группы, прослойки.

Проанализировав составляющие понятия «социальная ответственность», к слову сказать, что ее нельзя свести только к одному из элементов сознания или деятельности личности. Это – системное, социальное качество личности, которое определяет особенности сознания и деятельности. Социальная ответственность основывается не только на понимании и принятии социально значимых интересов общества, но и на умении не нанести ущерба социуму своей деятельностью. Социальная ответственность бизнеса в определенной степени отождествляется с ответственным гражданином, который живет по принципу: «Если я не часть решения проблемы, то я сам являюсь ее частью». Вместе с этим, возникает актуальная задача: обеспечить формирование социальной ответственности как личностного качества социального субъекта.[2]

Сегодня понятие социально ответственного бизнеса распространяют и стремятся интегрировать во всю деловую активность прежде всего все крупные отечественные предприятия, банки, корпорации. В то же время она существенно влияет на малый и средний бизнес.

Сегодня проблема управления устойчивым развитием Республики Казахстан приобретает чрезвычайную актуальность. Сильная экономика и общественное благосостояние являются неотъемлемыми факторами роста бизнеса в Казахстане. Следовательно, субъекты предпринимательства должны находиться в поиске возможностей ведения бизнеса в соответствии с потребностями общества. Таким образом, они помогут своим сотрудникам, клиентам и обществу в полной мере реализовать свой потенциал. В настоящее время многие предприятия Казахстана реализовывают на практике концепцию корпоративной социальной ответственности, цель которой – достижение собственного устойчивого развития за счет трансформации внешней и внутренней деловой среды. Корпоративная социальная ответственность – это концепция, согласно которой компании учитывают интересы общества, взяв на себя ответственность за влияние их деятельности на заказчиков, поставщиков, работников, акционеров, местные сообщества и прочие заинтересованные стороны общественной сферы.[4]

Корпоративно-социальная ответственность бизнеса в Республике Казахстан возможна при ряде условий:

- 1) возможность предпринимательства принимать самостоятельные решения, ответственность не может быть обязанностью;
- 2) понимание последствий самостоятельно принятых решений – следствий и результатов, как непосредственных, так и последующих, опосредованных;
- 3) способность видеть цели и смысл развития бизнеса в контексте развития общества;

На государственном уровне в развитие и формирование КСО вовлечены Министерство экономического развития и торговли в сфере поддержки предпринимательства, Министерство охраны окружающей среды в сфере охраны окружающей среды, Министерство труда и социальной защиты в области охраны труда, занятости и социальной защиты населения.

Развитие корпоративно-социальной ответственности в Казахстане позволит позиционировать Казахстан как конкурентоспособную страну. Корпоративной социальной ответственностью в Казахстане занимаются в основном крупные добывающие, производственные компании, хотя на наш вклад, даже небольшой фирме по силам внести свой вклад в улучшение жизни общества, в котором она работает.

Казахстанская модель корпоративной социальной ответственности пока ориентируется на государство, собственников и персонал, но по мере взросления общества произойдет вовлечение местных сообществ, потребителей. Подход к корпоративной социальной ответственности должен иметь более широкий и более прагматичный характер, так как корпоративно-социальная ответственность – важнейшее средство долгосрочного развития нашей республики.[5]

Следовательно, отметим, что социальная ответственность является важной составляющей частью эффективного управления предприятием. Причиной этого должно стать развитие отношений социального партнерства на уровне как всего общества, так и отдельных предприятий.

Основной целью деятельности предприятий в социальной сфере является повышение человеческого потенциала, а важным инструментом реализации должно стать социальное планирование. В условиях рыночного хозяйствования социальная ответственность предприятий является важной составляющей их деловой репутации, и зависит она как от целей владельца предприятия, так и от самого предприятия как организации. Однако необходимость социальной ответственности бизнеса для большинства российских предприятий все еще не очевидна, поскольку в них сегодня другие приоритеты.[6]

ЛИТЕРАТУРА

1. Веревкин Л.П. Социальная ответственность бизнеса // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2013. № 1. С. 37-48. URL: [https://wciom.ru/fileadmin/file/monitoring/2010/95/2010_1\(95\)_3_Verevkin.pdf](https://wciom.ru/fileadmin/file/monitoring/2010/95/2010_1(95)_3_Verevkin.pdf)
2. Николаева Е.А. Концепция социальной ответственности бизнеса // Обозреватель. 2016. № 2. .
3. Боравская Т.В. Социально-экологическая ответственность бизнеса. URL: <http://rospromeco.com/zakonodatelstvo/27-analytic/zakonodatelstvo/60-zakonodatelstvo-2>
4. Василенко Е. Социальная ответственность бизнеса: мировой опыт и российские реалии // Власть. 2011. № 1. С. 54-60.
5. Кричевский Н.А., Гончаров С.Ф. Корпоративная социальная ответственность. М.: Дашков и Ко, 2014. 195 с. URL: <http://www.novsu.ru/file/1088072>
6. Справка по проведению конкурса по социальной ответственности бизнеса «Парыз» // www.paryz.kz.

УДК 338.2

ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ – КАК РЫЧАГ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аманчаева К.Р.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается производственный менеджмент – как рычаг развития промышленного предприятия. Определены основная теоретическая сторона вопроса, даны характеристики производственному менеджменту, объекту

производственного менеджмента, производственным системам, функциям менеджмента: организации, планированию, координации, мотивации, контролю.

Ключевые слова: производственный менеджмент, объект производственного менеджмента, производственные системы, функции.

Для развития промышленного предприятия необходимо использовать различные методы управления, которые помогут предприятию в условиях быстро изменяющейся внешней и внутренней среды. Для более полного раскрытия темы, рассмотрим понятие производственный менеджмент ниже.

Производственный менеджмент - одна из наиболее распространённых функциональных областей управленческой деятельности во всех сферах народного хозяйства. Эффективное функционирование любой организации, связанное с созданием материальных благ, продукции, предполагает, прежде всего, качественное управление основными производственными процессами, составляющие содержание производственного менеджмента.

В производственном менеджменте в той или иной степени принимают участие практически все службы и структуры бизнеса. Он охватывает все иерархические уровни управленческой структуры любой организации. Основные производственные подразделения являются прямыми объектами производственного менеджмента. Функциональные службы и подразделения организации способствуют успешному управлению производством, обеспечивают его соответствующими ресурсами. Профессиональные знания в области производственного менеджмента необходимы менеджерам и специалистам разных направлений и сфер деятельности. Улучшение деятельности на предприятии является основной задачей, стоящей перед всеми подразделениями предприятия, действующими как единое целое, но для того, чтобы эта программа была успешной, руководству предприятия предстоит тщательно продумать организационный аспект-как правильно и наиболее эффективно скоординировать работу всех элементов такого сложного механизма, как бизнес[1].

Производственный менеджмент (Management Production) чаще всего переводится как управление производством и как совокупность принципов, методов, средств и форм управления производством с целью повышения эффективности производства, увеличения его прибыльности. В более широком понимании производственный менеджмент можно рассматривать как:

- науку и искусство управления производством;
- вид функциональной деятельности предприятия;
- процесс управления производственной системой предприятия;
- категорию людей, занимающихся проблемами управления производством на предприятии;
- орган или аппарат управления производственной системой предприятия.

Под функциональной областью деятельности понимают основные виды деятельности, объединенные специфической целью и однородностью взаимосвязанных задач, выполнение которых необходимо для достижения организацией поставленных целей. Функциональные области являются объектами менеджмента на предприятии и определяют структуру управления предприятием. Производственный менеджмент на предприятии, являясь самостоятельной функциональной областью управления предприятием, находится в тесном взаимодействии с другими областями деятельности предприятия. Графически это можно представить как пересечение пяти множеств, функциональных подсистем управления предприятием [2].

Объектом производственного менеджмента является производство и производственные системы.

Под производством понимают целенаправленную деятельность по созданию чего-либо полезного - изделия, продукта, материала, услуги. Причем важнейшим элементом производственного процесса является технологический процесс, который определяет производственную и организационную структуру предприятия, квалификационный состав работников и многое другое.

Производственные системы состоят из трудящихся, орудий и предметов труда а также других элементов, необходимых для функционирования системы при создании продукции или услуг. Элементами производственной системы являются работники и материальные объекты -технологические процессы, сырье, материалы и инструмент, технологическая оснастка, оборудование и т. д.

Структура производственной системы - это совокупность элементов и их устойчивых связей, обеспечивающих целостность системы и тождественность ее самой себе, т. е. способность сохранения основных свойств системы при различных внешних и внутренних изменениях.

Таким образом, производственная система предполагает наличие внешней и внутренней среды, а также обратной связи между ними. К компонентам внешней среды, влияющим на устойчивость и эффективность функционирования предприятия, относятся макро - (международная, политическая, экономическая, социально-демографическая, правовая, экологическая, культурная сферы) и микросреда (конкуренты, потребители, поставщики, законодательство по налоговой системе и внешнеэкономической деятельности), инфраструктура региона (банки, страховые и другие финансовые учреждения, промышленность, здравоохранение, наука и образование, культура, торговля, общественное питание, транспорт и связь, и др.). К компонентам внутренней среды предприятия можно отнести целевую подсистему (качество выпускаемых изделий, ресурсосбережение, сбыт товара, охрана труда и окружающей среды); обеспечивающую подсистему (ресурсное, информационное, правовое и методическое обеспечение); управляемую подсистему (НИОКР, планирование, организационно-техническая подготовка производства); управляющую подсистему (разработка управленческого решения, оперативное управление реализацией решений, управление персоналом).

Задачами производственного менеджмента являются:

- 1) постоянное внедрение (освоение) в производство новых более совершенных изделий;
- 2) систематическое сокращение всех видов затрат на производство продукции;
- 3) повышение качеств, потребительских характеристик при снижении цен на выпускаемую продукцию;
- 4) снижение издержек во всех звеньях производственно-сбытового цикла при постоянном освоении новых изделий, расширение номенклатуры выпускаемой продукции и изменение ее ассортимента [3].

Сущность производственного менеджмента состоит в выполнении следующих функций: организация, планирование, координация, мотивация, контроль.

Рассмотрим более подробно каждую из этих функций.

Организация. Организовать — значит, создать некую структуру. Существует много элементов, которые необходимо структурировать, чтобы предприятие могло выполнять намеченные планы и тем самым достигать поставленной цели. Одним из этих элементов является работа, конкретные задания предприятия, такие, как строительство жилых домов, или сборка радиоаппаратуры, или обеспечение страхования жизни.

Промышленная революция началась с осознания того, что организация работы определенным образом позволяет группе работников добиться гораздо большего, чем они могли бы сделать без должной организации. Организация работы была в центре внимания движения за научное управление.

Поскольку работу выполняют люди, другим важным аспектом функции организации является определение того, кто именно должен выполнять каждое конкретное задание из большого количества заданий, существующих в рамках организации процесса, включая и работу по управлению. Руководитель подбирает людей для конкретной работы, делегируя отдельным работникам задания и полномочия или права использовать ресурсы предприятия. Эти субъекты делегирования принимают на себя ответственность за успешное выполнение своих обязанностей. Поступая таким образом, они соглашаются считать себя подчиненными по отношению к руководителю. Делегирование — это средство, которое руководство использует для выполнения работы с помощью других лиц. Концепция внесения систематического начала в организацию работы и деятельности людей может быть расширена до создания структуры предприятия в целом.

Планирование. На этапе планирования происходит оценка того состояния, в котором находится предприятие в данный момент, определяются дальнейшие пути развития и способы достижения целей. Все это реализуется на основе глубокого и всестороннего анализа существующего положения, формулировки целей и задач, стоящих перед предприятием, разработки стратегических действий, составления необходимых программ и планов.

Координация деятельности трудового коллектива предприятия имеет существенное значение, так как предприятие существует за счет деятельности своих работников, и их совместной деятельностью необходимо управлять.

Мотивация. Руководитель всегда должен помнить, что даже прекрасно составленные планы и самая совершенная структура организации на предприятии не имеют никакого смысла, если кто-то не выполняет фактическую работу. И функция мотивации заключается в том, чтобы работники предприятия выполняли работу в соответствии с делегированными им обязанностями и сообразно плану.

Контроль — это процесс учета расхода ресурсов, выполнения планов, программ, заданий по реализации управленческих решений. Данная функция призвана заблаговременно предвидеть надвигающиеся опасности, обнаруживать ошибки, отклонения от существующих стандартов и тем самым создавать основу для корректировки деятельности предприятия. Главная задача контроля состоит в определении причин возникновения ошибок и возможных путей выхода из сложившегося состояния, т.е. профилактике возможных отклонений. В последнее время контроль все чаще рассматривается как метод совершенствования управления на всех его уровнях. [1].

Следовательно, использование всех методов и функций производственного и классического менеджмента приведет к улучшению деятельности всего предприятия. Планирование процессов, организация их в пространстве, мотивация работников всех уровней организации, координация и своевременный контроль залог успешной работы всего предприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://www.stud24.ru/management/proizvodstvennyj-menedzhment-v-sisteme-upravleniya/384793-1261046-page1.html>.
2. Миронова Г.В. Производственный менеджмент // <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook446/01/part-003.htm>.
3. Производственный менеджмент // <https://www.30n.ru/6/1.html>.

МАНГИСТАУСКАЯ ОБЛАСТИ В ТУРИСТСКОМ РЫНКЕ РЕСПУБЛИКИ

Асылбаев Э.

Научный руководитель: Петросянц Т.В.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются перспективы развития туристско-рекреационного комплекса Мангистауской области Республики Казахстан. Определены основные направления стратегии позиционирования района с учетом ресурсного потенциала, инфраструктуры и туристических предпочтений целевой аудитории. Другим барьером является недостаток квалифицированных кадров, следовательно, уровень обслуживания в гостиничных предприятиях достаточно низкий.

Ключевые слова: туристско-рекреационный комплекс, Мангистауская область, стратегия позиционирования.

Республика Казахстан является одним из молодых игроков международного туристского рынка. Туристский продукт данного государства достаточно многогранный и охватывает интересы широкой аудитории. Из уже состоявшихся туристских зон Республики Казахстан можно выделить Мангистаускую область. Это одна из наиболее живописных территорий Республики Казахстан, а также исторически значимая в республиканском и мировом масштабе, потому что связана с развитием Великого Шелкового пути. Более того, развитие туристско-рекреационного комплекса Мангистауской области является приоритетным для экономического развития Республики Казахстан, что подтверждено главой государств Н.А. Назарбаевым и руководством акимата области.

Лидировать на туристском рынке как Республики Казахстан, так и на международном уровне позволяют ряд условий и факторов. Они же взяты за основу формирования стратегии позиционирования Мангистауской области. Стратегия, которая позволяет заинтересованной целевой аудитории найти для себя те мотивы (факторы и условия), которые определяют для них область, как место их отдыха и туризма.

Рассмотрим данные мотивы. Но для начала сформируем портрет Мангистауской области как туристского продукта. Площадь области составляет 165 642 км². Город Актау является административным центром. Мангистауская область по праву считается одной из самых перспективных для развития туристского направления. По состоянию на 1 марта 2019 г. на территории Мангистауской области проживает – 596706 чел., с различным национальным составом. Город Актау был признан «морскими воротами» Республики Казахстан, транспортной стратегией, связывающими транспортные коридоры ТРАСЕКА, по линии север-юг. Для развития туризма в Мангистау созданы условия, выдвигаемые международными стандартами, а в частности, современный аэропорт «Актау», и развитую сеть аэропортов для местных воздушных авиалиний. В 2018 г. территорию Мангистауской области посетило 38 тыс. туристов. Доля иностранных туристов составляет 37% [1].

Во-первых, Мангистауская область имеет удобное географическое положение и является единственным регионом Республики Казахстан, расположенным у Каспийского моря.

Во-вторых, Мангистауская область является точкой экономического роста Республики Казахстан, что подтверждено наличием целевой программы стратегического развития туризма Мангистауской области на 2016–2020 гг. [2]. Главным направлением стратегического развития – это развитие прикаспийской зоны как зоны внутреннего и въездного туризма. Географически туризм планируется развивать по трем направлениям:

1) в Мангистауском районе достопримечательностями считаются следующие объекты: Карагие, Отпан-тау, Торыш, Шеркала, Акмыш, Кызылкала, Айракты, Шуманай, Когез;

2) в Тупкараганском районе – Саура, Музей Тараса Шевченко, Музей Мурын Жырау, Султан-эпе, Шакпак-ата, Капамсай, Жыгылган, Сартас и другие;

3) в Каракиянском районе – Шопан-ата, Бекет-ата, Бозжира, Карынжарык, Туйесу [2].

В-третьих, территория области имеет достаточное количество естественных лечебных и рекреационных ресурсов, на основе которых на территории города Актау и прилегающих к нему районов создано несколько санаторно-курортных заведений. Мангистау имеет все условия, необходимые для развития туризма на побережье, горнолыжного туризма, экологического туризма, лечебнооздоровительного туризма, конный туризм, этнографический туризм, 251 такие как:

1) песчаное морское побережье Каспийского моря;

2) горная местность;

3) живописные степные районы.

В-четвертых, две трети всех историко-культурных и архитектурных памятников Казахстана находятся на территории Мангистау. Многие, из которых могут сравниться с лучшими памятниками народного зодчества не только области, но и республики. На территории Мангистау находятся древние дороги – Шелковый караванный путь и Хивинский тракт, места знаменитой Каратауской экспедиции, большое число архитектурных и исторических памятников.

В-пятых, главным богатством региона является Каспийское побережье, где уже имеются и готовятся к возведению санатории, гостиничные комплексы, базы отдыха. Известным санаторием Мангистауской области является санаторий «Шагала». Большой популярностью пользуются базы отдыха, расположенные на морском побережье. В области также имеются детские оздоровительные лагеря. В основу создания ведущих санаториев легли горячие радоновые воды и лечебные грязи, состав которых является уникальным [3].

Сдерживающими факторами развития туристско-рекреационного комплекса Мангистауской области и города Актау являются следующие.

Состояние инфраструктуры туризма на территории Мангистауской области нельзя считать удовлетворительным. Это и частично благоустроенные пляжи, и прибрежные территории в отдельных районах области, и медленное и недостаточное финансирование.

Другим барьером является недостаток квалифицированных кадров, следовательно, уровень обслуживания в гостиничных предприятиях достаточно низкий.

Отсутствие рекламы туристического потенциала региона на внутреннем и международном рынках. И, несмотря на свой значительный потенциал, Мангистауский туристский район занимает незначительную нишу на казахстанском туристическом рынке.

Экономические перепады в республике, нестабильность в обществе, нежелание активно вкладывать в развитие туризма бизнескругов страны, тормозят его развитие.

Таким образом, Мангистауская область имеет все необходимые условия для развития на своей территории санаторно-курортного лечения, пляжного отдыха, этнографического туризма и других видов отдыха. И, несмотря на существование некоторых недостатков, препятствующих активному росту потока туристов, нельзя не принимать во внимание факторы, которые возможно стали бы ключевыми при создании положительного туристического образа области. Во-первых, область с западной стороны омывается Каспийским морем. Во-вторых, наличие живописных ландшафтов, целебных минеральных источников и лечебных грязей, большое число удивительных памятников истории и природы. В-третьих, благоприятное климатическое воздействие имеет приморская зона: теплое лето, йодированный воздух, морская вода.

Следовательно, Мангистауский регион имеет реальные перспективы для того, чтобы стать одним из наиболее привлекательных туристических мест для туристов из

других регионов Республики Казахстан и мира в целом. Необходимо проведение ряда мероприятий для решения данной задачи, и, в первую очередь требуется проведение комплексной и качественной оценки рекреационного потенциала Мангистауской области и города Актау.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаев Н.Н. Казахстан 2030: послание Президента страны народу Казахстана. М., 2014.
2. Оспанов Г.М. Анализ имиджа Казахстана на мировом туристском рынке / Фундаментальные исследования. 2014. №1–2.
3. Официальные статистические показатели / Официальный сайт департамента туризма Казахстана. URL: [http:// www.depturizm.mid.gov.kz](http://www.depturizm.mid.gov.kz).

УДК 333.338.4

РОЛЬ ИНСТРУМЕНТОВ ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Ахметова З.Б., Жаксыдай А.

Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Аннотация. Большое количество инструментов интернет продвижения вынуждает компании искать новые эффективные способы реализации интернет-коммуникаций с клиентами. Одним из главных инновационных инструментов является SMM, что позволяет компаниям выделиться из большого числа конкурентов, привлечь потенциальных потребителей, повысить уровень лояльности клиентов, а также заметно снизить затраты на продвижение в интернет.

Ключевые слова: интернет-пространство, Social Media Marketing, социальные медиа, Instagram, YouTube, социальные сети.

Интернет играет немаловажную роль как в сфере организации досуга человека, так и в области проведения деловых операций. Данный факт заставляет предприятия подстраиваться под новые способы ведения бизнеса, основанные на реализации маркетинговых мероприятий в интернете, для того чтобы завоевать свою аудиторию. На сегодняшний день рынок рекламных услуг в Казахстане является одним из лидирующих среди стран центральной Азии и при этом демонстрирует большие перспективы дальнейшего роста и развития. Данному факту способствуют экономическая ситуация в стране, высокая степень глобализации рынка рекламных услуг и сотрудничество с иностранными участниками данного сегмента экономики.

Казахстанский рынок интернет-рекламы находится в самом пике своего развития. Но, несмотря на бурный подъем данного сегмента, самым распространенным инструментом рекламы в Казахстане остается телевидение. Эта тенденция сохраняется на протяжении долгих лет. Вопреки прогнозам специалистов, рейтинг телевизионной рекламы не падает, благодаря большой аудитории и более широкой доступности телевидения. Однако, в последнее время наблюдается постепенное вытеснение его интернетом, за счет аналогичного контента. По прогнозам экспертов, digital станет основным видом медиа уже в ближайшем будущем.

Особой популярностью и набирающим обороты каналом интернет рекламы являются социальные сети. Социальными сетями пользуется более 86% населения Казахстана. Рейтинг популярности социальных сетей в Казахстане выглядит следующим образом: В Контакте (43%), Одноклассники (34%), Instagram (57%), YouTube (52%), Мой

Мир (21%), Facebook (19%), Twitter (5%), другие - 3%. Как видим, из рейтинга на первом месте расположились Instagram и видеохостинг YouTube, за счет постоянного увеличения аудитории и возможности создания авторского контента высокого качества. [1]

Instagram – фотохостинг, сервис для обмена фотографиями и видеозаписями с элементами социальной сети, с возможностью проведения прямых видеотрансляций. Одним из наиболее популярных способов повысить узнаваемость своего бренда является создания аккаунта, посвященного ему. Данный фотохостинг является лидирующим в мире, в нем есть масса функций, отсутствует ограничение по количеству загружаемого контента. Потенциальные, либо же лояльные клиенты могут подписываться на страницу, ставить оценку имеющимся там материалам и комментировать их. Известно, что люди быстрее запоминают зрительные образы, в чем, естественно, один из главных преимуществ Instagram как инструмента продвижения.

YouTube – видеохостинг, где каждый человек может создать свой собственный канал и загружать на него свои собственные видеоролики. Пользователи могут подписаться на любой интересующий их канал, смотреть видеоролики, оценивать и комментировать их, делиться ими со своими пользователями. На данном хостинге представлены как профессионально снятые ролики, так и любительские. Большое количество компаний имеют свои собственные YouTube-каналы, на которых загружены различные видеозаписи о новых товарах, акциях и рекламе, интервью с сотрудниками, неформальные видео о фирме и т.п. На YouTube существует интеграция рекламы с темой, представленной в ролике. К примеру, в видеоблоге о путешествиях может быть интегрирована реклама, продвигающую туристическую услугу или компанию.

По данным исследования Connected Consumer Review компании Google, за 2019 г. 91% казахстанских интернет-пользователей выходит в Сеть ежедневно.

Данные цифры свидетельствуют о том, что интернет может стать очень благоприятной средой воздействия на клиент, а также сильно упростить выход новой компании, бренда или нового продукта на рынок. Однако, стоит учитывать, что из-за большой скорости развития инструменты интернет-продвижения быстро теряют свою актуальность и новизну, что в итоге приводит к утрате их эффективности. Это относится, к примеру, к интернет-баннерам, которые из-за большого количества, перестали привлекать внимание и теряют свою эффективность.

По данным исследовательского центра портала SuperJob, реклама в интернете у многих респондентов вызывает раздражение. Позитивные эмоции выявились лишь у 2% опрошенных. Реклама в сети интернет признается наименее агрессивной и навязчивой. Однако, она все же продолжает неуклонно терять симпатии потребителей. Ее становится все больше, очень часто закрыть такое окошко можно только после нескольких секунд ожидания, а иногда рекламу остановить просто невозможно. Из-за этого у интернет-пользователей все больше популярность набирают различные программы и сервисы, которые блокируют демонстрацию рекламных объявлений. С одной стороны, такие действия приводят к потере части доходов для рекламодателей, но с другой – вынуждают их развивать контент и придумывать новые, оригинальные способы подачи рекламы. Особое место из таких инструментов занимает маркетинг в социальных сетях (Social Media Marketing – SMM). Под ним подразумевается совокупность мероприятий, направленных на использование социальных медиа в качестве каналов продвижения и решения других бизнес-задач. [2]

SMM – это процесс привлечения трафика или внимания к бренду или продукту через социальные платформы. Сегодня малый процент компаний имеет это средство в своем арсенале маркетинговых инструментов. Эффективность такого способа продвижения многие пользователи социальных сетей уже испытали на себе. Ведь SMM активно задействуется рекламодателями не только из страны, но и из зарубежных стран. Социальные медиа (социальные средства коммуникации, службы сетевого общения) – это вид массовой коммуникации посредством сети Интернета, где автор содержания

сообщения вступает в отношение с потребителем, который в свою очередь сам участвует в дальнейшем производстве информации.

Так, любому читателю/подписчику сервиса даётся возможность владеть функциями комментатора, репортера, фотокорреспондента и/или редактора данного сервиса. Известные экономисты Америки - Андрей Каплан и Майкл Хайнлайн предоставляют дефиницию социальных медиа как состав интернет-приложений на определённой идеологической и технологической базе Web 2.0, позволяющих участникам коммуникации в социальных сетях разрабатывать содержание в ходе обмена им.

Укажем отличительные характеристики социальных медиа:

- доступность информации;
- возможность ее корректировки в опубликованном формате;
- интерактивность;
- возможность отслеживания успешного продвижения и узнаваемость публикаций;
- моментальный доступ к сохранённым ранее материалам;
- мультимедийность;
- необязательность процедуры согласования материалов;
- неограниченность пространства в памяти ;
- отсутствие по объему занимаемым место;
- реактивность (быстрое усвоение и обработка);
- отсылки на другие источники;
- смягченный режим контроля над содержанием страницы.

Имеется огромный спектр служб сетевого общения. Среди них блоги, сетевой бизнес, сайты знакомств, геосоциальные сервисы, форумы, микроблоги, фотохостинги, сайты мнений и рейтингов, социальные пометки, игры, социальные сети, видеохостинги и виртуальные миры.

Социальное пространство базируются на различных платформах, среди которых надо подчеркнуть: блоги (Live Journal, Twitter, WordPress, Tumblr); интернет-форумы; электронную почту; подкасты (PodFM, LibSyn); социальные сети (Facebook, Одноклассники, ВКонтакте); поисковые системы (Wikipedia, PBWiki, Google Docs); социальные агрегаторы (Plaxo, Friendfeed); онлайн-игры (World of Warcraft, League of Legends, DOTA 2).

Каждая платформа оценивается аудиторией тремя методами. Таким образом, крайнее количество пользователей социальных сетей подсчитывается с учетом как первичной аудитории (те, кто познакомился с сообщением там, где оно было изначально размещено), так и расширенной (пользователи, прочитавшие информацию в результате действий первичных пользователей, поделившихся ею). Существуют счетчики авторитетности, для оценки аудитории блогов читаемости, отзывов и оценок; для форумов – динамика посещений, которую ведет сама платформа, дополнительно к этому, ведётся внешний подсчет. Имеется возможность подключить автоматизированные службы мониторинга и анализа социальных средств общения, которые получают информацию моментально от самих платформ.

Одно из самых ярких и полезных функций SMM - это возможность селективно повлиять на целевую аудиторию наиболее удобными методами коммуникации, выбирать платформы и сервисы, где нужная группа людей представлен в наибольшей перспективе. Несмотря на это, не заинтересованных лиц в той или иной рекламе пользователи затрагиваются в минимальной степени. Стоит подчеркнуть, что SMM применяется не только в продвижении товаров и услуг, но и активно используется средствами массовой информации. SMM предлагают не малое количество разных методов деятельности, среди которых наиболее популярными являются создание сообществ бренда в различных социальных медиа, деятельность блогов, персональный брендинг и репутационный менеджмент. [3]

Однако на большое количество преимуществ использования SMM, у такого способа продвижения также имеются минусы. Достаточно часто встречаются: публикация чрезмерно большого количества постов (записей); отсутствие обратной связи в комментариях; удаление негативных комментариев подписчиков; неэтичная реакция SMM-маркетолога на отрицательные отзывы; нарушение принципов и законов; соблюдение неверного соотношения «информативный контент: развлекательный контент»; использование контента одного типа.

Во многом, рынок рекламы Казахстана – разнообразная и динамичная сфера, показывающая заметные перспективы. Каждый вид рекламных услуг имеет большой потенциал развития. Эти услуги в основном сконцентрированы в областях, новых технологиях, динамики их внедрения и повышении квалификации кадров.

Рынок рекламы, в настоящее время является основной частью глобальной экономики, поэтому на нем с одной стороны происходят те же действия, что и в мировой экономике в целом, с другой стороны есть и свои специфические нюансы. В целом, основная тенденция для всей мировой экономики - глобализация, то есть интеграционный социально-экономический процесс, в результате которого мир трансформируется в единый маркет. Нужно отдать должное развитию глобальной сети рекламных агентств, обусловленное тем, что реклама стала транснациональной, а рекламные агентства - международными. С момента роста глобализации и увеличения уровня конкуренции, важной на рынке рекламы становится резкая и пластичная адаптация внутренней строения и внешних соотношений агентств к росту потребностей рекламодателей.

Объем рекламы в счёте ее распространения был изучен и спрогнозирован с 2014 по 2019 года в 5 медиасегментах, это телевизионная, радио, печатная, наружная и интернет-реклама. В 2019 году общий объем по ним составил около 50 млрд тенге с учетом НДС. Результаты исследования подтверждают, что в телевизионной рекламе как наиболее охватной и дешевой в пересчете, на 1000 человек медиа-канала по-прежнему лидирует. В геометрической прогрессии развивается интернет-реклама, продемонстрировавшая рост доли с 6,8% в 2014 до 19,7% в 2019 году. Эксперты также сообщают на редукцию объема наружной рекламы в 2019 году, связанное с принятыми ранее постановлениями муниципальных органов. [4]

Подробный объем по сегментам за 2014 и 2019 годы представлен на рисунке 2.

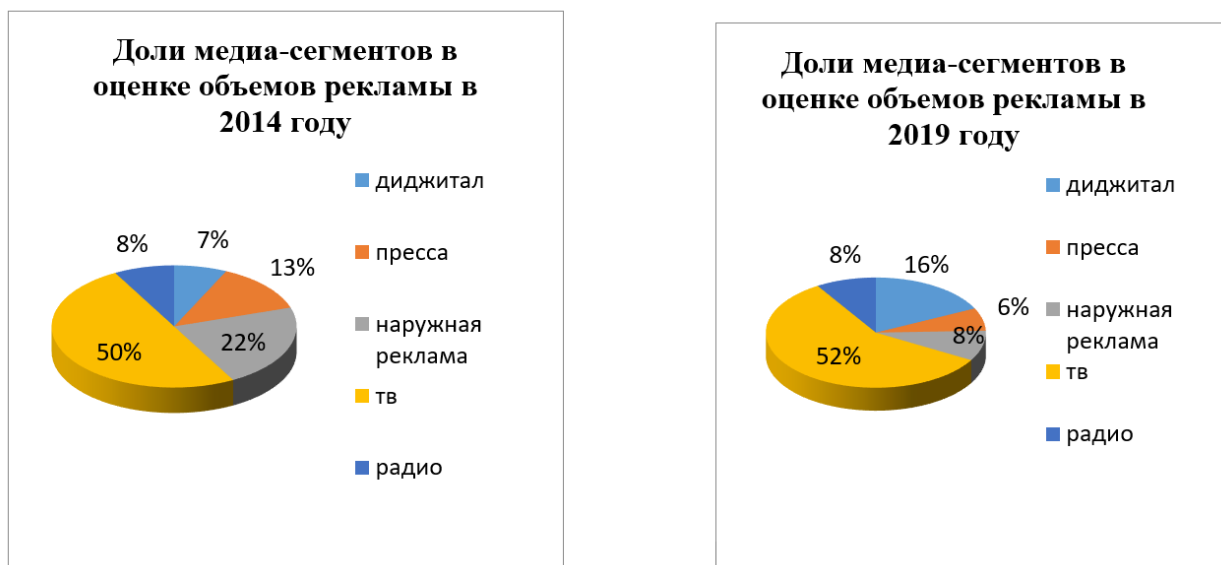

Рисунок 2 - Объем рекламы в средствах ее распространения

Глядя на рисунок 2 можно сказать, что доли медиасегментов в оценке объемов рекламы выглядят так: ТВ - 52%, наружная реклама - 18%, диджитал - 16%, радио - 8% и пресса - 6%.

Итоги исследования подтверждают, что доля телевизионной рекламы как наиболее охватного и дешевого в пересчете на 1000 человек медиаканала по-прежнему на первом месте. Наиболее динамично развивается интернет-реклама, продемонстрировавшая рост доли с 7% в 2014 году до 16% в 2019 году. Эксперты выдвинули достоверное предположение касемо снижения объема наружной рекламы в 2019 году, связанное с принятыми ранее постановлениями муниципальных органов.

Казахстан в сфере услуг рекламной деятельности развивается в лучшую сторону, ровно как и со временем. Каждый год, объем рекламного рынка Казахстана растет более чем на 50%. Казалось бы, лет пять назад, затраты на рекламу в государстве были незначительными, и рекламодатели предпочитали справляться своими силами, только иногда обращаясь за услугами в специализированные рекламные агентства. Однако уже в этом году казахстанские компании целиком передали свою репутацию в руки рекламщиков, которые готовы для клиента на все: от производства визиток до широкомасштабных рекламных кампаний всех типов и во всех видах СМИ.

В итоге, на нынешнем этапе развития современного рынка поиск и реализация нестандартный и новых идей являются важными моментами для успешного продвижения. SMM предоставляет возможность компании выделиться из большого количества конкурентов, привлечь внимание потенциальных потребителей, а также заметно уменьшить затраты на привычную рекламу. Большой выбор инструментов для этого позволяет компании выбирать наиболее подходящие способы и методы, основываясь на ее индивидуальных характеристиках и потенциале. SMM – один из популярных, необычных способов продвижения, позволяющих интенсивно распространять информацию о компании или ее товарах и услугах в интернет-пространстве. Однако маркетологам необходимо напомнить и о других возможностях Интернета, особенно в случае работы с аудиторией постарше.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рожков, И.В. Информационные системы и технологии в маркетинге. - М.: Русайнс, 2014.
2. Kaplan A.; Haenlein M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media // Business Horizons. 2010. Vol. 53 (1).
3. Scoble R. What is social media? // <http://scobleizer.com/what-is-social-media>.
4. Игорь Райхман. Практика медиа измерений. Аудит. Отчетность. Оценка эффективности PR.— М., 2013.
5. Дамир Халилов: Маркетинг в социальных сетях.— М., 2016

ӘОЖ 332.4

КАСПИЙ МАҢЫДАҒЫ ЕЛДЕРДІҢ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ

Балманова Ж.

Ғылыми жетекші: Нигметова Г.Ж.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада тәуелсіздік кезеңіндегі Қазақстан экономикасын жаңғырту үдерістері, сондай-ақ олардың Каспий маңы өңірлерінің экономикалық серіктестерімен

өзара қарым-қатынастары қарастырылды. Қазақстанға ресейлік жеткізілімдердің құрылымы, Қазақстаннан тауарларды әкету құрылымы, отын-энергетикалық кешен салаларындағы Қазақстанмен өзара іс-қимыл және қазақстандық мұнай транзиті егжей-тегжейлі сипатталған.

Түйінді сөздер: Каспий өңірі, экономиканы жаңғырту, дамудың ресурстық моделі, даму стратегиясы, сыртқы сауда серіктестігі, электр энергиясы.

Қазақстан экономикасының күшейіп келе жатқан дағдарыстық үрдістері жағдайында отандық экономиканың жүйе құраушы саласы – мұнай-газ өндіру секторын дамытуды қолдау жөнінде ғана емес, сондай-ақ қарқындалу жөнінде де кешенді шаралар әзірлеу және қабылдау қажет. Бұл ретте, елдің неғұрлым мұнай-газды аумақтары ретінде ҚР Каспий облыстарын дамытудың жаңартылған стратегиясын қалыптастыру бірінші кезектегі маңызға ие болады [1].

Қазақстан Ресейдің негізгі сыртқы сауда серіктестерінің қатарына кіреді. Ресей ФКҚ деректері бойынша 2014 жылы өзара сауда көлемі 2013 жылмен салыстырғанда 10,5% - ға азайды және 21,1 млрд. АҚШ долларын құрады. Ресейлік жеткізілімдер 21,2% - ға (13,9 млрд. АҚШ долл.) қысқарды, бұл ретте Қазақстаннан әкелу 21,6% - ға (7,2 млрд. АҚШ долл.) өсті.

Ресей-Қазақстан саудасы көлемінің төмендеуі едәуір дәрежеде 2014 жылдан бастап онда Қазақстан аумағы арқылы көмірсутектердің ресейлік транзиттік жеткізілімдері ескерілмегендігімен түсіндіріледі, оларсыз тауар айналымы 3,0% өсті.(15,62 млрд. АҚШ долл.).

Қазақстанға ресейлік жеткізілімдер құрылымында (Ресей ФКҚ деректері бойынша 2017 жылғы қаңтар-қыркүйекте) құндық мәнде негізгі үлесті машиналар, жабдықтар, көлік құралдары – 28,0%, минералдық өнімдер – 18,6%, металдар мен олардан жасалған бұйымдар – 15,7%, химия өнеркәсібі өнімдері – 13,2%, азық – түлік тауарлары мен ауыл шаруашылығы шикізаты-11,7% құрады.

Қазақстаннан Ресейге тауарларды әкелу құрылымында құндық мәнде негізгі үлесті минералды өнімдер – 50,6%, химия өнеркәсібі өнімдері, каучук – 18,6%, металдар мен олардан жасалған бұйымдар – 14,8%, Машиналар, жабдықтар, көлік құралдары – 6,7%, інжу, асыл тастар, металдар – 3,7%, азық – түлік тауарлары мен ауыл шаруашылығы шикізаты-3,3% құрады.

Қазақстанмен отын-энергетика кешені салаларындағы өзара іс-қимыл ерекше белсенді және ауқымды сипатқа ие. Ресей аумағы арқылы қазақстандық мұнайдың сыртқы нарықтарға транзитінің негізгі көлемі жүзеге асырылады. Транзит 2002 жылғы 7 маусымдағы ұзақ мерзімді үкіметаралық келісім негізінде жүзеге асырылады: Атырау-Самара мұнай құбыры бойынша жылына кемінде 15,5 млн.тонна; Махачкала-Тихорецк-Новороссийск мұнай құбырлары жүйесі бойынша – жылына 5,5 млн. Тоннаға дейін. Қазақстан мұнайының Ресей аумағы арқылы транзиті Каспий құбыр консорциумы (КҚК) шеңберінде де жүзеге асырылады. КҚК – нің 50 пайызы Ресей мен Қазақстан үкіметтеріне және 50 пайызы жобаның бірінші кезегін іске қосуды қаржыландырған өндіруші компанияларға тиесілі.

Қазақстан мұнайының Ресей аумағы арқылы транзиті Каспий құбыр консорциумы (КҚК) шеңберінде де жүзеге асырылады. КҚК – нің 50 пайызы Ресей мен Қазақстан үкіметтеріне және 50 пайызы жобаның бірінші кезегін іске қосуды қаржыландырған өндіруші компанияларға тиесілі.

Газ саласындағы ынтымақтастық 2001 жылғы 28 қарашадағы ұзақ мерзімді үкіметаралық Келісім шеңберінде жүзеге асырылады. 2002 жылдан бастап «ҚазРосГаз» ЖАҚ («Газпром» және қазақстандық «ҚазМұнайГаз «ҰК» бірлескен кәсіпорны) Қарашығанақ кен орнының шикі газын Орынбор газ өңдеу зауытына қайта өңдеу үшін жеткізуді жүзеге асырады. 2000 жылдан бастап Ресей мен Қазақстанның энергожүйелері

қатарлас режимде жұмыс істейді. Электр энергиясы мен көмірді өзара жеткізу жүзеге асырылады.

2005 жылғы шілдеде тараптар «Екібастұз ГРЭС-2 станциясы» ААҚ базасында Ресей-Қазақстан бірлескен кәсіпорнын құру туралы және Ресей мен Қазақстанның электр энергиясының ортақ нарығын құру бағдарламасын әзірлеу туралы уағдаласты.

2002 жылдан бастап қазақстандық кен орындарында уранды бірлесіп өндірудегі ынтымақтастық жөніндегі жоба іске асырылуда. Қазақстан – Ресей – Қырғыз бірлескен кәсіпорны – «Заречное» ЖАҚ іске қосылды. (жобалық қуаттылығы-жылына 500 тонна уран, құны-36 млн.долл.).

2006 жылғы қаңтарда Ресей мен Қазақстан президенттері Санкт – Петербургте қабылдаған Ядролық энергияны бейбіт пайдалану саласындағы ынтымақтастықты дамыту туралы бірлескен мәлімдемеге сәйкес тараптар бастапқыда екі елдің ядролық–өнеркәсіптік кешендері кәсіпорындарын интеграциялау жөніндегі іс – қимылдардың жоспар-кестесін дайындады. Оның негізінде атом энергиясын бейбіт мақсатта пайдалану саласындағы ынтымақтастықтың кешенді бағдарламасы іске асырылуда.

2007 жылғы 10 мамырдағы Ресей Федерациясының Үкіметі мен Қазақстан Республикасының Үкіметі арасындағы уранды байыту жөніндегі халықаралық орталық құру туралы келісімге сәйкес Ресей аумағында осындай орталық құрылды және жұмыс істейді. Федерацияның 85 субъектісінің 76-сы қазақстандық серіктестермен сауда-экономикалық байланыстарға ие. Қазақстанмен тікелей шекаралас Ресей Федерациясының субъектілері ынтымақтастықты белсенді дамытуда. Олардың арасындағы ынтымақтастық, атап айтқанда, трансшекаралық экономикалық схемалар негізінде жүзеге асырылады: электр энергиясын кері бағытта жібере отырып, Қазақстанның Екібастұз көмірін Орал және Сібір Электр станцияларына жеткізуі, қазақстандық минералдық шикізатты олардың дайын өнімдерінің орнына Оңтүстік Орал тау-кен металлургия кәсіпорындарына жеткізуі, мұнай өнімдері мен газдың қарсы келіп түсуіне Самараның, Орынбор облысының және Башкирияның қайта өңдеу кәсіпорындарына Қазақстанның мұнай және газ конденсатын жеткізуі [2].

Өңіраралық және шекара маңы саудасына Ресей-Қазақстан екіжақты тауар айналымының шамамен 70% - ы тиесілі. 2005 – 2014 жылдар кезеңінде Қазақстан Республикасына ресейлік тікелей инвестициялардың ағыны 9,1 млрд. АҚШ долларын, ал қазақстандық Ресейге-2,9 млрд. АҚШ долл. Шетелдік инвестициялар қазақстандық экономиканың барлық салаларында ұсынылған, онда Ресейдің 20 – дан астам ірі компаниясы жұмыс істейді, ал 2015 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша Қазақстанда Ресейдің қатысуымен 5852 кәсіпорын жұмыс істейді (басымдық-мұнай және газ өндіру, өңдеу өнеркәсібі, көлік, байланыс, машина жасау, ғарыш саласындағы ынтымақтастық, атом энергиясын бейбіт пайдалану).

Қазақстан экономикасына «Лукойл» ҰК ААҚ (5 млрд. АҚШ доллары), «Газпром» ААҚ (1 млрд. АҚШ долл.), «ИНТЕР РАО ЕЭС» ААҚ (0,2 млрд. АҚШ долл.), «Русал» ААҚ (0,4 млрд. АҚШ). Қазақстан Республикасында «Росатом» мемлекеттік корпорациясы, «Роснефть» ААҚ, «Банк ВТБ» ААҚ, ВЭБ, «Мечел» ААҚ, «Северсталь» ААҚ және басқалары белсенді инвестициялық қызмет жүргізуде.

Қаржы тосқауылдарын алып тастауға және инвестициялық ынтымақтастықты кеңейтуге оны құру туралы келісімге Ресей мен Қазақстан 2006 жылғы қаңтарда Астанада қол қойған Еуразиялық Даму Банкі ықпал етуге тиіс. Банктің жарғылық капиталы 1,5 млрд. АҚШ долларын құрады, бұл ретте Ресей 1 млрд. АҚШ долл., Қазақстан-0,5 млрд. АҚШ долл.

Банктің бас кеңсесі Алматыда орналасқан. Атқарушы биліктің федералдық органдары мен мүдделі ұйымдар 2011 жылғы 25 қарашада Астанада қол қойылған Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы ұзақ мерзімді экономикалық ынтымақтастық бағдарламасын (2020 жылға дейін) жүзеге асырады. Ресей-Қазақстан нанотехнологиялар қорын қалыптастыру жобасы бойынша, Қазақстанда бірлескен вагон

жасау өндірісін құру, Ка-226Т тікұшақтарын құрастыру және автомобильдер өндірісінің толық циклді зауытын салу бойынша бірлескен кәсіпорын ұйымдастыру бойынша жұмыстар жүргізілуде, Ресей мен Қазақстан электр энергиясының ортақ нарығын қалыптастыру жалғасуда.

Сонымен қатар, металлургия, тау-кен өндіру, химия, жеңіл, медицина, фармацевтика, ағаш өңдеу, машина жасау өнеркәсібінде кейіннен үшінші елдердің нарықтарына шыға отырып, бірлескен өндірістер құру, инвестициялар (технологиялар) тарту мүмкіндіктері қарастырылуда.

1997 жылдан бастап ресей-қазақстан ынтымақтастық жөніндегі Үкіметаралық комиссиясы (ҰАК) жұмыс істейді, оның 17-ші отырысы 2014 жылғы 3 желтоқсанда Астана қаласында Ресей Федерациясы Үкіметі Төрағасының Бірінші орынбасары И.И. Шуваловтың және Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің бірінші орынбасары Б. Ә.Сағынтаевтың төрағалығымен өтті.

2015 жылғы 14 қазанда Астана қаласында ҰАК төрағаларының кездесуі өтті, ал кезекті 18-ші отырысты ағымдағы жылдың соңына дейін Ресейде өткізу жоспарланып отыр. Үкіметаралық комиссия шеңберінде көлік, өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы, инвестициялық және банктік ынтымақтастық, КҚИ, ғылым және жаңа технологиялар саласындағы, ОЭК саласындағы, өнеркәсіп саласындағы ынтымақтастық жөніндегі кіші комиссиялар жұмыс істейді [3].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Баркелиев Т. Каспий теңізінің негізгі экологиялық мәселелері/Т.Баркелиев// сараптама – 2018ж.
2. И.с. Рожков Каспий саммиттерінің ретроспективасы: тұрақтылықтан прогреске дейін. Посткеңестік кеңістіктегі мәселелер. 2017;4(3):210-220
3. Федоров Ю. Е. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі. М., МГИМО ЦМИ зерттеуі, 2013, No 8, с. 3

ӘОЖ 338

ЕЛДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ӨМІРІНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ӘСЕРІ

Балмулдина А.

Ғылыми жетекші:Ислямов Р.С.

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қ, Қазақстан

Аңдатпа. Осы мақалада Қазақстандағы туризмнің жағдай және оның перспективасы айтылған. Қазіргі уақытта елдегі халықаралық туризмнің проблемалары және одан шығу жолдары келтірілген. Отандық туристік кәсіпорындардың инфрақұрылымының жағдайы және оларды стандарттарға келтіру жолдары айтылған. Халықаралық туризмдегі шетелдік тәжірибелер көрсетілген. Ішкі туризмді дамытуға туристік фирмаларға ұсыныстар айтылған.

Түйінді сөздер: бәсекелестік, қонақжайлылық, шығу туризмі, келу туризмі, экскурсия.

Халықаралық туризм-бұл қолданыстағы халықаралық нормаларды ескере отырып, мемлекетаралық шарттар негізінде жүзеге асырылатын саяхаттар мен алмасулар жүйесі. Халықаралық туризм тиімділігінің маңызды өлшемдері-дамыған материалдық база, біріздендірілген туристік құжаттама, нормативтік база және қызмет көрсету стандарттары, сондай-ақ жекелеген туристік ұйымдар мен олардың мамандандырылған бөлімшелерінің

осы саладағы халықаралық ынтымақтастық жоспарлары мен бағдарламаларын жүзеге асырудағы тығыз өзара іс-қимылы. Халықаралық туризм-сыртқы экономикалық байланыстардың белсенді бағыты.

Қазақстандағы туризм, бүкіл әлемдегі сияқты, жаппай әлеуметтік құбылысқа айналуға, өйткені адамдардың жағдайды өзгертуге деген ұмтылысы жаппай бола бастады, осылайша демалу мен еңбекке қабілеттілікті қалпына келтіру қажеттілігі қанағаттандырылды. Экономикалық тұрғыдан алғанда, туризмнің ерекшелігі-бұл тұтынушылық сұраныстың жаңа формасын өмірге әкеледі. Бұл сұраныс бір тауарға емес, тауарлар мен қызметтердің бүкіл кешеніне қатысты; ол жаппай бола бастайды, халықтың көп бөлігін қамтиды. Кез-келген сұранысты қанағаттандыру тауарлар мен қызметтерді өндіруді талап етеді.

Осылайша, туризмнің қосарлы маңызы бар-өндірістік және әлеуметтік. Оның өндірістік нәтижелері адамның физикалық және психикалық күштері қаншалықты қалпына келтірілгеніне байланысты. Туризмнің қозғаушы күші ретінде еңбекке қабілеттілікті қалпына келтіру мотиві сонымен бірге әлеуметтік мәнге ие, өйткені бұл адамға қанағат сезімін береді, оны сезінбестен әл-ауқат туралы айту қиын. Бірақ соңғысы қоғамның экономикалық қызметінің түпкі мақсаты болып табылады. Туризм қажеттілігінің қайнар көздерін біле отырып, туризмнің адамның барлық белгілі қажеттіліктерінің иерархиясындағы орнын анықтауға болады, сәйкесінше осы қажеттілікті қанағаттандыратын және ел экономикасына әсер ететін өндіріс салаларын дамытуға болады [1].

Дамушы елдер үшін халықаралық туризм шетел валютасының түсу және жұмыс орындарын құру көзі болып табылады. Сонымен қатар, ол дәстүрлі әлеуметтік жүйелер мен табиғи ортаға өзгерістер енгізіп, қосымша тәуелділікті тудырады. Соңғы онжылдықта дебет балансына өзгерістер енгізілді, туризмді қабылдауды даму жағдайларын қарабайыр бағалаудан алып тастады - оны қолдауға тұрарлық немесе қажет емес. Енді халықаралық туризм-бұл табыстармен де, проблемалармен де байланысты экономиканың заманауи құралы. Дамушы елдердің барлығы дерлік халықаралық туризмді дамытудың орындылығын мойындайды.

Халықаралық туризм кез-келген мемлекеттің қазынасына түсудің маңызды көзі болып табылады, ол ішкі және әлемдік сауданың стимуляторы рөлін атқарады. Көптеген елдерде туризм жалпы ұлттық өнімнің бестен жартысына дейін, ал Қазақстанда - 1% - дан аз. Туризмнің ел экономикасына экономикалық әсері әртүрлі жолдармен көрінеді. Адамдардың қозғалысы жұмыспен қамту мәселесін шешуге айтарлықтай үлес қосады, ұлттық, аймақтық құрылымдарға, бірлестіктер мен кәсіпорындарға, корпорацияларға, орта және шағын бизнес кәсіпорындары мен үй шаруашылықтарына, сондай-ақ үкіметтерге табыс әкеледі. Осылайша, олар ұлттық инфрақұрылымды дамытуға көмек көрсете алады. Халықаралық туризм сыртқы қарызды төлеуге көмектесу арқылы ұлттық төлем балансына да үлес қосады.

Туризм әлеуметтік-мәдени және экономикалық-шаруашылық кешенді жандандырады, мәдениетті, бос уақытты, қызметтердің саны мен сапасын, мәдени қызметтер мен демалыс іс-шараларының алуан түрлерін байытады. Елдің мәдениеті келушілердің көбеюіне байланысты байыды, олардың арасында туристік клиенттер басым рөл атқарады. Мәдениеттің байлығы-оның негізгі ресурсы және туризм мен танымға қосқан үлесі [2].

Соңғы жылдары Қазақстанның келу туризмінің көлемі айтарлықтай өсті. Мұны сараптамалық зерттеулер де, статистикалық қызметтердің мәліметтері де растайды. Бірақ бұл өсуді тұрақты, тіпті тұрақты деп санау ақымақтық болар еді. Неліктен? Мұның бір себебі-қонақ үй базасының, Қазақстандық курорттық аймақтарының әлемдік талаптарға сәйкес келмеуі.

Қазақстандық туристік ресурстарының таусылмайтынын түсіну үшін біздің еліміздің картасын қарау жеткілікті. Алайда, зерттеулер көрсеткендей, шетелдік турларға

барған қазақстандықтардың 60% - дан астамы "алыс палестиналарда" іздейтін ләззаттарды үйде алуға болатындығын білмейді. Бұл тек туған табиғаттың сұлулығы немесе отандық курорттардың емдік факторлары туралы ғана емес. Бізде оқиғалы, экстремалды, шытырман оқиғалы және туризмнің басқа да көптеген түрлері үшін ерекше мүмкіндіктер бар. Өкінішке орай, ең жақсы жағдайда, отандастарымыздың елдің туристік мүмкіндіктері туралы білімі Каспий теңіз жағалауы, Оңтүстік Қазақстан қалалары және олар тұратын аймақтағы демалыс үйлері туралы идеялармен шектеледі.

Нәтижесінде, ішкі туризмнің ресурстық базасы 10-15% - ға қызмет етеді. Нәтижесінде ішкі туризм саласында кез келген саланың экономикалық дамуының негізі болып саналатын толыққанды тауар-ақша алмасу жоқ. Қазақстандықтардың ақша қаражаты, шын мәнінде, саланың өзін-өзі инвестициялауының негізі болуы керек, ал олар кеірісінше шетелге экспортталады.

Мұның себептері белгілі. Шығу туризмі қазақстандық туристік компанияларға кіру туризмінен салыстырғанда әлдеқайда көп пайда әкеледі. Сондықтан олардың көпшілігі шығу туризмінің туристік өнімдерін сатуға бағытталған.

Ақша әкелетін ішкі туризм әлі де бар. Бірақ ол, шын мәнінде, даму кезеңінде. Туристік агенттіктердің өздері айтқандай, қазақстандықтарға Қазақстанды көрсету тиімсіз. Ерекше саналатындар- бұл Бурабай курорттары және Сарыағаштың шипажайлары мен демалыс үйлері.

Бұл көбінесе ең бай адамдар үлкен қалаларда тұратындықтан болады. Олар үнемі күйзеліске ұшырайды және жақсы демалуды қажет етеді, бірақ тіпті тұрғылықты жерлеріне жақын аймақтардың рекреациялық мүмкіндіктері туралы аз ақпарат алады. Кейбір ақпарат, әрине, бұқаралық туристік басылымдар, танымал журналдар мен телешоулар арқылы келеді, бірақ, айталық, шетелдік бағыттағы жарнамалардан айырмашылығы, олар әрқашан жалпы сипатта болады және осы формада әлеуетті ішкі туристерге айтарлықтай әсер етуі екіталай.

Ішкі туризмді жандандыруда, қазақстандықтарды өз елінің туристік басымдықтары туралы хабардар етуде туркомпаниялардың өздері үлкен рөл атқара алар еді. Бірақ жоғарыда айтылғандай, олар бұған тікелей қызығушылық танытпайтындықтан, қатал шеңбер пайда болады: фирмалар негізінен тиімді шетелдік бағыттармен жұмыс істейді және ішкі туризмді қабылдаудан қорқады, ал бұл фирмалардың клиенттері қазақстандық турларды сатып алмайды, өйткені олар туралы ештеңе білмейді.

Қазақстанның мәдениет және спорт министрлігінің туризм индустриясы комитетінің мәліметі бойынша, қазіргі уақытта кіріс туризмінің негізі бизнес-туризм болып табылады, яғни шетелдіктер біздің елге көрікті жерлер мен денсаулыққа емес, негізінен іскерлік мақсатта барады. Демек, кіріс туризмі қайта бағдарлануды қажет етеді: оның негізі дамыған туризм индустриясы бар басқа елдер сияқты экологиялық, мәдени, білім беру, медициналық турлар, саяхаттар, круиздер және т. б. болуы керек [4].

Қазақстанның басқа облыстарындағы қонақ үй қорының жағдайына келетін болсақ, өкінішке орай, бұл өте нашар. Олардың көпшілігінде бөлмелердің 30% - ы ыңғайлы емес, бұл қонақ үй бизнесінің заманауи талаптарына қайшы келеді. Сонымен, мұндай қонақ үйлерді қайта құруға қаражат салу іс жүзінде мүмкін емес және ақшаны әлемдік стандарттарға сәйкес келетін жаңа қонақ үйлер, пансионаттар мен демалыс үйлерін салу үшін қолданған дұрыс.

Бізге қандай қонақ үйлер керек? Сарапшылардың пікірінше, жақын арада үш жұлдызды шағын қонақ үйлер салу басым бағыт болады.

Сарапшылар Бурабайдың, Алакөлдің жағалауында өзін көрсете білген жеке секторға үлкен үміт артады. Бірақ онда арзан жеке қонақ үйлердің құрылысына қаражат салатындардың белсенділігі бұқаралық туризмнің өте жоғары сұранысына байланысты. Сонымен, алдымен мемлекеттік немесе коммерциялық қонақ үйлер қонақтарды тартуы керек, ал олардың құрылысын мемлекеттік қаражатты тарта отырып болашақта ақша

салғысы келетін ірі және орта бизнес өкілдері жүргізуі керек. Сонымен қатар, мемлекеттік тұжырымдама мұндай инвесторларға айтарлықтай салық жеңілдіктерін уәде етеуі қажет.

Қазақстанның қалаларында болған шетелдіктер туристік кәсіпорындарда жиі кездесетін ыңғайсыздық еліміздің сәтті дамуы мен оның экономикасына салынған ақшаның болашағы туралы қорқынышын едәуір күшейтеді. Өйткені, жайлылық пен тұрақтылық - өркениетті және гүлденген елдің негізгі сипаттамалары. Демек, туристік сектордағы жайлылық пен тұрақтылыққа қол жеткізу елдің имиджін жоғарлатады. Жақсы қонақ үйлерсіз және олардағы қызмет көрсетудің жоғары деңгейісіз жайлылық мүмкін емес [5].

Қазақстанда қазіргі заманғы жоғары тиімді және бәсекеге қабілетті туристік кешеннің қалыптасуы бірнеше міндеттерді шешумен байланысты:

- нормативтік-құқықтық базасы және туристік қызметті мемлекеттік реттеу жүйесінің негіздерін құру;
- бәсекелестікті дамыту негізінде қазіргі заманғы отандық туристік нарықты қалыптастыру;
- туристік кәсіпорындардың жұмысында мамандандыру мен ынтымақтастықты тереңдету;
- ішкі және кіру туризмінің әртүрлерін дамыту үшін жағдай жасау;
- Қазақстанның әлемдік туристік нарық жүйесіне интеграциясы және туризм саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту.

Мемлекет кіру және келу туризмінің дамуын қолдап, көтермелеуі тиіс. Заңнамалық деңгейде осы бағыттарды лайықты қаржыландыруды және ынталандыруы қамтамасыз ету.

Туризмді дағдарыс жағдайынан шығару материалдық-техникалық базаны дамытуды, туризм саласы үшін жоғары білікті кадрлар даярлауды талап етеді.

Шетелден келген туристермен жұмыс істейтін адамдардың тиісті білімі және арнайы дайындығы болуы керек. Бұл басшылар мен менеджерлерге де, қызмет көрсететін персоналға да қатысты. Шетелдіктерге қызмет көрсету саласындағы басты проблемалардың бірі - қонақ үйлер мен туристік-экскурсиялық мекемелер қызметкерлерінің шет тілдерін білмеуі немесе жеткіліксіз білуі. Қонақ үйлерде бірнеше тілде визиткалар болуы керек. Вестибюльде, холдарда, киноконцерт залында қонақ үй қызметтерінің орналасқан жері, қосымша қызметтер алу мүмкіндіктері және т.б. ақпарат алу туралы бірнеше тілде арнайы стендтер жабдықталуы керек. Мейрамханаларда, барларда бірқатар шет тілдерінде басылған мәзір болуы керек. Қонақ үйде шет тілдеріндегі әдебиеттерді тандау ерекше назар аударуға тұрарлық: өлкетану анықтамалары, карта-схемалар, қала бойынша буклеттер, газеттер мен журналдар.

Жоғары сапалы қызметті ұйымдастыру Қазақстандағы шетелдік туризмнің сәтті дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, сондықтан осы салада жұмыс істейтін кадрларды даярлауға және іріктеуге көп көңіл бөлу керек.

Әлем жұртшылығына біздің еліміздің аумағында бар қауіпті аймақтар мен нақты тәуекелдер туралы тұрақты хабардар ету жүйесін ұйымдастыруы қажет.

Әзірге құқық қорғау органдары туристер мен саяхатшылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған жүйелі шараларға жеткілікті көңіл бөлмейді. Мысалы, жазғы маусымның шыңында Испанияның курорттық аймақтарында мыңдаған полиция күштері шоғырланған, олар мұнда барлық провинциялардан жіберілген. Осы тәжірибеге сүйене отырып Қазақстанда да туристік полицияны, әртүрлі тілдерде сөйлейтін диспетчерлері бар арнайы тәулік бойы жұмыс істейтін телефон қызметін құру, әлемнің барлық жерінде қолданылатын туристік белгілерді тану жүйесін пайдалану қажет.

Террористік, экстремистік қауіп тұрғысынан Израильдегі қауіптер Қазақстанға қарағанда әлдеқайда жоғары. Шри-Ланкада ширек ғасыр бойы азаматтық соғыс жүріп жатыр. Мысал ретінде Хорватиядағы және бірқатар Латын Америкасы елдеріндегі жағдайды келтіруге болады. Бірақ бұл мемлекеттердің билігі саяхатшылардың арнайы қауіпсіздік жүйелерін әзірлеуге және енгізуге өте жоғары мән беретіндігіне, сондай-ақ белгілі бір жағымсыз әрекеттердің нәтижесінде пайда болатын жарнамаға қарсы өтемақы

үшін миллиондаған доллар бөлетіндігіне байланысты туристер ағыны тоқтамай тұр. Бұл елдерде туристерді елдегі нақты жағдай туралы, сондай-ақ осы салада қандай қауіпсіздік шаралары қабылданып жатқандығы туралы объективті ақпаратпен қамтамасыз етуге айтарлықтай қаражат бөлінеді. Сонымен қатар жарнама жүргізіледі. Осылайша, егер Қазақстан үкіметі бұл мәселелерді байыпты қабылдаса, онда бір-екі жыл ішінде оған шетелдік ақпарат құралдары енгізген теріс имиджден арыла алады. Олай болмаған жағдайда, елдегі құқық қорғау органдарының жетістіктері Қазақстанға туристік ағындардың өсуіне әсер ете алмайды.

Қазақстанда халықаралық туризмнің дамуын жарнамалық және ақпараттық қамтамасыз ету үшін қажет:

- қазақстандық нарықтың мүмкіндіктері туралы ақпараттық-жарнамалық материалдардың негізгі пакетін дайындау және құру;
- халықаралық туристік көрмелерді өткізуді ұйымдастыруға қатысу;
- Қазақстанның оң имиджін қалыптастыру мақсатында баспасөзде жарнамалық науқандар өткізу;
- отандық және шетелдік турфирмалар туралы ақпараттық деректер банкін құру;
- Қазақстан аумағында бірыңғай туристік-ақпараттық желі құру, оны ұқсас халықаралық желілермен интеграциялау.

Қазақстандағы кіру туризмінің өсуіне қол жеткізу үшін әлемдік стандарттарға сәйкес келетін қызметтер сапасының тиісті деңгейін қамтамасыз ету және қазақстандық туризмді бәсекеге қабілетті ету қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ердаулетов С.Р. Қазақстан туризмі. Оқу құралы. Алматы: Бастау, 2015
2. Имангулова Т.В., Прокофьева М.А. Достопримечательности и культурное наследие ЮНЕСКО на территории Казахстана// Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – Алматы, 2016. №8 – с.431-435
3. Савина Н.В. Экскурсоведение. Мн.: БГЭУ, 2001. -132с.
4. Курило Л.В., Смирнова Е.В. Основы экскурсионной деятельности.-М.: Советский спорт, 2012.
5. Лютерович О., Ягофаров Г. Экскурсионная деятельность в Республике Казахстан. – Алматы, 2013.

ӘОЖ 363.27

КАСПИЙ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Бердібекова С.

Ғылыми жетекші: Нигметова Г.Ж.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада Каспий теңізінің мәртебесін анықтау бойынша Ақтауда өткен саммиттің мәселелері қарастырылады, ол өңірдің барлық елдері сындарлы диалог пен ынтымақтастыққа бағытталғанын көрсетті. Сондай-ақ төртінші Каспий саммитінің барысы, порт инфрақұрылымы және Конвенцияда қаралған мәселелер сипатталған.

Түйінді сөздер: энергия ресурстары, Каспий қайраңы, "Каспий бестігі" үкіметаралық келісім, сауда-экономикалық ынтымақтастық.

Ақтау қаласында өткен Каспий теңізінің мәртебесін айқындау жөніндегі саммит өңірдің барлық елдері сындарлы диалог пен ынтымақтастыққа бағытталғанын көрсетті.

Сарапшылар атап өткендей, Каспий өңірі ХХІ ғасырда әлемдік нарыққа энергия ресурстарының басты жеткізушісі болуға уәде береді. Мұнда бар көмірсутек ресурстарының қорлары әртүрлі бағаланады, бірақ барлық сарапшылар бұл аймақ Таяу Шығыс пен Сібірден кейін энергия өндіру бойынша әлемде 3-ші орынға шығуы мүмкін деген пікірде. [1].

Мұнай мен газдың ірі болжамды өңірлік қорлары Түркіменстан (6,5 млрд тонна мұнай және 5,5 трлн текше метр газ, барланған газ қорлары бойынша әлемде 4-ші орын), Қазақстан (6 млрд тонна мұнай және 2 трлн текше метр газ) және Әзірбайжан (3,5–5 млрд тонна мұнай және 600 млрд текше метр газ) аумағында шоғырланған. Ресейдің Каспийдегі мұнай қоры 1998 жылдың қаңтарында ашылғанға дейін теңіздің солтүстік секторындағы ықтимал мұнай құрылымдары 1 млрд тоннаға бағаланды. Иран қорлары одан да аз. Каспий қайраңының өзінде барланған қорлар 12 млрд тонна шартты отынды құрайды.

1992 жылғы қазанда Иранның бастамасы бойынша Тегеранда өткен Каспий маңы бес мемлекетінің мемлекет және үкімет басшыларының кездесуінде тараптар алғаш рет Каспий экономикалық ынтымақтастық ұйымын құру перспективалары туралы мәселені талқылағанын атап өткен жөн. Оның қызметінің негізгі бағыттарының бірі Каспий мұнайы мен газын өндіру саласындағы өзара іс-қимыл болуы тиіс. Осы ұйым аясында кеме қатынасы, биологиялық ресурстарды пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы ынтымақтастық дамиды деп болжалды.

Сондай-ақ, қазір бес Каспий маңы мемлекетінің үкіметтері сауда-экономикалық ынтымақтастық туралы үкіметаралық келісімді мақұлдауы тиіс. Келісімнің мақсаты-Тараптар мемлекеттерінің өзара мүдделілік білдіретін өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, сауда, туризм салаларында және экономикаларының басқа да салаларында сауда-экономикалық қатынастардың халықаралық-құқықтық базасын қалыптастыру. [2].

2014 жылғы 29 қыркүйекте Астраханьда өткен төртінші Каспий саммиті барысында Түрікменстан "Каспий бестігі" елдерінің сауда - экономикалық ынтымақтастық туралы үкіметаралық келісімді әзірлеуі туралы бастама көтерді. Бастаманы барлық тараптар қолдады.

Каспий өңірінің елдері өздерінің географиялық орналасуының экономикалық перспективаларын түсіне отырып, порттық инфрақұрылымын белсенді дамытуда. Қазақстанның қолда бар порт инфрақұрылымы – Ақтау порттары, өткізу қабілеті жылына 19,5 миллион тонна және Құрық, жылына алты миллион тонна, – теңіз бойынша қозғалыс уақытын төрт сағатқа қысқартуға мүмкіндік береді. Өздерінің теңіз порттарын жаңғыртудың қажеттілігін Каспий бассейнінің басқа елдері де түсінеді.

Баку халықаралық теңіз сауда порты да "жаңа Ұлы Жібек жолы" жобасы шеңберінде іске асырылатын Транскаспий көлікаралық маршрутының құрамдас бөлігі болып табылады. 2018 жылдың қорытындысы бойынша ол бес миллион тоннадан астам жүк өңдейді деп күтілуде. Әзірбайжанның транзиттік мүмкіндіктерін тиімді пайдалану мақсатында Алят кентінде жаңа терминалдар мен еркін сауда аймағы салынуда. Ресей арқылы өтетін жүктерді оның Каспий порттарында ауыстырып тиеу үлесі 0,8% - ды ғана құрайды.

2017 жылғы 30 наурызда осы АЭА аумағында жаңа порт кешенінің ашылу рәсімі өтті. Аталған нысан 22 айлақпен жабдықталған. Осы жаңа портты пайдалануға берудің соңғы кезеңдерінде оның өткізу қабілеті жылына 15 миллион тонна жүкті құрайды. Осылайша, қазіргі уақытта Каспий өңірінің елдері "Жібек жолының экономикалық белдеуі" жобасы шеңберінде өз саудасын Еуразияға қайта бағдарлауға Қытайдың өсіп келе жатқан қызығушылығын ескере отырып, көлік ынтымақтастығының жоспарлары мен перспективаларын талқылаудан жағалау инфрақұрылымын жаңғырту бағытындағы ауқымды жобаларды үдемелі іске асыруға көшті. [3].

Конвенция Каспий теңізінің суын, түбін, жер қойнауын, табиғи ресурстарды және оның үстіндегі әуе кеңістігін қоса алғанда, оны пайдалануға қатысты жағалаудағы мемлекеттердің құқықтары мен міндеттемелеріне байланысты мәселелердің бүкіл кешенін реттейді. Ені 15 теңіз милі болатын аумақтық сулар белгіленген, ал олардың сыртқы шекаралары мемлекеттік мәртебеге ие болады. Аумақтық суларға 10 мильдік балық аулау аймақтары қосылады, онда әрбір мемлекет балық аулауға айрықша құқықтарға ие. Балық аулау аймақтарынан тыс ортақ су кеңістігі сақталады. Теңіз мемлекеттік шекараларынан тыс жағалау елдерінің жалаулары астындағы кемелер үшін теңізде жүзу еркіндігі қолданылатын болады.

Айта кету керек, Ақтау конвенциясына сәйкес мұны жүзеге асыру мақсатында СІМ қамқорлығымен бес жақты тұрақты консультациялар тетігі құрылуда негізгі құжат және Каспийдегі ынтымақтастықтың түрлі аспектілеріне шолу. Саммит қарсаңында Сыртқы істер министрлері Каспий теңізі мәселелері бойынша жоғары деңгейдегі жұмыс тобын құруға уағдаласты. Бірінші отырысты осы жылдың қараша айында Әзербайжанда өткізу жоспарланып отыр. Топ бірінші кезектегі тәртіппен Каспийде бастапқы тікелей желілерді белгілеу әдістемесіне қатысты өте маңызды бесжақты келісімді келісуге кіріседі.

Тараптар күн тәртібіндегі барлық негізгі мәселелер бойынша өзара түсіністік пен прогреске қол жеткізгенін ескере отырып, осы өңір халықтарының мүдделері үшін Каспийдегі өзара тиімді экономикалық өзара іс-қимыл алдыңғы орынға шығады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Семедов, С. А. Каспий теңізінің халықаралық-құқықтық мәртебесі / С. А. Семедов // шолушы - Observer. - 2015. - No 4. - Б. 75.
2. Каспий мұнайы және халықаралық қауіпсіздік. - Вып. 2 / / халықаралық конференция материалдары. - М.: Бейбітшілік және келісім федерациясы, 2015.
3. Федоров Ю. Е. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі. М., МГИМО ЦМИ зерттеуі, 2017, No 8, с. 3

УДК 005.6

СОВРЕМЕННЫЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКТА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Бисембаев А.М., Орынбай Ә.Б.

Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Ақтау, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена система менеджмента качества, изложены основы управления качеством и требования в соответствии с стандартами, стадии процесса контроля качества, группы показателей качества по присутствующим в них свойствам, выявлены принципы организации контроля качества, факторы, влияющие на качество.

Ключевые слов: Управление качеством, уровень качества продукции, эффективность, система качества, степень совершенствования качества.

Современная рыночная экономика предъявляет новые требования к системе управления качеством продукции. Это обусловлено тем, что устойчивость любой фирмы, ее положение на рынке определяется уровнем конкурентоспособности. В свою очередь, конкурентоспособность продукции связана с действием нескольких десятков факторов, среди которых на первое место выходит качество продукции [1].

Цель и задачи исследования. Изучение систем управления качеством, показателей, оказывающих влияние на их развитие, принципы оценки и контроля их деятельности.

Одним из главных вопросов современности, с которым сталкиваются предприятия, является контроль качества продукции и степень ее совершенствования. Для успешного решения данной проблемы необходимо создание оптимальной системы менеджмента качества, позволяющей обеспечить производство конкурентоспособного и качественного продукта, установить контроль качества на всех этапах производственного процесса.

Главным показателем деятельности предприятия выступает качество продукции. Ее повышение и совершенствование определяет позицию предприятия в сложившихся условиях рынка, развитие научно-технического прогресса, повышение эффективности производства, что является основной особенностью деятельности передовых компаний мира.

Эффективный контроль оказывает воздействие на качество товара, а также дает возможность избежать всевозможных сбоев в работе, выявить и ликвидировать их с наименьшими потерями для предприятия.

Для проведения системы контроля качества необходимо осуществление следующих стадий [2]:

1. Определить концепцию контроля: это может быть всеобъемлющая система контроля Controlling или частные проверки;
2. Постановка задачи контроля, которая может заключаться в решение о необходимости, точности, регулярности, эффективности процесса управления качеством;
3. Изучение объектов и субъектов контроля качества, определение методов, средств и объема системы контроля качества и установление сроков проведения проверки;
4. Определение плановых и фактических показателей уровня качества продукта;
5. Поиск отклонений фактических данных с плановыми и выявление причины отклонения;
6. Анализ отклонений и причин, распределение полномочий и определение действий, направленных на устранение недостатков.

Вышеуказанные стадии управления качеством были написаны до всемирной пандемии COVID-19. Но это не глобальные проблемы для контроля качества, а наоборот, путь к улучшению качества, и большой шаг к мечте. В наши дни, можно еще в список к этим 6 стадиям добавить еще пару новшеств:

1. Санитарные нормы превыше всего.
2. Мониторинг всего мира. Распределение на зеленые, желтые, красные зоны опасности, и действовать строго по санитарным нормам.

Обеспечение высокого качества предполагает эффективное руководство всех фаз деятельности, начиная с зарождения идеи до изготовления продукции.

Для эффективности системы контроля качества необходимо совершенствовать службы технического контроля, что создает условия для разработки реальных планов контроля качества, основанных на полученных исследованиях и опыте предприятия, предупреждении брака, разбалансированности производственного процесса, отклонений фактических показателей от плановых.

Можно выделить следующие признаки, позволяющие облегчить процедуру технического контроля [3]:

- входной контроль, который осуществляют при получении сырья и материалов для производства продукции;
- текущий контроль, необходимый для контроля соответствия качества продукции требованиям нормативных документов;
- операционный контроль продукции, проводимый при процессе выполнения или после завершения одной технологической операции;
- приемочный контроль, в результате которого можно сделать вывод о пригодности продукта;

- инспекционный контроль, который осуществляют специально уполномоченные лица.

Опыт ведущих конкурентоспособных фирм установил, что качественная продукция, соответствующая требованиям и предпочтениям потребителей, может быть изготовлена только с учетом детального изучения и анализа рынка. Эффективнейшим методом, применяемым успешнейшими компаниями, является система управления качеством на базе международных стандартов ISO серии 9001-2015. Значимую роль этот стандарт играет для фирм, целью которых является выход на международный рынок. Стандарты ISO серии 9001-2015 внедрены техническим комитетом по результатам анализа накопленного опыта ведущих предприятий в области создания, внедрения и функционирования систем качества продукции. Они представляют собой рекомендации по управлению качеством и общие требования по обеспечению высокого качества, выработке элементов систем качества [4]. История стандартов семейства ISO 9000 (1).

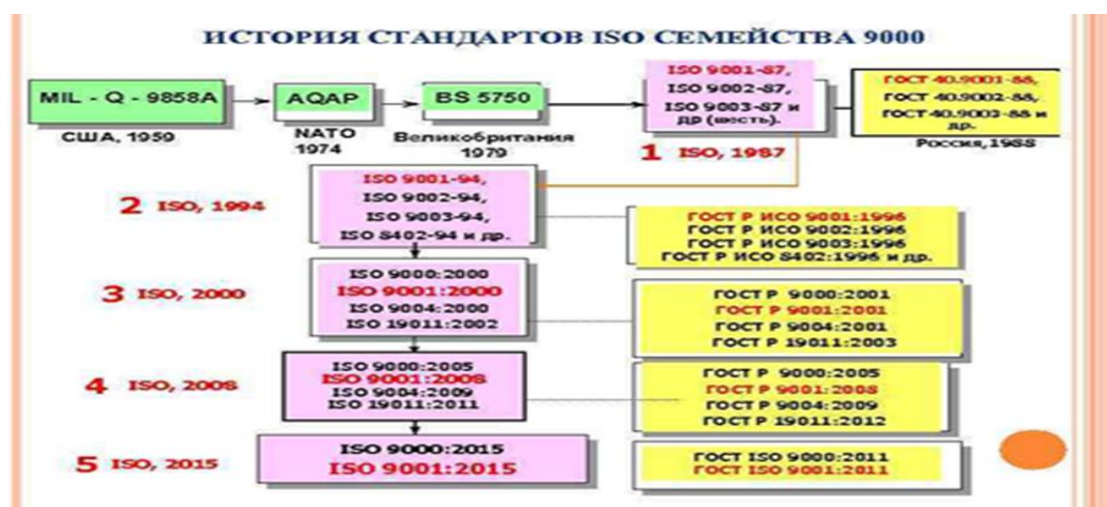

Рисунок 1 - История стандартов семейств ISO 9000.

Можно выделить 10 групп показателей качества продукции по присутствующим в них свойствам:

1. Показатели назначения – определение полезных свойств продукта, ее основные задачи, пригодность и цели его применения.
2. Показатели надежности – определение срока службы продукции, сохранения во времени всех параметров, длительной работоспособности, способности выполнять соответствующие функции, способности подвергаться ремонту.
3. Эргономические показатели характеризуют согласованность конструкции изделия с особенностями человеческого организма для удобного использования продукта.
4. Эстетические показатели – показатели, характеризующие целостность продукции, информационную выразительность, рациональность формы.
5. Технологические показатели определяют степень приспособленности товара к использованию и ремонту с наименьшими потерями для предприятия. К данной группе относят показатели себестоимости продукции, трудоемкости, фондоемкости и материалоемкости выпускаемой продукции;
6. Стандартизация и унификация отражает насыщенность продукции стандартами, уровень унификации с другими изделиями;
7. Патентно-правовые показатели – обновление технических решений, защита продукции с помощью патентов и, в последствии, беспрепятственная продажа в стране и за границей;

8. Экологические – показатели, характеризующие степень вредных воздействий на окружающую среду при изготовлении, использовании и утилизации продукта;

9. Показатели безопасности – это такие особенности продукции, обуславливающие при ее использовании отсутствие недопустимого риска, который связан с нанесением ущерба.

10. Экономические показатели включают расходы предприятия, связанные с разработкой, изготовлением и реализацией продукции, которые входят в себестоимость и, в последствие, в цену готового продукта.

Вывод. Таким образом, наиболее оптимальным решением является система управления качеством на предприятии, разработанная на основе международных стандартов ISO серии 9001-2015, новой редакции ISO 9001 поместили эти требования к требованиям касательно других ресурсов: люди, инфраструктура, рабочая среда, ресурсы для мониторинга и измерений. Таким образом, требования как бы говорят, что знания – это один из важнейших ресурсов, значение которого организация должна понимать и которым ей стоит управлять. Там же, в соответствующем подразделе имеются примечания, которые объясняют, что такое знания организации, а также на каких основах строится менеджмент знаний. Если толковать знания организации узко, то это те знания, которые получены ценой опыта персонала и руководителей и которые используются и циркулируют в компании, чтобы была возможность достигать стоящие перед ней цели. Такие знания могут генерироваться изнутри, подобно любой интеллектуальной собственности, урокам, усвоенным ценой ошибок или результатам внедренных улучшений. Но знания можно получать и вовне: на конференциях, от клиентов и от подрядчиков. Не смотря на глобальные проблемы во всем мире, это большой шаг для улучшения качеством продукта на любых предприятиях всего мира. Пандемия, глобальное потепление, красные зоны, и т.д. дает только толчок к улучшению, и достижению поставленных целей и задач.

ЛИТЕРАТУРА

1. Международный стандарт ISO 9000: «Системы менеджмента качества. Основные положения и словарь» Москва, 2006[обращение 08.01.21].

2. Эдвард Д Менеджмент нового времени: Простые механизмы, ведущие к росту инновациям и доминированию на рынке,- 2015.

3. Игорь Могильницкий. Ведущий специалист отдела происхождения товаров и подтверждения соответствия продукции и услуг. Статья.

4. Джефф Сазерленд.:Scrum. Революционный метод управления качеством проектов. – 2016.

УДК 330.5

ТУРИЗМ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ВНИМАНИЯ К МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ

Бисембаев А. М.

Научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. Самое большое в мире бессточное озеро – Каспийское море – расположено на стыке Европы и Азии, а все прилегающие к нему территории называют Прикаспием. Разнообразие природных и культурно-исторических ресурсов, высокий туристско-рекреационный потенциал данной территории позволяет развивать различные виды туризма. В статье предпринята попытка характеристики Мангистауской области как

зоны въездного туризма, обладающей большим потенциалом. В числе факторов, привлекающих туристов, особо выделены благоприятные климатические условия Каспийского побережья, памятники архитектуры, природы и истории, благоустроенные санатории и детские оздоровительные лагеря, возможность заниматься экстремальными видами спорта (кайтсерфинг).

В статье рассмотрены особенности развития туристской инфраструктуры и индустрии туризма в целом в Мангистауской области побережья.

Ключевые слова: Каспийское побережье, туризм, лечебные и рекреационные ресурсы, детский оздоровительный лагерь, лечебные грязи, кайтсерфинг.

Ничто не содействует формированию имиджа территории так, как въездной туризм. В развитых регионах он является мощным фактором экономической стабильности, чего не скажешь о Мангистауской области. Развитие туризма зависит и от того, как на государственном уровне воспринимается эта отрасль, пользуется ли поддержкой. Сегодня Мангистауская туриндустрия делает новые шаги в своем становлении. В последние годы уделяется особое внимание развитию туризма на Каспийском побережье. Многие прилежащие к Каспийскому бассейну государства предпринимают меры для создания благоприятного образа прикаспийской зоны как зоны туризма. На состоявшемся I международном туристическом форуме в Актау, организованном областным управлением туризма Мангистауской области, были обсуждены различные аспекты развития международного туризма. На повестку дня были поставлены вопросы поддержки турбизнеса, задачи относительно применения инновационных методов внедрения научных изысканий в область туризма [1].

Казахстан - это не только бескрайняя степь, но и отдаленный регион Мангистау на западе страны-совершенно другой удивительный мир, богатый своей историей. Путешествие по Мангистау проходит в юго-западной части Казахстана, на берегу Каспийского моря - единственного в мире внутреннего моря. Это место древней цивилизации, музей под открытым небом, где под охраной государства и международных организаций находятся 11 тысяч исторических памятников Мангистау.

Археологические находки показывают, что около 1 миллиарда лет назад этот регион стал дном океана Тетис. Исследования также подтверждают, что древний великий Шелковый путь проходил через Мангистау из древнего Хорезма в Хазарию, Болгарию, Персию. Путешествуя по Мангистау, вы обнаружите древнюю оболочку легендарного океана, а пейзажи здесь настолько уникальны, что порой начинаешь осознавать, какой чужой планетой мы являемся.

Территория Мангистауской области богата естественными лечебными и рекреационными ресурсами, на основе которых создана целая система санаторно-курортных заведений. Мангистау имеет все необходимые условия для развития различных видов туризма: это песчаный берег Каспийского моря, горы, живописные скалы. Фактором привлечения потенциальных туристов в Мангистауской области являются памятники архитектуры, истории и природы. Среди наиболее уникальных памятников природы можно выделить такие, как Шеркала – отдельно стоящий бархан, ущелье Бозжыра, имеющая Курганы памятников Казахстана, мечеть Бекет Ата, гора Бесшоки [2].

Самое главное богатство области – это берег Каспия, где уже построено и готовится к возведению множество санаториев, курортов, лечебных центров.

Но современное состояние сферы туризма в Мангистауской области нельзя считать удовлетворительным, ее развитию мешают многие факторы. К таковым можно отнести: неблагоустроенные пляжи, нехватку средств на строительство бассейнов, игровых площадок и т. д. С учетом всех проблем решено организовать общество туристской отрасли, которое будет координировать деятельность турагентств, представителей гостиничного, ресторанного бизнеса, санаториев, баз отдыха и защищать их интересы. Работа этих обществ должна быть направлена на повышение качества обслуживания туристов и

увеличение турпотока. Есть и другие барьеры, мешающие росту туристического потока в республику. Во-первых, недостаток высококвалифицированных кадров. Во-вторых, по результатам опроса туристов, низкий уровень обслуживания гостиничного сервиса. В-третьих, отсутствие рекламы, большинство российских туристов не знают о возможностях внутреннего рынка. Для эффективной работы курортов важен не только факт предоставления услуг, но и качественное информационное обеспечение.

Несмотря на недостатки и существующие барьеры, препятствующие росту туристического потока, нельзя не отметить и факторы, которые могли бы стать ключевыми при создании положительного туристического образа. Во-первых, Мангистау с западной стороны омывается Каспийским морем. Побережье Каспия по созданным условиям для отдыха и климатическим факторам мало чем уступает побережью Черного моря. Во-вторых, живописный ландшафт, целебный климат, морское побережье, наличие лечебных грязей и минеральных вод, множество удивительных памятников природы – все это факторы привлечения большого числа туристов [3]. В-третьих, приморская зона имеет благоприятные климатические условия: теплое лето, мягкая зима, высоко йодированный воздух, морская вода. Самый распространенный и естественный вид лечения климатом – это прогулки в парках и на берегу моря. В теплое время года, с самого раннего утра, множество людей спешат на морской берег. Кто-то купается, если позволяет погода, а кто-то прогуливается, делает гимнастику или наслаждается морским воздухом. Мангистау очень выгодно отличается от многих регионов Казахстана своими географическими и природно-климатическими особенностями. Основным направлением туризма в регионе является пляжный отдых в сочетании с лечебно-оздоровительными мероприятиями [4]. Все большее число туристов совмещают отдых на море с лечением. Морской климат сам по себе лечит многие недуги. Большинство санаториев Мангистау расположено на берегу моря или неподалеку от него. Республика может удовлетворить самые изысканные потребности туристов. Сегодня туристы стремятся разбавить пассивный отдых развлекательными моментами. Экстремальный, этно-культурный туризм – подходящий способ для проявления активности. Развитие туризма будет способствовать занятости трудоспособного населения региона, развитию народно-художественных промыслов, увеличению налоговых поступлений в бюджет республики.

Мангистауская область благодаря своему уникальному природно-географическому положению, наличию большого числа сакральных мест и историко-культурных памятников имеет большой потенциал в сфере туризма. Об этом говорится уже на протяжении многих лет, однако, похоже, конкретные шаги по развитию этой экономической отрасли начали делать только недавно.

«На сегодня акимат обозначил несколько направлений, по которым мы будем развиваться. Определены топ-10 туристических мест Казахстана, на которых государство должно сконцентрировать свои усилия по развитию. Мангистауская область попала в топ за счет Каспийского моря. Пляжный туризм - это наше якорное направление, здесь имеется наивысший потенциал».

Во время рабочей поездки в Мангистаускую область глава государства поручил сконцентрироваться на развитии береговой зоны от города Актау до поселка Курык. Указанная зона исторически максимально близко расположена к основной транспортной, дорожной, социальной инфраструктуре. Поэтому там можно достаточно оперативно создать все необходимые условия как для развития бизнеса, так и для отдыха граждан.

В августе 2018 года на совещании у первого заместителя премьер-министра РК Аскара Мамина принята «Дорожная карта развития курортной зоны на побережье Каспийского моря». Согласно вышеуказанной дорожной карте, акиматом Мангистауской области проведен глубокий анализ состояния внешних энергоисточников, которые должны обеспечить зону электроснабжением, водоснабжением и газоснабжением на первом этапе развития (ориентировочно до 2025 года). В результате определены основные точки подключения к главным источникам и коридоры прокладки инженерных коммуникаций,

решены вопросы по выдаче технических условий на подключение, начаты работы по разработке ПСД на строительство сетей электро-, водо- и газоснабжения, а также автомобильной дороги курортной зоны. Существующую двухполосную автодорогу от Актау до Курыка планируется расширить до четырех полос.

«В I квартале 2019 года разработка ПСД будет завершена, и проекты будут внесены для рассмотрения в республиканскую бюджетную комиссию с целью финансирования строительства в период 2019-2021 годов. Общий объем финансирования составит 27,4 млрд тенге ориентировочно».

На указанной территории вдоль побережья разместятся гостиничные комплексы. Для обеспечения турпотока понадобится дополнительно порядка 8 тыс. гостиничных номеров. На первой фазе привлечения инвесторов для строительства гостиничных комплексов будет выставляться следующая рекомендация: 3-звездочный уровень отеля с большим уличным бассейном. Это позволит расширить продолжительность сезонного отдыха, предоставить туристам наиболее оптимальную и привлекательную стоимость услуг, а также привлекать в качестве инвесторов казахстанских бизнесменов, которые смогут обеспечить высокую интенсивность строительства новых объектов и здоровую конкуренцию между гостиницами в будущем. Бассейн в отеле также позволит «подстраховать» отдых гостей в случае низкой температуры воды в море. Возведение отелей средней ценовой категории не требует от инвесторов таких затрат на строительство и обслуживание, которые подразумевают гостиницы высокой звездности.

В самом ближайшем времени акимат начнет работу по привлечению потенциальных инвесторов на строительство объектов вдоль побережья. Планируется, что в 2019 году должно начаться строительство первых трех-четырех отелей. До 2023 года планируется направить на развитие инфраструктуры для туризма 18,5 млрд тенге и 20 млрд тенге частных инвестиций на строительство новых отелей и баз отдыха, что позволит довести показатель объема оказанных услуг до 280 млрд тенге. Развитие туристической отрасли в регионе повысит долю туристического бизнеса в региональном ВРП. Сейчас этот показатель составляет чуть более 1%. Кроме того, развитие туризма окажет мультипликативный эффект на смежные отрасли, что положительно скажется на экономике региона.

Ни для кого не секрет, что казахстанцы относятся к отдыху на родине с большой долей скептицизма, мол, за границей намного дешевле. Отели уровня «3 звезды» предлагают размещение по средней ценовой категории, которая, как уверяют в управлении туризма региона, по карману казахстанцам. Пока на побережье функционируют лишь считанные единицы гостиниц, которые в силу практически отсутствующей конкуренции позволяют диктовать свои отнюдь не низкие цены. С возведением новых отелей средней ценовой категории законы рынка не позволят задираить стоимость отдыха. Положительным примером соотношения цены и качества может служить комплекс «Достар», расположенный на берегу Каспийского моря.

«Если мы говорим об отелях с бассейном на берегу моря, то их нет. Если говорим об отелях 5 звезд в Актау, то это отели, рассчитанные для бизнес-посещений. Их цена, которая соответствует требованиям, основывается на спросе и предложении. Клиенты у них есть, и они успешно работают. Если мы говорим об отелях средней ценовой категории, например такой как «Достар», то они имеют 100%-ную загрузку. Цены рассчитаны для широкой категории туристов - есть и хостелы, номера эконом-класса, бизнес-класса, домики семейного типа. Если мы говорим о цене 15 тыс. за сутки на берегу моря, то стоимость размещения на недельный отдых составит 105 тыс. тенге. С прибавлением к этой сумме стоимости развлекательных дополнительных услуг и перелета приблизительная цена отдыха составит 300 тыс. тенге. В любом случае это уже альтернатива Турции. Если смотреть на горящие путевки, то нам сложно с этим конкурировать. Но человек привык планировать свой отпуск, и за \$800 сегодня найти путевку не так-то просто», - рассказал Уркен Бисакаев.

Этнический, культурный и экологический туризм также имеет высокий туристический потенциал в Мангистауской области. На счету региона 362 святых места и 13 тыс. памятников истории, находящихся под защитой государства. Такое направление внутреннего туризма, как паломничество, показывает рост численности паломников из года в год.

В организации туризма в районы администрация Мангистауской области сконцентрируется на территории Мангистауского и Тупкараганского районов. В эту зону входят все виды необходимых и интересных туристу объектов - это и подземные мечети, природные объекты (гора Айракты, Долина замков, гора Шеркала, Торыш, шаровые конкреции, провал Жыгылган, несколько оазисов), музейные комплексы (Отпан Тау, музей в Шетпе, два музея в Форт-Шевченко). Первостепенная задача - проложить дороги к местам массового посещения. Например, общая протяженность пути Актау - Жанаозен - Шопан-ата - Бекет-ата составляет 297 км, из них 97 км - грейдерная автодорога. Осенью 2017 года начаты работы по асфальтированию участка гравийной автодороги, на сегодняшний день асфальт уложен на протяжении 51 км.

«До урочища Тамшалы - 12 км, до подземных мечетей Султан-эпе и Шакпак-ата - по 4 км, нужна дорога до Жыгылгана, Айракты и других исторических и природных памятников. Эта задача будет решаться в ближайшие годы. Мы подготовили ПСД по нескольким дорогам, но пока не решен вопрос финансирования. Мы думаем, что как раз с принятием государственной программы развития туризма эти вопросы начнут решаться. Если обеспечим прокладку дорог к этим объектам, то поток туристов должен будет значительно возрасти, а бизнес начнет вкладывать средства в инвестирование услуг в сфере развлечений и сервиса. Даже местные жители бывали далеко не во всех примечательных уголках региона. Большой интерес к мангистауским природным комплексам проявляют и иногородние, и иностранные путешественники», - рассказал Уркен Бисакаев.

Свидетельством тому служит статистика приложения 2gis, согласно которой среди пользователей сервиса наблюдается всплеск спроса к историческим и природным объектам региона. Пользователи набирают эти объекты, загружают маршрут и включают GPS-навигатор, что говорит о реальных поездках.

Создание геопарков в Казахстане позволит привлечь внимание международного сообщества к многообразию живописных уголков республики. С помощью представителей местных органов власти будут создаваться условия для развития эко- и геотуризма, развиваться предпринимательская деятельность среди местных жителей. Бренд ЮНЕСКО, а также усилия местных властей по развитию инфраструктуры окажут колоссальное воздействие на привлечение новых зарубежных и казахстанских туристов. Ожидается, что к 2023 году данную туристическую зону будет посещать до 200 тыс. туристов в год.

Районными акиматами совместно с управлением туризма на территории будущего геопарка проведена изыскательская работа, в результате определены конкретные мероприятия, которые обеспечат развитие территории. Среди прочих мероприятий в несколько этапов планируется построить ряд подъездных автодорог к туристическим объектам общей протяженностью около 100 км, ориентировочной стоимостью 2,5 млрд тенге. Срок реализации - 2019–2023 годы. Мангистауский регион посетили инспекторы ЮНЕСКО, которые после ознакомления с указанной в заявке территории составили ряд рекомендации, которые необходимо выполнить для создания геопарка.

Геопарк откроет возможности для устойчивого развития туризма, вместе с тем одной из задач данного проекта является вовлечение сельских жителей в предпринимательство, основанное на исконных промыслах и занятиях [5].

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Атаева Т.А. Маркетинг территорий как фактор развития инфраструктуры региона // Маркетинг – реальность и проекция в будущее : сб. материалов междунар. науч. конф. Варна, 2012. С. 74–81
2. <https://mangystau.inmap.kz/kz/>
3. Атаева Т.А. Маркетинг территорий как инструмент социально-экономического развития региона // Теория и практика общественного развития. 2014. № 16.
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/turizm-kak-instrument-privlecheniya-vnimanija-k-respublike-dagestan/viewer>
5. <https://kapital.kz/economic/72749/kak-budet-privlekat-turistov-mangistauskaya-oblast.html>

ӘОЖ 330.5

МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУДЫ ДАМУ

Бисембаев А.М.

Ғылыми жетекші: Саймағамбетова Г.А.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада жергілікті өзін-өзі басқару органдары азаматтық қоғамды қалыптастыратын бастама ретінде қарастырылады. Мемлекеттерде жергілікті басқаруды ұйымдастырудың және тиісінше осы құбылысты заңдық реттеудің сан алуан түрлі тәжірибесі бар. Жергілікті басқару туралы тұжырымдамалар не оны ұйымдастырудың идеялық және теориялық негізі, не жергілікті басқару органдарын құру мен қызмет тәжірибесінің қорытуының нәтижесі болып табылады. Сондықтан да жергілікті басқару мәселелеріне әмбебаптық көзқарас жоқ деп пайымдауға негіз болады. Қазіргі таңда жергілікті өзін-өзі басқару органдарының азаматтық қоғамды қалыптастыратын бастама ретінде қызметін дамыту, жетілдіру жаһандық үдерістегі өте маңызды мәселе болып табылатынына еш күмән жоқ.

Түйінді сөздер: азаматтық қоғам, халық, мемлекет, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, жергілікті мемлекеттік басқару, демократия.

Заманауи әлемде мемлекеттің әл-ауқаты жалпы ұлт әлеуетін және жекелей алғанда азаматтардың мүмкіндіктерін тиімді пайдаланумен айқындалады. Сондықтан көптеген дамыған елдер жергілікті өзін-өзі басқару үлгісін жетілдіруге ұмтылады.

Жергілікті өзін-өзі басқару бұл осы замандағы демократияның шынайы көрінісі. Жүздеген жылдар бойы халықтың билігі ретінде демократия көбіне утопиялық арман-аңсарды білдірді. Кейбіреулер оған жақындайды, кейбіреулерге көкжиекте көрініп тұрғандай көрінеді, біреулерге оған жету жолу оңайырақ, кейбіреулерге қиындау түседі. Дегенмен, ол – шындық, өмірлік бағдар, нысана, қоғамның саяси дамуының мақсаты. Ағылшынның көп жылдар Премьер-Министрі болған Уинстон Черчилльдің айтуы бойынша, демократияның көптеген кемшіліктері бар, бірақ оның құндылығы сонда – бұдан артықты бүгінге дейін ешкім ойлап тапқан жоқ [1].

Иә, шындығында да халық билігінен артығын әлі ешкім ойлап тапқан жоқ таппақ та емес. Сондықтанда Қазақстан әлем кеңістігінде өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде жариялады. Ал осы демократияның мемлекеттімізде толықтай жүзеге асуының ерекше бір көрінісі – жергілікті өзін-өзі басқару.

Конституциямыздың 89-бабында көрсетілгендей Қазақстан Республикасында жергілікті маңызы бар мәселелерді тұрғын халықтың өздері шешуін қамтамасыз ететін жергілікті өзін-өзі басқару танылады. Яғни бұқара халықтың өз өңірінде туындаған мәселелерді шешуге жергілікті қоғамдастық жиыны арқылы тікелей қатысуына толықтай мүмкіндігі бар [2].

Қазақстанның дамуының «Қазақстан – 2030» Стратегиясында мемлекеттік функциялардың орталықсыздандырылуы мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары жүйесінің құрылуы Республика Президентімен басымдықтардың бірі ретінде анықталды. «Билікті орталықтан алудың және өкілеттіктерді өздері шұғылданатын объектілерге тікелей қатысты неғұрлым төменгі деңгейлерге ойыстырудың қажеттігі айдан анық», — деген Елбасы бұған жыл сайынғы жолдауларында да тоқталып отырды.

2005 жылы 18 ақпандағы халыққа жолдауында Үкіметке де нақты нұсқаулар мен тапсырмалар берді, Үкімет Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін айқындайтын, мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктерді шектеу процесін аяқтайтын заң жобаларын әзірлеп, Парламенттің қарауына енгізуі керек. Бұған қоса Үкімет Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың дамуын қолдау жөнінде мемлекеттік бағдарлама әзірлеуі тиіс болатын. Бұдан кейін ғана елімізде жергілікті өзін-өзі басқаруды түпкілікті енгізуге болады деген Елбасы билікті одан әрі орталықсыздандыру қажеттігін алға тартты. Атқарушы билік қызметінің ашықтығы ережеге айналуы керек. Сондай-ақ мәслихаттардың бақылау өкілеттіктерін кеңейтуді де қарастыру қажет. Бұл мемлекеттік билік жүйесін орталықсыздандыру, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің рөлін арттыру жолындағы маңызды қадамдардың бірі болмақ [3].

Президент 2007 жылғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа жолдауында жаңа кезеңнің негізгі міндеттерінің бірі ретінде жергілікті өкілетті органдарды дамыту мәселесін, яғни мәслихаттарды күшейтіп, оларға қосымша өкілеттіктер беру мәселесін алға қойды. Мәслихаттардың тексеру комиссияларын нығайту қажет, себебі аудандық мәслихаттар жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастырудың негізіне айнала алады [4].

Жергілікті өзін-өзі басқару ежелден-ақ қазақ қоғамына жат түсінік емес екені даусыз. Қазақтарда жергілікті өзін-өзі басқарудың тамыры, өзге де көптеген ұлттардағы сияқты, көшпелі тәртіп қалыптасқан кезде туындаған рулық және тайпалық қоғамдастық орын алған заманда жатыр. Ру старшиналары мен тайпа басшылары құрылтайлар мен көшпелілер жиналысында сайланды. Олар дауларды шешу, әскерлерді бөлуді қалыптастыру мен басқару өкілеттіктерімен бөлінген, рулық қауымдастықтар кең автономия мен үлкен салмаққа ие болды.

Н.С.Ахметова бұл туралы «көшпелі қазақ халқында қоғамдық қатынастарды реттеу, жүйелеу және басқару өзіндік түрде жүзеге асты» деген пікірде. Адамдардың жүріс-тұрыстарын реттеп, басқару қызметтің жеке саласы, мемлекет функциясы ретінде қалыптасқан жоқ, күзет жұмыстары мен қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету арнайы органдар әрекетіне негізделген жоқ. Қоғамдық тәртіп, қарапайым құқық нормаларының сақталуы «автономдыққа», көшпелі ұжымның өз бетінше, өзін-өзі басқаруына негізделді [5].

Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасы (бұдан әрі – Тұжырымдама) "Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың, жергілікті дамудың барлық мәселелерін шешуге азаматтардың қатысуын кеңейтудің маңызы зор" екендігі аталып өткен "Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты" атты Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 27 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауына сәйкес әзірленді [6].

Дүние жүзіндегі дамыған елдерге назар аударсақ оларда жергілікті билік туындаған мәселелердің 60% ға жуығын өздері шешеді. Ал біздің мемлекетте билік жоғарыдан төмен қарай вертикал бағытта басқарылады. Жергілікті өзін-өзі басқаруды енгізу таяу жылдарда ғана бастау алды.

Шет мемлекеттерде жергілікті өзін-өзі басқару билік институттарының негізгі буынының бірі. Мысалы, АҚШ-тағы жергілікті өзін-өзі басқару органдарын мемлекеттік

билік органдары құрады. Олардың ұйымдық құрылымын, жауапкершілік шектерін және салық өкілеттіктерін мемлекеттік әкімшілік айқындайды және белгілейді. Шын мәнінде, ол жергілікті өзін-өзі басқару органдарына өмір сүреді, онсыз олар өмір сүре алмайды.

Швецияда жергілікті басқару органдары өзінің жергілікті экономикасы мен коммуналдық қызметтері үшін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік көмек, мектеп жүйесі, медициналық қызмет көрсету және қоғамдық денсаулық сақтау үшін де жауапты.

Қазіргі уақытта жергілікті өзін-өзі басқаруды ұйымдастыру мен жүзеге асыруда бірқатар проблемалы мәселелер орын алып отыр. Әлемнің дамыған елдерінде жергілікті өзін-өзі басқару бірнеше кезеңде қалыптасқаны және бұл процесс тарихи ұзақтығымен сипатталатыны белгілі. Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару проблемаларын шешу тәсілдері де пысықталуда және негізгі мәселе біздің еліміздің жағдайы мен болмысына сәйкес келетін жергілікті өзін-өзі басқару моделі параметрлерін айқындауға келіп тіреледі. Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қалыптасуы мен дамуы процесі салыстырмалы түрде жақында басталды. Заңнама базасын, қолдану практикасын қайта қарауда, басқару жүйесін түзетуде және халықтың таным-түсінігін өзгертуде үлкен жұмыс күтіп тұр.

Қазақстан бұл жүйені енгізуге келгенде асығыстық танытып отырған жоқ. Жүйеге біртіндеп көшпек. Сол үшін 2012 жылы алғашқы тұжырымдама қабылданып, бірқатар заңға өзгеріс енгізілді. Осылайша жергілікті қоғамдастықтың жиыны мен жиналысының өкілеттілігі айқындалды. Ауылдың әкімдерін сайлаудың тәртібі бекітілді.

Сонымен қатар 5 институттық реформаны жүзеге асыру бойынша Ұлт жоспары – 100 нақты қадамның» – 98-қадамында: селолық округ, ауыл, село, кент, аудандық маңыздағы қала деңгейінде жергілікті өзін-өзі басқарудың дербес бюджеті енгізілетін болады. Яғни мемлекеттік салықтардың 6 түрі жергілікті бюджеттің өзіне тікелей түсетін болады. Ал жерлікті өзін-өзі басқару органдары – жергілікті қоғамдастық жиыны сол ақшаны халықпен ақылдаса отырып қалай жұмсау керек екендігін шешеді.

Биліктің осы деңгейі халыққа барынша жақын, негізінен оны халық қалыптастырады, оның бақылауында болады және халықтың негізгі өмірлік қажеттілігін қамтамасыз ету мәселесін шешеді. Жергілікті өзін-өзі басқару ұтымды құрылса, тек жергілікті ресурстардың жұмсауы оңтайланып қана қоймай, сонымен қатар, халықтың билікке деген сенімі едәуір артады [7].

Мемлекет дамуының бүгінгі кезеңінде мұндай мәселе Қазақстанның алдында тұр. Мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру жергілікті қоғамдастықтың тыныс-тіршілігін тікелей қамтамасыз ететін бірқатар функцияларды жергілікті өзін-өзі басқаруды реттеу саласына беруді талап етеді.

Алайда бұл процесс көптеген мәселелердің шешілмегендігімен және заңнамалық реттеудің жеткіліксіздігімен тежелуде. Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқаруды енгізуге ұмтылудағы негізгі кемшілік жергілікті өзін-өзі басқарудың тұтас моделін алдын ала әзірлемей, олардың үзінді ретінде жүзеге асырылғаны болып табылады.

Ауыл әкімдерін сайлау, жергілікті қоғамдастықтардың жиынын өткізу, есепшот ашып табыстың кейбір көздері бойынша салық жинау мұның бәрі жергілікті өзін-өзі басқаруға қатысты мәселелер. Ең алдымен бұл ақылдасу алаңы, тұрғындар өзара кеңесе отырып көп мәселені бірге шешеді.

Мұндағы мақсат мемлекеттік басқару жүйесін дамыту арқылы халықты мемлекеттік билікке тарту және араластыру. Яғни бүкіл мәселелерді әкім шешіп отырмайды бұл мәселелерге бағыт беріп, бақылау жасап отыратын халықтың уәкілдері болады.

Қазіргі уақытта іске асырылып жатқан реформалар дербес бюджетті құруға, коммуналдық меншіктің бір бөлігін жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қарамағына беруге және тиісінше бюджеттік процесс пен коммуналдық меншікті басқарудағы олардың өкілеттіктерін кеңейтуге бағытталған.

Табысты еселеу, ақшаны ортақ мәселелерді шешуге жұмсау, ең бастысы бұл іске тұрғындардың өздерін тартып, бақылау тетіктерін күшейту, жергілікті өзін-өзі басқарудың негізгі мән-маңызы осы.

Жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін дамыту экономикалық өркендеудің, әлеуметтік әл-ауқаттың және азаматтық қоғамды қалыптастырудың міндетті шарттарының бірі болып табылады.

Қорытындылай келе, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам ретінде жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі Қазақстанда теория негізінде құрылған. Бірақта бұл жүйенің мемлекеттік басқару жүйесімен органикалық бірілігін қалыптастыру қажеттілігі өте өзекті мәселе. Біздің бұл жүйеге көшуіміз Қазақстанды дамыған 30 елдің қатарына кіруге бір қадам болсада жақындата түсетіні сөзсіз. Сондықтан Қазақстанның әрбір азаматы биліктің бұндай жүйесіне көшуге дайын болуы керек. Және өзімнің осы жүйені қолдайтынымды мақтан тұтамын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Б.Өтемісов, Қ.Қарабала. Саясаттану: оқу құралы. - Ақтөбе, 2011.
2. ҚР Конституциясы 89-бап.
3. Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында: Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. - 2005. // akorda.kz. - 4-б.
4. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан: Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.- 2007 // Егемен Қазақстан. - № 6. - 2007. - 28 ақп. - 3-б.
5. Ахметова Н.С. Право кочевого казахского общества: Учеб. пособие. - Караганда: ТОО «Арко», 2007. - С.
6. Қазақстан Республикасының Президенті - Ұлт Көшбасшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жыл 27 қаңтар
7. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы.

УДК: 338.2

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО РЕЗЕРВА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Байгужин Т.Б., Ниязбеков А.Б.

Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. Эффективность управления в системе государственного аппарата заключается в формировании кадрового резерва и проведения качественного отбора кандидатов на государственную службу, которая в результате способна оказать прямое воздействие на достижение стратегических целей и реализацию задач государства.

Ключевые слова: формирование, кадровый резерв, государственное управление, государственный аппарат.

С началом XXI века в условиях глобализации мирового пространства, сопровождающейся обострением конкурентной борьбы, кризисом мировой экономики, а

также дефицитом профессиональных кадров, с целью обеспечения конкурентоспособности государства стали активнее включаться в процессы совершенствования всех необходимых для этого ресурсов, в том числе развития человеческого капитала на государственной службе. Безусловно, реализация подобных задач немыслима без профессиональной системы государственной службы, формирование которой обеспечивается и осуществляется посредством эффективной системы отбора кадров на государственную службу.

Вопросы отбора на государственную службу профессиональных кадров еще более актуализируются масштабами выдвигаемых Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым инициатив по вхождению тридцатку самых развитых государств мира, формированию нового типа государственного управления, отвечающему задачам служения обществу и укрепления государственности, обозначенных в Стратегии «Казахстан-2050» [1].

В рамках озвученного Главой государства в мае 2015 года «Плана нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ» из обозначенных задач 15 шагов направлены на совершенствование государственной службы. Реализация двенадцатого шага определяет задачу формирования профессионального государственного аппарата, в рамках которых вопросам формирования кадрового резерва и отбора кадров на государственную службу уделяется первостепенное внимание [2].

В современных условиях, когда перед государственным аппаратом выдвигаются совершенно новые задачи, отвечающие вызовам мирового масштаба, возникает необходимость генерации новых идей и подходов. Такое возможно лишь при наличии профессионального кадрового состава, многое зависит от их умений и навыков, инициатив и их каждодневного труда.

Казахстан, следуя целям формирования нового типа государственного управления, в качестве новых задач государственной службы обозначает служение обществу и укрепления государственности для дальнейшего развития казахстанской демократии [1].

Такие приоритеты нашли отражение в институциональных реформах, обозначенных Главой государства на XVI съезде партии «Нур-Отан», в виде стратегических задач по профессионализации государственного аппарата [3].

Возрастание роли персонала, в целом человеческого фактора в достижении поставленных целей вполне объективное и закономерное явление. В этой связи научно обоснованные, проверенные практикой отбор и расстановка кадров, профессиональная подготовка, работа с резервом кадров для выдвижения на руководящие должности приобретают особое значение [4, с. 278]. Актуальность приобрела способность человека к овладению новейшими информационными технологиями, приспособления к быстрым производственным изменениям и т.д. Остро встала необходимость качественного отбора кандидатов для создания кадрового резерва, исследования и выявления способностей, возможностей, способствовать плодотворной работе. Речь идет о применении работодателем способов подбора кадров и выдвижения к ним законных требований [5, с. 67].

Исследуя проблемы управления персоналом на государственную службу, указывают на то, что кадровый резерв для любой организации, будь то государственный или частный сектор, имеет первостепенное значение, так как персонал превращает видение и миссию организации в реальность: «Цели любой организации могут быть реализованы только за счет эффективной координации человеческого ресурса (персонала) организации» [6, с. 39]. Отсюда на переднем плане оказываются вопросы поиска и отбора наилучшего персонала для формирования кадрового резерва, способного следовать и отвечать велению времени.

Сложившиеся представления о важности «кадрового резерва» в той или иной степени обязаны различным управленческим школам, признанным в настоящее время классическими.

Современные научные исследования, рассматривая вопросы формирования кадрового резерва на государственную службу, все более тяготеют к отбору персонала исключительно на конкурсной основе.

Зарубежные исследователи М. Сенсу и А. Дэвид отмечают: «для того, чтобы создать корпус государственных служащих с твердой и признанной профессиональной компетентностью во многих странах используется система отбора государственных служащих на конкурсной основе или иные методы, в которых также осуществляется выбор из числа сформированного резерва на одну позицию» [7, с. 34].

Если в одних случаях, исследовательское внимание приковано к научному отбору кадров по принципу соответствия, то в других – кадровый резерв представлял интерес как управленческая функция и психологическая категория.

В научной литературе существуют различные подходы к определению понятия «кадровый резерв (потенциал)». В одних случаях, «резерв кадров» выступает одной из важных этапов, либо составляющих управления персоналом, в других – внимание уделяется содержательной стороне системы отбора кадров.

В этой связи, как отмечает Н.В. Демин, «примерно к середине XX века понятие «отбор персонала» прочно вошло в научный аппарат, хотя однозначного толкования данного термина в науке до сих пор не сложилось» [8, с. 83].

В рамках исследуемой в диссертационной работе темы такая задача еще более усложняется, ведь в нашем случае речь идет о кадровом резерве для государственной службы.

Для начала рассмотрим основные подходы к категории «кадровый резерв», имеющие концептуальные аспекты в целом.

Содержательно под понятием «кадровый резерв» традиционно понимается «определение психологических и профессиональных качеств людей с целью определения их соответствия конкретной работе». И.Б. Дуракова под понятием «кадровый резерв» подразумевает серию мероприятий и действий, осуществляемых организацией для выявления из списка заявителей или лиц, наилучшим образом подходящих для вакантного места работы [9, с. 97].

В общественной и экономической жизни важная роль отведена работникам органов государственного управления – государственным служащим, к деятельности которых предъявляются особенно высокие требования». Деятельность государственных служащих как специфическая профессиональная деятельность требует особой подготовки и непрерывного организационно-научного совершенствования, повышения деловой квалификации. В деятельности государственного аппарата, основу которого составляют государственные служащие, наиболее ощутимы недостатки и упущения, которые оборачиваются невосполнимыми потерями для общества, организации, конкретного человека. Он также указывает, что управленческий труд в государственном аппарате отличается от труда в других сферах деятельности рядом особенностей:

- высокой долей творческих элементов и необходимостью во многих ситуациях принимать нестандартные решения;
- особыми требованиями к волевым качествам для осуществления властных полномочий;
- большой разнородностью информации, необходимой для осуществления функций руководства, и каналов ее получения;
- высокой нервно-эмоциональной напряженностью, увеличивающейся с ростом ответственности;
- высокой ответственностью и компетентностью;
- разнообразием содержания трудовой деятельности.

Так, Закон Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан», утвержденный в 2015г., ставит перед кандидатами на государственную службу ряд требований, которым они должны соответствовать. В частности, в статье 13 указанного

Закона определены ограничения, связанные с пребыванием на государственной службе, в рамках которых государственный служащий не вправе:

- 1) быть депутатом представительного органа;
- 2) заниматься другой оплачиваемой деятельностью, кроме педагогической, научной и иной творческой деятельности;
- 3) заниматься предпринимательской деятельностью, в том числе участвовать в управлении коммерческой организацией независимо от ее организационно-правовой формы, если непосредственное участие в управлении коммерческой организацией не входит в его должностные полномочия в соответствии с законодательством Республики Казахстан;
- 4) быть представителем по делам третьих лиц в государственном органе, в котором он состоит на службе, либо непосредственно ему подчиненном или подконтрольном;
- 5) использовать в неслужебных целях средства материально-технического, финансового и информационного обеспечения его служебной деятельности, другое государственное имущество и служебную информацию;
- 6) участвовать в действиях, препятствующих нормальному функционированию государственных органов и выполнению должностных обязанностей, включая забастовки;
- 7) в связи с исполнением должностных полномочий пользоваться в личных целях услугами граждан и юридических лиц [10].

Таким образом, проведенный в рамках настоящего исследования анализ сущности формирования кадрового резерва как института государственной службы позволяет сделать ряд следующих выводов:

Во-первых, совершенно очевидным становится то, что в современных условиях, когда перед государственным аппаратом выдвигаются новые задачи, отвечающие вызовам мирового масштаба, возникает необходимость генерации новых идеи и подходов. Такое возможно лишь при наличии профессионального кадрового состава, от их умений и навыков, инициатив и их каждодневного труда. Указанные вопросы обуславливают особую актуальность исследуемой проблематики в управленческой практике.

Во-вторых, следует отметить, что исследуемая проблематика, в том числе вопросы системы отбора кадров на государственную службу, механизмы и инструменты подбора персонала, вопросы формирования кадрового резерва, особенности прохождения испытательного срока были предметом многочисленных исследований ведущих ученых в области конституционного и административного права, а также историков, политологов, социологов и экономистов.

В-третьих, проведенный анализ научных подходов к понятию «кадровый резерв» позволяет сделать выводы о том, что – это есть механизм формирования кадров, наилучшим образом соответствующих вакантному месту. При этом важными особенностями отбора персонала на государственную службу выступают специфика трудовой деятельностью, которая в первую очередь связана с использованием властных полномочий, распределением государственных ресурсов.

В-четвертых, сама процедура формирования кадрового резерва должна учитывать особенности института государственной службы, которая сегодня, подвергаясь модернизации, становится синонимом понятия «служение нации (обществу)». Именно данный аспект, на наш взгляд, формируя будущие представления искомого кандидата на вакантную государственную должность, определяет форму и содержание надлежащих конкурсных процедур. В частности, особенности государственной службы как вида трудовой деятельности обусловили необходимость установлений ограничений, связанных с пребыванием на государственной службе.

Таким образом, можно констатировать, что особенности института государственной службы, его современный облик, миссия и предназначение, характеризующейся главной задачей – служение обществу и в интересах каждого гражданина отхода от односторонних властных отношений, – все это накладывают свои

отпечаток на необходимости реформирования системы формирования кадрового резерва, адекватных современным требованиям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана. «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства»: утв. 14 декабря 2012 года.
2. Назарбаев Н.А. План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ // Казахстанская правда. – 2015. – 20 мая. – №92 (27968).
3. Современное государство для всех: пять институциональных реформ: выступление Президента Республики Казахстан, Председателя партии «Нур Отан» Н. Назарбаева на XVI съезде партии.
4. Ешенкулов Т., Беккужин Р. Система отбора и карьерного продвижения государственных служащих Великобритании // Вестник КазНУ. Серия (Экономика). – 2016. - №1 (113). – С. 276-281.
5. Авакьян С.А. Правовое регулирование деятельности местных советов (конституционные основы, теория, практика). - М.: Юрид. лит., переизд. 2014. - 359 с.
6. Bernardie O.O., Okofu B.I. Staff Recruitment and Selection Process in the Nigerian Public Service: what is to be done? // International Journal of Human Resource Studies. – 2014. - Vol. 4, №3. – P. 37-43.
7. Censue M., David A. Legal issues and aspects related to the human resources management regarding the selection of civil servants // Annals of the University of Petroșani. Economics. - 2012. – №12(4). – P. 33-38.
8. Демин А.А. Государственная служба: учебное пособие. - М.: Зерцало, 2012. - 309 с.
9. Дуракова И.Б. Правовое регулирование трудовых отношений федеральных государственных служащих: дис... канд. юрид. наук. - М., 2007. - 165 с.
10. Закон Республики Казахстан. О государственной службе Республики Казахстан: принят 23 ноября 2015 года, №416-V.

УДК 656.22

ОСОБЕННОСТИ ТРАНСПОРТА КА К ЭЛЕМЕНТА ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ, ЕГО МЕСТО И РОЛЬ В ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Дуйсенбаева Б.А.

Научный руководитель: Мырзалиев Б.С.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В статье транспорт рассматривается не только как отрасль, обеспечивающая перевозки грузов и людей, а, прежде всего, как межотраслевая система, преобразующая условия жизнедеятельности и хозяйствования. Устойчивое функционирование транспорта на всей территории страны является гарантией единства социально-экономического пространства, свободного перемещения людей, товаров и услуг, развития конкуренции и свободы предпринимательства, обеспечения целостности и национальной безопасности, улучшения условий и уровня жизни населения.

Ключевые слова: транспорт, логистика, транспортно-логистические услуги, эффективность, развитие.

Ключевая роль транспорта в логистике объясняется целым рядом факторов, связанных не только и не столько с высоким удельным весом транспортных расходов в общем составе логистических издержек, но и прежде всего с тем, что без транспортировки невозможно само существование материального потока. Транспортный сервис, дополненный операциями грузопереработки на грузовых терминалах и транспортно-логистических центрах, включает подавляющее большинство логистических функций интегрированных логистических систем.

Многие западные транспортно-экспедиторские фирмы называются логистическими компаниями или компаниями физического распределения, отражая по форме и по существу современную практику транспортировки грузов в развитых странах. В последние годы появились логистические компании и фирмы, успешно функционирующие на рынке транспортно-логистических услуг.

Транспорт является всеобщим необходимым условием функционирования производства, важнейшим элементом его материально-технической базы, оказывающим активное воздействие на все процессы развития экономики.

Основные задачи транспорта заключаются в своевременном, качественном и полном удовлетворении потребностей социально-экономического комплекса страны и населения в перевозках, повышении экономической эффективности его работы.

От четкой и скоординированной работы транспорта по доставке грузов - сырья, топлива, различных материалов и полуфабрикатов и по вывозу готовой продукции из мест производства к местам потребления зависит функционирование всей экономики, а также удовлетворение потребностей населения в промышленных и продовольственных товарах [1].

Транспорт необходим для осуществления перевозок как внутрипроизводственных, так и между предприятиями, регионами и странами.

Особенностью транспорта как отрасли производства является, прежде всего, специфика его продукции. Поскольку транспорт сам не производит новых вещественных продуктов, а лишь перемещает продукцию, создаваемую в других отраслях производства, его основной продукцией является перемещение (перевозка) грузов и пассажиров, в результате чего изменяется стоимость перевозимых грузов на величину издержек на транспорт.

Транспорт, обеспечивая перемещение грузов, переносит на них свою стоимость и создает вновь созданную стоимость. С помощью системы тарифов (так же как и оптовых цен в промышленности) транспорт не только покрывает свои расходы, но и формирует вновь созданную стоимость, увеличивая национальный доход и валовой внутренний продукт страны. Об эффективности транспорта как отрасли производства часто судят по его доле в валовом внутреннем продукте страны, которая составляет около 10%. При этом не учитывается, что в стоимости транспортной продукции не отражен вне транспортный эффект, заключающийся, прежде всего в обеспечении условий для нормального функционирования и развития других отраслей хозяйства и увеличения выпуска их продукции. Поэтому фактический эффект, создаваемый транспортом, и его вклад в конечные социально-экономические результаты значительно превосходит чисто отраслевой, внутритранспортный эффект.

В отличие от других отраслей производства, внеотраслевой эффект, создаваемый транспортом, выступает в качестве основного, а чисто транспортный эффект является как бы попутным косвенным результатом функционирования и развития транспорта. Такая перемена мест слагаемых в общей величине социально-экономического эффекта (отраслевого и вне отраслевого), создаваемого транспортом, требует специфического подхода к оценке эффективности инвестиций в развитие транспорта [2].

Ориентация при принятии плановых и проектных решений только на видимую, часто незначительную отдачу от направляемых на развитие транспорта единовременных

затрат тормозит развитие его материально-технической базы и отрицательно сказывается на конечных результатах основного производства. Поэтому исключительно важное значение имеет определение эффекта, получаемого в обслуживаемых транспортом отраслях хозяйства, который должен обязательно учитываться в проектных и плановых технико-экономических расчетах по обоснованию эффективности инвестиций в развитие транспорта.

Критерием эффективности развития транспорта может служить только совокупный эффект, создаваемый транспортом и обслуживаемыми им отраслями хозяйства в процессе их совместного функционирования и развития.

Одна из особенностей транспорта, отражающая его двойственный характер, состоит в том, что продукцией транспорта являются не только грузовые перевозки, относящиеся к материальному производству, но и пассажирские перевозки, представляющие собой товар особого рода (товар-услугу). К сфере услуг относится и транспортно-логистический сервис, связанный с организацией и логистическим сопровождением перевозочного процесса: транспортно-экспедиционное обслуживание, хранение и грузопереработка, информационное обеспечение системы грузодвижения, страхование и охрана грузов и подвижных транспортных средств, сервисное обслуживание подвижного состава транспорта, предоставление банковских и других видов коммерчески-деловых услуг.

С особенностями продукции транспорта связана и специфика структуры его расходов. Деление их на зависящие и не зависящие от размеров движения, на начально-конечную и движущуюся операции отражается на технико-экономических показателях, вызывая их значительную дифференциацию на разных видах транспорта с учетом технико-экономических особенностей того или иного вида транспорта, что непосредственно отражается на себестоимости перевозок и совокупных логистических издержках при доставке грузов с использованием различных транспортно-технологических систем.

Отсутствие возможности накапливать продукцию транспорта приводит к необходимости создания резервов пропускной способности путей сообщения, а также увеличения провозной способности подвижного состава транспорта, что особенно важно для преодоления неритмичности и сезонности перевозок, связанных с природно-климатическими условиями, а также со спецификой выпускаемой или потребляемой продукции (например, сезонный спрос или особенности производственно-технологического процесса).

Особенности продукции транспорта отражаются в структуре затрат на ее производство - отсутствии расходов на сырье, при значительном удельном весе заработной платы и амортизации, повышенной фондоемкости и капиталоемкости.

Условия работы транспорта определяются характером размещения путей сообщения, климатом и рельефом местности, спецификой перевозимых грузов. Эти факторы отражаются на величине транспортных затрат, дальности перевозки и скорости доставки грузов, а следовательно, и на потребности других отраслей в оборотных средствах в виде стоимости грузов, находящихся в пути [3].

Уровень транспортной обеспеченности отдельных регионов страны, слаженность и координация работы видов транспорта, степень надежности и бесперебойности доставки грузов оказывают большое влияние на уровень и темпы развития основного производства, обслуживаемого транспортом, непосредственно отражаются на себестоимости и объемах выпуска промышленной и сельскохозяйственной продукции.

Одна из основных специфических функциональных особенностей транспорта как отрасли производства заключается в тесной связи его со всеми отраслями хозяйства и участии во всех фазах воспроизводства.

Никакое производство не может обойтись в современных условиях без перемещения предметов труда, средств труда и рабочей силы. Обеспечивая это перемещение, транспорт создает необходимые условия для функционирования

производства, комплексного, взаимоувязанного развития всех отраслей народного хозяйства и регионов страны.

Целевыми ориентирами в программе формирования транспортно-логистической системы могут быть:

- повышение качества внутри межрегионального транспортно-логистического обслуживания потребителей и приближение его к мировым стандартам;
- формирование эффективной системы управления региональным (межрегиональным) рынком транспортно-логистических услуг;
- применение современных интегрированных логистических технологий управления товароматериальными и связанными с ними информационными и финансовыми потоками;
- решение социально-экономических задач развития региона за счет создания новых рабочих мест и увеличения поступлений в доходную часть регионального бюджета, обусловленных эффективным управлением логистикой;
- дальнейшее расширение экономических (внешнеэкономических) связей и привлечение инвестиций и партнеров для расширения деятельности транспортно-логистической системы.

Задачей первостепенной важности для региональных органов управления является обеспечение высокой эффективности управления экономикой региона. Фундаментом любой системы управления является система стратегического планирования, обеспечивающая основу для принятия управленческих решений. Именно стратегическое планирование закладывает базис для управления всей совокупностью объектов регионального хозяйства и обеспечивает целеуказание управленческим процессам, осуществляемым органами исполнительной власти [4].

Процесс стратегического планирования начинается с формирования прогнозов социально-экономического развития региона. Для их построения необходим широкий спектр информации, характеризующей результаты предыдущей финансово-хозяйственной деятельности региона в целом, а также по отдельным отраслям и направлениям, и прогнозные данные.

Источниками этой информации являются подсистемы планирования и учета, которые, должны обеспечивать региональные власти соответствующими плановыми и фактическими данными, удовлетворяющими требованиям своевременности и максимальной достоверности. Это становится возможным при условии обеспечения соответствующего уровня организации учета и управления. В дальнейшем управление утвержденными программами, планами и заданиями осуществляется на основе выбранной технологии финансового управления, основу которой составляет современное бюджетное управление.

Преимуществом новой технологии является также и то, что с ее помощью появляется возможность сгруппировать бюджеты по типам обязательств: действующих и принимаемых. Это позволяет четко выделить инфраструктурные проекты, попавшие в сферу стратегических социально-экономических интересов региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аникин Б.А. Логистика: Учебник: 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА – 2015. – 368 с.
2. Бенсон Д., Уайтхед Дж. Транспортировка и доставка грузов: Пер. с англ. – М.: Транспорт. - 2013, - 279 с.
3. Николашин В.М. Логистические транспортно-грузовые системы: Учебник для студ. высш. учеб. Заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2016. – 304 с.

4. Резер С.М. Логистические центры – организационная основа новых форм взаимодействия железных дорог и портов / Журнал «Экспедирование и логистика», № 2, 2017, с.15-17.

УДК 338.205

КОРПОРАТИВНАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Досумбекова А. К.

Научный руководитель: Еркулова Г.С.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В статье представлен краткий обзор научных источников, освещающих понятие и сущность корпоративной культуры. Одним из ключевых факторов успешного функционирования и устойчивого развития любой организации, ее способности оперативно адаптироваться к новым условиям может стать корпоративная культура. Корпоративная культура организации определяет вектор ее развития, формирует общее культурное пространство, включающее ценности, нормы и поведенческие модели, разделяемые всеми сотрудниками. Корпоративная культура может в большей степени влиять на успех организации, чем другие факторы.

Ключевые слова: корпоративная культура, управление, эффективность, уровни организационной культуры, ценности.

У каждого человека есть определенные черты личности, которые помогают ему выделиться из толпы. Нет двух людей, которые ведут себя одинаково. Точно так же у организаций есть определенные ценности, политика, правила и рекомендации, которые помогают им создать собственный имидж.

Корпоративная культура относится к убеждениям и принципам конкретной организации. Культура, которой придерживается организация, оказывает глубокое влияние на сотрудников и их отношения между собой.

Каждая организация имеет уникальную культуру, которая отличает ее от другой и придает определенное направление. Сотрудникам важно понимать культуру своего рабочего места, чтобы хорошо адаптироваться.

Ключ к успешной организации - это наличие культуры, основанной на прочно укоренившихся и широко разделяемых убеждениях, поддерживаемых стратегией и структурой. Когда в организации сильная культура, происходят три вещи: сотрудники знают, как высшее руководство хочет, чтобы они отреагировали на любую ситуацию, сотрудники верят, что ожидаемая реакция является правильной, и сотрудники знают, что они будут вознаграждены за демонстрацию ценностей организации.

Понятия «корпоративная культура» характеризуется через термины «корпорация» и «культура».

Термин «корпорация» применительно к организации используется, когда хотят подчеркнуть, что организация рассматривается как единое целое, следовательно, ценности корпоративной культуры организации, с одной стороны, должны приниматься всеми сотрудниками, с другой – призваны работать на достижение большей сплоченности коллектива [1].

Культура организации, по мнению А.И. Кочетковой, является «культурно-психологическим гарантом стабильности существования организации» [2].

Культура понимается как совокупность программ деятельности, поведения, общения, может быть представлена многообразием форм: знаний, навыков, норм, идеалов,

образцов деятельности и поведения, идей и гипотез, верований, социальных целей и ценностных ориентаций [3].

Д. Мацумото определяет культуру как динамическую систему правил – эксплицитных и имплицитных, – принимаемых группой для обеспечения ее выживания. Такие правила включают в себя отношения, ценности, убеждения, нормы и поведение, разделяемые группой [4].

В середине XX века ученые заключили, что успех всех процветающих компаний, которые хорошо знают свое дело и имеют четкие цели и принципы, обязательно включает в себя представление о корпоративной культуре как залого успеха организации.

Хотя первые работы, в которых понятия «корпоративная культура» или «культура фабрики» появились в начале 50-х годов, проблема природы и содержания корпоративной культуры привлекла внимание исследователей только в конце 70-х годов. С начала 80-х корпоративная культура становится «горячей темой» книг, журналов и газет для ученых и управленцев.

Первой серьезной теоретической работой по проблеме считается книга известного американского специалиста в области организационной психологии Э. Шейна «Организационная культура и лидерство».

Согласно Э. Шейну, организационная культура имеет три уровня: уровень артефактов, уровень провозглашаемых ценностей и уровень базовых предположений.

Рисунок 1 – Уровни организационной культуры

Первый, «поверхностный» уровень включает такие видимые внешние факты, как применяемая технология и архитектура, использование пространства и времени, наблюдаемое поведение, язык, лозунги и т.д. На этом уровне вещи и явления легко обнаружить, но не всегда их можно расшифровать и интерпретировать в терминах организационной культуры.

Далее на втором, «подповерхностном» или «среднем» уровне изучению подвергаются ценности и верования, разделяемые членами организации, в соответствии с тем, насколько эти ценности отражаются в символах и языке. Восприятие ценностей и верований носит более осознанный характер и зависит от желания людей.

Третий, «глубинный» уровень включает базовые предположения, которые трудно осознать даже самим членам организации без специального сосредоточения на этом вопросе. Эти скрытые и принимаемые на веру предположения направляют поведение людей в организации, помогая им воспринять атрибуты, характеризующие организационную культуру [5].

Понимание сущности корпоративной культуры оказывается невозможным и без анализа ее структуры и составляющих ее компонентов. Существуют различные точки

зрения по компонентному составу корпоративной культуры. К компонентам корпоративной культуры зачастую относят:

- принятую систему лидерства;
- миссию организации;
- стили разрешения конфликтов;
- действующую систему коммуникации;
- положение индивида в организации;
- этикет делового общения;
- культуру качества;
- принятую символику: лозунги, организационные табу, ритуалы.

Сильная культура - общий знаменатель самых успешных компаний. У всех есть консенсус в отношении культурных приоритетов, и эти ценности сосредоточены не на отдельных людях, а на организации и ее целях. Руководители успешных компаний живут своей культурой каждый день и изо всех сил стараются донести свою культурную идентичность до сотрудников, а также потенциальных новых сотрудников. Они четко понимают свои ценности и то, как эти ценности определяют их организации и определяют порядок их работы.

И наоборот, неэффективная культура может разрушить организацию и ее руководство. Незанятые сотрудники, высокая текучесть кадров, плохие отношения с клиентами и низкая прибыль - вот примеры того, как неправильная культура может негативно повлиять на эффективность деятельности организации.

В основе культуры организаций лежат общие ценности. Нет ничего правильного или неправильного, но организации должны решить, какие ценности они будут подчеркивать. Эти общие ценности включают:

- Ориентация на результат. Подчеркивая достижения и результаты.
- Ориентация на людей. Настаивая на справедливости, терпимости и уважении к личности.
- Ориентация на команду. Подчеркивание и поощрение сотрудничества.
- Внимание к детали. Ценит точность и аналитический подход к ситуациям и проблемам.
- Стабильность. Обеспечение безопасности и следование предсказуемому курсу.
- Инновации. Поощрять эксперименты и риск.
- Агрессивность. Стимулирование яростного соревновательного духа.

Учитывая мощный потенциал корпоративной культуры, многие казахстанские компании решают подойти к данной теме серьезно и использовать ее на благо развития компании. Ряд казахстанских предприятий уже внедрили собственную корпоративную культуру. В Казахстане уже есть осознание, что умелый корпоративный менеджмент и корпоративная культура могут стать серьезным конкурентным преимуществом компании.

Необходимо отметить, что с выходом Казахстана на международный рынок, созданием транспарентности компаний, сертификацией по международным стандартам и развитием корпоративного управления вопрос формирования и развития корпоративной культуры становится все более актуальным, как непосредственно связанный с этими процессами.

Несомненно, культура организации определяет правильный способ поведения в организации. Эта культура состоит из общих убеждений и ценностей, установленных лидерами, которые затем передаются и подкрепляются различными методами, что в конечном итоге формирует восприятие, поведение и понимание сотрудниками. Организационная культура определяет контекст всего, что делает предприятие. Поскольку отрасли и ситуации значительно различаются, не существует универсального шаблона корпоративной культуры, который бы отвечал потребностям всех организаций.

Культура компании оказывает огромное влияние на ее эффективную деятельность. В настоящее время управление культурой на рабочем месте является важной бизнес-функцией, и в целом считается, что сильная и позитивная культура на рабочем месте содействует инновациям в командах, повышает репутацию фирмы, создает положительное восприятие в обществе, помогает в привлечении и удержании высококвалифицированных специалистов, снижает риск неправомерных действий со стороны сотрудников.

Когда организация хорошо оценивает свою культуру, она может перейти к разработке политики, программ и стратегий, которые поддерживают и укрепляют ее основную цель и ценности. В согласованных организациях одни и те же основные характеристики или убеждения мотивируют и объединяют всех, переходя от высшего руководства к отдельным сотрудникам.

Культура любой организации всегда должна развиваться. Существует множество инструментов для развития и поддержания высокоэффективной организационной культуры, включая методы найма, усилия по адаптации, программы признания и программы управления эффективностью деятельности компании. Организациям остается только решить, как использовать эти инструменты и как правильно распределять ресурсы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Митин А.Н. Преимущества корпоративной культуры // Бизнес. Менеджмент. Право. 2007. No 1. С. 5-12.
2. Кочеткова А.И. Организационная культура как социокультурный феномен (на примере современной России)// Автореф.док.философ. н. М., 2010. С. 18.
3. Макеев В. Корпоративная культура как фактор эффективной деятельности организации // М.: Ленанд, 2015. С 248.
4. Мацумото Д. Психология и культура // СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. С 416.
5. Эдгар Х. Шейн. Организационная культура и лидерство // СПб: Питер, 2002. С 336.

УДК 656.22

ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫЙ ТРАНСПОРТ В КАЗАХСТАНЕ

Дуйсенбаева Б.А.

Научный руководитель: Мырзалиев Б.С.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В настоящей статье рассмотрено текущее состояние транспортно-логистической системы Казахстана. Основные выявленные тенденции развития транспортно-логистической системы указывают на усиление трансрегиональных процессов, что характерно для страны с высоким транзитным потенциалом.

Ключевые слова: логистика, транспорт, транспортно-логистическая система, транзитный потенциал, перевозка.

Железнодорожный транспорт для Республики Казахстан имеет стратегическое значение. Особые географические условия страны, обширная территория, отсутствие прямого выхода к морю, огромные запасы сырьевых ресурсов, а также недостаточная развитость автодорожной инфраструктуры свидетельствуют о чрезвычайной важности железнодорожного транспорта в экономике страны.

В свете реализации стратегической инициативы Главы государства по становлению Казахстана крупнейшим транзитным региональным хабом ключевая роль

принадлежит железнодорожному транспорту и его инфраструктуре, так как большинство транзитных и экспортно-импортных грузов по территории Республики Казахстан транспортируется данным видом транспорта.

Так как страна не имеет выхода к морю, то основная нагрузка при перевозке массовых грузов ложится на железнодорожный транспорт. На железные дороги приходится 47,2% грузооборота и 6,6% пассажирооборота страны.

Железные дороги Казахстана начинали свою историю, как связующее звено между основной частью России, и ее юго-восточными окраинами. Первая железная дорога была построена в 1893 г. Она связала Уральск с Саратовом и Центральной Россией и получила название Рязано-Уральская железная дорога. В 1894 г. был построен участок южной части Транссиба через Петропавловск, протяженностью 200км [1].

Были сформированы три маршрута: Целинная, Алма-Ата и Западный Казахстан. В 1990 году на базе этих железных дорог было создано государственное предприятие «Казахстан темир жолы» с целью оптимизации структуры управления и финансового оздоровления железнодорожных предприятий.

В 2002 году на базе РГП «Казахстан ТемирЖолы» было создано закрытое акционерное общество «Национальная компания Казакстан Темир Жолы». Государству принадлежало 100% акций. Во владение и пользование ЗАО «НК КТЖ» была передана магистральная железнодорожная сеть. Однако в 2004 г.

ЗАО «НК КТЖ» было преобразовано в акционерное общество «Национальная компания Казакстан Темир Жолы» и принята Программа реструктуризации железнодорожного транспорта Республики Казахстан на 2004-2006 гг., направленная на развитие конкуренции в отрасли и привлечение частных инвестиций.

С приобретением независимости перед Казахстаном стала задача создания национальной сети железных дорог, так как ряд регионов и областей не имели между собой транспортной связи. Они были вынуждены осуществлять связь через соседние государства. Например, железнодорожная связь Павлодарской с Восточно-Казахстанской областью, а также центрального Казахстана с западным осуществлялась через территорию России [2].

В 2001 г. запустили движение по новой железнодорожной линии Аксу –Дегелен протяженностью 187км, которая кратчайшим маршрутом соединила Павлодарскую и Восточно-Казахстанскую области.

В 2004 г. было завершено строительство железнодорожной линии Хромтау – Алтынсарино протяженностью 404 км, соединившей Костанайскую и Актюбинскую области.

В 2008 г. введена в эксплуатацию железнодорожная линия Чарск – Усть-Каменогорск протяженностью 150км, которая завершила соединение национальной железнодорожной сети в пределах границ Казахстана.

В этом же году АО «НК Казакстан Темир Жолы» приступило к реализации Программы модернизации активов. За это время обновлено более 1000 локомотивов, произведено и модернизировано 37500 грузовых и 1500 пассажирских вагонов, осуществлена модернизация и капитальный ремонт пути в объеме 4700 км, проложено 1700км новых железнодорожных линий, обеспечивших кратчайшие пути транспортировки грузов в направлениях запад-восток и север-юг [3].

Реализация Программы позволила осуществить выпуск современных грузовых и пассажирских вагонов, электровозов, тепловозов, рельс и других компонентов для железной дороги. Продукция экспортируется на рынки стран Евразийского континента.

В 2010 г. была принята новая программа по развитию транспортной инфраструктуры до 2014 г., в рамках которой реализованы следующие мероприятия:

- внесены изменения и дополнения в международные договоры и национальное законодательство Казахстана по вопросам железнодорожного транспорта в рамках ЕЭП;
- унифицированы тарифы на перевозки грузов по видам сообщений;

- разработан механизм субсидирования убытков перевозчиков, осуществляющих пассажирские социально значимые межобластные перевозки;
- на базе АО «НК ККТЖ» создан единый центр оказания услуг всеми видами транспорта для объединения транспортных активов, развития транзитных мультимодальных перевозок и логистики.

В 2012 г. был введен в эксплуатацию железнодорожный участок Жетыген - Алтынколь, который открыл второй железнодорожный переход на границе с Китаем. Новая линия на 550 км сократила расстояние от КНР до южных регионов Казахстана и стран Центральной Азии.

В 2014 г. открыто движение по международному транспортному коридору Узень – Берекет – Горган. Этот коридор значительно сократил путь из Китая и стран Азиатско-Тихоокеанского региона в Иран и страны Персидского залива [4].

Было реализовано ряд инфраструктурных проектов, которые позволили предложить конкурентоспособные транспортные железнодорожные маршруты:

- строительство 2 500км новых железнодорожных линий, таких как Жетыген – Хоргос (320км), Узень – Болашак (22км), Жезказган – Бейнеу (988км), Аркалык – Шубарколь (214км), Боржакты – Ерсай – Курык с паромным комплексом;
- железная дорога Жезказган – Шалкар – Бейнеу напрямую связала восток и запад страны, оживляя множество районов центра. Эта стройка завершена в 2015 г. Данная магистраль позволила через Каспий и Кавказ выходить в Европу, а на востоке – в порт Ляньюньган на Тихом океане. Ввод в эксплуатацию данных железнодорожных участков повысил транзитный потенциал Трансзиатских и Евроазиатских транспортных коридоров, проходящих из Китая и стран Юго-Восточной Азии в направлении: России и Европы; через Каспийское море – в Азербайджан, Грузию, Турцию и страны Южной Европы; через Туркменистан – в страны Персидского залива на востоке и порта Ляньюньган на Тихом океане;
- введен в эксплуатацию первый пусковой комплекс порта Курык. Обеспечена более оптимальная связь между внутренними регионами, что способствовало росту транзитного и экспортного потенциала Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Можарова В. Транспорт в Казахстане: современная ситуация, проблемы и перспективы развития: монография. Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2011. – 216 с.
2. Казахстан в цифрах. Брошюра: Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Астана, 2017. – 20 с.
3. Транспорт в Республике Казахстан 2013-2017. Статистический сборник. Астана, 2018. – 88 с.
4. Государственная Программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы Республики Казахстан до 2020 года.

ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ РЫНОЧНОЙ СТОИМОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКЕ

Едилбаев С.Е., Аубакиров Р.М., Куатова Н.К.

Научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. Оценка стоимости предприятия и управление ею становятся не только инструментами обеспечения управленческих решений, но и аргументами в переговорах, следствием которых являются, например, новые стратегические инициативы. К настоящему времени существует довольно большое количество моделей и методик, позволяющих оценивать рыночную стоимость предприятия, но в большинстве случаев это западные методики управления и оценки, которые не всегда и не во всем адаптируются к особенностям бизнеса.

Ключевые слова: оценка стоимости компании, методы, активы, рыночная стоимость, модель, собственный капитал.

За период длительного функционирования развитого рынка, в зарубежных, особенно западных странах накоплен довольно обширный опыт применения различных методов и моделей рыночной оценки стоимости компаний.

Несмотря на существующие ввиду сложившихся национальных экономических особенностей расхождения, применяемые в них методы можно признать довольно схожими. И пусть для текущего состояния казахстанской экономики полное применение западных подходов едва ли возможно, было бы целесообразно заимствовать лучшее из них. Это связано, прежде всего, со все большей интегрированностью отечественной экономики в глобальный рынок, где и стоимости компаний должны быть сопоставимыми. Для этой цели рассмотрим традиционный сложившийся зарубежный подход к оценке стоимости компаний.

Зарубежная методология и практика оценки активов восходит к 1930-м годам, когда ввиду разразившейся Великой депрессии участились случаи продажи компаний с одной стороны и появилась мотивация в четкой их оценке, с другой. Уже в 1960-70-х годах в целях максимально возможной и разумной унификации оценочной деятельности в отдельных странах были разработаны стандарты оценки. К концу 1970-х годов из-за высоких темпов глобализации мировой экономики и инвестиционных рынков в частности появилась необходимость в межстрановом согласовании этих стандартов: объективное усложнение бизнес-процессов вызвало появление большого количества специфичных методов оценки, сопоставление результатов которых отнимало слишком много времени и замедляло принятие решений.

Поэтому в контексте сотрудничества оценщиков из Великобритании и США в 1981 году был создан Международный совет по стандартам оценки (IVSC), деятельность которого довольно скоро привела к объединению профессиональных оценочных ассоциаций многих стран мира. Еще одним участником создания стандартов является Европейская группа ассоциаций оценщиков (TEGoVA).

Итак, зарубежный подход к оценке стоимости предприятия исходит из того, что любая оценка предприятия - это индивидуальный и очень сложный процесс, выполняемый командой экспертов, представляющих различные профессиональные группы (в зависимости от характера оцениваемого предприятия, это могут быть строители, инженеры, экономисты, фармацевты, специалисты по маркетингу, аудиторы и другие).

Целью оценки предприятия является определение его как можно более точной рыночной стоимости, зависящей от многих факторов, оказывающих влияние не только на текущее, но и на будущее экономическое положение предприятия. Такой взгляд предопределяет использование прогнозных методик расчета будущих доходов компании и их дисконтирование, в связи с чем и получил в зарубежной литературе наименование метода дисконтированных денежных потоков [1].

При этом зарубежная практика исходит из того, что рыночную стоимость предельно точно определить практически невозможно. Результат, получаемый при использовании указанного способа, формирует экономический имидж предприятия и с ним необходимо работать дальше, по возможности, оценивая, сравнивая с результатами применения других подходов, либо параллельно с ними.

Аналогично сложившейся в России практике, выбор метода оценки определяется ее целью, которая может определяться вхождением предприятия в состав более крупной компании, продажей предприятия, выводом компании на финансовый рынок (как на фондовую биржу, так и на рынок долговых ценных бумаг), реализацией решения о восстановлении или ликвидации, наследованием или другой причиной имущественного урегулирования акционеров, вхождением иностранного капитала, определением стоимости предприятия как залога. Применяемые за рубежом методы стандартизированы в рамках системы TEGoVA (Европейской группы ассоциаций оценщиков) и соответствуют международному стандарту оценки EVS (Европейский стандарт оценки).

Один из методов определения стоимости предприятия, из числа применяемых в зарубежной практике, основан на принципе компенсации. В соответствии с ним основная стоимость предприятия выражает, сколько потребуется вложить в подобные активы при их приобретении на рынке.

Довольно часто именно такой метод лежит в основе процесса принятия решения инвестора, рассматривающего вопрос о том, приобретать ли ему существующее предприятие или строить новое. Этот метод предполагает последовательные рыночные оценки отдельных статей активов, их сложение и вычитание всех обязательств.

Другой применяемый метод – доходный – основывается на концепции временной стоимости денег и относительного риска инвестирования. Его применение предполагает, что инвестор фактически покупает будущий доход, или будущий денежный поток. Основой будущего потока доходов может быть как текущее использование активов бизнеса, так и альтернативное их применение, поэтому результат расчета может варьироваться.

Следующий распространенный метод - метод капитализации прибыли, в соответствии с которым рыночная стоимость активов (V) равна накопленной чистой прибыли (Z), дисконтированной на соответствующую ставку капитализации (r).

Еще одной альтернативной методикой является метод дисконтированных денежных потоков или дисконтированных свободных денежных потоков, где оцениваются все будущие финансовые потоки. Этот метод считается одним из лучших.

В устойчивых рыночных экономиках нередко применяется сравнительный метод оценки рыночной стоимости. Он предполагает оценку на основе сопоставления оцениваемой компании со схожими предприятиями, работающими в том же секторе, отрасли и имеющими схожий масштаб деятельности.

Применение данного метода возможно в трех плоскостях: сравнение с аналогичными (по размерам и по отраслевой принадлежности) компаниями, стоимость которых известна; сравнение с аналогичными компаниями, которые в недавнем прошлом были предметом сделок и их стоимость была оценена; сравнение с аналогичными компаниями, акции которых котируются на бирже.

Наконец, ряд источников указывают и на возможность применения комбинированного метода, учитывающего как текущее состояние компании (объем получаемой прибыли), так и ее рыночное поведение, влияющее на будущие денежные потоки [1].

Исследуя методологию оценки стоимости предприятия, некоторое время назад Салливан предложил учитывать зарплатные стимулы руководства и всю систему оплаты труда управленческого персонала компании как один из значимых факторов, влияющих на ее стоимость. При этом, он предложил следующим образом: если в структуре премиальных выплат управленцев входит компонент, рассчитывающийся как процент от прироста стоимости компании, то их установки и поведение будут не только формировать текущие результаты деятельности предприятия, но и будет способствовать тому, что долгосрочные интересы собственников станут целями оперативного управления бизнес-процессами, что приведет к наращиванию стоимости компании. Безусловно, подобная практика содержит в себе определенные риски, когда стоимость компании наращивается неоправданно в погоне за бонусами и премиями и даже требует принятия контрмер. Несмотря на некоторую автокорреляцию, эти параметры вполне могут быть применимы и в оценочной деятельности, особенно в методиках, предполагающих учет будущих денежных потоков [3].

В работе Пеппарда акцентируется внимание на особенностях формирования стоимости консолидированных компаний холдингового типа, работающих при активном делегировании и распределении полномочий между аффилированными компаниями. Также предложена оценка суммарной рыночной стоимости холдинга на основе комплексного анализа сбалансированной системы показателей отдельных предприятий, входящих в него.

В итоге Пеппард находит вполне возможным представить оценку рыночной стоимости компании через систему сбалансированных показателей [4].

В аналогичном ключе развивалось и исследование Харли, также показавшего связь между оценкой стоимости бизнеса и системой мотивации руководителей. Более того, в этой работе отмечено, что периодически внедряемые в производство и в прочие бизнес-процессы нововведения приводят к уточнению и даже изменению подходов к оценке, да и сами, как таковые, нуждаются в оценке своей перспективности.

Увязка всего вышесказанного в единую систему была предложена Фирером, который, анализируя компании в отраслевом разрезе, пришел к схожим выводам.

Рассмотрим подробнее выработанные и применяемые в зарубежной практике модели рыночной оценки стоимости компаний, подробно остановившись на наиболее применяемых. Одну из первых попыток систематизированного изложения взаимосвязи между стоимостью компании и ее доходом предпринял И. Фишер, который, отметил, что ключевым фактором наращивания стоимости бизнеса является капитализация будущих доходов предприятия (дисконтированная стоимость доходов). По его мнению, именно она наиболее точно характеризует стоимость компании. В своей более поздней работе, в которой анализируется влияние процентных ставок на экономические процессы, И. Фишер отразил роль процентной ставки в формировании и управлении стоимостью. А позднее заложил основы формирования и применения методов и способов оценки стоимости предприятия с детерминированными условиями. Фишер предположил, что прогнозирование будущих доходов предприятия можно строить по аналогии с прогнозированием доходов домашними хозяйствами, отмечая, однако, что капитализация будущих доходов требует более рационального подхода к прогнозированию и не может опираться только на рыночные ощущения оценщика. Поскольку стоимость инвестированного в развитие компании капитала, по существу, является дисконтированной стоимостью будущего дохода, то, действительно, на оценку довольно существенное влияние будут оказывать сложившийся уровень процентных ставок, снижение которых будет обуславливать рост стоимости компании, а их рост — снижение ее стоимости.

Такая модель представляется вполне релевантной оценкой стоимости вновь созданного предприятия, осуществляющего активные инвестиции в свое развитие. Однако она едва ли может быть широко применена в случае оценки стоимости компании, давно

работающей на рынке и располагающей не только активно инвестируемыми производствами, но и подразделениями, функционирующими без существенных капиталовложений, что может определяться соответствующими стадиями их жизненного цикла. Хотя и здесь может быть применен расчет чистой приведенной стоимости.

Стоимость собственного капитала, необходимого для получения ожидаемых дисконтированных денежных потоков, определяется издержками владения им. В этом случае для расчета общей стоимости капитала предприятия может быть использована средневзвешенная стоимость капитала (WACC), необходимого для получения планируемого дисконтированного денежного потока.

Таким образом, применение модели дисконтированных денежных потоков для оценки стоимости компании предполагает учет свободных денежных потоков, стоимостной оценки собственного капитала, средневзвешенного капитала и прогнозного операционного периода (при этом, последний может включать различные стадии развития компании или ее отдельных инвестиционных проектов).

Свободный денежный поток показывает доступные средства, которые предприятие может изъять из обращения в пользу собственников, в счет погашения обязательств, в интересах разработки и внедрения новых видов продукции либо увеличения дивидендных выплат. Все это и формирует рыночную стоимость компании. Весь этот свободный денежный поток доступен предприятию за вычетом операционных расходов, инвестиционных вложений, налогов и текущих выплат по обязательствам. В свою очередь в качестве собственного свободного капитала остаются денежные средства, получаемые после вычета всех расходов, налоговых платежей, затрат на инвестиции, уплаты процентов и вычета амортизационных отчислений.

В качестве наиболее применяемых методик оценки стоимости собственного капитала можно отметить модель роста дивидендов, модель ценообразования капитальных активов и модель арбитражного ценообразования.

Таким образом, WACC показывает минимальный возврат средств предприятия на вложенный в его деятельность капитал, или его рентабельность, т.е. фактически это общая стоимость капитала, рассчитанная как сумма доходности собственного капитала и заемного капитала, взвешенных по их удельному весу в структуре капитала. В инвестиционной практике предполагается, что компания может принимать любые решения (в том числе инвестиционные), если уровень их рентабельности не ниже текущего значения показателя WACC.

При этом для компании, деятельность которой можно представить в рамках двух периодов, можно применить двухпериодную модель: с увеличивающимися темпами роста на первоначальной фазе и стабильными темпами роста на последующей фазе. Традиционная практика предполагает учитывать в прогнозировании период динамичного роста, после которого компания приобретает устойчивую динамику, и темп роста стабилизируется.

Таким образом, стоимость предприятия отождествляется с суммарной приведенной стоимостью денежных потоков за период бурного роста и их стоимостью в течение последующих периодов развития компании.

Более сложная трехпериодная модель отражает рост компании на трех временных участках: период высокого роста, переходная фаза корректировочного снижения темпов роста и фаза устойчивого роста. Трехпериодная модель более применима к оценке компаний, темпы роста которых существенно меняются со временем.

Следующая модель, используемая в зарубежной оценочной практике - модель остаточных доходов, которая может быть формализована в двух версиях.

Во-первых, это модель, вытекающая из традиционной модели оценки стоимости предприятия Эдварда, Белла и Олсона, в которой авторы предложили использовать в качестве отправной точки оценки стоимости компании данные бухгалтерского учета. Такая модель в какой-то степени становится отражением модели дисконтирования дивидендов, а

сама стоимость компании в ней выражается практически как сумма чистого инвестиционного дохода и текущей стоимости будущих доходов. Вытекающая из этой модели терминальная стоимость предприятия становится равной сумме приведенной остаточной стоимости долгосрочного прогнозного периода, причем чем больше остаточная стоимость, тем более устойчивой считается компания (в том числе и с точки зрения получения доходности от ее рыночной деятельности) [5].

Вторым видом модели остаточного дохода является модель Олсона, разрабатывая которую автор исходил из трех предположений: приведенная стоимость ожидаемых дивидендов определяет стоимость акций; бухгалтерские данные, характеризующие соотношение чистого профицита и изменение собственного капитала равны прибыли за вычетом дивидендов; случайные превышения прибыли линейны.

Таким образом, современная наука предлагает для практического использования несколько весьма различающихся между собой моделей оценки стоимости предприятия. Каждая из них акцентирует внимание на той или иной стороне деятельности компании и, соответственно, отражает влияние на формирование стоимости разных параметров, каждый из которых в различных рыночных условиях может стать достаточно значимым.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: Инструменты и методы оценки любых активов. Учебник. 7-е изд. М.: ООО «Литрес», 2012. 914 с.
2. Землянский О.А. Оценка стоимости предприятия (бизнеса). Учебник. - М.: Юрайт, 2018. - 430 с.
3. Sullivan P.H. Value-Driven. Intellectual Capital: How to Convert Intangible Corporate Assets into Market Value. New York: John Wiley & Sons, 2000. - 326 p.
4. Peppard J., Rylander A. Leveraging Intellectual Capital at Apian // Journal of Intellectual Capital, 2001, 2(3), pp. 225-235.
5. Damodaran, A. Damodaran on Valuation. Security Analysis for Investments and Corporate Finance. - John Wiley & Sons, Inc., 2005. 410 p.

УДК 332.64

НОРМАТИВНАЯ БАЗА И ЭТАПЫ ОЦЕНКИ СТОИМОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Едилбаев С.Е., Аубакиров Р.М., Куатова Н.К.

Научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. Концепция оценки стоимости предприятия сегодня становится одним из наиболее распространенных подходов к анализу эффективности систем управления. Стоимость бизнеса и ее изменение является универсальным критерием эффективности деятельности компании в рыночной среде. Рыночная оценка стоимости предприятия характеризуется четкими критериями и ограничено жесткими финансовыми рамками, соответствует быстро меняющимся требованиям современного мира, учитывает не только фактическое положение дел, отраженное в финансовой отчетности, но и перспективы дальнейшего развития бизнеса.

Ключевые слова: оценка бизнеса, сделка, доход, рыночная стоимость, управление.

Наряду с инвестиционным анализом, финансовым учетом и стратегическим планированием оценка рыночной стоимости занимает прочное место среди ключевых бизнес-процессов, связанных с жизнедеятельностью предприятия, так как предполагает возможности по управлению его стоимостью. А поскольку этот вид деятельности существенно влияет на ключевые параметры бизнеса, такие как, доходность сделок и эффективность капиталовложений, отечественной и мировой практикой выработаны принципы и методики проведения оценки стоимости компаний.

Важным является и формирование нормативной базы для упорядочивания данного процесса. Сама процедура оценки стоимости предприятий или отдельных его компонентов предусмотрена действующим законодательством РК.

Однако, в практике же помимо ситуаций, в которых сама оценка выступает инструментом реализации прав предприятий, субъектов РК, физических и юридических лиц, а также самого государства существуют особые случаи, которые требуют обязательной оценки. К таковым относятся: использование объекта оценки в целях предмета залога; переуступка долговых обязательств, которые связаны с объектом оценки; приватизация, передача в аренду или в доверительное управление объекта оценки; ипотечное кредитование в случаях возникновения споров о величине стоимости предмета ипотеки; продажа или отчуждение объектов оценки; выкуп объекта оценки в пользу государства или изъятия оцененного имущества у собственников на государственные или собственные нужды; проведение ревизии объектов оценки для определения достоверности финансовой отчетности и выявления возможных нарушений при уплате налогов; передача объектов оценки в различные фонды, уставные капиталы в качестве вклада [1].

Требуется оценка и при национализации имущества или в случаях возникновения спора о его стоимости имущества. В таблице 1 представлено разнообразие целей оценки предприятий, которые могут быть сформированы разными субъектами.

Таблица 1 - Классификация целей оценки предприятий

Субъекты	Цели
Непосредственное предприятие	Необходимость выпуска акций Необходимость разработки перспективных планов развития Необходимость оценки эффективности деятельности персонала на предприятии Необходимость обеспечения экономической безопасности на предприятии
Собственник предприятия	Необходимость расчета выручки при условии дальнейшей ликвидации предприятия Обоснование цены полной или частичной купли-продажи предприятия Необходимость составления объединительных и разделительных балансов при реструктуризации предприятия Необходимость выбора вариантов распоряжения собственностью предприятия
Органы страхования и страховые предприятия	Необходимость определения размеров страховых взносов или суммы страховых выплат, которые должны уплатить предприятия
Государственные органы	Необходимость установить размер выручки после ликвидации предприятия или его банкротства в судебном порядке Необходимость определения налогооблагаемой базы предприятия Необходимость проведения оценки предприятия в судебных целях

Кредитные учреждения	Необходимость определения размера ссуды, на получение которой может рассчитывать предприятие при условии внесения залога Необходимость проверки финансовых возможностей предприятия в случаях, если оно будет выступать в качестве заемщика
Частные инвесторы	Необходимость определения стоимости предприятия в случаях разработки инвестиционных проектов с целью дальнейшего включения предприятия в данные проекты Необходимость оценки инвестиционной привлекательности предприятия

Исходя из приведенной классификации, можно сказать, что целью оценки является определение наиболее подходящей для клиента оценочной стоимости, что позволит ему принять решение о целесообразности заключения сделки, внесения изменений в финансовую отчетность или для принятия решения об инвестировании. Если рассматривать процедуру проведения оценки с точки зрения интереса сторон, то в ней могут быть заинтересованы различные лица, начиная от частных инвесторов и заканчивая государственными структурами.

Это могут быть кредитные организации, налоговая служба и страховые компании, управленческие структуры и контрольно-ревизионные органы, владельцы бизнеса, а также другие предприятия и субъекты производственной деятельности.

Далее рассмотрим виды стоимости объектов оценки, которые зависят от целей самой процедуры оценки и от факторов, которые будет учитывать оценщик. Наиболее точную оценку объекта, функционирующего в конкурентной среде дает его рыночная стоимость. Именно по рыночной стоимости сегодня покупаются и продаются различные объекты, а основным достоинством данной оценки является то, что на ее величину не влияют различные обстоятельства и дополнительные внешние факторы.

Покупка и продажа объектов по рыночной стоимости в случаях вполне возможна, когда: все стороны будущей сделки действуют в собственных интересах и знают о предмете сделки; каждая сторона сделки не принуждает другую стороны совершить эту сделку, а общая стоимость сделки является адекватной для обеих сторон; все платежи за совершенную сделку производятся в денежной форме; объект будущей сделки представлен на открытом рынке в виде публичной оферты; какая-либо сторона сделки не обязана принимать исполнение сделки, а другая сторона, при этом, не отчуждает объект оценки [2].

Определим виды стоимости объектов оценки и рассмотрим инвестиционную стоимость объекта оценки, которая представляет интерес для будущих инвесторов, приобретающих предприятие. При расчете данного показателя учитываются конкретные ставки капитализации доходов и ориентировочный уровень ожидаемых доходов и, как правило, сам этот показатель часто становится предметом обсуждения в процессе совершения сделок по слиянию и поглощению или купли-продажи предприятий. Иногда оценивается стоимость воспроизводства предприятия, которая представляет собой ориентировочные затраты на создание аналогичного предприятия, предполагающие использование тех же материалов, конструкций и технических решений. При этом учитывается даже качество строительно-монтажных работ, но без учета физического износа объекта.

Еще используется такое понятие как стоимость замещения, которое представляет собой затраты на создание предприятия, которое будет построено в новом архитектурном стиле с учетом использования самых современных материалов, оборудования и конструкций. Отметим, что данный объект должен иметь эквивалентную полезность по сравнению с оригинальным объектом. Данный вид стоимости, как правило, используют страховые предприятия.

Еще одним видом стоимости, который представляет собой чистую сумму денежных средств, которая возвращается собственнику после ликвидации предприятия или в процессе частичной распродажи ее активов, называется ликвидационной стоимостью. Отметим, что предприятие при продаже может рассматриваться как объект имущества или как объект бизнеса при этом сама процедура ликвидации может быть, как принудительной, так и упорядоченной. Здесь стоит отметить, что сумма выручки от продажи активов предприятия, как правило, значительно превышает ликвидационную стоимость.

В практике известны еще два вида стоимости: балансовая и залоговая. Первая может быть первоначальной или восстановительной и, как правило, представляет собой затраты на строительство или приобретение объекта собственности. Соответственно, та стоимость, которая имеется в бухгалтерских документах на момент ввода объекта в эксплуатацию, является первоначальной, а если речь идет о восстановительной стоимости, то она должна определяться во время переоценки основных фондов. Что касается залоговой стоимости объекта, то речь идет об оценке любого объекта с точки зрения предмета залога [3].

В условиях развитой рыночной экономики любой предприниматель считает, что текущая стоимость бизнеса будет покрыта будущими доходами, которые он получит в результате владения этим бизнесом. В любом случае, каждый покупатель компании будет в нее инвестировать, только если сама стоимость этой компании будет ниже, чем его личные ожидания от доходов в ближайшей перспективе. Следовательно, и собственник не будет продавать имеющуюся в наличии компанию, если установленная для продажи стоимость будет ниже текущей стоимости ожидаемых доходов. Поэтому при любой сделке, связанной с продажей собственности, она может быть осуществима, только если цена равна приведенной стоимости доходов, которые возникнут в случае владения этой собственностью. При этом не всегда можно обозначить стоимость одной конкретной цифрой и в большинстве своем любой оценщик укажет диапазон стоимости с учетом различных факторов.

Специалисты, проводящие оценку стоимости компаний, руководствуются выработанными принципами оценки, которые, впрочем, могут отражать сам характер экономического поведения субъектов в рыночных условиях, но не будут гарантировать конкретного поведения. Но влияние таких принципов не стоит недооценивать. К таковым относится, прежде всего, полезность - один из ключевых критериев оценки. Ведь объект оценки будет обладать стоимостью только если он представляет материальный интерес. При этом сама полезность, как правило, является индивидуальной для каждого лица и одним из наиболее важных ее критериев является способность принести доход, от чего и будет зависеть величина оценочной стоимости. При этом сама оценочная стоимость не может превышать минимальную стоимость аналогичного предприятия с такой же полезностью.

Максимальная цена предприятия может определяться с помощью анализа других источников доходов. При этом другие источники должны быть с аналогичным уровнем риска и качества, а сам замещающий объект должен быть похож на оцениваемый объект. В результате формируется еще один принцип, который называют принципом замещения. Он заключается в том, что наибольшая стоимость любого предприятия будет определяться наименьшей ценой, по которой можно приобрести другое предприятие с аналогичной полезностью. Таким образом, возникают принципы предвидения или ожидания, потому что, в первую очередь, в основу экономической оценки предприятия включается только будущая перспектива его развития, а не прошлое или настоящее. Из этого следует, что полезность предприятия может определяться реальными прогнозами доходов, которые будут получены в результате его деятельности в будущем, при этом всегда следует учитывать ожидания от результатов финансовой деятельности предприятия и возможную выручку, которая будет получена в результате его перепродажи. Более того, необходимо как можно точнее дать оценку величине, качеству и продолжительности дохода, который

будет получен потенциальным покупателем предприятия в будущем, но этот прогноз может постоянно меняться [4].

Таким образом, стоимость любого предприятия и бизнеса в целом может меняться и зависит от различных внутренних и внешних факторов. К внешним факторам можно отнести – экономическую и политическую стабильность в стране, что является весьма актуальным в условиях текущего экономического кризиса. Отметим, что влияние любого фактора с течением времени меняется и, соответственно, меняется стоимость предприятия, что является смыслом принципа изменения стоимости и, поэтому, оценку предприятия необходимо производить на конкретную дату. Более того, необходимо уметь анализировать текущую ситуацию на рынке с тем, чтобы предугадать влияние различных факторов в ближайшей перспективе и понимать возможные изменения стоимости самого предприятия в зависимости от этого.

Оценка стоимости предприятия является сложным и достаточно трудоемким процессом. Процесс оценки стоимости предприятия включает в себя следующие стадии:

- заключение договора на проведение оценки;
- сбор и анализ информации для проведения оценки предприятия;
- применение подходов к оценке предприятия;
- проведение необходимых расчетов для оценки предприятия;
- составление отчета об оценке стоимости предприятия.

Каждая стадия состоит из этапов, которые включают в себя идентификацию предприятия, предмет оценки, дату оценки, место регистрации объекта и другую информацию.

Идентификация предприятия производится путем указания полного и сокращенного наименования, организационно-правовой формы, местоположения, отрасли производства, видов деятельности и другой информации. Предмет оценки представляет собой имущественные права.

Таковыми правами являются права собственности, права на материальные активы, права на акционерный капитал акционерного общества и другие права. Дата оценки определяется на момент проведения оценки предприятия, такой датой может выступать дата продажи предприятия, дата судебного разбирательства и другие случаи.

Важным этапом оценки является определение цели и вида стоимости предприятия. Десятилетиями эффективность бизнеса оценивалась на основе данных, предоставляемых бухгалтерским учетом. Инструменты оценки бизнеса, такие, как соотношение рыночной стоимости и дохода на акцию (мультипликатор «цена/доход» (PE)), рентабельность инвестиций (ROI), рентабельность собственного капитала, прибыль на одну акцию (EPS), экономическая добавленная стоимость (EVA) и соотношение рыночной и балансовой стоимости (MB) вычисляются, чтобы судить об эффективности отдельных предприятий или бизнеса в целом. Все эти показатели, связанные с прибылью – ключевым мотиватором для инвесторов, поэтому инвесторы в первую очередь обращают внимание на динамику прибыли компании [5].

Таким образом, в настоящее время компании не могут дать полного представления о своей настоящей стоимости, используя только традиционные методы оценки. Кроме того, принятые принципы корпоративной отчетности не способны удовлетворить постоянно меняющиеся требования финансовых аналитиков и инвесторов к информации. Для выработки собственного подхода к оценке, учитывающего существующие пробелы рассмотрим сложившиеся в практике подходы.

ЛИТЕРАТУРА

6. Коупленд Т., Муррин Дж. Стоимость компаний: оценка и управление. Учебник. - 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2015. – 576 с.

7. Болотин С. А. Информационные методы оценки недвижимости. Учебник - Москва: Академия, 2017. – 205 с.
8. Горбунова Н.А. Информационное обеспечение оценки стоимости бизнеса предприятия // Проблемы экономики и менеджмента. 2015, № 5. - 127-131с.
9. Грязнова А. Г. Оценка бизнеса. – М.: Финансы и статистика, 2015. - 504 с.
10. Чеботарев Н. Ф. Оценка стоимости предприятия (бизнеса). Учебник. - 3-е изд. - М.: Дашков и К, 2017. - 256 с.

УДК 338.242

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В КОМПАНИЯХ РК

Еркулова Г.С.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются человеческие ресурсы как ключевое место в развитии предприятия и государства в целом. Рассмотрены современные проблемы развития человеческих ресурсов в РК, а также предложены решения этих проблем. Отмечены основные методы эффективного «управления человеческими ресурсами». Кроме того, рассмотрена основная программа по индустриально – инновационному развитию РК в рамках человеческих ресурсов.

Ключевые слова: управление человеческими ресурсами, экономика, эффективность, миссия компании.

В современных условиях индустриального развития, с ростом научно-технического прогресса управление человеческими ресурсами связывается непосредственно с перспективами экономического развития страны.[1]

Для улучшения экономического положения Казахстана, для того чтобы наше государство могло быть конкурентоспособным на мировом рынке, необходимо проследить за конкурентоспособностью предприятий внутри самого государства, т.е. необходимо чтобы каждое предприятие работало на максимальном уровне.

На современном этапе в казахстанской экономике в условиях социально-экономического преобразования, а также на фоне глобализации особое значение уделяется профессионализму кадров, это побуждает искать новые пути обучения управления, развивать практику зарубежного метода управления человеческими ресурсами. Управление, а также развитие человеческих ресурсов являются одними из важных составляющих успехов в организации бизнеса и экономического развития. К примеру, невозможно достигнуть хороших результатов, обладая только лишь современной технологией, нужно еще и обладать достаточно квалифицированным персоналом.

Исходя из программы индустриально-инновационного развития страны, на 2015-2019 годы были обнаружены следующие проблемы:

- недостаток и низкая квалификация кадров с техническими и инженерными навыками и специальностями на базе технического и профессионального образования;
- дефицит научных кадров по техническим, инженерным специальностям и инновационному менеджменту;
- недостаточная гармонизация профессиональных стандартов с образовательными стандартами;
- низкий уровень знания английского языка инженерно-технических кадров.

Для решения проблем с человеческими ресурсами программой индустриально-инновационного развития Казахстана предоставляется обеспечение отраслей экономики

высококвалифицированными кадрами, в основе которой лежит работа по реформированию системы подготовки кадров. Данное реформирование коснется созданием новых образовательных программ, разработанных вузами и колледжами совместно с ведущими местными и зарубежными партнерами, с учетом новых технологических процессов. В эти вузы и колледжи будут направлены значительные ресурсы и проведена работа по их модернизации. Разработаны отдельные стратегические программы развития вузов и колледжей, укреплен материально-технический базис, в том числе учебно-лабораторное оборудование, внедрены новые подходы в системе управления и новые механизмы финансирования, ориентированные на результат. Определены основные образовательные учреждения по подготовке инновационных кадров.

Подготовка специалистов для инновационной экономики Казахстана осуществляется в условиях глобальной конкуренции, в рамках которой ожидаются коренные изменения в электронной, атомной и электротехнической промышленности, информационно-коммуникационном секторе, станко-, судостроении, автомобилестроении, приборостроении, строительстве, альтернативной энергетике, фармацевтической и ракетно-космической промышленности, горно-металлургическом комплексе.[2]

Эти изменения произойдут на основе развития робототехники, био и нанотехнологий, систем искусственного интеллекта, информационных сетей и интегрированных высокоскоростных транспортных систем. На первый план выходят навыки сетевого взаимодействия, информационного обмена в виртуальном пространстве, проектного, синергетического подходов и системного анализа. В то же время содержание высшего технического образования сейчас отстает от сегодняшних реалий, то есть потребности техносферы вошли в противоречие с предоставляемым уровнем образования. Этот разрыв приводит к выпуску квазиинженеров, которые попросту боятся деятельности на производственных предприятиях.

По поручению Главы государства, ведется активная подготовка кадров для программы индустриализации посредством международной программы "Болашақ". За последние четыре года доля технических специалистов выросла на 20%. В лучших вузах мира подготовлено свыше 3000 инженерно-технических специалистов (40% от числа всех выпускников "Болашақ"), реализующих свой потенциал на производственных площадках страны. [3]

Таким образом, образование граждан Республики Казахстан приобретает, и будет приобретать высокий уровень. Но, необходимо помнить каким образом следует управлять человеческими ресурсами. Многие почти все организации используют зарубежный метод управления, но забывают учесть тот факт, что в нашей стране немного другие условия. Получается, предоставляя одно, требуют совершенно иное. Поэтому, для того чтобы предприятие работало эффективно, необходимо правильно организовать труд работников, при этом постоянно контролируя деятельность работников, используя различные методы управления персоналом.

Метод властного принуждения. Этот метод базируется на применении руководителем властных полномочий в отношении подчиненных, в том числе при наложении дисциплинарных взысканий. Метод принуждения является необходимым методом на предприятии при воздействии на нерадивых и недобросовестных подчиненных, работников, нарушающих служебную дисциплину и законность. Вместе с тем, принуждение формирует страх перед возможным наказанием за совершенные (даже неумышленно) ошибки и меняет мотивацию труда. У работников начинает развиваться мотивация избегания наказания, что ведет к перестраховке, потере инициативы в работе, излишнему формализму и боязни самостоятельного принятия решения. Поэтому, дабы невольно не снизить производительность деятельности и качество труда подчиненных на предприятии, руководитель применяет этот метод осторожно, с обязательным учетом индивидуальных психологических характеристик работников.

Метод вознаграждения (поощрения). Данный метод широко используется на предприятии ТОО «Казцинк-Ремсервис». Его сущность заключается в положительном подкреплении поведения работника, основанном на объективной оценке достигнутых им результатов в деятельности. Для большей эффективности этого метода руководство предприятия строго соблюдает следующие правила: индивидуализация вознаграждения; соответствие стимула достигнутым успехам; гласность при объявлении поощрения; наращивание стимулов в связи с достижениями в работе. В работе руководителя предприятия ТОО «Казцинк-Ремсервис» применяются семь способов вознаграждения:

- 1) деньги (материальное вознаграждение);
  - 2) одобрение поведения и деятельности подчиненного;
  - 3) способствование профессионально-личностному росту;
  - 4) продвижение по служебной «лестнице»;
  - 5) предоставление самостоятельности в работе; учет личных интересов работника;
- б) ценные подарки [4].

Метод примера (харизмы). Этот метод основывается на позитивном влиянии профессионально-личностных качеств и способностей руководителя в отношении подчиненных. В этом случае часто наблюдается идентификация подчиненного с руководителем, осознанное или неосознанное подражание стилю деятельности и признание его авторитета как лидера. На предприятии ТОО «Казцинк-Ремсервис» этот метод является излюбленным как для руководителей, так и для подчиненных, потому что первые лица предприятия всегда ведут себя тактично, сдержанно, постоянно находятся в работе, отличаются энергичным поведением и заражают своей энергией окружающих; обладают внушительной, солидной внешностью; независимостью характера; отличными риторическими способностями; глядя на них, само по себе возникает желание быть на них похожим. И это почти не требует никаких усилий с обеих сторон.

Опыт развития бизнеса как в Казахстане, так и за рубежом показал, что эффективность системы человеческих взаимоотношений в процессе труда является мощным резервом повышения производительности и увеличения общей эффективности производства и сбыта.

В связи с переходом многих предприятий к новым формам собственности, перед руководителями высшего и среднего звена, выдвинутыми из среды работников и специалистов и, особенно руководящего состава, возникают серьезные проблемы в области психологии и организации управления вообще и персоналом в частности.

Основными причинами сбоев в работе предприятия на начальных этапах его существования, как правило, являются: нехватка сырья, отсутствие связей с поставщиками и потребителями, неконкурентоспособная продукция или цена, текучесть кадров и другие совершенно очевидные причины. Однако есть и еще одна существенная причина – кризис управления, основанного на традиционных заблуждениях: при реализации перемен внутри организации руководители часто забывают об изменениях в психологии работника, о необходимости корректировки системы управления персоналом. Именно психологические барьеры встают на пути прогрессивных преобразований в организации, порождают текучесть кадров и нездоровую психологическую атмосферу в коллективе, провоцируя конфликты и выполнение обязанностей с низкими показателями качества; власть любого ранга автоматически придает нужный вес и авторитет лицу, занимающему определенный пост, а также наделяет его определенными навыками и способностями к управлению. Необходимо помнить, что присутствие на предприятии высококвалифицированных работников не гарантирует успех фирмы. Ведь успех фирмы в условиях развития будет зависеть от стиля управления организации в целом. [5]

ЛИТЕРАТУРА

1. DISTANZ Сетевая система обучения. Управление человеческими ресурсами [Электрон. ресурс]. – – URL: <http://www.distanz.ru/videoLecture/3067>
2. Арсеньев Ю.Н. Управление персоналом. Модели управления: учеб. пособие /С. И. Шелобаев Т.Ю. Давыдов, Ю.Н. Арсеньев . – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015 .
3. Беляцкий Н.П., Велеско С.Е., Ройш П.. Управление персоналом: Учеб. пособие Мн.: Интерпрессервис, Экоперспектива.
4. Устав предприятия ТОО «Казцинк-Ремсервис».
5. Козлова А.Г., Конопьянова Г.А. Совершенствование методов управления персоналом предприятия [Электрон. ресурс]. – URL: <http://www.vestnikkafu.info/journal/16/631>

ОӘЖ 930.23

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ТУРИСТІК ӘЛЕУЕТТІ ДАМУДЫҢ БАСТЫ КЕПІЛІ

Жеңісқызы С.

Ғылыми жетекші: Абдиева С.Р.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада туризмның негізгі маңызын, туризм саласының дамуына ықпал ететін факторларын, туризмнің қоғамдық, әлеуметтік-экономикалық дамуы келесі көрсеткіштері, ішкі және халықаралық туризмнің жалпы шығынын, Маңғыстау бойынша саяхат кезеңінде туристің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін орналастыру орындары, туристік компаниялар туралы, туризм саласында көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру, Маңғыстау облысының туристік дамытудың басты кепелі ретінде қарастырылды.

Түйінді сөздер: туризм, турист, халықаралық туризм, Маңғыстау ескерткіштері.

Туризм көп елдерде жалпы ішкі өнімнің қалыптасуына, қосымша жұмыс орнын құруға және сыртқы сауда балансының белсенділігіне ықпал етеді. Соңғы жылдары туризм әлемдегі ең табысты бизнестің бірі. Туризмнің маңызы жылдан-жылға өсуде, оның халықаралық байланыста және валюталық түсім көз ретінде маңызы артуда. Елдердің шикізат көзі азайлады, ал туристік индустрия қалпына келетін ресурстармен жұмыс істеген. Туризмнің басқа да салаларға тигізетін әсері мол, оның 32 салаға жанама ықпалы бар (турфирмалар, көлік түрлері, мейманхана кешендері, демалыс үйлері, санаториялар, ұлттық парктер, тамақтану сферасы, т.б.). Бұл дегеніміз -әлемдік өндірісте әр 9 адамның жұмыс орны деуге болады. Туризм индустриясының мемлекеттік бюджетке түсіретін валюталық түсімі, орта және шағын бизнеске көмегі, тауар мен қызмет көрсету нарығы арқылы аймақтардың экономикасының дамуына ықпалы өте зор. Сонымен қатар, туризмнің қоғамдық, әлеуметтік-экономикалық дамуы келесі көрсеткіштермен сипатталады. Ішкі және халықаралық туризмнің жалпы шығыны әлемдік ұлттық ішкі өнімнің 12%-ін құрайды, жыл сайын 1,5млрд. Ішкі және халықаралық саяхаттау тіркелді. Халықаралық туризмнің үлесіне жыл сайын әлемдік экспорттың 7% және қызмет көрсетудің 25-30% келеді. Халықаралық туризмнің жылдық өсуі 4,0%, ал болашақта бұл көрсеткіш көтерілмек. Туризм саласының дамуына ықпал ететін факторлар:

- кез-келген елде, Қазақстанда да туристік рекреациялық ресурстың болуы;
- туризмге тура немесе жанама салалардың және кәсіпорындардың дамуы;
- сыртқа шығу туризмнің елге шетелдік валютаны тартуы;
- аз мөлшерде шығын шығарып табыс табу;

- алғашқы өндіріс факторын қамтамасыз етудегі шығынның болмауы; -халықты жұмыс орнымен қамтамасыз ететін орта және шағын бизнестің дамуы;
- қызмет көрсету секторының өсуі;
- елдің әлемдік қауымдастыққа белгілі болуы және бет-бейнесінің қалыптасуы[1].

Батыс Қазақстан - Батыс Қазақстан, Атырау, Маңғыстау және Ақтөбе облыстарын қамтиды. Өңір Республиканың қиыр батысы мен оңтүстік батысында орналасқан. Оның үлкен аумағы солтүстіктен оңтүстікке қарай 1200 км және батыстан шығысқа 1 300 км созылып жатыр.

Маңғыстау аумағы бойына 2000 жыл бойына Ұлы Жібек Жолы өтті, қазір бұл өте қызықты туристік бағдар. Үстірт қорының түрлі жануарларымен бірге бірегей жер бедері, бірегей табиғат ескерткіштері мен тарихи және мәдени ескерткіштерінің көптігі, Каспий жағалауының әсем орындары әлеуетті турист үшін үлкен қызығушылық тудырады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы № 360 қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» шеңберінде республикалық туристификациялау картасы – ТОП-10 енгізілген «Маңғыстау туристік аймағы» жол картасы жұмыс істейді және іске асырылуда.

Жүргізілген зерттеулер мен өңірдің туристік әлеуетін болжау нәтижесінде туризм саласындағы өсу мен көңіл бөлудің негізгі нүктелері анықталды. Бұл: жағажай туризмін дамыту, эко-этно-мәдени туризм мен қажылық туризмін дамыту.

Ақтау қаласы туристерді тартатын негізгі орталық болып табылады, жағажай және круиз туризмін дамытуда үлкен әлеует бар, ал облыс аудандарында – киелі және эко-этно-мәдени туризм бар.

Туризмді дамытуға серпін берген жоба ретінде 2020 жылғы 30 шілдеде іске қосылған «Rixos Water World Aktau» туристік-қонақ үй кешенінің құрылысын атап өтуге болады. Бүгінгі таңда осы көпфункционалды кешенде демалғысы келетін туристердің қызығушылығы артып келеді.

Бүгінгі таңда ішкі туризм Маңғыстау облысының экономикалық өсу драйверлерінің бірі бола алады, оның экономиканы қалпына келтіру жағдайында мультипликативтік әсері бар.

Орналастыру орындарымен (қонақ үйлермен) қызмет көрсетілген келушілер саны 2017 жылғы 205 904 адамнан 2019 жылы 222 539 адамға немесе 108%-ға өсті.

2019 жылы 92 орналастыру орны өз қызметін жүзеге асырды, оның ішінде санаты бар қонақ үйлер – 9, санаты жоқ қонақ үйлер – 60, басқалары – 23. Сонымен қатар, Каспий жағалауында 5 балалар сауықтыру лагері, 10 демалыс базасы, 5 жеке жағажай жұмыс істейді [2].

Кесте 1- Маңғыстау туристік аймағын дамыту

№ п/п	Спецификалық индикаторлар	Жауапты орындаушы	Ақпарат көзі	Өл. бірл.	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
					нақтысы	бағалау	жоспар	жоспар	жоспар	жоспар	жоспар
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Өңірдегі орналастыру орындары мен қызмет көрсетілген	Жетекшілік ететін облыс әкімінің орынбасары	Статистикалық деректер	%	92,4	67,4	102,0	102,5	103,0	103,5	104,0

	н келушілер санын ұлғайту	және ИЖТДБ									
--	------------------------------------	---------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Жету жолдары:

Облыстың туристік әлеуетін ілгерілету, өңірдің оң имиджін қалыптастыру, облысқа туристік ағынды ұлғайту жөніндегі іс-шаралар, жаңа жұмыс орындарын құру және кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі шаралар, туризм индустриясы саласына инвестициялар тарту бойынша «Маңғыстау туристік аймағы» Жол картасын іске асыру;

Маңғыстау бойынша саяхат кезеңінде туристің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін орналастыру орындары, туристік компаниялар туралы деректерді жыл сайын өзектендіру, туризм саласында көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру;

Маңғыстау облысының туристік саласының әлеуетін түгендеу және зерттеу, өңірдің туристік әлеуетін ілгерілету және облысқа туристерді тарту мақсатында халықаралық туристік көрмелерді ұйымдастыру және оған қатысу, оның ішінде «Маңғыстау туристік аймағы», сондай-ақ Кендірлі курорттық аймағы;

Жұмыс істеп тұрған және жаңадан құрылатын жағажайларды толық жарақтандыру (қазіргі заманғы автономды дәретханалар - 45 дана; биодәретханалар - 50; киім ауыстыруға арналған кабиналар - 25; қалдықтарды бөлек жинауға арналған контейнерлер - 150);

Туристік маршруттардың барлық бойында, оның ішінде елді мекендерде және аудандық, облыстық және Республикалық маңызы бар автомобиль жолдарының бойында санитарлық-гигиеналық тораптарды орнату және қызмет көрсету - 70 дана;

Облыстың туристік жобаларын іске асыруда туризм индустриясы объектілерін салу үшін жеке инвесторларды, оның ішінде шетелдік инвесторларды іздеу және тарту;

Туризм индустриясы саласында көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру мақсатында Мейрамхана ісі, тамақтану, жол бойындағы сервис өкілдері, гид-экскурсоводтар, сондай-ақ жұмыс істеп тұрған және жаңадан ашылатын қонақ үйлер жобасының бастамашылары, қолөнер шеберлерінің семинар-тренингтерін ұйымдастыру және өткізу.

Сайтты және әлеуметтік желілерді дамыту және жылжыту және онлайн-жылжыту;

Туризм индустрия өкілдері мен жастарды тарта отырып, халықаралық және республикалық, облыстық туристік іс-шаралар өткізу.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. http://rusnauka.com/1_NIO_2014/Economics/6_154028.doc.htm
2. Маңғыстау облысын дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған бағдарламасы

УДК 331.5

ПРОБЛЕМЫ РЫНКА ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ

Калканова Г.У.

Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. Рассмотреть проблемные аспекты современного состояния рынка труда в Республике Казахстан, в частности выявить специфические тенденции развития рынка труда страны, проанализировать динамику основных показателей состояния рынка

труда, выявить и показать влияние рисков на трудовой потенциал страны и предложить пути уменьшения рисков, связанных с рассматриваемой проблемой.

Ключевые слова: рабочая сила, занятость, безработица, влияние экономических кризисов, интернационализация национальной экономики, расширение границ рынка, биржа труда.

С момента упразднения Биржи труда Казахстана прошло более 16 лет. За это время уровень безработицы, согласно официальным данным статистических органов, упал с более чем 13% до 5%, что является одним из лучших показателей в мире. Несмотря на видимое благополучие, глубинные структурные и институциональные проблемы казахстанского рынка труда не преодолены. Приглушение острых вопросов занятости в отдельные годы нарастания экономических кризисов крупными финансовыми вливаниями давало краткосрочные эффекты, однако можно смело утверждать, что затягивание сроков решения системных проблем формирования цивилизованно функционирующего рынка труда Казахстана в будущем напрямую будет угрожать устойчивому развитию экономики страны.

Казахстан с первых дней независимости проводит открытую экономическую политику, делая смелые шаги в направлении интеграции в глобальную экономику, а также выступил инициатором образования нескольких важных региональных союзов и объединений. Такая открытая политика привела к росту объемов иностранных инвестиций, способствовала привлечению как новых технологий, так и современного менеджмента во многие отрасли и сферы экономики. В совокупности они оказали существенное влияние на динамичное развитие экономики страны и переход рыночных преобразований на новый качественный уровень за последние 16 лет.

Интернационализация национальной экономики дает определенные преимущества стране, но и вместе с тем может усугубить ее положение, если ее экономическая и социальная политика не будут соответствовать строгим требованиям рыночной системы. Говоря об интеграции национальной экономики, специалисты отмечают следующие ее преимущества:

- расширение границ рынка;
- создание лучших условий для свободной торговли;
- возрастание конкуренции между странами;
- устранение барьеров для внедрения новейших технологий;
- расширение инфраструктурного потенциала общего рынка.

Вместе с тем политика интернационализации национальной экономики может привести к следующим отрицательным последствиям:

- в конкурентной борьбе за доступ в общий рынок страны с более сильной экономикой могут доминировать, перераспределяя в свою пользу доходы менее развитых стран, что приведет к оттоку финансовых ресурсов;
- экономический сговор между крупными игроками общего рынка может привести к появлению крупных монополизированных сегментов экономики, что подтолкнет к необоснованному росту цен на товары и услуги;
- в результате усиления международной конкуренции многие национальные производители могут обанкротиться, что приведет к обострению социальной обстановки в стране.

В настоящее время устойчивое функционирование малой открытой экономики, каковой является экономика Казахстана, во многом зависит от ее способности противостоять жестким вызовам международной конкуренции. В этих условиях углубление институциональных преобразований в стране с целью создания основ конкурентоспособной экономики является единственно верным направлением, поскольку только таким образом можно создать опорную базу устойчивого развития нашего общества. Основой предстоящих экономических и политических реформ должно стать

последовательное преобразование деятельности государственных институтов таким образом, чтобы вся система управления социально-экономической, финансовой сферой, а также вопросы гарантирования прав собственности решались с ориентацией на формирование эффективного и инициативного собственника, на возрождение здорового предпринимательского духа в стране. Таким образом, в центре всех этих преобразований должен стоять человек как главный творческий субъект рыночной экономики, а институты государства должны создавать ему необходимые условия в реализации задуманных идей и инициатив как при производстве материальных благ, так и при создании продукции интеллектуальной собственности.

В современном мире успешное развитие любой экономики во многом определяется тем фактором, насколько благоприятные условия созданы, с одной стороны, для поступательного развития человеческого капитала, и, с другой стороны, для его эффективного использования, поскольку только люди с высоким творческим потенциалом могут привести в рациональное движение остальные факторы производства. Следовательно, создание благоприятных условий для эффективного использования ограниченных трудовых ресурсов страны путем построения новой модели государственного регулирования рынка труда является актуальной задачей для нашей страны. Несмотря на это, многие существующие проблемы рынка труда Казахстана остаются без должного внимания, а дальнейшее продолжение политики «само собой все образуется» может привести к обострению экономического положения государства. В этой связи, опираясь на итоги проведенного анализа, можно сформулировать следующие основные проблемы рынка труда, нуждающиеся в приоритетном рассмотрении.

1. Отсутствует единый государственный орган, координирующий проблемы занятости, рынок труда является разобщенным в силу того, что его проблемами занимаются структуры, подотчетные местным органам исполнительной власти. Слабая инфраструктура рынка труда и их территориальная разобщенность заметно осложняют решение основных существующих проблем, таких как создание единой базы данных о вакансиях и безработных, прогнозирование общей ситуации с целью достижения равновесного положения на рынке труда, повышение территориальной мобильности рабочей силы, обеспечение сбалансированной подготовки профессионально-технических кадров по востребованным специальностям для всей страны и отдельных ее регионов и др. В сложившихся условиях целесообразным является наделение центрального уполномоченного органа власти всеми полномочиями, необходимыми для координации политики занятости из единого центра.

2. С момента упразднения Биржи труда в стране отсутствуют условия для полноценного и цивилизованного функционирования рынка труда. Структуры и институты, созданные в дополнение к региональным управлениям координации занятости и социальных программ, хотя и содействовали решению узких проблем, в целом тормозили появление нормально функционирующего рынка труда. Известно, что во всех странах функции рынка труда выполняют Биржи труда, следовательно, отсутствие последней означает отсутствие рынка труда. Биржи выполняют различные функции, в том числе, кроме регистрации и оказания содействия в трудоустройстве безработных, они оказывают услуги лицам, желающим поменять место работы, изучают спрос и предложение на рабочую силу, исследуют состояние рынка труда и ведут разные информационные базы данных, собирают и распространяют информацию об уровне занятости в разрезе профессий и территорий, занимаются организацией обучения, профориентацией молодежи и др. Поэтому рыночная экономика не может нормально функционировать без Биржи труда, которая является важнейшим элементом рыночной экономики, где происходит встреча покупателей с продавцами, а также осуществляются сами акты купли-продажи специфического товара – рабочей силы в соответствии с рыночным спросом и предложением. Множество частных агентств, предоставляющих услуги работодателям по поиску подходящих кадров, а также безработным гражданам по нахождению желаемой

работы, не могут заменить деятельность Биржи труда. Таким образом, создание Биржи труда Казахстана является необходимым условием углубления институциональных реформ по переводу экономики на полноценные принципы рыночного хозяйствования.

3. Государственный фонд социального страхования создавался как финансово-страховой институт, а не как институт рынка труда, поэтому выплаты гражданам, осуществляемые из ГФСС в случае увольнения или сокращения, являются страховыми выплатами и не могут, по определению, заменить пособие по безработице. В настоящее время, по данным ГФСС, более 90% их выплат приходится на выплаты по беременности и родам, а также на уход за ребенком, менее 1% – на выплаты при потере работы, причем размер среднемесячных выплат за 2013 год составил 16962 тенге. Таким образом, безработные граждане лишены возможности получать полноценное пособие по безработице. Между тем, согласно статье 13 Конвенции «О содействии занятости и защиты безработицы МОТ» от 21 июня 1988 года страны должны выплачивать пособия по безработице в форме периодических выплат в целях социальной защиты безработных, причем согласно 14 статье данной Конвенции размер пособия должен обеспечивать получателю частичное и временное возмещение утраченного дохода и в то же время не снижать стимулов к получению работы. Казахстан ставит перед собой амбициозные цели по вхождению в число 50 развитых государств мира. В этой связи нельзя допускать дальнейшее отставание норм внутреннего законодательства в области занятости от норм международных Конвенций, особенно в части социальной защиты безработных граждан. Значит, нельзя больше полагаться на услуги ГФСС, и пришло время подумать о создании специального Фонда содействия занятости, который будет помогать полноценному финансированию мероприятий Служб занятости и через который можно будет выплачивать пособия по безработице.

4. Большинство мероприятий, направленных на решение проблем занятости в стране, в том числе по подготовке, переобучению и переподготовке кадров, осуществляются без должного изучения потребности рынка в кадрах. За годы независимости в стране не проведено ни одного исследования по определению потребности экономики в кадрах по профессиям и квалификациям с применением современных количественных и качественных инструментов исследования. Отсутствие отмеченных данных обуславливает слабую связь между рынком труда и сферой образования, в результате государственные заказы на подготовку специалистов распределяются вслепую, что приводит к усилению диспропорций между спросом и предложением на отдельных сегментах рынка труда, т. е. растет избыток одних специалистов и недостаток – других. Подобная ситуация в конечном счете приводит к неэффективному использованию как трудовых ресурсов, так и финансовых ресурсов государства. В этой связи назрела объективная необходимость в проведении, по опыту развитых стран, ежегодных специальных обследований в части изучения потребности экономики в кадрах по профессиям и квалификациям.

5. Политика занятости проводится без специального изучения проблем отдельных целевых групп, таких как длительные безработные, безработные инвалиды, безработные многодетные матери, лица, впервые вступающие в трудовые отношения, дети-сироты, дети, оставшиеся без попечения родителей, граждане в возрасте от 18 до 29 лет и др. Для любого зрелого общества создание условий, обеспечивающих достойную жизнь каждому гражданину, не является сугубо личным делом самого человека, а возводится в ранг государственной политики. В силу объективных причин, когда человек не имеет возможности полноценно участвовать в трудовой жизни общества, государство должно оказывать ему необходимую поддержку в создании подходящих условий труда. В действующих законодательных актах страны имеются необходимые нормы, защищающие интересы членов указанных целевых групп, однако до сих пор не разработаны эффективные механизмы их реализации. В силу этого многие люди не могут активно вовлекаться в трудовую деятельность и обеспечивать себя материально, тем самым

чувствовать себя полноценным членом общества. Поэтому необходимо в стране пересмотреть отношение к проблемам указанных категорий граждан, и для начала следует разработать действенные механизмы практической реализации предусмотренных в законодательных актах мер государственной поддержки социально уязвимых безработных граждан.

Исследования макроэкономических, демографических и социальных показателей территорий с критической ситуацией на рынке труда свидетельствуют, что существуют тенденции, способствующие развитию или, наоборот, препятствующие ее возникновению. В каждом регионе рынок труда формируется под влиянием проводимой в нем политики, сложившихся социальных, культурных и трудовых традиций. При ухудшении ситуации в экономике и социальной сфере региона можно обнаружить симптомы, свидетельствующие об угрозе перерастания положения на рынке труда в критическое.

ЛИТЕРАТУРА

1. Котляр А. О понятии рынка труда // Вопросы экономики. – 1998. – №
2. Меликьян Г. Г., Колосов Р. П. Экономика труда и социально-трудовые отношения. – М.: Изд. Че-По, 1996.
3. Кожамкулова И. Региональные особенности совершенствования структуры занятости трудовых ресурсов // Транзитная экономика. – 2003. – № – С. 57.
4. Официальный сайт Агентства Республики Казахстан по статистике [Электрон. ресурс]. – URL: www.stat.gov.kz. (дата обращения: 05.2014)
5. Утинова С. С. Методологические подходы к анализу проблем занятости и рынка труда // Вопросы статистики. – 2003. – №
6. Стадниченко Н. Биржа труда и молодым пригодится всегда // Костанайские новости.

ӘОЖ 796.5

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНДА ТУРИЗМ САЛАСЫНЫҢ ДАМУЫ

Калмухан Ж.

Ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Маңғыстау облысы- еліміздің туристік ортасына айналдыру басты мәселенің бірі. Маңғаз Маңғыстау тарихы мұралардың төл мекені десекте болады, әр тасының өзіндік бір шежіресі жатқан сынайлы. Маңғыстау туризмі саласына қатысты тәртіп, тазалық, сервистік қызмет сапасы, өзге де ірілі-ұсақты мәселелер тұрғысында айтуға болатын, тіпті сынға ілігетін тұстар аз емес. Маңғыстау туризмін дамыту – облысымызда әлі талай нысандар ашылып, небір идеялар өмірге келіп, тасада қалып келе жатқан талай көзтартар орындар туристер түгілі тұрғындарды таңғалдырар орындарға айналуы мүмкін.

Түйінді сөздер: туризм, турист, мемлекет, круиздік флот, айлақ, теңіз порты, туроператорлар.

Қазіргі таңда әлемдік экономикада туристік сала – аса жанды және перспективалы салалардың бірі, кейбір елдерде туризм мемлекет кірісінің бірден-бір көзі болып табылады. Бүкіләлемдік туристік ұйымның болжамы бойынша, Қазақстан тұрақты туризмді дамыту үшін болашағы бар елдер қатарында. Барлық туристік нарықта Қазақстанның табиғатына, ландшафтарына және ұлттық мәдениетіне үлкен қызығушылық білдіреді. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытуда үлкен мүмкіндігі бар аймақ – Маңғыстау

облысы. Маңғыстау облысының туризм саласын дамыту аясында 2023 жылға қарай туристер ағыны екі есе артып, жылына 435 мыңға жетеді деп болжам бар.[1]

Каспий теңізінің жағалауы да туристер үшін тартымды болатын әлеуетті бағыттың бірі. Каспий теңізі – Қазақстан, Ресей, Әзірбайжан, Иран және Түркіменстан – бес мемлекетті біріктіретін үлкен тұйықталған су қоймасы. Сондықтан Маңғыстау облысында теңіз туризмін дамытуға толық мүмкіндіктер мол.

Мемлекет басшысы Н.Назарбаев Маңғыстау облысына келген сапарында өңірді халықаралық іскерлік және туризм орталығына айналдыру керектігін айтқан болатын. «...Маңғыстау тұрғындарына көп адамдар өмірінде тым құрығанда бір рет болып көруді армандайтындай жерде тұру бақыты бұйырған. Осы бір қасиетті жерде көптеген әйгілі адамдар, әулиелер жаны тыныштық тапқан. Лайым олардың рухы сіздерді қоршап-қорғап жүрсін, сіздерді қолдап жүрсін, бақытты өмір жолына бағдар берсін» деп бағалаған Елбасы өңірдің көркі мен тарихы мақтануға да, тағылым алуға да, қызыға қарап тамашалауға да татитындығын атап айтқанды. [1,2]

Бұл тапсырмадан соң өлкеде бұл салаға қатысты жұмыстар қолға алынып, арнайы құжаттар қабылданды. Маңғыстау облыстық әкімдігі мен Еуропалық кеңестің бірлескен «Қазақстанның өңірлік дамуы» жобасы аясында Маңғыстау облысында 2016-2020 жылдарға арналған туризмді дамыту стратегиясы жасақталды және осы бағытта жұмыстар жалғасуда.

Қазіргі таңда аймақта туризмді дамытудың басым бағыттарының бірі – жағажай туризмі және туристерді қабылдау мүмкіндігіне ие болуы үшін облыс орталығы Ақтау қаласын көріктендіру болып табылады.

Алғашқы бағытқа қарасты аумақтың ұзындығы 63 шақырымды құрайды. Инженерлік инфрақұрылымның жақын орналасуы, Ақтау қаласында халыққа қызмет көрсету орындарының дамығандығы, медициналық мекемелердің және халықаралық әуежайдың жақын болуы аумақты дамытуға толық мүмкіндік береді. Бұл бағытты жүзеге асыру үшін туризмді дамыту мемлекеттік бағдарламасына Шерқала тауы, Айрақты таулары, «Торыш» тас шарлары, «Сұлтан-Епе» және «Шақпақ ата» жерасты мешіттері, «Тамшалы» және «Саура» шатқалдары, «Жығылған» мүйісіне автомобиль жолдарын салу бойынша жобалармен бірге, бірқатар нысандарды электр қуатымен, сумен, газбен қамту, қолданыстағы жолды 4 жолаққа дейін кеңейту құрылыстары бойынша жобалар енгізілді. Аталған іс-шараларға республикалық бюджеттен 2019-2020 жылдарға 27 млрд теңге шамасында қаражат бағыттау жоспарланған.

Мемлекетіміздің негізгі мақсаттарының бірі – Каспий теңізінде теңіз круизи бағытын белсенді түрде дамыту. Қазіргі таңда тек Каспий жағалауын Әзербайжан, Қазақстан, Иран, Түрікменстан және Ресейдің 147,7 млн-ға жуық халқы мекен еткен. Аталған бағытты дамытқан жағдайда, қызықты да және сұранысқа ие туристік өнімді, оның ішінде круиздік туризмді мәдени-танымдық, экологиялық және этнографиялық туризммен бірге қалыптастыруға болады.

Маңғыстау облысында круиздік туристерді қабылдауға тиімді негізгі нүктелері ретінде Баутино кенті мен Ақтау қаласы таңдалған. Осы жерлерден туристер өлкеміздің үлкен сұранысқа ие көрікті орындарына бару мүмкіндігіне ие. Алайда, бұл мүмкіндікке қол жеткізу үшін қиындықтар да жоқ емес. Алдымен, халықаралық регламенттерге сай келетін, туристердің көп ағынын қабылдауға мүмкіндік жасайтын жолаушылар терминалының құрылысы мәселесін шешу қажет.

Баутино елді мекенінде және Ақтау қаласында теңіз порты инфрақұрылымы өндірістік мақсатта болуы себепті, жаңа нысандар мен инфрақұрылым көлемді қаражатты қажет ететіндіктен, тиімді тетіктерді табу мәселесі туындайды. Бұл тұрғыда жолаушыларды қабылдау үшін жұмыс жасап тұрған өндірістік аймақтардың бағыттарын өзгерту керек, қазіргі таңда теңіз порты инфрақұрылымын меңгеретін шаруашылық субъектілерімен талқылау жұмыстары басталған. [2]

Ал круиздік флотты дамыту мәселесінде кемелер мәселесін шешу – алдыңғы кезекте. Бұл мәселеде Ресей Федерациясының бизнес-қоғамдастығындағы «Өзен-теңіз» түріндегі кемелерге үміт артылады. Круиздік кемелерді жасау да арзан дүние емес, мысалы 150-200 жолаушыға арналған бір кемеі жасап шығару кәсіпкерге орташа алғанда 10-15 млрд теңгеге шығады екен. Сондықтан Маңғыстаудың туроператорлары бірлескен круиздерді шығару үшін белсенді түрде ресейлік серіктестерді іздеу бойынша жұмыстарды бастады. Мемлекет өз тарапынан қажетті рұқсатнамалық құжаттарды ресімдеуге, шекара арқылы өткізу тәртіптерін жеңілдетуге, тағы да сол сияқты жұмыстардың жүргізілуіне ықпал етпек.

Маңғыстау туризмі саласына қатысты тәртіп, тазалық, сервистік қызмет сапасы, өзге де ірілі-ұсақты мәселелер тұрғысында айтуға болатын, тіпті сынға ілігетін тұстар аз емес. Маңғыстау туризмін дамыту – облысымызда әлі талай нысандар ашылып, небір идеялар өмірге келіп, тасада қалып келе жатқан талай көзтартар орындар туристер түгілі тұрғындарды таңғалдырар орындарға айналуы мүмкін. Сондықтан өңірдегі туризм саласында бүгінгі атқарылған істерді үлкен жұмыстардың бастамасы деп айтса да болады.

[2]

Қорытындылай келе бұдан түйер түйініміз заман мен бірге жанарып жатқан адам санасы шексіз, тек сол шексіз сананы шектейтін өзіміз. Санаға ерік беріп болашақтың болжамын жасасақ туризм бұл өшпес табыс көзі оның айқын дәлелі алып мемлекеттер мен қалалар: Австралия, Париж, Дубай, Франция, Туркия, міне бұл туризм саласын шыңына шыққан мемлекеттер мен қалалардың бірі әрі бірегейі. Келешектің жарқын болуына бірлесе ат салысып елімізді күллі әлемге таныту әр қазақ баласының арманы, ал бұл жоба сол арманның бастамасы деп білемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. www.inform.kz
2. www.egemen.kz

ӘОЖ 339.9

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Кашиев Р.О.

Ғылыми жетекші: Бермухамедова Г.Б.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының сыртқы сауда көрсеткіштерінің негізгі серпіні, сыртқы сауда айналымының құрылымы, экспорттағы негізгі тауар топтарының үлесі, импорттағы негізгі тауар топтарының үлесі, кеден одағы елдерімен өзара сауда көрсеткіштері, кеден одағы елдерімен өзара саудасындағы облыстар үлесі қарастылған.

Түйінді сөздер: сыртқы сауда айналымы, экспорт, импорт, сауда-саттық, сыртқы сауда көрсеткіші.

Қазіргі уақытта қазіргі экономикалық жағдайда сыртқы экономикалық қызметтің рөлі зор екенін мойындау қажет. Оның көмегімен тауарлар, қызметтер, зияткерлік меншік нәтижелері, ақпарат алмасу жүзеге асырылады, ол экономикалық өсудің, экономикаға айтарлықтай қаражат түсуінің негізгі факторларының бірі болып табылады[1].

Зерттеу жұмысында сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыруға түрткі

болатын көптеген ынталандырулар анықталды, олардың ішінде бәсекелестік орта құру; ұлттық шаруашылықтың әр түрлі салаларын дамытудың біркелкі болмауы, табиғи қазбалар мен т. б. қорларындағы айырмашылықтар.

Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын дамыту аясында бір мезгілде қазақстандық қоғамның әлеуметтік даму мәселелеріне назар аударылуда. ТШИ-ны пайдаланудың тиімділігі қоғамның әл-ауқатының деңгейін арттыру жоспарында ұзақ мерзімді тұжырымдамаларда, стратегиялар мен даму бағдарламаларында өз көрінісін табады[2].

Қазақстанның сыртқы сауда қызметінің құрылымын талдау Қазақстан экономикасына шетелдік капиталды тарту тәсілдерін қайта қарау және жетілдіру қажеттігін куәландырады. Әр түрлі мемлекеттік стратегиялар, бағдарламалар мен тұжырымдамалар бүгінде экономиканың нақты секторына инвестициялардың бағытын ескере отырып іске асырылуда. Қазақстанда жаңадан құрылған өнеркәсіптік кәсіпорындардың көпшілігі, оның ішінде әлемнің басқа өңірлерінен қолданыстағы өндірістердің трансфері нақты секторды дамытуға бағытталған[3].

Әлемдік экономикаға белсенді ықпалдасатын Тәуелсіз Қазақстан үшін елімізге қазақстандық экономиканы жаңғыртуға және халықаралық аренадағы елдің ұстанымын арттыруға мүмкіндік беретін шетелдік капиталды тарту өте маңызды. Қауіп-қатерлерге және тәуекелдерге жауап тіршілік әрекетінің барлық бағыттарын қоса алғанда, дәйекті Даму стратегиясы негізінде қалыптастырылуы тиіс. Бұл ретте әлеуметтік сипаттағы мәселелер екінші жоспарға қозғалмауы тиіс. ТШИ тарту – басым міндет, сонымен қатар әл-ауқаты жоғары қоғамды қалыптастыру да "Қазақстан-2050" стратегиясының бір бөлігі болып табылады [4].

Қазақстанның инвестициялық саясаты ЕЭО негізгі қағидаттарымен жетілдірілуі және келісілуі тиіс. Экономикалық интеграция едәуір дәрежеде инвестициялық тартымдылыққа және сыртқы экономикалық қызметке және саудаға әсер етеді.

ЕАЭО елдерінің бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыру үшін Одақтың барлық мүшелерінің Үйлестірілген әрекеттері қажет. ЕАЭО шеңберіндегі интеграциялық үдерістердің одан әрі үдемелі дамуы қатысушы елдердің жалпы ішкі тұтыну нарығын шетелдік инвесторлар үшін перспективалы кеңістік ретінде пайдалануға мүмкіндік береді, бұл Еуразиялық кеңістіктегі байланыстарды тереңдетуге айқын ықпал етеді.

Қазақстан Республикасы әлемнің 147 елімен сауда-саттық қарым-қатынас жасайды. Оның ішінде экспорттық операцияларды әлемнің 121 елімен, импорттық операцияларды 114 елімен жасайды. 2021 жылдың қаңтар айына 4,3 млн. АҚШ долл., өткен жылдың талдау жылымен салыстырғанда 34,4% пайызға төмендеген, экспорт 34,6% пайызды құрады, ал импортта 34,2% пайызға төмендеген.

Қазақстандық өнімнің негізгі тұтынушысы Италия (20,2%), Қытай (12,3 %), Нидерланд (11%), Ресей (8%), Франция (5,9%), Швейцария (5,1%), болып табылады.

Қазақстан Республикасына импорттық өнімдерді негізгі жеткізушілер, Ресей (33,4%), Қытай (17,8%), Германия (5,6%), АҚШ (4,8%), Украина (2,9%), Франция (2,6%) Корея Республикасы (2,6%), Италия (2,5%), Түркия (2,5%), Жапония (2,2%), болып табылады.

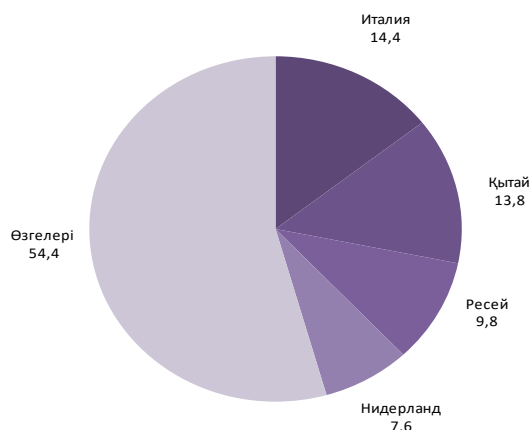
2021 жылдың қаңтар айына сыртқы сауда айналымының көлемі Республика бойынша көшбасшы облыстар Алматы қаласы, Астана қаласы, Павлодар облысы, Қарағанды облысы, Шығыс Қазақстан облысы және Ақтөбе облысы.

1 кестеде Қазақстан Республикасының Елдің тобы бойынша сыртқы сауда айналымының 2015-2019 жылдар арасындағы құрылымын көріп отырмыз. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерімен сыртқы сауда көлемінің төмендегідей байқалады. Сонымен бірге алыс шет елдермен сыртқы сауда байланыстары нығайғаны және дамығаны байқалады.

Кесте 1 - Елдің тобы бойынша сыртқы сауда айналымының құрылымы. млн. АҚШ доллары

	2015	2016	2017	2018	2019	2015-2019 ауытқу +/-
Барлығы	76 523,5	62 113,6	78 102,9	94 769,7	97 774,9	21251,4
ТМД елдері	20 970,3	17 691,2	22 430,9	25 602,2	27 374,3	6404
ЕурАзЭҚ елдері	16 323,9	13 793,7	17 780,7	20 144,1	21 703,6	5379,3
ЕурАзЭҚ елдеріне жатпайтын	4 646,4	3 897,5	4 650,2	5 458,1	5 670,7	1024,3
Әлемнің басқа елдері	55 553,2	44 422,4	55 672,0	69 167,5	70 400,6	14874,5
Еуропа	34 215,1	27 034,7	33 364,7	40 846,2	34 483,6	268,5
ЕО елдері	31 325,1	24 372,1	30 015,8	37 669,0	31 528,1	203
ЕО елдеріне жатпайтын	2 890,0	2 662,6	3 348,9	3 177,2	2 955,5	65,5
Азия	18 235,0	14 482,2	19 571,0	24 872,2	32 107,0	13872
Америка	2 811,7	2 617,3	2 352,3	2 826,0	3 239,8	428,1
Африка	215,5	249,6	353,7	583,1	491,9	276,4
Австралия және Океания	75,9	38,6	30,3	40,0	78,3	2,4

Қазақстан Республикасының 2019 жылғы экспорттағы негізгі сауда әріптестері Италия (14,4%), Қытай (13,8%), Ресей (9,8%), Нидерланд (7,6%), қалған 54,4% өзге мемлекеттер пайызбен 1 суреттен көреміз.

Сурет 1 - 2019 жылғы экспорттағы негізгі сауда әріптестерінің үлесі

3 кестеде 2019 жылғы кеден одағы елдерімен кәсіпорындардың (қызметкерлерінің саны бойынша) өлшемділігі бойынша экспорт көрсеткішінен республикада жоғарғы көрсеткішке ие өңірлер Қарағанды облысы – 1073,9 млн. АҚШ доллары, Павлодар облысы – 913,3 млн. АҚШ доллары, Алматы қаласы – 897,9 млн. АҚШ доллары, Қостанай облысы - 770 млн. АҚШ долларын құрады. Төменгі көрсеткіштер ие болған өңірлерге Мағыстау облысы, Қызылорда облысы, Солтүстік Қазақстан, Атырау облысы, облыстары жатады.

Шағын кәсіпорындар бойынша өңірлер арасынан жоғарғы көрсеткішке ие болған өңірлер Алматы қаласы – 671,6 млн. АҚШ доллары, Солтүстік Қазақстан – 218 млн. АҚШ

доллары, Қарағанды облысы – 151,1 млн. АҚШ долларын құрады. Төменгі көрсеткіштер ие болған өңірлерге Мағыстау, Қызылорда, Атырау облыстары жатады.

Орта кәсіпорындар бойынша өңірлер арасынан жоғарғы көрсеткішке ие болған өңірлер Алматы қаласы – 109,3 млн. АҚШ доллары, Батыс Қазақстан облысы – 66,3 млн. АҚШ доллары, Астана қаласы – 45,1 млн. АҚШ долларын, құрады. Төменгі көрсеткіштер ие болған өңірлерге Мағыстау, Қызылорда, Ақтөбе облыстары жатады.

Ірі кәсіпорындар бойынша өңірлер арасынан жоғарғы көрсеткішке ие болған өңірлер Қарағанды облысы - 889,6 млн. АҚШ доллары, Павлодар облысы - 682 млн. АҚШ доллары, Қостанай облысы – 667,4 млн. АҚШ доллары, Шығыс Қазақстан – 632,7 млн. АҚШ долларын құраған. Төменгі көрсеткіштер ие болған өңірлерге қатарына Мағыстау, Қызылорда облыстары және Шымкент қаласы кіреді.

ЖК, жеке тұлғалар бойынша бойынша өңірлер арасынан жоғарғы көрсеткішке ие болған өңірлер Түркістан қаласы – 41,8 млн. АҚШ доллары, Алматы облысы – 4,6 млн. АҚШ доллары, Жамбыл облысы - 4 млн. АҚШ долларын құрады. Төменгі көрсеткіштер ие болған өңірлерге қатарына Мағыстау, Атырау, Ақтөбе, Ақмола облыстары жатады.

Кесте 2 - 2019 жылғы Кеден одағы елдерімен кәсіпорындардың (қызметкерлерінің саны бойынша) өлшемділігі бойынша экспорт

	Барлығы	Кәсіпорындар бойынша		Оның ішінде кәсіпорындардың өлшемділігі бойынша*					
				шағын кәсіпорындар бойынша		орта кәсіпорындар бойынша		ірі кәсіпорындар бойынша	
		млн. АҚШ доллары	Барлығына пайыз-бен	млн. АҚШ доллары	Барлығына пайыз-бен	млн. АҚШ доллары	Барлығына пайыз-бен	млн. АҚШ доллары	Барлығына пайыз-бен
Қазақстан Республикасы	6 406,2	6 332,8	100,0	1 869,7	100,0	423,6	100,0	4 039,5	100,0
Ақмола	168,1	167,4	2,6	38,6	2,1	0,2	0,0	128,6	3,2
Ақтөбе	383,2	382,5	6,0	133,6	7,1	2,2	0,5	246,7	6,1
Алматы	226,7	222,2	3,5	61,8	3,3	29,7	7,0	130,6	3,2
Атырау	61,5	61,3	1,0	28,0	1,5	2,7	0,6	30,6	0,8
Батыс Қазақстан	165,7	163,4	2,6	54,6	2,9	66,3	15,7	42,5	1,1
Жамбыл	108,5	104,5	1,6	61,4	3,3	20,2	4,8	22,9	0,6
Қарағанды	1 073,9	1 072,1	16,9	151,1	8,1	31,4	7,4	889,6	22,0
Қостанай	770,0	769,0	12,1	66,0	3,5	35,6	8,4	667,4	16,5
Қызылорда	48,1	47,2	0,7	25,6	1,4	1,2	0,3	20,4	0,5
Мағыстау	20,4	20,3	0,3	18,6	1,0	0,0	0,0	1,7	0,0

Павлодар	913,3	911,0	14,4	218,0	11,7	10,9	2,6	682,0	16,9
Солтүстік Қазақстан	55,7	51,7	0,8	36,4	1,9	13,1	3,1	2,2	0,1
Түркістан	285,2	243,4	3,8	85,4	4,6	3,0	0,7	154,9	3,8
Шығыс Қазақстан	746,0	743,1	11,7	93,3	5,0	17,1	4,0	632,7	15,7
Нұр-Сұлтан қаласы	395,8	394,3	6,2	94,4	5,0	45,1	10,7	254,7	6,3
Алматы қаласы	897,9	895,3	14,1	671,6	35,9	109,3	25,8	114,4	2,8
Шымкент қаласы	86,3	84,2	1,3	31,3	1,7	35,5	8,4	17,4	0,4

Шағын, орта бизнестің критерийі бойынша.

4 кестеде 2019 жылғы Кеден одағы елдерімен кәсіпорындардың (қызметкерлерінің саны бойынша) өлшемділігі бойынша импортты талдаймыз. Республикада жоғарғы көрсеткішке ие өңірлер Алматы қаласы - 5 263,9 млн. АҚШ доллары, Нұр-Сұлтан қаласы - 2 400,5 млн. АҚШ доллары, Шығыс Қазақстан облысы - 1 346,8 млн. АҚШ доллары, Қарағанды облысы - 982,4 млн. АҚШ долларын құрады. Төменгі көрсеткіштер ие болған өңірлерге Қызылорда облысы, Түркістан облыстары жатады.

2019 жылғы кеден одағы елдерімен кәсіпорындардың (қызметкерлерінің саны бойынша) өлшемділігі бойынша импорт көрсеткіші шағын кәсіпорындар

бойынша өңірлер арасынан жоғарғы көрсеткішке ие өңір Алматы қаласы - 3 454,4 млн. АҚШ доллары, Нұр-Сұлтан - 1 707,8 млн. АҚШ доллары, Қарағанды облысы - 411,7 млн. АҚШ доллары, Қостанай облысы - 306,5 млн. АҚШ долларын құрады. Төменгі көрсеткіштер ие болған өңірлерге Түрікстан Жамбы, Қызылорда облыстары жатады.

Орта кәсіпорындар бойынша өңірлер арасынан жоғарғы көрсеткішке ие болған өңірлер Алматы қаласы - 952,9 млн. АҚШ доллары, Нұр-Сұлтан қаласы – 397,7 млн. АҚШ доллары, Қостанай облысы – 205,0 млн. АҚШ долларын құрады. Төменгі көрсеткіштер ие болған өңірлерге Жамбыл, Түркістан, Қазалорда, Ақмола облыстары жатады.

Кесте 3 - 2019 жылғы Кеден одағы елдерімен кәсіпорындардың (қызметкерлерінің саны бойынша) өлшемділігі бойынша импорт

	Барлығы	Кәсіпорындар бойынша		Оның ішінде кәсіпорындардың өлшемділігі бойынша*					
				шағын кәсіпорындар бойынша		орта кәсіпорындар бойынша		ірі кәсіпорындар бойынша	
		млн. АҚШ доллары	Барлығына пайызбен	млн. АҚШ доллары	Барлығына пайызбен	млн. АҚШ доллары	Барлығына пайызбен	млн. АҚШ доллары	Барлығына пайызбен

Қазақстан Республикасы	15 297, 4	14 601, 6	100,0	8 102,9	100,0	2 451, 7	100,0	4 047,0	100,0
Ақмола	312, 1	281, 0	1,9	173,0	2,1	16,1	0,7	91,9	2,3
Ақтөбе	672, 7	634, 2	4,3	236,6	2,9	68,4	2,8	329,2	8,1
Алматы	678, 9	647, 9	4,4	208,1	2,6	121, 3	4,9	318,5	7,9
Атырау	358, 6	327, 1	2,2	220,6	2,7	25,7	1,0	80,7	2,0
Батыс Қазақстан	524, 0	472, 7	3,2	198,0	2,4	179, 3	7,3	95,4	2,4
Жамбыл	164, 5	143, 2	1,0	126,6	1,6	3,7	0,2	12,9	0,3
Қарағанды	982, 4	910, 5	6,2	411,7	5,1	152, 7	6,2	346,1	8,6
Қостанай	833, 8	779, 2	5,3	306,5	3,8	205, 0	8,4	267,8	6,6
Қызылорда	58,3	52,1	0,4	35,2	0,4	9,9	0,4	7,0	0,2
Маңғыстау	172, 8	155, 2	1,1	106,6	1,3	23,8	1,0	24,9	0,6
Павлодар	684, 5	649, 1	4,4	265,9	3,3	71,1	2,9	312,1	7,7
Солтүстік Қазақстан	307, 5	257, 7	1,8	170,9	2,1	63,7	2,6	23,1	0,6
Түркістан	96,4	63,4	0,4	28,5	0,4	8,6	0,4	26,3	0,6
Шығыс Қазақстан	1 346, 8	1 305, 2	8,9	234,6	2,9	53,2	2,2	1 017,4	25,1
Нұр-Сұлтан қаласы	2 400, 5	2 361, 3	16,2	1 707,8	21,1	397, 7	16,2	255,8	6,3
Алматы қаласы	5 263, 9	5 188, 8	35,5	3 454,4	42,6	952, 9	38,9	781,5	19,3
Шымкент қаласы	439, 7	373, 1	2,6	218,0	2,7	98,5	4,0	56,6	1,4

Шағын, орта бизнестің критерийі бойынша.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, сыртқы экономикалық қызметті анықтаудың бірыңғай тәсілі жоқ. Ғалымдар бұл түсінікте сыртқы экономикалық қызметтің қатысушылары, негізгі нысандары мен түрлері сияқты санаттар бойынша әр түрлі көзқараста. Ең алдымен, бұл Қазақстан Республикасы заңнамасында бекітілген ұғымдық аппараттың болмауына байланысты.

Қазақстан кәсіпорындары мен ұйымдарының сыртқы экономикалық қызметінің нәтижелері ел экономикасы үшін де, оның әлемдік қоғамдастықтағы жағдайы үшін де өте маңызды. Сыртқы экономикалық және сыртқы сауда қызметін реттеу ел экономикасының маңызды басымдығы болып табылмайды деп айту дұрыс емес болар еді. Бүгінгі күні бұрын сыртқы сауда деп аталатын экономикалық үдерістер мен

операциялардың ұғымдық аппаратымен ғана емес, сонымен қатар оларға нарықтық қатынастардың қалыптасқан қағидаттары шеңберінде, әрине, үйлесімді ұйымдастырушылық және институционалдық құрылымдарды беру керек. Бүгінгі күні сыртқы экономикалық қатынастардың ресейлік реттеуші базасы аз ғана емес, мазмұны жағынан өте қарапайым. Егер бұрын сыртқы сауда операцияларын ұйымдастыру және жүзеге асыру рәсімдері артық императивті регламенттелген болса, онда бүгін олар Қазақстанның барлық СЭҚ қатысушылары үшін бұл әсерлердің одан әрі дамуын тежейді, ал кейде қаржылық шығындарға әкеледі.

Сыртқы экономикалық қызметті және сыртқы сауданы реттеу ғана емес, регламенттеу де керек. Сыртқы экономикалық қызмет және сыртқы сауданы ақпараттық-нормативтік қолдау маңызды, бірақ жеткілікті емес. Мемлекет тек бизнестің ғана емес, тұтастай алғанда елдің мүдделерін қорғауға мүмкіндік беретін сыртқы нарықтарда Қазақстан компанияларының экономикалық операцияларын жүргізудің осындай идеологиясын насихаттай алады және насихаттауы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мусин В. А. Правовое регулирование внешнеэкономической деятельности // Коммерческое право : учебник : в 2 ч. / под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой. - СПб. : Юристъ, 2018. - Ч. 1. - 622 с.
2. Гущин В.В., Дмитриев Ю.А. Российское предпринимательское право. М.: ЭКСМО, 2015 С.438
3. Толочко, О. Н. Введение в теорию правового регулирования внешнеэкономических отношений / О. Н. Толочко. - Гродно : ГрГУ, 2018. - 183 с.
4. <http://stat.gov.kz>

ӘОЖ 334.01

КӘСІПОРЫННЫҢ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ СТРАТЕГИЯНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Керекова А.

Ғылыми жетекші: Таскараева М.Б.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Нарықтық жағдайда шаруашылықтанудың жаңа талаптары мен олардың әріқарай дамуы ұйымның экономикалық жұмысының барлық жүйесінің елеулі қайта ұйымдастырылуын талап етті. Кеңес үкіметі кезеңінде ұзақ жылдар бойы отандық ұйымдардың көпшілігі жоспарлау, бухгалтерлік есеп және экономикалық талдаудан көп тәжірибе жинақтады. Бірақ бұл тәжірибе нарықтық экономика ұстамдарынан едәуір ерекшеленетін, теориялық негіздегі орталықтандырылған жоспарлы экономика жағдайында қалыптасты.

Түйінді сөздер: жекешелендіру, тиімділік, өндірістік қаржылық қызмет тиімділігі, өнімділік, жалпы түсім, бәсекелестік жағдай, экономикалық талдау.

Нарықтық жағдайда шаруашылықтанудың жаңа талаптары мен олардың әріқарай дамуы ұйымның экономикалық жұмысының барлық жүйесінің елеулі қайта ұйымдастырылуын талап етті. Кеңес үкіметі кезеңінде ұзақ жылдар бойы отандық ұйымдардың көпшілігі жоспарлау, бухгалтерлік есеп және экономикалық талдаудан көп тәжірибе жинақтады. Бірақ бұл тәжірибе нарықтық экономика ұстамдарынан едәуір ерекшеленетін, теориялық негіздегі орталықтандырылған жоспарлы экономика

жағдайында қалыптасты.

Жекешелендіру және мемлекет иелігінен алынғаннан кейін, ұйымдар өз қызметінің нәтижесіне толық жауап беретін дербестікке қол жетіп, экономикалық және заңдылық тұрғыдан оқшауланды. Ұйымның өндірістік – қаржылық қызметінің тиімділігіне деген басқарудың барлық буындардың жауапкершілігі арта түсті. Кәсіпорынды банкроттық пен күйзелуден құтқаруға ешкім көмектеспейтін болды. Өндірістік – шаруашылық қызметтің барлық мәселелерін тиісті ақпарат негіздерінде және оларды талдау арқылы, сонымен қатар өндірістік қызмет түрлерін түбегейлі қайта құру арқылы мәселелерді ұйымның өзіне шешуге тура келді. Бірақ, ұйымдық нысандар тұрғысынан кәсіпорындар ішінде бұрынғыдай жоспарлау сақталып қана қоймай, тіпті оның мәні күшейе түсті, бухгалтерлік есеп, сонымен бірге өндірістік-қаржылық қызметті жан-жақты экономикалық талдау да жалғастырылды. Бірақ, олар көпшілік жағдайда айдың соңында жүргізілгендіктен, оның тиімділігі онша жоғары дәрежеде болмады. Басқарушылық есепті ұйымдастыру мен жүргізу ұйым басшыларының жедел және стратегиялық шешім қабылдауына керекті қаржылық және өндірістік ақпараттарды сәйкестендіру, өлшеу, талдау, дайындау, түсіндіру және ұсыну процесі болып табылады.

Бұл анықтама халықаралық стандарттарға сай және ұйымды басқару үшін есептің мәні мен мазмұнын ең толық сипаттайтын түсінік. Осыған сай басқарушылық есеп ұйымның, оның бөлімшелерінің қызметін стратегиялық басқаруды, бағалауды, кәсіпкерлік қызметті жоспарлау мен бақылауды, материалдық, қаржылық және еңбек ресурстарын оңтайлы пайдалануды қамтамасыз етуді қоса алғанда жалпы бизнесті басқару үшін қажетті ақпаратты жедел қалыптастыру мен пайдаланудың барлық жүйесін қамтиды. Бұл жағдайда бухгалтерлік есеп жүйесі, оның ішінде ұйымды басқару үшін пайдаланатын бөлігі басқарушылық есебіне кіреді [1].

Басқарушылық есеп шаруашылық қызметтерінің нәтижелері бойынша басқарылатын әрбір объектінің есептік жүйесі, жопарлауы, бақылауы мен шығындары туралы мәліметтерді талдауы болып көрінуі, соның негізінде ұзақ және қысқа мерзімді уақытқа ұйымның қызметін оңтайландыру мақсатында әртүрлі тиімді басқарушылық шешімдерін жедел қабылдау үшін ақпараттың негізі болып саналады. Себебі бұрын бухгалтерлік қызмет ешқашан жедел және стратегиялық жоспарлау мен бюджеттендіру, жабдықтау, өндіріс пен өнімді өткізуді басқару үшін ақпараттарды дайындаумен айналыспаған. Бірақ, соңғы кезде экономикалық ақпаратты қалыптастырудың компьютерлік жүйесі көп жылдар бойы өндірістік – шаруашылық қызметті жоспарлау, болжау, есепке алу және талдау арасындағы көбіне шартты түрде болатын кедергілерді жойып жіберді [2].

Мемлекет экономикасының нарықтық қатынастарға өтуімен бірге кәсіпорындардың өздігінен жұмыс істеуі, сонымен қатар олардың экономикалық және заңгерлік жауапкершіліктері артуда. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық тұрақтылығының мәні, сонымен қатар олардың бәсекеге қабілеттілігі жылдам артады. Шаруашылықты тиімді жүргізе білу кәсіпорынның бәсекелестік жағдайында алға шығу шарты болып табылады.

Қатаң бәсекелестік жағдайы кәсіпорындардың шығындарды басқару процесіне, оларды есептеу мен мониторинг жүргізудің жетілдіру жолдарын іздеуге үлкен қызығушылық тудыруна әкеледі. Кәсіпорында шығындарды басқару процесін ұйымдастыру шығындардың жалпы деңгейін төмендетуге көмектеседі. Бұл кәсіпорынға қосымша бәсекелік артықшылықтарды береді.

Шығындарды тиімді басқару арқылы кәсіпорында үлкен нәтижеге қол жеткізу, пайданы максималдау және өндірістің тиімділігін арттыру. Кәсіпорын қызметінің негізгі қаржылық нәтижесі пайда болып табылады, ол оның келешекте дамуының негізі және қаражат көзі қызметін атқарады. Өндіріс көлемін немесе шығарылатын өнімге бағаны өсіру арқылы пайданы арттыруға болады, бірақ бұл әрдайым мүмкін еме және мақсатқа сай келмейді. Сол себепті кәсіпорынның пайдасын арттырудың негізгі шарты өнім өткізілімі

мен өндіріс шығындарын төмендету, соның ішінде шығарылатын өнімнің өзіндік құнын төмендету болып табылады, осыған орай шығындарды басқару және ұйымдастыру кәсіпорын үшін маңызды мәселе болып табылады [3].

Барлық кәсіпорындарда да шығындарды рационалды деңгейге дейін төмендету үшін резервтер қалыптасқан, ол кәсіпорын қызметінің экономикалық тиімділігінің өсуіне, бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыруға қол жеткізуге көмектеседі. Өнім бірлігін шығаруға шығындарды төмендету кәсіпорынға айтарлықтай төмен және икемді баға орнауға көмектеседі, ол бәсекелестер алдында маңызды артықшылық береді. Сол себепті әрбір кәсіпорын үлкен экономикалық нәтижеге қол жеткізу үшін шығындарды талдау мен оларды тиімді басқарудың маңызы зор [4].

Соңғы жылдары шикізат құнының, материалдардың, энергияның өсуіне, сонымен қатар, несиені тұтыну үшін пайыздық ставкалардың, жарнамаға деген шығындардың өсуіне байланысты өндіріс шығындарының өсуі тенденциясы бақылануда. Нарықтық қатынастардың қалыптастыру халықаралық тәжірибе мен нарықтық экономика кезеңіне өту ерекшеліктерін ескере отырып, өндіріс шығындарын басқару тәжірибесін жетілдіруді талап етеді. Бұл кәсіпорынға бәсекелестік жағдайында өмір сүруіне, пайданы максималдау мен шығындарды минималдауға, кәсіпорын қызметінің рентабельділігін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Шығындарды басқарудың мақсаты - ылғи да шығарылатын өнімнің бәсекеге қабілеттілігін және сонымен бір мезгілде кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын ұстап тұру. Шығындарды басқару кез-келген басқару процесіне сай кезеңдерді өзіне қосады.

Шығындарды дұрыс басқару үшін, біріншіден, оның мәнін сипаттайтын анықтама беру қажет, екіншіден, оларды нақты белгілері бойынша топтастыру қажет, ол олардың басқару объектісі бойынша шығын деңгейін белгілеуге көмектеседі және де кәсіпорында шығындарды басқарудың негізгі әдістерін зерттеп, жоспарлау, есептеу, бақылау, талдау жүргізу қажет.

Қазір кәсіпорындарда өндірістік қызметте: өндірістік бағдарламаларды, өндірістік және әлеуметтік даму жоспарын әзірлеуде, баға саясаты саласында стратегияны белгілеуде заңды және экономикалық дербестік алған. Осыған байланысты басшылардың басқару шешімдерін қабылдау үшін жауапкершілігі өскен.

Шаруашылық дербестік – кәсіпорынның ұйымдастыру формасын, қызмет түрін, бизнес бойынша серіктерді, өткізу нарығын, бағаларды белгілеу және т.б.

Қаржылық дербестік – оның толық өзін – өзі қаржыландыруынан, қаржылық стратегияны, баға белгілеу саясатын жасаудан тұрады.

Осыған байланысты бухгалтерлік қызметтің жеке саласы ретінде басқару есебін құру қажеттілігі пайда болған.

Бухгалтерлік басқару есебі - шаруашылық және қаржылық іс – әрекетпен шұғылданатын әркімге қажет білім саласы [5].

Шаруашылық қатынастардың қандай тобы көрсетілуіне байланысты бухгалтерлік есеп екі құрамдас бөлікке бөлінеді: қаржылық есеп пен басқару есебі. Қаржылық есептің мәліметтері салыстырмалы және кәсіпорынның қаржылық жағдайына, оның төлемге және несиеге қабілеттілігіне, оған инвестиция салудың пайдалылығына әділетті баға беру үшін ішкі пайдаланушыларға, инвесторларға, кредиторларға және басқа пайдаланушыларға қажетті ақпарат бөлуге тиіс [6].

Нарықты экономика кезінде бухгалтерлік ақпаратты пайдаланушыларды екі топқа бөлуге болады:

1. Ұйымды басқаратын ішкі, яғни есепті жүзеге асыратын кәсіпорын құрамындағы пайдаланушылар;
2. Сыртқы, ұйымды басқаратындар, яғни кәсіпорын құрамына кірмейтін пайдаланушылар.

Ішкі пайдаланушылар – жоспарлау, бақылау және шешім қабылдау кезінде есептік ақпаратты барлық деңгейде қолданатын ректорлар кеңесі, менеджерлер, басшылар және

бөлімше мамандары болатын әкімшілік.

Ақпаратты сыртқы пайдаланушылар - тікелей және жанама қаржылық мүддесі бар басқа жақтағы сыртқы пайдаланушылар. Олар ұйымның басқару қызметкерлері дайындалуы мен ұсынылуы үшін жауапкершілік көтеретін ұйымның қаржылық бухгалтерлік есебінен есептік ақпарат алады.

Қаржылық есептің басым міндеті - алғашқы бірінші топтағы есептерді жасау.

Олардың ақпараты ішкі пайдаланушыларға арналған.

Бухгалтерлік басқару есебінің міндеті – екінші және үшінші топтағы есептерді жасау. Олардың ақпараты ішкі пайдаланушыларға арналған, тікелей өдіріс ауқымындағы істердің жайы туралы нақты ақпарат болуы тиіс.

Сегменттік есептеу жүйесінде жиналған және жинақтап қорытылған ақпарат сегменттік есеп беру түрінде мүдделі пайдаланушыларға жеткізіледі, оны жүргізу тәртібін ұйымның өзі дербес (бұған сыртқы қолданушылар үшін осындай есеп беруді ұсыну жағдайлары көрмейді) белгілейді және көбіне кәсіпорынның ұйымдық құрылымына байланысты болады [7].

Кәсіпорынның ақпараттық жүйесіндегі басқару есебінің объектілері көрсетілетін әр түрлі әдістер мен амалдар басқару есебінің тәсілдері деп аталады. Ол мынадай элементтерден тұрады.

Құжаттама – кәсіпорынның өндірістік қызметін жеткілікті дәрежеде толық көрсететін алғашқы құжаттар мен ақпараттық машиналық атқарушылары.. Кәсіпорын ерекшелігіне сәйкес бастапқы есеп қаржылық және басқару есебіне арналған ақпараттың негізгі көзі болып табылады.

Түгендеу - объектінің іс жүзіндегі жағдайын, сондай-ақ есептік мәліметтерден ауытқушылықты, есепке алынбаған құндылықтарды, шығындарды, кем шығуды, ұрлықты анықтау тәсілі.

Топтастыру мен жинақтап қорыту, бақылаушы шоттарды пайдалану - белгілі бір белгілер бойынша объекті туралы ақпаратты жинақтауға және жүйелендіруге мүмкіндік беретін тәсіл. Топтастырылған ақпарат іс-әрекет нәтижелерін бағалау мен шұғыл және стратегиялық шешімдер қабылдау үшін тиімді пайдаланады [8].

Бақылаушы шоттар - сол кезең, операцияларының жиынтық сомасы бойынша жазбалар жасалатын жиынтық шоттар. Бақылаушы шоттар жүйесі қаржылық және басқару есебі арасын байланыстыратын буын болып шығады және есептік жазбалардың толықтығы мен дұрыстығын анықтауға жол ашады.

Мөлшерлеу (нормалау) – ресурстардың барлық түрлерін тиімді пайдалану мен шығындарды өнімге айналдыратын ең өнімді жолдарды іздестіруді қамтамасыз ететін онтайлы нормалар мен нормативтерді ғылыми негізделген есептеу процесі. Мөлшерлеусіз қорлар мен іс-жүзіндегі шығындар жағдайын бақылау мен басқару есебі жүйесін ұйымдастыру мүмкін емес. Мөлшерлер бақылау жүйесінің негізгі ретінде жауапкершілік, азық-түлік және операциялар орталықтары бойынша жіктеледі және топтастырылады [9].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарова В.Л., М.С. Жапбарханова, Фурсов Д.А., Фурсова С.Д. Басқару есебі.– Алматы, 2016.-298 б.
2. Скоун Т. Управленческий учет / Пер. с англ. под ред. Н.Д.Эриашвили. — М: Аудит, ЮНИТИ, 2013. – 179с.
3. Карпова Т. А. Управленческий учет: Учебник для вузов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 2012.- 350с.
4. Кеулімжаев Қ.К. Бухгалтерлік есеп теориясы және негіздері [Мәтін]: Оқулық / Қ. К. Кеулімжаев, Н.А. Құдайбергенов.- Алматы: Экономика, 2016.- 384бет.
5. Назарова В.Л. Шаруашылық жүргізуші субъектілердегі бухгалтерлік есеп [Мәтін]:Оқулық / В.Л. Назарова; Жалпы редакциясын басқарған Н.Қ.Мамыров.- Алматы:

Экономика, 2013.

6. Әбдіманапов Ә. Бухгалтерлік және қаржылық есеп принциптері (Халықаралық стандарт) [Мәтін]: Оқулық / Ә. Әбдіманапов.- Алматы, 2016.- 535б.

7. Кеулімжаев Қ.К., Әжібаева З.Н., Құдайбергенов Н.А., Жантаева А.А. Қаржылық есеп /Оқу құралы.- Алматы: Экономика. 2014.-89с.

8. Нурсеитов Э.О. Бухгалтерский учет в организациях / Учебное пособие. Издание второе и переработанное – Алматы, 2013.-147с.

9. Аксепенко А.Ф., Шеремет А.Д. Учет, калькулирование и анализ себестоимости. - М.: Изд-во МГУ, 2015. - 635с.

УДК 314.74

МИГРАЦИОННЫЕ ПОТОКИ: НОВЫЕ ФАКТОРЫ И ТЕНДЕНЦИИ

КушEROва Н.

Научный руководитель: Бекбергенова Ж.Т.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Ақтау, Казахстан

Аңдатпа. В данной научной статье на основе исследования миграционных процессов в условиях глобализации определены итоги современного состояния миграции и его влияние на экономику. По мере увеличения масштабов международной миграции ее экономические, социальные, культурные и политические последствия возрастают вместе с ее значением для политики в этих областях в большинстве стран мира. В статье рассматриваются результаты миграция процессов и необходимость регулирования миграционных процессов на национальном и межнациональном уровнях.

Ключевые слова: Миграционные процессы, трудовая миграция, нелегальные миграционные потоки, национальная и международная безопасность, теневые рынки труда мигрантов, социокультурное обособление.

Миграционные процессы являются сложным социальным явлением, значительно влияющим на экономическую и политическую жизнь общества.

В условиях глобализации объемы и масштабы международной миграции увеличиваются с каждым годом. По оценкам международных организаций, сегодня в мире насчитывается около 200 млн. мигрантов или людей с миграционным прошлым. Интенсификация процессов миграции выражается не только в количественных, но и качественных показателях: изменяются формы и направления передвижения миграционных потоков, состав мигрирующих. Потоки мигрантов устремляются из одних регионов и стран в другие, создавая как несомненные преимущества, так и определенные проблемы странам назначения и происхождения мигрантов.

США сегодня являются мощным демографическим магнитом мира. Численность легальных и нелегальных иммигрантов превысила сейчас 10% населения США. В Швейцарии иммигранты составляют 22% населения, во Франции – 10%, в Австралии – 23%, в Канаде – 17%, в Норвегии – 7%.

Начало нового века ознаменовалось для США новой волной иммиграции. В результате США сегодня единственная западная страна с растущим населением. И Америка продолжает нуждаться в иммигрантах. Согласно официальному Бюро трудовой статистики, между 2002 и 2016 годами американская экономика создаст 56 млн. новых рабочих мест, половина которых предназначена лицам, имеющим среднее образование. А на работающую Америку в это время обрушится груз новых миллионов пенсионеров и спад рождаемости [1].

Одним из основных ограничений роста развитого мира станет демографический

фактор. Население земного шара увеличится к 2020 году на 17,7% и составит 7,7 млрд. человек. Почти на 97% этот прирост будет обеспечен за счет увеличения численности населения наименее развитых стран, в то время как многие развитые страны, прежде всего страны Европы и Япония, будут испытывать сокращение численности населения. Старение населения в развитых странах на фоне быстрого роста населения в развивающихся странах будет интенсифицировать мировые миграционные процессы и увеличивать нагрузку на социальные системы развитых стран.

Две трети общего увеличения занятости будет обеспечиваться азиатскими странами с относительно молодым населением и растущим средним классом, в том числе Китаем и Индией. Сохранится масштабная трудовая миграция между трудоизбыточными регионами и странами, испытывающими дефицит рабочей силы. При этом ужесточится конкуренция не столько на дешевую рабочую силу, сколько за дешевые «мозги». Скорость миграции будет расти, в том числе из-за «утечки мозгов» из менее развитых стран и регионов в более развитые. Это будет поддерживать темпы роста развитых стран и сдерживать «догоняющее» развитие развивающихся экономик. Фактически иммиграционная политика станет главным средством конкурентной борьбы за высококвалифицированные кадры между странами.

Согласно традиционной точке зрения мигранты пересекают границу в поисках лучшей жизни. С одной стороны, их подталкивает отсутствие возможностей в собственной стране, с другой притягивает надежды на экономическую выгоду и свободу за границей. В процессе миграции они нередко рискуют своими сбережениями, здоровьем и даже жизнью.

В настоящее время, все большее развитие получает новый дополнительный, альтернативный взгляд, суть которого в том, что миграция живет собственной жизнью. В мире, характеризующемся чрезвычайно развитыми транспортными средствами и глобальными сетями, используемыми для производства товаров, услуг и информации и обмена ими, население становится все подвижнее. Международные перемещения людей стали сегодня прочно укоренившейся чертой современной жизни. В условиях растущего объединения международного рынка труда и мировой экономики миграция стала неотъемлемой частью явления, обычно именуемого глобализацией.

По мере увеличения масштабов международной миграции ее экономические, социальные, культурные и политические последствия возрастают вместе с ее значением для политики в этих областях в большинстве стран мира. В результате становится необходимо по-новому реагировать на этот рост, чтобы обеспечить и поддерживать упорядоченные перемещения людей в рамках мирового общества с его растущей подвижностью.

Миграция может быть созидательной, экономической силой, вызывающей приток динамичных работников, развития экономики и общества, обогащения культуры. Особенно ощутимые выгоды миграция приносит странам со стареющим населением и недостатком трудовых ресурсов. Иммигранты с готовностью едут в районы с возможной нехваткой рабочей силы. Мигранты нередко обладают навыками, которые являются редкостью в странах назначения: среди них могут быть не только высококвалифицированные инженеры, врачи, но и сельскохозяйственные, строительные рабочие и работники других специальностей, не требующих высокой квалификации. Кроме того, налоги, уплачиваемые иммигрантами, нередко превышают расходы на связанные с ними нужды здравоохранения и социального обеспечения.

Многие предприятия нанимая иностранных рабочих избегают банкротства и ликвидации, снижают издержки за счет предоставления низкого уровня заработной платы иностранным работникам, так как за эти деньги многие местные жители не согласны выполнять работу. С другой стороны, существуют и отрицательные прямые и косвенные последствия: торговля людьми и тайный ввоз людей в страну, незаконная миграция, проблемы, связанные с безопасностью, проявления расизма.

Поскольку миграция оказывает все возрастающее влияние на общество, главная проблема заключается в определении того, каким образом следует управлять миграцией,

чтобы извлечь из нее потенциальную выгоду, избежав при этом излишних потерь.

В прошлом правительства реагировали на изменяющиеся миграционные тенденции и миграционное давление исключительно в каждом конкретном случае, решая лишь текущие проблемы и зачастую не заботясь о более отдаленной перспективе.

Все большее число правительств осознает тот факт, что одномерный подход к миграции создает определенные проблемы. По большей части миграция, если ею должным образом управлять, может дать положительные результаты, как отдельным людям, так и обществу в целом. Но миграцией невозможно управлять изолированно; ею, как и другими аспектами глобализации, легче управлять в условиях сотрудничества [2].

С экономической точки зрения миграция - это прежде всего ответ на отсутствие развития. Если люди стараются улучшить свой уровень жизни, то при всех прочих равных условиях, чем больше будет разница в доходах, чем больше будет разрыв в возможностях найти работу, тем больше будет естественная склонность к миграции. При этом миграции подвергаются далеко не всегда только бедные или обделенные слои. К примеру, заокеанская миграция из Европы затронула те страны, где имелась промышленная революция. То есть, главный фактор - психологическая неудовлетворенность мигрантов своим положением, нереализованность целеполаганий.

Наибольшую остроту проблемам перемещений населения создает незаконная миграция, которая формирует большое рисковое поле для современных государств в виде наркотрафика, трафика людей, расширения криминальной и теневой экономики, неконтролируемой демографической и инфраструктурной нагрузки в странах.

Фундаментальной причиной существования незаконной миграции является неравенство экономического развития государств. Страны с высоким уровнем жизни населения привлекательны для мигрантов из менее развитых стран, в которых часто за подобную работу платят на порядок меньше. Именно этот, экономический по своему характеру, фактор является причиной значительной части мировых миграций. Подтверждается мировая закономерность - нелегальная иммиграция, как правило, имеет трудовой временный характер. Не все мигранты в чужой стране могут найти себе работу легально, и поэтому создаются условия для занятия запрещенными в государстве видами деятельности. Учитывая бесправность и невысокие требования незаконных мигрантов, возникают «теневые» общественные структуры, ориентирующиеся на эту группу работников и в дальнейшем предъявляющие на нее спрос.

С таким механизмом порождения нелегальных миграционных потоков можно эффективно бороться только путем повышения уровня жизни в беднейших странах, насколько бы это ни было проблематичным. Как справедливо подчеркивается в литературе, если действие военно-политических причин, как правило, непродолжительно, то социально-экономические причины и факторы действуют постоянно, так как всегда существуют те или иные социальные группы и категории, которые недовольны своим материальным положением в собственной стране.

Далее, следует указать на связь незаконной миграции с транснациональной организованной преступностью. В настоящее время проблематика транснациональной организованной преступности широко исследуется учеными, но в отечественной науке взаимодействие этих двух явлений до сих пор остается неизученным.

Одной из наиболее серьезных современных угроз безопасности является установление организованными преступными группировками международных связей, что придает преступным сетям дополнительную гибкость, расширение территории деятельности и дает возможность поставить под контроль весь «технологический цикл» - например, цепочку операции от добычи наркотического сырья до легализации доходов, полученных от продажи произведенных наркотических средств. Среди направлений деятельности транснациональных преступных группировок важное место занимает торговля людьми, в том числе сексуальная эксплуатация женщин и детей, и незаконный ввоз мигрантов. Само понятие «миграция трудовых ресурсов» или «миграция рабочей

силы» подразумевает перемещение людей через границы определенных территорий в целях смены постоянного места жительства или возвращения к нему в поисках работы.

Миграция достигла таких масштабов, что становится частью вопросов обеспечения национальной и международной безопасности. Миграция относится к сферам экономических угроз и вызовов. Наличие положительных и отрицательных последствий международной миграции рабочей силы, обострение проблем социально-экономического, нравственного и идеологического характера приводит к необходимости регулирования миграционных процессов на национальном и межнациональном уровнях [3].

Еще одним результатом недостаточно эффективного регулирования процессов миграции может выступать дезадаптация мигрантов в новом обществе. Результатами такой ситуации являются теневые рынки труда мигрантов, трудности в местах поселения, культурное обособление. Если не создавать программы адаптации, не способствовать дисперсному расселению, то недовольства «местных» и ощущение недоброжелательных взглядов мигрантами могут лишь усугублять социокультурное обособление.

Таким образом, миграция - это важный механизм пополнения человеческих ресурсов и те страны, которые умело им пользуются, получают от этого дополнительные преимущества. Перемещение населения по всей поверхности Земного шара не останавливается ни на секунду. Люди переезжают в поисках новых возможностей, приключений или спасают свою жизнь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Смондырева С.Н., Никонова Я.И. МЕЖДУНАРОДНЫЕ МИГРАЦИОННЫЕ ОТОКИ: НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ // Международный студенческий научный вестник. – 2015. – № 4-3.;
2. Рыбакова Ю.В. Современное состояние международной миграции трудовых ресурсов и направление ее развития / Ю.В. Рыбакова, Е.В. Емшанова // Экономика и бизнес: теория и практика – 2017. – №6. – С. 91-94.
3. Таймасов А.Р. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебное пособие / А.Р. Таймасов, З.М. Муратова, К.Н. Юсупов / под ред. А.Р. Таймасова. – М.: КНОРУС, 2016. – 288 с.

ОӘЖ 339

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ МҰНАЙ-ГАЗ КЕШЕНІНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Қызылова Д.

Ғылыми жетекші: Исақұлова А.Т.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мұнай-газ кешені қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының жалпыға қол жетімді сегменттерінің бірі болып табылады. Бұл энергия мен энергия тасымалдаушылардың негізгі көзі ғана емес, сонымен бірге елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың тұрақтылығын қамтамасыз ететін ұлттық экономиканың шешуші буыны. Оның тиімді жұмыс істеуі және тұрақты дамуы - экономикалық өсуді тұрақтандырудың, республиканың тұтастығы мен ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің, халықтың өмір сүру деңгейінің жоғарылауы мен жағдайын жақсартудың қажетті шарты.

Түйінді сөздер: инновация, мұнай-газ саласы, экономикалық даму тенденциялары, экономикалық өсу, тиімділікті арттыру.

Мұнай-газ саласы экономиканың құрамдас бөліктерінің бірі болып саналады, ол белгілі бір дәрежеде барлық басқа салалардың жұмыс істеуін және халықтың әл-ауқатының деңгейін қамтамасыз етеді.

Әл-ауқат елдің жүйелі экономикалық дамуында, оның қауіпсіздігінде, энергетикалық тәуелсіздігінде, ауылшаруашылығында және басқа да салаларда маңызды рөл атқарады.

Бүгін біз мұнай мен газды неғұрлым тиімді өндіруді жүзеге асырудағы қиындықтар ерекше өзекті болып тұрған заманда өмір сүріп жатырмыз, өйткені бұл табиғи ресурстар өндірістерді энергиямен қамтамасыз етудің негізі болып табылады және таусылуы мүмкін.

Қазіргі әлемдік экономикалық және әлеуметтік дамудың орталық тенденциясы инновацияның қарқындылығы және инновациялық технологияларды, өнімдер мен қызметтерді енгізу болып табылады. Бұл үрдіс жаһандық отын-энергетикалық кешенде де айқын көрінеді. Осы процестердің жаңартылуына байланысты мұнай-газ компанияларының инновациялық қызметін тиімді басқару мәселесі туындайды.

АҚШ, Канада, Жапония елдері сияқты мұнай-газ саласындағы халықаралық компаниялардың ерекшелігі олар ұлттық экономиканың бір бөлігі болып табылады. Бұл мемлекеттің отын-энергетикалық кешенді, атап айтқанда компанияларды басқаруға қатысуынан көрінеді. Мемлекеттік органдардың беделі - бұл стратегиялық даму мақсаттары мен энергетикалық саланы мемлекеттік басқарудың тиісті тактикалық міндеттерін тұжырымдау, оларды мемлекеттік энергетикалық саясат арқылы қалыптастыру және іске асыру.

Энергетикалық саясатты іске асырудың маңызды құралы - энергетика саласындағы мемлекеттік ғылыми-техникалық саясат.

Шетелдегі халықаралық мұнай-газ компаниялары экономикалық дамуға және табыстылықты арттыруға қосымша ғылыми және технологиялық дамуға бағытталған. Мұндай компаниялардың өздерінің ірі ғылыми-зерттеу орталықтары мен зертханалары, сонымен қатар жобалық және инжинирингтік ұйымдары бар. Өздерінің ғылыми бағдарламаларынан басқа, компаниялар жоғары оқу орындары мен мемлекеттік мекемелердің зертханаларын тарта отырып, басқа компаниялармен бірлескен зерттеулерді қаржыландырады. Келешегі зор, бірақ жекелеген компаниялар үшін коммерциялық қауіптің жоғары деңгейімен байланысты энергетикалық технологиялар және олардың іргелі зерттеулерін мемлекет қаржыландырады.

Мемлекеттік органдар қауіпсіздік пен экологиялық мәселелерге қойылатын талаптарды үнемі күшейтіп отырады. Бұл компаниялардың қызметіне әсер етеді, бұл өзгерістер компаниялардың өндірістік қалдықтарды азайтуға бағытталған көптеген бағдарламаларды жүзеге асыратындығында, сондай-ақ мұнай және автомобиль өнеркәсібі жүргізетін таза отынды дамыту бойынша бірлескен зерттеулерге қатысуда көрінеді.

Мұнай мен газдың болашағын бағалаудың жаңа аналитикалық және болжау әдістері мұнай-газ кен орындарын іздеу мен барлау үшін ең перспективті бағыттарды таңдауға бағытталған.[1]

Мемлекеттік органдар инновацияны, қаржыны және белгіленген бағыттарды реттейді. Бұл мемлекеттік саясаттағы мұнай-газ компанияларын дамыту стратегиясының сәйкестігін қамтамасыз етеді, халықаралық компаниялар мемлекет атынан әр түрлі қауіп-қатерлер туындаған кезде сенуге болатын серіктес табады. Мұнай-газ саласындағы халықаралық компаниялардың инновациялық қызметін бірлесіп басқарудың көріністері бірлескен ғылыми-зерттеу бағдарламаларында, стратегиялық саясатта және жалпы инновациялық қызметте көрінеді.

Қазақстан тәуелсіздік алған жылдар ішінде мұнай-газ саласы өркендеп, нығайып, экономикада жетекші орын алды. Тауар өндірісі тұрғысынан республикадағы мұнай-газ кешені басқа салалар арасында басым бағыттардың бірі болып табылады. Мұнай өндіру деңгейі теориялық тұрғыдан Қазақстанның қажеттіліктеріне толық сәйкес келеді. Сонымен

бірге, негізгі өндірістік аудандардың мұнай мен мұнай өнімдерін тұтыну аймақтарынан алшақ болуы экономиканың көмірсутек ресурстарымен өзін-өзі қамтамасыз етуінде айтарлықтай проблемалар туғызады. Қазақстандық құбыр консорциумы іске қосылғаннан кейін ғана қазақстандық мұнайды Ресей аумағы арқылы әлемдік нарыққа алғашқы шығару басталды.

Көмірсутектерінің едәуір қоры бар Қазақстан Таяу Шығыс елдерімен қатар Ресей, Венесуэла, Қытай, Норвегия, Канада, Ұлыбритания, Индонезия және Бразилиямен бірге осы шикізатты өндіретін әлемдегі 15 жетекші елдің бірі болып табылады.

Мұнай-газ кешені қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының жалпыға қол жетімді сегменттерінің бірі болып табылады. Бұл энергия мен энергия тасымалдаушылардың негізгі көзі ғана емес, сонымен бірге елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың тұрақтылығын қамтамасыз ететін ұлттық экономиканың шешуші буыны. Оның тиімді жұмыс істеуі және тұрақты дамуы - экономикалық өсуді тұрақтандырудың, республиканың тұтастығы мен ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің, халықтың өмір сүру деңгейінің жоғарылауы мен жағдайын жақсартудың қажетті шарты. Сонымен қатар, бұл басқарудың прогрессивті формаларының дамуымен тығыз байланысты, бұл көбінесе өнеркәсіптік кәсіпорындардың, ұйымдар мен бірлестіктердің инновациялық қызметінің ауқымы мен тереңдігіне байланысты. Жоғары технологиялар мен өндіріс тиімділігін арттыру мақсатында әртүрлі сипаттағы (технологиялық, ұйымдастырушылық, басқарушылық және т.б.) инновацияларды әзірлеу және енгізу бойынша олардың қызметін жандандыру мәселесі өте өткір тұр.

Қазақстан мұнай-газ кешенінің тиімді жұмыс істеуі және тұрақты дамуы экономикалық өсуді тұрақтандырудың, елдің тұтастығы мен ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің, қазақ халқының жағдайын жақсартудың қажетті шарты болып табылады. Бұл кешеннің Қазақстан экономикасының әртараптандырылуы мен жоғарылатылуында маңызды рөл атқаратындығына күмән жоқ, бұл міндет Қазақстан басшылығының алға қойған стратегиялық мақсаттарына негізделген дамыған мемлекет ретінде қалыптасуын қамтамасыз етеді.[2]

Қазақстанның экономикалық дамуының қазіргі кезеңінде мұнай-газ кешенінде келесі ерекшеліктер айқын көрінеді: ол елдің экономикалық тәуелсіздігін, оның халықаралық экономикалық қауіпсіздігі мен ішкі экономикалық тұрақтылығын нақты қамтамасыз етудің стратегиялық құрамдас бөлігі болып табылады; энергетикалық ресурстардың жеткілікті қорының арқасында ел халықаралық экономикалық интеграция процестеріне қатысатын кең әлемдік экономикалық қатынастарға енді; мұнай-газ жобаларын дамыту тікелей және ел бюджетіне салық түсімдері арқылы республикаға көптеген аумақтарды экологиялық жақсартуды қоса алғанда, әлеуметтік-экономикалық бағдарламалардың сәтті орындалу қарқыны мен көлемін арттыруға мүмкіндік береді.

Еліміздің мұнай-газ кешенін дамытудың стратегиялық міндеттері Қазақстанның сыртқы экономикалық әлеуетінің өсу қажеттілігімен тікелей байланысты.

Қазіргі уақытта инвестициялық ресурстарсыз елдің экономикалық әлеуетінің өсуі мүмкін емес. Өнеркәсіптік кәсіпорындар олардың жеткілікті деңгейінде ғана белсенді дами алады, жалпы ішкі өнімді көбейте алады және сыртқы нарықтағы мемлекеттің белсенділігін арттыра алады. Кәсіпорындарды қайта құруға және мұнай-газ өндірісін технологиялық жаңғырту бағдарламаларын іске асыруға ықпал ететін, венчурлік компаниялардың дамуын ынталандыратын, инновациялық және сапалық өзгерістер үшін отандық және шетелдік инвестицияларды пайдалану, инвестициялық ахуалды қамтамасыз ету, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуында айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізуге себін тигізеді.

Инновациялар мен инвестицияларды мемлекеттік реттеудің мақсаты экономикалық дамуға және ел халқының өмір сүру деңгейінің жақсаруына қазіргі заманғы экологиялық таза энергетикалық және ресурстарды үнемдейтін технологиялар негізінде бәсекеге қабілетті жаңа өнімдерді жедел құруды қамтамасыз ететін құқықтық,

экономикалық, әлеуметтік, ұйымдастырушылық және басқа да жағдайлар жасау болып табылады.

Мұнай-газ кешенінің инновациялық дамуы отын-энергетика саласындағы ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктеріне негізделуі керек, ең алдымен, саланың көптеген проблемаларын шешуге арналған жаңа технологияларды енгізу қажет.

Мұнай-газ саласындағы ғылыми-техникалық прогрестің негізгі бағыттары: қол жетімді мұнай қорларын өндіруге арналған жоғары тиімді технологиялар мен жабдықтарды құру және дамыту; Каспий теңізінің қазақстандық секторында теңізде өндіруге арналған технологиялық кешендерді құру және дамыту; қиын климаттық жағдайдағы мұнай кәсіпшілігі нысандарын салу және пайдалану технологияларын жетілдіру және дамыту; қолданыстағы қоймаларды әртараптандыру және жаңа резервуарларды ынталандыру және мұнай өндіруді ұлғайту; мұнайды барлау, өндіру, тарату және қайта өңдеу тиімділігін арттыру үшін мұнай кен орындарын игерудің автоматтандырылған жобалау және технологияларын жасау; физикалық, термодинамикалық, гидродинамикалық, механикалық, физикалық және химиялық әсерлерді қолдануға негізделген барлаудың жаңа «мультифакторлы» технологияларын құру.

Қазақстан Республикасының мұнай-газ кешенін дамудың инновациялық жолына бағыттау айқын және түсінікті мемлекеттік саясатты, үлкен инвестицияларды және ұлттық энергетикалық нарықтың және осы салада жұмыс істейтін барлық компаниялардың ұзақ мерзімді даму басымдықтарына сәйкес келетін барлық инновациялық-инвестициялық процесті шебер реттеуді талап етеді.

Қазіргі жағдайда, бұл әлеуметтік даму деңгейінің маңызды критерийі болып табылатын инвестициялық саланың сапалы жағдайы. Сонымен қатар, қолайлы ұлттық инвестициялық климатты құру, ең алдымен, республикадағы саяси тұрақтылықты, инвестициялық және салық заңнамасын нығайтуды, мемлекеттік сыртқы қарызды азайтуды, инфляцияның қолайлы деңгейін ұстап тұруды, қаржы-несие жүйесін қайта құруды, инвестициялық институттардың қызметін жетілдіруді және саланың өндірістік әлеуетін арттыруды білдіреді.

Республиканың мұнай-газ кешенінің инновациялық секторын ойдағыдай дамыту үшін инновациялық инфрақұрылымның барлық элементтеріне, модернизацияның барлық тәсілдеріне үлкен мән беру керек. Сонымен қатар, бизнестің оларға назар аударуы және шетелдік технологияларды таңдауы үшін нақты қазақстандық инновациялық технологиялар қандай болуы керек деген жалпы бағалау әдісін қалыптастыру қажет.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасындағы мұнай-газ саласының жағдайы үлкен мұнай-газ қорлары, дамыған көмірсутек кен орындарының болуы және мұнай өндіру мен экспорттың ұлғаюынан тұратын айтарлықтай жоғары әлеуетімен сипатталады. Осы негізде республиканы әлемдік энергетикалық нарықтың қалыптасуына айтарлықтай әсер ететін мемлекет ретінде жіктеу керек.

Әлемдік экономикаға интеграция дегеніміз - мемлекеттің бәсекеге қабілеттілік деңгейін бағалау, сондықтан осы жолмен қозғалу елдің экономикалық ерекшеліктерін көрсететін стратегиялық басымдықтарды айқындай отырып, тиімді экономикалық дамуды қажет етеді.

Мұнай-газ ресурстарын игеру жобалары әрдайым тек аумақтарды игерудің төмен деңгейіне байланысты күрделілігімен, үлкен инвестициялық қабілеттілігімен және жоғары инвестициялық тәуекелдерімен ғана емес, сонымен бірге олардың өткізу нарықтарынан үлкен қашықтығымен, қажетті өндірістік және көлік инфрақұрылымының жоқтығымен, сонымен қатар қиын экологиялық және климаттық жағдайлармен сипатталады. Осыған байланысты, мемлекеттің жер қойнауын пайдаланушылардың және тұтастай қоғамның мүдделерін ескере отырып, мұнай-газ ресурстарын игеру жобаларын сәтті іске асыруды қамтамасыз ететін мұнай өндіретін провинциялардағы жер қойнауын пайдалану процестерін мемлекеттік реттеу схемалары мен құралдарын жасау маңызды міндет болып табылады.

Қазақстан Республикасы экономикалық дамудың индустриялық-инновациялық түріне көшу міндетін қойып, жоғары технологиялық өндірістерді, инновациялық секторды және кәсіпкерлікті қолдау стратегиясына назар аударады. Қазіргі уақытта Қазақстанның экономикалық дамудың индустриалды-инновациялық жолымен жүру мүмкіндігі жоғары. Қазақстанның мұнай-газ кешенінің инновациялық даму жолына өту міндеті алдыңғы қатарлы ғылыми-техникалық жетістіктерді әзірлеуге және коммерциализациялауға байланысты республиканың бәсекелік артықшылықтарын пайдалануды, ал қазақстандық компаниялардың инновациялық қызметін дамыту - мемлекеттің, ең алдымен, елеулі технологиялық көрсеткіштерді төмендетуге бағытталған маңызды қадамдары. Инновациялық процестерді енгізу қажеттілігі Қазақстан Республикасының мұнай-газ саласындағы проблемалардан туындайды, оған мыналар кіреді: мұнай-газ кешенінің әлемдік энергетикалық нарықтың жағдайы мен жағдайына жоғары тәуелділігі; шикізат базасының өсуі мен жақсаруы; өндірістік процестің барлық бөліктеріндегі шығындарды бақылау және азайту; экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету; жаңа өндірістер құру; өнім нарығының өсуі, негізгі құралдардың жоғары тозуы; газ саласындағы инвестициялық ресурстардың жетіспеушілігі және оларды дұрыс емес бөлу; өндірістік әлеуеттің әлемдік ғылыми және технологиялық деңгеймен сәйкес келмеуі; тұрақты жоғары экологиялық жүктеме; мұнай-газ кәсіпорындарының жұмыс істеу ерекшелігін толық ескеретін дамыған және тұрақты заңнаманың болмауы. [3]

Мұнай-газ саласындағы инновацияның стратегиялық мақсаттары: мұнайға және оның өңделген өнімдеріне ішкі және сыртқы сұранысты тұрақты, үнемді қанағаттандыру; шоғырландырылған бюджетке түсетін кірістердің дәйекті түрде қамтамасыз етілуі; әлемдегі Қазақстанның саяси мүдделерін қамтамасыз ету; Қазақстан экономикасының сабақтас салаларының өнімдеріне (өндіріс, қызмет, көлік және т.б.) тұрақты төлем қабілетті сұраныстың қалыптасуы.

Осы мақсаттарға қол жеткізу келесі мәселелерді шешкен кезде мүмкін: дәлелденген мұнай қорларын ұтымды пайдалану арқылы мұнай өңдеу саласының минералды-шикізат базасын молайтуды қамтамасыз ету; ресурстарды және энергияны үнемдеуге әкелетін технологиялық процестің барлық кезеңдеріндегі шығындарды азайту (өндіру, тасымалдау, өңдеу); қазіргі заманғы талаптарға жауап беретін мұнай өнімдерінің сапасын арттыру; дәстүрлі мұнай-газ провинцияларында өндірісті қолдау және жаңа ірі мұнай өндіру орталықтарын, ең алдымен Каспий теңізінің қазақстандық секторында дамыту; мұнай, газ және мұнай өнімдерін экспорттаудың тиімділігін арттыруға, ішкі және сыртқы нарықтарға энергия жеткізудің бағыттары, әдістері мен бағыттары бойынша әртараптандыруға ықпал ететін кешеннің көлік инфрақұрылымын жетілдіру; жаңа мұнай өндіретін аймақтарда көлік жүйесін қалыптастыру; өндірілетін ресурстардың өзгеретін құрамдас құрамын ескере отырып, ілеспе (мұнай) газды пайдалану және оны қайта өңдеу деңгейінің жоғарылауы; қазақстандық мұнай-газ компанияларының сыртқы нарықтарға қатысуын кеңейту.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. И.М. Гусейнов. Совершенствование инновационной деятельности в нефтегазовом комплексе Республики Казахстан. Москва, 2010. Экономическая библиотека- <http://economy-lib.com/sovershenstvovanie-innovatsionnoy-deyatelnosti-v-neftegazovom-komplekse-respubliki-kazahstan#ixzz6Jm9DtI2B>
2. Организация процесса управления инновационной деятельностью в нефтегазовой отрасли/ А.В. Корниенко, В.И. Дорохов. Молодой ученый. 2019, №19.
3. Кадырбергенова А.К., Егембердиева С.М. Қазақстанның инновациялық даму жағдайында мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық негіздері. Монография.- Атырау., 2018.

НАРЫҚТЫҚ КОНЬЮКТУРАНЫ ТАЛДАУ КЕЗІНДЕГІ ТӘУЕКЕЛ

Қызылова Д.

Ғылыми жетекші: Аманчаева Қ.Р.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Нарық конъюнктурасын талдау нарықтық жағдайды жан-жақты талдауға мүмкіндік береді және нарыққа мемлекеттің жан-жақты сипаттама беруін; мақсаттарын іске асыру үшін қолайлы жағдай жасауын қамтамасыз етеді.

Түйінді сөздер: Конъюнктура, Нарық конъюнктурасы, Баға, Сұраныс пен ұсыныс, Бәсекелестік, Тәуекел.

Конъюнктура (лат.conjungo – байланыстырамын, жалғастырамын), жағдаят – нарықта қалыптасқан экономикалық ахуал. Конъюктураны сұраным мен ұсыным арасындағы қатынас, баға деңгейі, тауардың босалқы қорлары, тапсырыстар қоржыны, өзге де экономикалық көрсеткіштер сипаттайды. Экономикалық әдебиеттерде нарық жағдайы мен нарық конъюнктурасы синонимдес келеді, өйткені тауар нарығының конъюнктурасы көбінесе нарық жағдайы ретінде қабылданады; нарықтағы жағдай, белгілі бір мезетте қабылданған нарық жағдайы (нарықтың статистикалық конъюнктурасы) немесе шектеулі уақыттағы нарық жағдайы (нарықтың динамикалық конъюнктурасы) деп білеміз. Мұндай жағдай нарықтағы сұранысы мен ұсыныс деңгейлерімен, нарық белсенділігімен, бағалармен, сату көлемдерімен, сондай-ақ, өндіріс және тұтыну динамикасымен және басқа параметрлерімен ерекшеленеді [1].

Нарық конъюнктурасы келесі мәндерді анықтайды: коммерциялық бағалылық, тауарлар бәсекелестігі, ынталандыру мәселелері; сату мен сатып алулардың мүмкіндігі мен экономикалық мақсаттылығы; экспорттаушы және импорттаушы мемлекеттердің, сондай ақ контрагент кәсіпорындардың нақты және жанама таңдалуы; нарыққа шығудың қолайлы уақыттың ізденуі, шығудың формалары мен әдістері.

Нарық конъюнктурасын талдау нарықтық жағдайды жан-жақты талдауға мүмкіндік береді және нарыққа мемлекеттің жан-жақты сипаттама беру; мақсаттарын іске асыру үшін қолайлы жағдай жасау. Конъюнктуралық талдау бұл маңызды компонентті құралдарын таңдау (сапалық және/немесе сандық көрсеткіштер) басқа да көрсеткіштерді ұштастыра отырып, жеке немесе нарықтық жағдайды өлшеуге немесе көрсету үшін мүмкіндік беретін талдау. Конъюнктуралық талдау мәселелерін шешу үшін бірнеше тиімді әдістерін (аспаптар) пайдаланады:

- Құрылымы мен үйлестіру салыстырмалы құндылықтар;
- Компаративті салыстырмалы индекстері;
- Баланс әдістері;
- Индекс әдісі;
- Формалды және формалды емес эксперттер бағалары

Қазіргі таңдағы маркетингтік зерттеулер тәжірибесінде конъюнктуралық талдау кезінде ең жиі қолданылатын әдістері индекс әдісі және баланс әдісі, сондай-ақ тұрақты сараптамалық сауалнама әдісін білеміз. Баланс моделі сұраныс пен ұсыныс арасындағы тепе-тең болуын немесе болмауын көрсетеді және тек «сұраныс пен ұсыныс тепе теңсіздігі моделін» салу үшін пайдалануға болады.

Экономикалық тәжірибеде экономикалық конъюктураны зерттеу барысында әртүрлі индекстердің қолданылуы кең таралған. Үлкен массивті ақпараттарды есепке ала отырып, оларды өңдеу мүмкіндігі индексті әдістің оңай қолданылуына оған себеп бола алады. Кемшілігі – экономикалық конъюктураның негізгі көрсеткіштерін өңдеп,

жалпылап, өзі де көрсеткіш ретінде қалыптасады. Көрсеткіш ретінде ол экономиканың жағдайын ғана көрсетеді және ол нарықтың осы жағдайдың қандай жолдармен қалыптасқанын түсіндірмейді. Индексті әдісте конъюнктура түзеуші факторлардың конъюнктураға ықпалы мен оның жағдайын есепке алмайды, яғни себеп салдарларының қарым қатынастарын анықтау мүмкін емес [2].

Эксперттік бағалар әдісі эксперттер сұрауы арқылы негізделеді; олар да біраз кемшіліктерге ие: эксперттік бағалауды өткізудің белгілі бір жүйелі түрде өткізілуі; сондай-ақ олар субъективті түрде болады және тек бір ғана нарыққа бағдарланып, нарықаралық қатынастарды қамтымайды. Конъюнктуралық талдауларды эксперттер әдісі арқылы өткізу барысында аталған кемшіліктерді Тейл әдісі мен оның түрлі модификациялары арқылы, қосарлану матрицасының шешімдерін талдауда қолдану арқылы жоюға болады.

Менің түсінігім бойынша, бағалар негізінен конъюнктураның маңызды көрсеткіштері болып табылады. Себебі, баға өзінің мағынасында объективті нарықтық факторлармен, өндірістің белгілі бір шарттарымен, нарықта тауарды өткізу жағдайларымен анықталады және мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатын бейнелейді. Баға белгілеудің маңызды қызметі - барлық шығатын шығындарды жаба отырып, пайда табу.

Баға – нарық реттеушісі, ол тауарлардың нақты түрлерін өндіруге мүмкіндік береді немесе тежейді, сұранысты шектейді немесе ұлғайтады, осылайша белгілі бір өнімнің өндірісі мен тұтынуына тікелей немесе жанама әсер етеді.

Баға жөніндегі маркетингтік шешімдерге мыналар жатады: бағаның төменгі және жоғары деңгейін, олардың фирма мақсаттарына, тауар сапасына, сұранысқа, бәсекелестердің баға саясатына, ТӨЦ (тауардың өмірлік циклі) пен басқа факторларға байланысты өзгеруін анықтау, оңтайлы өткізу бағаларын белгілеу және жеңілдіктер жүйесін жасау.

Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан – 2030» Бағдарламасында Қазақстан Республикасының әлеуметтік экономикалық дамуында тұрақты экономикалық өсуге, халықтың өмір сүру деңгейін, әл – ауқат жағдайын көтеруге, жоғары индустриалды қоғамды қалыптастыруға қол жеткізу мақсаттары көрсетілген. Жоғары индустриалды қоғам жаңа технологиялармен, өмір сүрудің жоғары деңгейімен және сапасымен, сондай – ақ елдің экономикалық өсуімен сипатталады. Экономикалық өсу нарықпен тікелей байланысты [4]. Қазіргі нарықтық экономиканың бүтін бір жүйесі – тауарлар мен қызметтер, жкмыс күші, қарыз капиталдары, бағалы қағаздар және т.б. Қандай нарық болса да, оның нақты түріне байланыссыз, 3 негізгі элементке: бағаға, сұраныс пен ұсынысқа, бәсекеге негізделеді.

Экономикалық теорияларға сүйене келе, нарық - өндіріс пен тұтыну арасындағы тепе-теңдікті қажет етеді. Бұл теңдік сұраныс пен ұсыныс арасындағы сәйкестік түрінде көрінеді. Сұраныс пен ұсыныс - нарықтық экономиканың қарапайым элементтері. Нарықтық экономиканың мәні тауарды арзанға өндіру және оларды қымбат бағаға сатуда жатыр. Біз нарықты талдауды сұранымнан бастаймыз. Өйткені сұраныс – нарықтық экономиканың әр адамға жақын, әрі түсінікті саласы. Ұсынымға бәрі де қатыса бермейді, ал сұранысқа барлығы да қатысады.

Нарық конъюнктурасының өзгеруінің негізгі себептерінің бірі, бәсекелестіктің артуы жетілмеген маркетингтік саясат болуы мүмкін. Сату нарықтарының дұрыс таңдалмауы, бәсекелестер туралы дұрыс емес ақпарат, құпия ақпараттың ағып кетуі, заңсыз әдістерді қолдана отырып, бәсекелестердің адал еместігі - мұның бәрі кәсіпкердің нәтижелеріне кері әсер етуі мүмкін.

Бәсекелестіктің артуы. Мұндай тәуекелдердің себептері [3]:

- компания қызметкерлерінің кінәсінен немесе бәсекелестер қабылдаған өндірістік тыңшылық нәтижесінде құпия ақпаратты тарату;

• маркетингтік саясаттың жетілмегендігі, яғни. нарықты дұрыс емес таңдау және бәсекелестер туралы толық емес ақпарат немесе бәсекелестер туралы қате ақпараттың болуы;

• ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді жүргізуге, жаңа технологияларды енгізуге қажетті қаражаттың болмауына байланысты бәсекелестермен салыстырғанда инновацияларды баяу енгізу;

• бәсекелестердің әділетсіздігі;

• алмастырғыштарды ұсынатын басқа салалардағы өндірушілердің нарығында пайда болуы;

• жергілікті нарықта бәсекелес - жергілікті жаңа фирмалардың пайда болуы;

• энергияны тұтынудың төмендеуіне, өнімнің қызмет ету мерзімінің ұлғаюына, сондай-ақ көрсетілетін қызметтердің кеңеюіне байланысты жоғары тиімділік.

• бәсекелестерді табу үшін кәсіпорындар бірнеше амалдарды ұсына алады:

• егер сіз бәсекелестермен тең ұстанымға ие болсаңыз, тіпті кішігірім инновацияларды енгізуге тырысыңыз - бұл ұзақ мерзімді табыстың бастауы болуы мүмкін;

• сіздің сауда құпияңызды, әсіресе іскерлік және нарықтық жағдайға байланысты мұқият қорғаңыз;

• байқауда өзіңіздің артықшылықтарыңызды қалай анықтап, содан кейін тез әрі тиімді пайдалану керектігін біліңіз;

• бәсекелестік ортада сатылымның өсуі маңызды көрсеткіш екенін ұмытпаңыз

• өнімді жөнелту уақытын қалай қысқартуға болатындығын және қызмет көрсету жылдамдығын арттыруды білу

• өз күштеріңізді нарықтың жаңа сегменттерін құруға жұмылдырыңыз;

• мүмкіндігінше ұсынылатын өнім мен қызмет түрлерін әртараптандыру;

• өнімдеріңіздің құндылығын, тұтынушылық қасиеттерін үнемі арттырып отыру;

• компания менеджментін үнемі жетілдіріп отыру.

Қазіргі дағдарыс жағдайында белгілі бір ресурстар мен қызметтерге бағаның өсуі күтпеген шығындарға әкеледі. Тәуекелдің бұл түрін ресурстар нарығындағы жағдайды мұқият талдау және болжау арқылы болдырмауға болады.

Кәсіпкерлік қызметті тәуекелдіксіз көзге елестету мүмкін емес. Тәуекелсіз бизнес құрылмайды. Тәуекелдің күшеюі – кәсіпкерлік тәуекелдіктің екінші қарама-қарсы жағы, сол үшін өзіндік өтем. Тәуекел табиғаттың түрлі құбылыстары және қоғамның қызмет түрлерінің ерекшелігінен туындайтын мүмкін болатын жоғалтулар қаупімен түсіндіріледі.

Экономикалық категория ретінде тәуекел өзімен бірге болуы мүмкін немесе болмауы да мүмкін жағдайларды ұсынады. Мұндай жағдайдың туындауы салдарынан келесідей үш экономикалық нәтиже болуы мүмкін: жағымсыз (ұтылыс, зиян, шығын), нольдік, жағымды (ұтыс, пайда, табыс)[2].

Нарық жағдайында тәуекел кәсіпкерліктің шешуші элементі. Тәуекелдің ерекшеліктері кәсіпкерлік істе белгісіздік, күтпегендік, сенбеушілік болжамдылық жетістікке жетуге кедергі болуы мүмкін. «Кәсіпкерлік іс туралы» заңда жазылғандай кәсіпкерлік іс өз тәуекелділігіне, кәсіпорынның ұйымдастыру құқықтық формасы шегіндегі мүлктік жауапкершілігіне негізделген. Нарық жағдайында тәуекелділікті бәсеңдету үшін бірнеше әдістер бар:

• кәсіпкерлік жоба жасауға істі жетік білетін кеңесшілерді, мамандарды тарту;

• жобалау алдындағы мүмкін болатын қиындықтарды жете білу;

• өндірілетін өнімге сұранысты болжау;

• тәуекелділікті жобаға қатынасушылардың өзара бөлісуі;

- сақтандыру;
- болжамсыз шығындарды жабуға керекті қаражатты кезекке ұстау.

Мақаламды түйіндей келе, *нарық конъюнктурасын талдаудың негізі* ретінде нарықтың сыртқы орта және тұтынушы мотивациясы, нарықтағы сұранысы мен ұсыныс деңгейлерін, нарық белсенділігін, бағалармен, тауарлар бәсекелестігін, ынталандыру мәселелері; сату мен сатып алулардың мүмкіндігі мен экономикалық мақсаттылығы; экспорттаушы және импорттаушы мемлекеттердің, сондай ақ нарыққа шығудың қолайлы уақыттын және басқа параметрлерін көрсете аламын [1]. Нарықтық қатынастар жағдайында өмір сүру үшін техникалық жаңашылдықтарды енгізе отырып, батыл іс-әрекеттерге бару керек, ал ол тәуекелдікті күшейтеді. Тәуекелсіз бизнес құрылмайды. Кәсіпкердің ең маңызды мінез-құлық ережелерінің бірі: «Тәуекелден қашпау, одан да оны мүмкіндігінше төмен деңгейге түсіруге тырыса отырып, оның алдын ала білу».

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <https://topreferat.com.kz/referattar/ekonomika/12045-naryq-konyunkturasyn-lidau.html>
2. Котлер Ф. Основы маркетинга. Москва 1990 с. 339-405, 468-473
3. Шпилевский А.В. Процессная модель рыночной конъюнктуры// БизнесИнформ 2009.
4. Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан – 2030» халқына жолдауы.

ӘОЖ 574

КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ЭКОЛОГИЯСЫ

Қатарбаева А.

Ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Андатпа. Каспий теңізі төрт құбыласы түгелдей құрлықпен шектесетін Жер бетіндегі ең үлкен көл болып табылады. Каспий теңізі оқшауланған су алабы ретінде өзіне тән гидрологиялық режимге ие. Оған әсер ететін факторлар: [климаттық жағдайлары](#), өзен ағыны, тереңдігі, теңіз түбінің жер бедері, жергілікті жер бедері.

Қазіргі таңда, Каспий теңізінің экологиялық проблемасын шешу барлық Каспий маңы мемлекеттерінің күш-жігерін жұмылдырумен және кешенді түрде қарастырылуда.

Түйінді сөздер: Каспий теңізі, экология, инвестиция, мұнай, халықаралық, құқық, атмосфера.

Соңғы жылдары Каспий теңізі болып табылатын бірегей табиғи объектінің экологиялық денсаулығын сақтау проблемасы өте өткір болды. Каспий теңізі - теңдесі жоқ су айдыны, оның көмірсутегі ресурстары мен биологиялық байлығының әлемде теңдесі жоқ. Каспий - әлемдегі ең көне мұнай өндіретін бассейні. Әзірбайжанда, Абшерон түбегінде мұнай өндірісі 150 жылдан астам уақыт бұрын басталды және шетелдік инвестициялар бірінші рет мұнай өндірісіне бағытталды.

Каспий аймағы (кең мағынада) Каспий теңізінің периметрі бойында орналасқан бес елді білдіреді; бұл Әзірбайжан, Ресей, Қазақстан, Иран және Түрікменстан. Оларды әдетте «Каспий теңізі бассейнінің» мемлекеттері деп атайды. Соңғы онжылдықтағы дипломатиялық тәжірибеде дәл осы термин аймақ елдеріне қатысты қолданылады. Каспий проблемасы бүгінде өте өзекті болып табылады, бірақ Каспийдің халықаралық-құқықтық

мәртебесі және Каспий маңы елдері арасындағы мұнай ресурстарын бөлу мәселесі қалай шешілгеніне қарамастан, Каспий аймақтың ортақ экологиялық объектісі болып қала береді. [1].

Оның бір бөлігіндегі дағдарыс жалпы, бөлінбейтін экологиялық апатқа әкеліп соқтырады, бұл, сайып келгенде, әр мемлекеттің жеке жоспарларына және оның даму перспективаларына әсер етеді. Мұнай теңізді негізгі ластайтыны сөзсіз. Мұнайдың ластануы көгілдір-жасыл және диатомалармен ұсынылған Каспий теңізінің фитобентозы мен фитопланктонының дамуын тоқтатады және оттегі өндірісін азайтады. Ластанудың артуы жылу, газ, су беті мен атмосфера арасындағы ылғал алмасуға кері әсер етеді. Мұнай тайғақтары үлкен аумақтарға таралуына байланысты булану жылдамдығы бірнеше есе төмендейді.

Каспий жағалауының табиғатына атмосфераның, топырақ, жамылғысының, судың ластануы үлкен қауіп төндіруде. Атмосфераның ластануына мұнай – газ өндіретін және оны қайта өңдейтін кәсіпорындар әсер етуде. Мұнай кәсіпшілігінің ең басты экологиялық басты экологиялық проблемасы – ілеспе газды іске жарату. Мұнай кен орындарында мұнай өнімдерін өңдеу кезінде мұнай мен қалдық сулардың топырақ пен грунтқа төгілуі оларды ластайды. Теңіз суының құрамында мұнай өнімдерінің қалдықтары, фенол, хлорлы органикалық пестицидтер, аммонийлі азот, ауыр металдардың мөлшері рұқсат етілген мөлшерден жоғары екені анықталған. Судағы мұнай өнімдерінің ең жоғарғы концентрациясы мамыр- шілде айларында байқалады. Мұндай теңіз жағалауының мұнай өнімдерімен, улы газдармен ластануы планктондар мен теңізде тіршілік ететін жануарлар мен өсімдіктерге кері әсерін тигізуде. [1-2].

Каспий теңізінің ластануы көптеген сирек кездесетін балықтардың және басқа тірі организмдердің өлуіне әкеледі. Каспий теңізінің ластануын болдырмауға арналған нақты көп мақсатты перспективалық зерттеу бағдарламаларының көмегімен бұл апатты болдырмауға болады. Каспийдің ластануын болдырмаудың тағы бір шарасы - Каспий теңізінің қоршаған ортасын қорғау жөніндегі халықаралық ынтымақтастық. Бұл жобаның мақсаты - беделді халықаралық ұйымдардың көмегімен Каспийдің экологиялық проблемаларын шешу бойынша бірлескен іс-шаралар жоспарын құру және шешу болып табылады.

Экологиялық қауіпсіздік концепциясы бойынша Каспий теңізі қайраңын қарқынды игеруге қатысты жаңа технологиялар енгізу, қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалануға байланысты экологиялық мониторинг және мемлекеттік бақылау жүйелерін жетілдіру тұрақты түрде жүзеге асып келеді.

Қазіргі таңда, Каспий теңізінің экологиялық проблемасын шешу барлық Каспий маңы мемлекеттерінің күш-жігерін жұмылдырумен және кешенді түрде қарастырылуда.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Каспий теңізінің экологиялық проблемалары. Ш. Б. Гурбанпур, Жас ғалым. 2015ж.
2. Каспий экологиясы. Маңғыстау газеті. 2019ж.

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Қыдыр І.

Ғылыми жетекші: Абдиева С.Р.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада шағын және орта бизнестің негізгі маңызын, шағын және орта бизнестің саласының дамуына ықпал ететін факторларын, Маңғыстау облысының шағын және орта бизнестің қаржы проблемаларын, қауіптерін, мүмкіндіктерін, кадрлық проблемалар және дамыту жолдарын, шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды қолдау құралдары, ШОК субъектілерінің өнім шығаруы қарастырылды.

Түйінді сөздер: кәсіпкерлік, шағын және орта бизнес, шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері.

Кәсіпкерлік адам қызметінің ерекше саласы және ол еңбектің басқа түрлерінен оқшауланып тұрады. Бұған кезінде атақты неміс экономистісі, Гарворд профессоры Йозиф Шумпетер (1883-1950жж) мән берді. Оның айтқан мынадай сөзі эпиграф болып саналады «Кәсіпкер болу – басқаның істегенін істемеу».

Екінші жағынан алдымен кәсіпкерлік жұмысты ұйымдастырушылар. Ол туралы француз экономисі Жан Батист Сей (1767-1832жж) былай деген «Кәсіпкер — адамдарды өндірістік шеңбер ауқымында ұйымдастыратын адам».

Кәсіпкерлік терминін алғашқы рет ағылшын экономисі – Ричард Контильон (1650-1758жж) енгізді. Бұл ұғымға ол нарықтық тәуекелділік жағдайында табыс алу мақсатымен өндірісті ұйымдастырудағы адам белсенділігін жатқызады.

Экономикалық әдебиеттерде кәсіпкерлік пен бизнес ұғымдарын балама түрінде қарастыру жиі кездеседі. Бизнес пен кәсіпкерлік жақын ұғым болғанмен, оларды бір-бірімен баламалап, теңестіріп қарауға болмайды. Бизнес – табыс әкелетін кез келген қызметтің түрі. Рас, бизнес кәсіпкерлік қызметпен тығыз байланысты. Кәсіпкерлік – новаторлық іс. Нағыз кәсіпкер – ол өнертапқыш. Сондықтанда бизнеспен айналысатын адамдар, осы көзқарас тұрғысынан ешуақытта кәсіпкер бола алмайды. Нарық жағдайында кәсіпкерлік қызмет көп нышанда болады. Оларды мына түрге бөлуге болады:

1. Масштабы бойынша: шағын, орта, ірі кәсіпкерлік.
2. Кәсіпкерліктің субъектілері бойынша: кәсіпкерліктің субъектілері экономикалық қызметтің әр түрлі қатысушылары – жеке тұлғалар, келісімшарт міндеттемелерімен, ортақ экономикалық мүдделерімен, біріккен адамдар тобы, яғни ұжымдық кәсіпкерлік, серіктестік, кооперативтер, акционерлік қоғам, холдингтер және осыған тәріздес мемлекеттік кәсіпкерлер бола алады [1].

Кәсіпкерлік – бұл шаруашылық жүргізудің әдісі және өз бетімен жұмыс істеуге негізделген экономикалық ойлаудың ерекше типі. Кәсіпкерлікті дамытудың басты сәті нарық экономикасында бәсекелестік отанын құру үшін ғана емес, сонымен қатар еркін кәсіпкерлік үшін жол ашатын мемлекет иелігінен алу мен мемлекеттік меншікті жекешелендіру болып табылады. Әр бір заттың немесе құбылыстың өзіне тән даму және қалыптасу тарихы бар. Сол тәрізді кәсіпкерліктің даму тарихы талай ғасырларды қамтиды. Дегенмен қазіргі түсініктің орын алуы капитализмнің қалыптасу және даму кезеңіне сай келеді. Буржуазиялық саяси экономияда кәсіпкерлік түсінігі XVIII ғасырда пайда болды, сонымен қатар «меншік иесі» деген түсінік алды. Облыста облыстық маңызы бар 2 қала (Ақтау қаласы, Жаңаөзен қаласы), 5 ауылдық аудан (Форт-Шевченко шағын қаласын қоса алғанда), 1 кент, 27 ауылдық округ (59 ауыл) орналасқан.

Облыс Каспий өңірінің мультиұлттық жүйесіне шығатын Қазақстан Республикасының шекара бойындағы облысы ретінде қуатты транзиттік, көлік-логистикалық және халықаралық маңызы бар инфрақұрылымдық-сервистік әлеуетке ие.

Облыс аумағы арқылы Шығыс Еуропаны Орталық Азиямен және Солтүстік Еуропаны Парсы шығанағының елдерімен қосатын ТРАСЕКА және «Солтүстік-Оңтүстік» екі халықаралық көлік дәлізі өтеді.

Халықаралық сарапшылардың бағалауынша, Қазақстанның туристік көзге көрінерлік орындарының үштен бір бөлігі Маңғыстау облысында орналасқан. Облыстың Каспий теңізінің жағасында географиялық ыңғайлы орналасуы негізгі туристік ағындарды шығаратын елдерге жақындауын қамтамасыз етеді.

Көлік логистикасы және туризм облыстың маңызды бәсекеге қабілетті басымдықтарымен анықталған, олар экономиканы әртараптандыруға және жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал етпек [2].

Қазақстан Республикасы Статистика Агенттігінің деректері бойынша 2014 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша облыстағы шағын және орта кәсіпкерліктің белсенді жұмыс істейтін субъектілерінің саны өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 9,8%-ға артып, 31500 бірлікті құрады.

Шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандардың саны өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 6,4%-ға артып, 85 824 адамды құрады.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды қолдау құралдарын белсенді енгізу және қолдану негізгі көрсеткіштердің оң өсу серпініне әсер етеді. Мәселен, 2019 жылы тіркелген шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері санының 2017 жылғы деңгейге қарағанда 8,6% - ға, жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілері 12,6%-ға, ШОК-та жұмыспен қамтылғандар саны 4,2%-ға өсуі байқалады.

ШОК субъектілерінің өнім шығаруы 2019 жылы 2017 жылмен салыстырғанда нақты мәнде 439 млрд. теңгеге артық, ШОК субъектілерінің өнім шығаруының НКИ 119,6% -ды құрады. Облыстың ЖӨӨ-дегі ШОК үлесі 2017 жылғы 15,6% -дан 2019 жылдың қорытындысы бойынша 22,9% - ға дейін өсті.

2017-2019 жылдары Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 25 тамыздағы №522 қаулысымен бекітілген «Бизнестің жол картасы-2020» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы (бұдан әрі – БЖК-2020) шеңберінде 340 жоба субсидияланды, 262 кредит бойынша ішінара кепілдік берілді, 9 грант берілді. Нәтижесінде 2,2 мың жаңа жұмыс орны құрылды.

Шағын және орта кәсіпкерліктің дамуына ықпал ету мақсатында пайыздық мөлшерлемесі жылдық 1% жобаларды жеңілдікпен несиелендіру арқылы 2018 жылдың қараша айында өңірде шағын және орта бизнес субъектілерін қаржыландырудың «Нұр Капитал» бағдарламасы іске қосылды. Бағдарлама іске қосылғаннан бері 1002 жаңа жұмыс орнын құрумен 2,4 млрд.теңге сомасына 121 жоба қаржыландырылды.

Алайда, короновирус пандемиясы бизнестің экономикалық белсенділігінің төмендеуіне әкелді. Экономиканың бөлшек және көтерме сауда, көлік және сақтау, жылжымайтын мүлік, қонақ үй бизнесі, қоғамдық тамақтандыру сияқты секторлары зардап шекті, олар өңір экономикасының 20%-ын құрайды.

Төтенше жағдай кезеңінде облыс аумағында 3 826 адам жұмыс істеп тұрған 647-ден астам кәсіпорын өз қызметін тоқтатты [3].

Күшті жақтары:

- шағын және орта бизнеспен айналысатын кәсіпкерлік субъектілер санының, шағын және орташа бизнес өндірісі көлемінің көбеюі;

- шағын кәсіпкерлікті дамытатын нарықтық инфрақұрылымның болуы: «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ, ШКҰ, кәсіпкерлер бірлестігі және т.б.

Әлсіз жақтары:

қаржы проблемалары: кепілдік қамтамасыз етудің болмауына, сыйақының пайыздық мөлшерлемесі жоғары болғандығына, несие беру мекемелерінде құжаттарды

ұзақ мерзім қарастыратынына, салық салу саласында жеңілдіктердің жоқтығына, несиелік қатынастар саласында жеңілдіктердің жоқтығына байланысты несиелік қорларға қол жетімділіктің шектеулі;

кадрлық проблемалар: меншік иесі мен қызметкерлерде тәжірибенің жеткіліксіздігі, білікті кадрлардың тапшылығы;

шағын және орташа бизнеске қатысты НҚА жетілмеуіне қатысты проблемалар; заңды көмектің болмауы немесе жеткіліксіздігі, кәсіпкерлердің өз ісін жете білмеушілігі;

салалық теңгерілмеу және шағын және орташа бизнес диверсификациясының төмен деңгейі.

Мүмкіндіктері:

шағын және орта кәсіпкерлікті кластерді қалыптастыру мен дамытуға тарту;

ірі және орташа кәсіпорындармен өзара пайдалы кооперативтік байланыстарды франчайзинг және аутсорсинг принциптеріне негіздеп нығайту;

шағын кәсіпкерліктің өндірістік инфрақұрылымын дамыту үшін әлеуеттің болуы;

нарықтағы сұраныс пен ұсыныстар, бәсекелестер, шикізат берушілер, дайын өнімді сату мүмкіндіктері және тендерлерге қатысу мүмкіндіктері туралы ақпарат банкін қалыптастыру;

шағын кәсіпкерліктің тиімді қызмет етуін қамтамасыз ететін нарықтық инфрақұрылымды дамыту.

Қауіптері:

бірқатар шағын және орташа кәсіпорындардың банкрот болуына байланысты жұмыссыздықтың жоғарылауы, қылмыс туғызар жағдаяттың, әлеуметтік шиеленісудің жоғарылауы;

ішкі нарықтың импортқа тәуелді болуының жоғарылауы.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <http://bigox.kz/>
2. сайт www.mangystau.kz;
3. сайт www.stat.mangystau.kz;
4. Маңғыстау облысының 2021-2025 жылдарға даму Бағдарламасы.

УДК 338.242

ПУТИ И СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Мырзабаева А.С.

Научный руководитель: Еркулова Г.С.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие конкурентоспособности и ее значение для предприятия, пути и способы повышения конкурентоспособности. Также рассматриваются факторы, влияющие на данный показатель, влияние маркетинговой деятельности на развитие предприятия посредством разработки стратегии повышения конкурентоспособности, а также освещаются различные конкурентные преимущества как основа конкурентоспособности организации.

Ключевые слова: конкурентоспособность, предприятие, пути повышения конкурентоспособности, способы повышения конкурентоспособности, маркетинг.

Каждое предприятие, которое образуется, развивается и функционирует на рынке для производства товаров или оказания услуг, стремится добиться основной цели - максимизации прибыли. При этом данная цель может быть достигнута при соблюдении определенных параметров: обеспечение кадрового состава, учет производственных мощностей, маркетинговое изучение рынка, развитие системы управленческого аппарата, знание экономических характеристик предприятия и т. д.

Одним из факторов, влияющих на увеличение прибыли, является определение конкурентоспособности самого предприятия на рынке в сравнении с другими организациями, которые производят аналогичные или схожие товары, товары-заменители. Данный показатель является одним из важных индикаторов роста и развития любого предприятия в условиях рыночной системы и развития отечественного производства.

На сегодняшний день проблема повышения конкурентоспособности предприятия становится все более актуальной. Рыночная ситуация во многом зависит от состояния и результатов конкурентной борьбы. Предприятия придают большое значение анализу своих сильных и слабых сторон для оценки реальных возможностей в конкурентной борьбе и разработке мер и средств, за счет которых предприятие могло бы повысить конкурентоспособность и обеспечить свой успех.

Так что же такое конкурентоспособность предприятия? Это свойство данного предприятия, которое характеризуется степенью потенциального или реального удовлетворения им конкретной потребности по сравнению с аналогичными объектами, представленными на целевом рынке. Высокая конкурентоспособность предприятия зависит от таких факторов, как готовность потребителей повторно приобрести вашу продукцию, отсутствие каких-либо претензий к предприятию со стороны общества, престижность работы на этом предприятии.

Понятие конкурентоспособности предприятия невероятно многогранно, и включает в себя не только лишь ценовые и качественные составляющие выпускаемой продукции, но и зависит от уровня управления данным предприятием и от системы управления финансовой деятельностью. Также на конкурентоспособность оказывает влияние степень конкуренции на целевом рынке, внедрение технических инноваций в работу предприятия, финансовая устойчивость и уровень квалификации персонала. [1]

При равных условиях важной ролью является маркетинговая составляющая предприятия. Маркетинг позволяет выявить наиболее важные потребности клиента, проводит калькуляцию изменений потребительских предпочтений, оценивает перспективность сегментов рынка, разрабатывает стратегию для повышения конкурентоспособности.

Обязательное условие для определения конкурентоспособности предприятия – присутствие конкуренции. Конкурентоспособность товара – способность продукции быть лучше по сравнению с аналогичными товарами. Она определяется соотношением цены и качества товара. Так же на конкурентоспособность воздействует мода, реклама, имидж производителя.

Установление конкурентоспособности предприятия — это более сложная процедура, которая предполагает осуществлять деятельность на рынке и при этом получать прибыль, достаточную для улучшения производства, качества, а также стимулирования работников.

Основные силы предприятия, как правило, направляются на цели:

1. Улучшение качественных свойств товара
2. Уменьшение производственных издержек
3. Стимулирование рекламной деятельности

Основа конкурентоспособности предприятия – система конкурентных преимуществ. Конкурентные преимущества должны быть:

- значимыми, т. е. приметно выдаваться на фоне соперников;
- видными, т. е. различимыми клиентами;

- важными для покупателя, т. е. приводить ему чувствуемую выгоду;
- надежными, т. е. предохранять свою значимость в критериях конфигураций среды, невозпроизводимыми соперниками;
- неповторимыми, т. е. предоставляемую выгоду невозможно заполучить у остальных производителей продукта;
- прибыльными для фирмы.

Все факторы преимуществ в области конкуренции предприятия делятся на внутренние и внешние. Внутренние полностью определяются руководством предприятия, а проявление внешних зависит от предприятия в малой степени.

Управление конкурентоспособностью необходимо на предприятии, так как она имеет важное значение для поддержания конкурентоспособности организации. Задачей специалистов по рекламной деятельности заключается в заблаговременном создании модели показателей конкурентоспособности, цены, качества и сервиса. [2]

Особую роль в повышении конкурентоспособности играет стратегический подход в управлении конкурентоспособностью предприятия. Выделяют следующие основные стратегии: [1]

1. виолентная (силовая);
2. патиентная (нишевая);
3. коммутантная (соединяющая);
4. эксплерентная (пионерская).

В теории конкурентных преимуществ М.Портера рассматриваются два основных источника преимуществ: маркетинг и издержки. Преимущества в маркетинге – это конкурентное преимущество в товарах и услугах, которые в большей степени удовлетворяет потребителя, чем товары конкурента. Преимущество в издержках – это конкурентное преимущество, возникающее благодаря более низким производственным и маркетинговым затратам, чем затраты конкурентов, что позволяет компании снизить цены или использовать экономию на рекламу и распределение. [3]

Компания, которая не замечает потребителей, добивается в меньшей степени маркетинговых преимуществ, чем фирма, которая ориентирована на потребителя.

Оценивая эффективность деятельности в области маркетинга конкурирующих фирм можно применить критерии:

1. Продукция: бренд товара, разнообразие товара, его качество, степень подготовки перед продажей.
2. Стоимость: уровень стоимости, гибкость ценовой политики, установление стоимости на новейшие продукты.
3. Рассортировывание продукции: распределение объема поставок по различным точкам сбыта, количество работников и уровень их квалификации, использование инструментов прямой рекламной деятельности
4. Вклад в развитие продукции (уровень маркетинга): сумма финансов, затраченных на маркетинг, различная реклама, СМИ, улучшение сбытовой политики

Для достижения конкурентоспособности предприятия нужно:

1. Обеспечить конкурентоспособность издаваемой продукции в целевых секторах рынка. Под конкурентоспособностью продукта предполагается свойство продукта, на базе которого этот продукт превышает в установленный момент времени сообразно высококачественным и ценовым чертам аналоги в конкретном секторе рынка без вреда для производителя.

2. Увеличить потенциал конкурентоспособности компании, а так же и его подразделения, до уровня глобальных производителей в предоставленной отрасли. Этот показатель охарактеризовывает вероятность удачной работы организации в будущем.

Для снабжения конкурентоспособности предприятия обязано владеть определенным комплектом внутренних конкурентных превосходств, количественную оценку факторов можно представить в виде:

1. конкурентоспособность изделия;
2. финансовое положение предприятия;
3. эффективность рекламной деятельности;
4. имидж предприятия;
5. рентабельность продаж.

Следовательно, мы можем сделать вывод, что конкурентоспособность предприятия - это возможность эффективной деятельности в области хозяйства и прибыльной практической реализации данной деятельности в конкурентной среде рынка. С помощью всех имеющихся на предприятии компонентов маркетинговых средств обеспечивается высокий уровень конкурентоспособности предприятия.

Производство и реализация конкурентоспособных продуктов и услуг - обобщающий показатель жизнестойкости компании, его умения отлично применять свой производственный, финансовый, трудовой потенциал. [4]

ЛИТЕРАТУРА

1. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2012. — 882 с.[1]
2. Данько Т.П. Управление маркетингом. М., 2004. С. 206 [2]
3. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Портер; Пер. с англ. — 4-е изд. — М.: Альпина Паблишер, 2011. — 453 с.
4. Мазилкина Е.И., Паничкина Г.Г. Основы управления конкурентоспособностью. Саратов, 2005. С. 23-24. [4]

ӘОЖ 33.338.47

КАСПИЙ ӨңІРІНДЕГІ КӨЛІК- ЛОГИСТИКАНЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Медеубаева Ш.

Ғылыми жетекші: Тажиева И.Т.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада көлік инфрақұрылымын дамытудың 2020 жылға бағдарлама бойынша еліміздегі көлік жүйесінің бәсекеге қабілеттілігі артады, өңірлер арасындағы инфрақұрылымдық байланыс қамтамасыз етіледі, республиканың көлік жүйесі әлемдік интеграцияға түседі. Каспий елдерінің саммиті. Аймақтағы 5 мемлекет ТМД мүшесі болып табылады. Каспий жағалауы мемлекеттерінде Каспий теңізінің төңірегінде дамыған транспорт желісінің қалыптасқандығы атап көрсетіледі.

Түйінді сөздер: көлік-логистика, инвестиция, индустрияландыру, туристік, инфрақұрылым.

Каспий аймағында «Нұрлы жол» бағдарламасының арқасында ірі көлік-логистика орталығына айналып отыр. Мұнда әуе, автомобиль жолдары, темір жол, паром және теңіз көліктері желісі тоғысқан. Атап айтқанда, халықаралық әуежай, «Жезқазған–Бейнеу» және «Өзен–Түрікменстанның мемлекеттік шекарасы» темір жолдары, «Атырау–Ақтау» автомобиль жолы салынып, заманауи Ақтау теңіз порты және Құрық паром кешені іске қосылды. Бұл жобалар өңір экономикасының дамуына тың серпін беретін болады, – деді Елбасымыз және де еліміздің мұнай өндіру индустриясын, инфрақұрылым және көлік-

логистика әлеуетін дамыту ісінде Маңғыстау облысының ұлттық экономикаға елеулі үлес қосып отырғанын айтты.[1]

Каспийдің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияға қол қояды. Аталған құжат 20 жылдан астам уақыт бойы дайындалды, – деді Елбасы.

Маңғыстау облысының өңірде әлеуметтік-экономикалық даму барысы жөніндегі есебінде биылғы 6 айдың қорытындысы бойынша облыс экономикасының өсу қарқыны тұрақты екенін айтты.

Жалпы өңірлік өнім көлемі 2019 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 99,2 пайыздан 104,4 пайызға өсті. Өнеркәсіптің негізгі индексі 101,2 пайызды құрап отыр. Негізгі капиталға салынған инвестиция үлесі 6 пайызға артып, 256 миллиард теңгеге жетті, – деді облыс әкімі. Индустрияландыру картасы жүзеге асырыла бастағалы облыста 42 жоба іске қосылып, 392 миллиард теңге көлемінде тікелей инвестиция тартылғанын, сондай-ақ бүгінде жалпы құны 418 миллиард теңге болатын 89 жоба орындалып жатқанын мәлімдеді.

«Нұрлы жол» және «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламаларының жүзеге асырылуы өңір экономикасының дамуына серпін берді. Соның аясында республикалық және жергілікті маңызы бар 600 шақырым жол салынды және қайта жөнделді. Сондай-ақ, 1,8 миллион шаршы метр тұрғын үй салынды.. «Бизнестің жол картасы-2020» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында алты Кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталығы облыстың аудан орталықтары және моно қалаларда жұмыс істеп жатыр. Орталықтарда 2018 жыл ішінде кәсіпкерлер мен жеке тұлғаларға 66 548 қызмет көрсетілді. Осындай жобаларды сүйемелдеу нәтижелері бойынша жалпы сомасы 2,9 млрд теңгеге 304 жоба жүзеге асты. Соның нәтижесінде 939 жаңа тұрақты жұмыс орны ашылды.[2] Маңғыстау облысы – «Атамекен» микронесиелеу ұйымы сынды құрылым пайда болған пионер-өңірлердің бірі. Бастауыш кәсіпкерлер өздерінің жобаларын жүзеге асыру мақсатында осында тартылды. «Атамекен» микронесиелеу ұйымы ашылғалы бері Маңғыстау облысының тұрғындары жалпы сомасы 881,7 млн теңге көлемінде 141 микро несие алды. 2019 жылы 394 млн теңге көлемінде 86 микро несие берілді, 207 жұмыс орны құрылды

Елбасы өңірдегі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің тұрақты екенін атап өтіп, одан әрі пысықтауды қажет ететін бірқатар мәселеге тоқталды.

Экономиканың тұрақты дамуына қол жеткізу керек. Ол үшін экономиканы диверсификациялап, қызмет көрсету мен өңдеу секторын дамытуды қамтамасыз ету қажет. Мысалы, мұнда жалпы көлемі 2 мың гектар болатын «Ақтау теңіз порты» арнайы экономикалық аймағы жұмыс істейді. Мемлекет оның инфрақұрылымын дамытуға қажетті қаражат бөлді. Енді оның жұмысын жандандырып, жаңа жұмыс орындарын ашу керек, – деді Қазақстан Президенті.

Маңғыстау облысының туристік әлеуетінің зор екенін айтып, облыстың географиялық және мәдени артықшылықтарын, соның ішінде өңірдің теңіз жағасында орналасқанын, сондай-ақ мұнда жалпы ұлттық және халықаралық мәні зор көптеген тарихи ескерткіштердің бар екенін атап өтті.[3]

Өңірдегі көлік-логистикалық әлеуетін одан әрі пайдалану, шағын және орта бизнесті дамыту, жаңа жұмыс орындары ашу, сондай-ақ өндіріске жаңғыртылатын энергия көздерін енгізу жөнінде тапсырма берді.

Достық үйінде «Қоғамдық келісім» мемлекеттік мекемесі, өңірдегі 20 этномәдени бірлестік, облыстық аналар кеңесі, Маңғыстау облысының Қазақстан халқы ассамблеясы жанындағы ғылыми-сараптамалық топ, облыстық ардагерлер кеңесі орналасатын болады.

Қазақстан Президентіне облыстың инвестициялық жобалары таныстырылды. Атап айтқанда, жіп иіретін және мата өндіретін зауыт, Жаңаөзен қаласындағы газтурбина электр станциясы, Құрық селосындағы ауыз су зауыты, «Маэк-Қазатомөнеркәсіп» ЖШС аумағындағы бу-газ қондырғысы, Түпқараған ауданындағы жел электр станциясы, Ақтау эокаласы және басқа да нысандар. Қазақстанда 17 инфрақұрылымдық жоба қамтылған, бұның 12-сі автожол саласында болса, қалған бесеуі теміржол инфрақұрылымы, теңіз порттары және Астана әуежайына қатысты.[4]

«Нұрлы жол» аясындағы көлік инфрақұрылымын дамыту басқа салалардың дамуына да дем береді. Жаңа құрылыс, жаңғырған жолдар экономиканы да, қоғамды да жаңартады. Ендеше жол бойындағы қозғалысты жандандыру арқылы барша қазақстандықтардың тұрмысы мен өмір сапасы да жақсара түседі деген сөз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Касенов У. Каспийское море: правовой статус, нефть и международная безопасность // Деловая неделя. – 2018.
2. Каспийский регион: актуальные проблемы развития (экспертный взгляд): Коллективная монография / под общ. ред. Б.К. Султанова – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2012. – 212 с.
3. Жолдыбай Базар «Кемел келешектің көкжиегін ашқан Каспий конвенциясы», «Егемен Қазақстан» 23.01.2014 ж.
4. Интернет ресурсы: <https://egemen.kz/article/172819-kemel-keleshektinh-koekzhiegin-ashqan-kaspiy-konventsiiy>.

ӘОЖ 339

КАСПИЙ АЙМАҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ТҰРАҚТЫ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Муташова Д.

Ғылыми жетекші: Исақұлова А.Т.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Каспий теңізі бүгінде аймақтық және аймақтық емес әртүрлі геосаяси күштердің мүдделері тоғысатын халықаралық саясаттың нысаны болып табылады. Каспий теңізінің халықаралық танымалдылығының өсуінің маңызды себептері - бұл қойманың мұнай қоры, тиімді географиялық жағдайы, маңызды биологиялық ресурстар, сондай-ақ энергетикалық ресурстар мен көлік жүктерін тасымалдау мен экспорттауға деген сұраныстың артуы. Осыған байланысты Каспий маңы елдерінің экологиялық қауіпсіздік саласындағы өзара іс-қимыл проблемасы ерекше өткір.

Түйінді сөздер: Каспий теңізі, халықаралық саясат, экологиялық қауіпсіздік, аймақтық ынтымақтастық.

Соңғы жылдары Каспий теңізі болып табылатын бірегей табиғи объектінің экологиялық денсаулығын сақтау проблемасы өте өткір болып отыр. Каспий теңізі - теңдесі жоқ су айдыны, оның көмірсутегі ресурстары мен биологиялық байлығының әлемде теңдесі жоқ. Каспий - әлемдегі ең көне мұнай өндіретін бассейн.

Каспий теңізі - бірегей флорасы мен фаунасы бар ауданы бойынша ең ірі жабық көл. Жануарлар мен өсімдіктердің бұл керемет әлемі өте осал болып табылады және оның компоненттеріне әсер бүкіл экожүйенің қайтымсыз өзгеруіне әкеледі. Оның экожүйесінің ерекшелігі, бірегейлігі Каспий маңы мемлекеттері экономикасының міндеттері мен жұмыс істеу стратегиясына қойылатын қатаң талаптарды анықтайды.

Осы елдердің әл-ауқатының өсуіне тікелей байланысты Каспий маңы мемлекеттерінің көмірсутегі ресурстарын игеру процесі жыл сайын қарқын алуда. Каспий аймағындағы экологиялық проблемалардың ықтималдығы артуда. Осыған байланысты Каспий аймағының тұрақты дамуын қамтамасыз етуге әсер ететін табиғи және экономикалық қызмет салдарынан туындаған процестерді зерттеу, сондай-ақ осы процестерге оң ықпал ету жолдарын іздеу ерекше өзекті болып қалады.

Каспийдің стратегиялық маңызы пайдалы қазбалардың, сондай-ақ Еуропа мен Азияны тікелей байланыстыратын көлік дәліздерінің болуымен анықталады. Каспий аймағы - жаһандық геосаяси қатынастарда оның ерекше орнын анықтайтын жағалық қана емес, бірқатар мемлекеттердің саяси, әскери-стратегиялық және экономикалық мүдделерінің тоғысуы. [1]

Қазіргі жағдайдағы аймақтық ынтымақтастықты дамытудың негізгі бағыты - бұл аймақтың табиғи ресурстарының әлеуетін дамыту ғана емес, сонымен бірге Каспийді бірегей әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде сақтау үшін интеграциялық процестерді жандандыру және экономикалық байланыстарды кеңейту болып табылады.

Мұндай жағдайда аймақтық проблемалар әлемдік экономиканың тұрақтылығы үшін жаһандық маңызға ие болады. Аймақ елдері арасындағы саяси және экономикалық қатынастардың дамуы қазіргі даму кезеңіне тән жаһандану мәселелерін шешудің оң және теріс үлгісіне айналуы мүмкін.

Каспийді игерудің қазіргі кезеңінің ерекшелігі, аймақ елдерінің мүдделерін қолданыстағы және мүмкін экономикалық мәселелерді шешуге бағытталған процестерді жеделдетуде. Экономикалық мүдделердің басымдығы: энергетикалық ресурстарға деген әлемдік қажеттілік; аймақтың экономикалық әлеуетін пайдалану мен бөлуді бақылаудың ғаламдық артықшылықтары. [3]

Каспий теңізі мен оның жағалауының экологиялық проблемалары аймақ елдеріндегі экономикалық дамудың бүкіл тарихының салдары болып табылады. Бұл ұзақ мерзімді табиғи өзгерістерге де, қазіргі кездегі өткір әлеуметтік-экономикалық проблемаларға да (өтпелі кезең, экономикалық дағдарыс, қақтығыстар, трансұлттық корпорацияларды енгізу және т.б.) байланысты.

Каспийдің жай-күйі мен ластануына байланысты туындаған проблемалар аймақтағы қоршаған ортаны қорғаудың шұғыл шараларын қажет етеді.

Табиғатқа адамдардың шаруашылық әрекеттерінен келтірілген зиянның едәуір бөлігі экономикалық есептеулер шеңберінен тыс қалады. Дәл осы биологиялық әртүрлілікті экономикалық бағалау әдістерінің жетіспеушілігі Каспий маңы елдерінің жоспарлау органдарының биологиялық ресурстарды, туризм мен демалысты тұрақты пайдалануына зиян келтіретін өндіруші салалардың дамуына және «ауылшаруашылық индустриясына» артықшылық беруіне әкеледі.[4]

Каспий теңізі бассейнінде көмірсутек ресурстарын игеру және пайдалану кезінде қоршаған ортаны қорғау шараларын жүргізу қажет. Каспий теңізі аймағы дағдарыстың алдында тұрған экологиялық аймақтар санатына қосылды. Сондықтан барлық Каспий маңы мемлекеттеріне көмірсутегі шикізатын әзірлеу кезінде Каспий экожүйесіне техногендік әсерді болдырмайтын немесе төмендететін бірыңғай нормативтік, әдістемелік және құқықтық құжаттар әзірлеу және енгізу қажет. Егер бұл елдер табиғи ресурстарды бірігіп, ұтымды пайдаланса, өсімдіктер мен жануарлар санын көбейту жұмыстарын, қоршаған ортаны қорғау шараларын жүргізсе, онда бұл жағдайда Каспий өмір сүреді. Каспийде апаттар болған жағдайда жедел әрекет етудің халықаралық қызметтері өте маңызды. Бізге Каспий экологиялық қоры қажет, өйткені қаржыландырусыз қорғау туралы мәселе туындауы мүмкін емес.

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, экологиялық мониторингті дамыту әр мемлекет үшін бірінші кезектегі проблема болып табылады.

Каспийдің экожүйелерін қалпына келтіру мүмкіндігі көбінесе Каспий маңы мемлекеттерінің келісілген әрекеттеріне байланысты. Осы уақытқа дейін көптеген қабылданған «экологиялық» шешімдер мен жоспарлармен олардың тиімділігін бақылаудың жүйелері мен өлшемдері жоқ. Мұндай жүйе Каспийде жұмыс істейтін барлық экономикалық құрылымдарға, соның ішінде мемлекеттік органдарға, ұлттық және трансұлттық корпорацияларға тиімді.

Каспийдегі экологиялық мониторинг пен ғылыми зерттеулер жүйесі өте орталықтандырылған, күрделі, шығынды және тиімсіз, ақпарат пен қоғамдық пікірді

басқаруға мүмкіндік береді. Жалпы экологиялық бақылау қызметін жетілдіруге және оның қызмет ету тетіктерін жетілдіруге бағытталған бұл жұмысты үнемі оңтайландыру қажет. Ағымдағы жағдайдан шығудың ықтимал тәсілі мониторинг пен қоғамды ақпараттандыру функцияларын біріктіретін этносаралық жүйені құру болуы мүмкін.

Дүниежүзілік қоғамдастық қоршаған орта мен оның компоненттері адамзаттың ортақ мұрасы екенін әлдеқашан мойындады. Қоршаған ортаны қорғау және оның ресурстарын ұтымды пайдалану - қазіргі заманның ғаламдық проблемасы. Бұл мәселені шешудің негізгі шарттары - мемлекеттер арасындағы сенім мен өзара түсіністік, барлық мемлекеттердің қоршаған ортаға қатысты бірыңғай саясатты жүзеге асыруы және олардың аумағында оны қорғаудың барлық шараларын қабылдауы және ең алдымен экологиялық заңнаманы әзірлеу.

Каспий теңізі бүгінде аймақтық және аймақтық емес әртүрлі геосаяси күштердің мүдделері тоғысатын халықаралық саясаттың нысаны болып табылады. Каспий теңізінің халықаралық танымалдылығының өсуінің маңызды себептері - бұл қойманың мұнай қоры, тиімді географиялық жағдайы, маңызды биологиялық ресурстар, сондай-ақ энергетикалық ресурстар мен көлік жүктерін тасымалдау мен экспорттауға деген сұраныстың артуы. Осыған байланысты Каспий маңы елдерінің экологиялық қауіпсіздік саласындағы өзара іс-қимыл проблемасы ерекше өткір.[2]

Каспий маңындағы қоршаған ортаны қорғауды жүйелі ғылыми көзқараспен және қазіргі өркениеттің жаһандық мәселелерін терең философиялық түсіну негізінде ғана мүмкін етеді. Каспий маңы аймағының экологиялық мәселелерін басқа геосаяси, экономикалық, әлеуметтік және т.б мәселелерді шешуден бөліп қарауға болмайды және бұл проблемаларды әр түрлі мамандықтар мен елдердің ғалымдарының бірлескен күш-жігері негізінде ғана табысты шешуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Абдурахманов Г.М., Карпюк М.И., Морозов Б.Н. и др. Современное состояние и факторы определяющие биологическое и ландшафтное разнообразие Волжско-Каспийского региона России-М.: Наука, 2002-416с.
2. Абдулсамадов А. С., Абдурахманов Г. М., Карпюк М. И. Современное состояние и эколого-экономические перспективы развития рыбного хозяйства в западно-каспийском регионе России- М.: Наука, 2004 497с.
3. Абдурахманов Г.М., Курапов А.А., Попова Н.В. Экологический мониторинг перспективных районов добычи углеводородного сырья Северного Каспия Астрахань: Изд-во АГТУ, 2006 -248с.
4. Алиев З.М., Рыбникова В.И., Тетакаева Е.А. "Экологические и биотехнологические аспекты утилизации фенола и нефтепродуктов в морской воде Каспия" В кн.: Проблемы экологической безопасности Каспийского региона.- Махачкала, 1997-125с.

СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Мұхан Н.С.

Научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматривается изучение зарубежного опыта реформирования государственной службы с целью достижения эффективной и результативной работы государственных органов, всестороннего и полного осуществления своих функций и максимального удовлетворения социальных и иных потребностей населения страны. Все мероприятия, направляемые на реформирование государственной службы, должны обеспечить повышение качества и эффективности деятельности государственных органов.

Ключевые слова: государство, управление, парламент, государственная служба, реформа.

В настоящее время классическая схема определения формы государства, исходя из формы правления, формы государственного устройства и политический режим претерпело значительные изменения, т.к. стираются грани между монархиями и республиками, унитарными и федеративными государствами, поэтому предлагаются новые классификации формы государства. Исходя из двух основных критериев, характеризующих форму правления:

- ответственность правительства и способ выбора главы государства;
- способ взаимодействия главы государства, парламента и правительства.

Единственный пример полупарламентской республики – Швейцария.

Ученые выделяют также форму демократического правления. К первой форме относят помимо республик, также конституционные монархии. Ко второй абсолютно дуалистическая монархия, авторитарные режимы. По форме государственного устройства помимо унитарных и федеративных государств выделяют регионализированные государства. Разделение властей является основополагающим принципом существования поликратического государства. Современными тенденциями разделения властей являются следующие:

- усиливается взаимозависимость и взаимопроникновение различных ветвей власти;
- происходит постоянное усиление исполнительной власти за счет остальных;
- появляются новые центры власти (например: президентская власть);
- в Конституциях многих стран помимо 3 основных ветвей власти вошли новые понятия о ветвях власти (учредительная, контрольная, избирательная) [1].

Система разделения властей по-разному функционирует в зависимости от принадлежности страны к той или иной правовой семье (англо-саксонская или континентальная), а также от существующей формы правления. Англосаксонское право признает верховным носителем власти – парламент, который делегирует часть своих полномочий другим ветвям власти. Поэтому в этих странах система разделения властей считается «мягкой», т.к. полной независимости исполнительной и судебной ветвей власти от законодательной нет. Напротив, континентальное право, которое исходит из теории французский просветителей и, прежде всего идей Шарля Монтескье («О духе законов»). Все 3 ветви власти должны быть абсолютно независимы друг от друга и равны в своих правах. В этих странах, особенно в президентских республиках, система разделения властей

– «жесткая». Наиболее полным воплощением жесткого разделения властей является американская Конституция. Она построена на следующих принципах:

- все 3 ветви власти формируются независимо друг от друга и не вмешиваются в полномочия друг друга;
- не могут прекратить полномочия друг друга;
- существует система сдержек и противовесов, не позволяющая чрезмерно усилиться одной из ветвей власти. Система сдержек и противовесов включает следующее:
  - Президент выбирается всенародно;
  - вся исполнительная власть принадлежит Президенту;
  - вся ответственность за выполнение внешней и внутренней политики лежит на Президенте;
  - Президент не обладает правом законодательной инициативы, не имеет права вмешиваться в дела Конгресса.

1) Конгресс имеет право утверждать наиболее ответственных лиц президентской администрации.

2) Конгресс имеет право импичмента, как по отношению к Президенту, так и по отношению к руководителю его администрации.

3) Свобода исполнительной власти в области международной политики ограничена правом Конгресса, принимать решения о закономерности действий Президента в области введения чрезвычайного положения и введение войск за пределами территорий США. Эти права Конгресс получил после 1973 года, когда правление Никсона привело как к введению необъявленных войск в Индо-Китае и «Отторгейскому скандалу».

4) Президент имеет право вето по отношению к законам, принимаемым Парламентом.

5) Не имея права законодательной инициативы, Президент по Конституции обязан несколько раз в год выступать с докладом перед Парламентом, в котором подробным образом выражаются законодательные предложения администрации.

6) Бикамерализм (двухпалатный парламент).

7) Судебная власть является важным элементом в системе сдержек и противовесов, т.к. зачастую от нее зависит принятие окончательного решения.

В большинстве стран с полупрезидентскими и парламентскими формами правления в системе разделения властей важную роль играет:

- партийный состав парламента;
- взаимоотношения между исполнительной властью и законодательной (принадлежат ли они к одной партии или разной);
- права главы государства.

В этих странах в том случае если возникает конфликт между исполнительной и законодательной ветвями глава государства имеет право или распустить правительство или наоборот оставить правительство распустить парламент. В этом случае новые парламентские выборы ведут или к отставке правительства (если его партия не набирает большинство) или к подтверждению его полномочий.

Существуют 2 основные модели государственной службы:

- открытая (страны англо-саксонского права - Англия, США, Канада, Индия, Австралия);
- закрытая (страны романо-германского права - Франция, Германия, Италия).

Открытая модель характеризуется отсутствием четко организованной системы правового регулирования служебных отношений, открытая конкурсная система набора кадров на государственную гражданскую службу; зависимости оплаты труда и должностного роста от результатов работы служащих; упрощенная система увольнения.

Закрытая модель характеризуется:

- система государственной службы, построенная на принципах четкой субординации;

- «закрытая» система набора кадров на государственную службу;
- высокий правовой и социальный статус государственных служащих;
- сложная процедура увольнения.

Великобритания.

В средневековье существовал принцип патронажа, когда должность или офис можно было купить и продать, при этом на службе у короля считались лишь «держатели офиса», те же, кто работал на них, т.е. клерки считались их личными слугами. В результате в Великобритании долгое время не существовало такого понятия как чиновничий аппарат. Такая система занятия должностей неизбежно порождала серьезные злоупотребления. С середины 19 века Правительство неоднократно пыталось провести реформу государственной службы. Автором основных принципов этой реформы стал Тревельян. Конкурсный (независимый) отбор государственных служащих; введение испытательного срока; унификация государственной службы; введение двух категорий государственных служащих: высшая (принимающая политические решения), административная; унификация пенсионной реформы.

Переход на новые принципы затянулся до конца 19 века. Новый этап реформирования пришелся на вторую половину 20 столетия, и особенно активно реформирование проводилось в период правления консерваторами (особенно 1 период правления М. Тэтчер). В 1988 году была принята программа «следующие шаги», в основе которой лежали 2 основных принципа: сокращение численности государственных служащих, внедрение рыночных механизмов в систему государственной службы. В результате все правительственные учреждения были разделены на 2 разряда: политические - принимающие решения; исполнительные - QUANGOS - квазиадминистративные не правительственные организации.

Последствия реформы: некоторое повышение эффективности управления; но с другой стороны падение престижа государственной службы, т.к. новые правительственные структуры не обеспечивают служащим ни высоких заработков, ни твердых социальных гарантий..

США.

В США изначально также существовала система патронажа, но она не получила такого широкого развития как в Великобритании, т.к. в США огромную роль в политической жизни играли партии, то и система государственной службы также оказалась под влиянием партийной борьбы. В 18-19 веках посты на государственной службе замещались по принципу системы добычи. Наиболее ярко выражены во время правления Джефферсона. Основные принципы системы:

- победившая партия занимал все государственные должности;
- срок полномочий государственных служащих 4 года;
- основной показатель для занятия должностей не профессиональные навыки, а принадлежность к победившей партии.

1881 год - был убит Президент Гарфилд. Он убит партийным функционером, не получившим должности. Это стало поводом для перехода к новому принципу комплектования государственной службы – «системе заслуг».

Принципы:

- политическая нейтральность государственной службы;
- проведение открытых конкурсных экзаменов при замещении должностей;
- открытый характер государственной службы (для замещения должностей не обязательно было иметь специального образования). Следующий этап реформирования приходится на вторую половину 20 столетия. Основной принцип тот же, что и в Великобритании. В США нет понятия государственные служащие, а есть - публичные служащие - все кто работают по найму в учреждениях США (в том числе и учителя). Единая система отсутствует, что придает ей разнообразие. В странах англо-саксонского права

реформирование системы государственной службы приняло более серьезный характер, чем в странах романо-германского права [2].

Франция.

В 16-18 веках во Франции, как и в других странах, существует практика продажи и наследования должностей. Правящий класс состоял из двух основных враждующих между собой частей: дворянство шпаги (наследственные дворяне) и дворянство мантии (бюрократия).

1789 год - Великая французская революция провозгласила лозунг равенства прав людей. Это, в частности, привело к изменению системы государственной службы, но глобальных изменений не произошло. Требование специального образования препятствовало вхождению представителей низших сословий во власть. Долгое время государственная служба во Франции оставалась крайне закрытой, кастовой. В 1946 году был принят закон об общем статусе чиновника и принят общий устав служащих государства и территориальных коллективов. В настоящее время во Франции существуют 2 категории государственной службы: государственная публичная служба; публичная служба местных сообществ. Во Франции 4 категории государственных служащих: А, В, С, D. А - высшая бюрократия (20%), В - выполнение основных административных решений (40%), С-D - практически слиты в одну (40%) - вспомогательный персонал. D - общие знания начальной школы. Для того, чтобы попасть в высшие категории государственной службы человеку необходимо закончить Национальную административную школу. Правом поступления в это учебное заведение имеют лица с высшим образованием и не старше 26 лет; государственные служащие не старше 30 лет и со стажем работы не менее 5 лет; руководители профсоюзов, выборные должностные лица местных сообществ [3].

Законодательная власть в зарубежных странах:

- 1) место и роль Парламента в системе органов государственной власти;
- 2) структура и внутренняя организация Парламента;
- 3) основные проблемы законодательной власти в современном мире.

1) Законодательная власть осуществляется различными способами: парламентом, надпарламентским, внепарламентским. Избранного парламента в некоторых странах нет, его место занимает консультативный совет при монархе (Саудовская Аравия). В других странах парламент существует, но он лишен законодательных полномочий (Кувейт). Внепарламентские законодательные органы могут иметь различные формы. Законы могут приниматься путем референдума. Другая форма существования наряду с Парламентом - высший постоянно действующий орган, имеющий право принимать законы (Китай). В большинстве стран акты, имеющие силу закона, могут приниматься на основе делегирования законодательных полномочий органам исполнительной власти или установленной сферы для издания таких актов исполнительной властью - регламентарная власть. Отправной точкой формирования европейского парламентаризма считается 1215 год, когда королем была подписана Великая Хартия вольности, давшая английской аристократии наряду с другими правами право создавать свое представительное учреждение как совещательный орган при короле (Великобритания). В других европейских странах парламенты также возникают в средние века. Генеральные штаты во Франции, Рейхстаг в Германии, Сейм в Польше. Определяющую роль государственного управления европейские парламенты начинают играть в 17-18 веках, когда в результате буржуазных революций королевская власть была свергнута или серьезно ограничена и законодательная инициатива переходит в руки Парламента.

2) Бихевиаризм - двухпалатный парламент (федеративное государство). Верхняя палата - представительство субъектов федерации. В некоторых унитарных государствах Парламент также имеет две палаты: верхняя палата призвана играть роль консервативного сдерживателя демократизма нижней палаты. Верхняя палата в большинстве случаев избирается косвенным путем или назначается. Лишь в некоторых случаях, например США, депутаты верхней палаты избираются всенародно. Большими правами в законодательном

процессе обладает нижняя палата Парламента, именно туда в основном поступают законопроекты. Верхняя палата имеет право вето, причем не всегда абсолютного. В некоторых странах, например в Великобритании, верхняя палата имеет право отлагательного вето, сроком на 1 год. Часто вето верхней палаты может быть преодолено простым большинством голосов нижней палаты (Польша). В Конституциях некоторых стран установлен перечень вопросов, которые не могут быть приняты без согласия обеих палат (Германия, Бразилия). Прежде всего, это вопросы конституционного устройства и федеративного устройства.

Великобритания.

Верхняя палата Лордов. Изначально состояла из людей, получивших этот титул по наследству. Хотя в течение 18-19 веков она неоднократно пополнялась пожизненными пэрами, которых короли и политические партии, находящиеся у власти, вводили в эту палату для создания перевеса голосов в свою пользу. Долгое время палату посещали далеко не все входящие в нее лица (общая численность - 1000 человек). Кворум для голосования - 30 человек.

1909 год - палата Лордов вопреки сложившейся традиции наложила вето на проект бюджета. В ответ палата общин в 1911 году принимает парламентский акт, который лишил палату Лордов абсолютного вето заменив его на отлагательное сроком на 2 года.

В 1919 году срок отлагательного вето был сокращен до 1 года. Основной целью намеченной реформы палаты Лордов был отказ от наследственного принципа ее формирования. В 1958 году в палату была введена значительная численность пожизненных пэров. Пожизненными пэрами становятся в обязательном порядке бывшие спикеры нижней палаты; бывшие лидеры политической партии; видные политические, общественные научные деятели [4].

После этой реформы не только изменился состав палаты, но и произошел заметный сдвиг в ее деятельности. Вошедшие в палату видные политики активизировали ее деятельность. В результате палата стала активнее пользоваться правом отлагательного вето, во-вторых, активизировался процесс внесения поправок в законопроект, эффективнее стали работать постоянные комитеты палаты.

Нижние палаты Парламента различаются по уровню компетенции:

- с неограниченной компетенцией (неопределенной); Парламенты в Англосаксонских странах. Могут издавать законы по любому вопросу.

- с абсолютно-определенной компетенцией (федеративных и децентрализованных унитарных стран). Права Парламентов ограничены правами субъектов и территориальных образований.

- с относительно-определенной компетенцией. Границы компетенции подвижны, нет четкого разграничения компетенций Парламента и Правительства.

По числу внутренних органов и должностных лиц палат Парламента относятся Председатель, заместитель Председателя, секретари, квесторы, постоянные и временные комиссии, Советы старейшин, парламенты фракции и т.д. При палатах имеются различный обслуживающий персонал и вспомогательные органы, учреждения, аппарат Парламента. Председатель палат избирается из числа наиболее крупных парламентских фракций, его заместитель из числа других фракций. Аналогичным путем формируются комитеты Парламента. Председатели палаты могут быть сильными и слабыми. В странах Англосаксонского права – сильные председатели; континентального права – слабые председатели. Сильный председатель (Великобритания) для быстроты прохождения законопроекта имеет право использования также процедуры «кенгуру» и «гильотины».

Кенгуру – на обсуждение ставятся только наиболее важные поправки к законопроекту, через остальные перескакивают.

Гильотины - спикер палаты заранее устанавливает конечный срок обсуждения вопроса, по истечению которого дебаты прерываются и законопроект ставится на голосование. В нижней палате Парламента в отличие от верхней палаты партийная

дисциплина внутри фракции. Хотя статус депутатов предполагает независимость (иммунитет и индемутет (отсутствует ответственность за высказывание в Парламенте и голосовании)). За партийной дисциплиной следят «кнуты» существующие в каждой партийной фракции. Среди разнообразных полномочий Парламента одним из наиболее серьезных являются контрольные полномочия.

3) Основные направления критики Парламента:

- Парламент перестал быть выразителем интересов народа, а выражает лишь интересы верхов общества;
- Парламент не играет самостоятельной роли в законотворческом процессе, а лишь утверждает законопроекты, которые выдвигаются Правительством;
- Парламент не обладает объективной и оперативной информацией о положении дел в обществе, что не позволяет ему быть в авангарде общественного развития. Далеко не все из этих политических замечаний полностью соответствуют действительности.

Но фактически во всех странах последние десятилетия неизменно возрастает роль исполнительной власти в законодательном процессе, что заставляет парламентариев разрабатывать различного рода реформирование законодательной власти. Особенно актуальны эти проблемы для парламентской республики. Здесь не только законодательная инициатива принадлежит Правительству, но и возможность объективного контроля за его деятельностью сведена к нулю.

В условиях демократического общества, когда расстановка политических сил постоянно меняется исполнительная власть вынуждена даже в условиях парламентской республики прислушиваться как к парламентской критике, так и к общественному мнению, так как в противном случае это грозит партии парламентского большинства серьезными потерями на очередных парламентских выборах. Направление реформирования Парламента различные в зависимости от степени сформированности парламентских процедур в различных странах. В одних странах Парламенты добиваются большего контроля за деятельностью Правительства, в других странах усовершенствовать депутатский корпус, внести поправки в правовое положение депутатов и усовершенствовать методы парламентских процедур [4].

В большинстве демократических стран территориальные коллективы имеют право на создание своих представительных органов власти. Далеко не все административные единицы считаются территориальными коллективами, имеющими такое право. Наиболее традиционным являются двухуровневая система административно-территориального деления (графства и муниципалитеты – США, акты и общины – Дания, префектуры и муниципалитеты – Япония). Низший уровень общины формировался естественно по поселенческому принципу, поэтому всегда имеет право на самоуправление, а вышестоящий уровень формировался властью, поэтому наделение их самоуправлением остается прерогативой государства. Второй уровень административного деления создавался для выполнения полицейских функций и в целом для государственного контроля территорий. В последнее десятилетие 20 века старое административно-территориальное деление перестало соответствовать задачам органов власти и распределению населения (многие коллективы малы для эффективной организации управления). Почти во всех западных странах делались попытки реформ административно-территориального устройства, но далеко не все они увенчались успехом. В тех странах, где история общинного самоуправления насчитывает ни одно столетие и где им традиционно принадлежат широкие полномочия, изменить административно-территориальное деление не удалось. Но в Германии, Нидерландах, Дании проведенные реформы привели к значительному сокращению административно-территориальных единиц. Далее появляются новые административно-территориальные единицы в основном в городах. В ряде стран крупные города стали самостоятельными территориальными единицами с едиными органами управления (ФРГ, Греция, Великобритания, Новая Зеландия). Третий уровень – формирование регионов. Необходимость в этом была вызвана с одной стороны тем, что

второй уровень территориальной организации добился самоуправления и для контроля за деятельностью нужно было создавать третий уровень, а во вторых с тем, что с образованием Евросоюза существование регионов стало необходимым для участия в общеевропейских программах.

ЛИТЕРАТУРА

11. Пронкин С.В., Петрунина О.Е. Государственное управление зарубежных стран. М.: Аспект Пресс, 2011.
12. Алебастрова И.А. Основы американского конституционализма. М.: Юриспруденция, 2013.
13. Государственная служба во Франции. М.: Посольство Франции в Москве, 2014.
14. Ананьева Е.В. О современных путях реформизма, или о реформизме как современном пути. Опыт Великобритании// Полис. 2014.
15. Чиркин В.Е. Государственное управление. Элементарный курс. М.: Юрист, 2012.

UDC 333.05.00

THE MAIN SOURCES OF ENTREPRENEURIAL RISK IN KAZAKHSTAN

Mastekov Serik (MBA)

Sh.Yessenov Caspian University of Technologies and Engineering, Aktau, Kazakhstan

Summary. In the article are considered the current situation and issues of small business development in Kazakhstan. The main directions and ways of improvement of small business development in Kazakhstan are offered.

Keywords: Small business, capital, pecuniary damage, deductions and taxes, financial-credit mechanisms, risk.

Economic reform in Kazakhstan opens up new prospects for development entrepreneurship. The dynamics and economic results of entrepreneurship in the country in many ways are determined by the relevant prerequisites: legal framework, institution-building the entrepreneurial environment, the level of state support for entrepreneurial structures, etc. [1] Problems impeding the dynamic development of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan, remain largely unchanged for a number of years: lack of credit resources, high interest rates, contradictions in regulations, weak interaction with public authorities, etc. Small and medium-sized businesses are still highly susceptible to different external and internal factors, is fiercely competitive by importers. Today many began to understand that it is entrepreneurship that drives the development of production, the market, and therefore, and society as a whole.

The country flourishes thanks to entrepreneurs, and entrepreneurs thanks to the support of their States. Entrepreneurship as a specific form of public relations contributes not only to increasing the material and spiritual potential of society, but also creates favorable ground for the practical realization of the abilities and talents of each individual, but also leads to the unity of the nation, the preservation of its national spirit and national pride. [2] In relation to development market relations in our country have to carry out entrepreneurial activities in and the growing uncertainty and variability of the economic environment.

For example, in an industrial plant, as a basis for determining the relative value it is advisable to take the cost of fixed assets and working capital of the enterprise or planned total costs of this type of entrepreneurial activity, referring to as current costs, and investment, or estimated income (profit).

In determining entrepreneurial risk, side losses may be excluded in quantification of the level of risk, if one type is identified among the losses considered, which either in value, or in probability of occurrence knowingly suppresses the rest, then at only this type of loss can be used to quantify the risk level. Let us describe in more detail the losses in production entrepreneurship, potential the possibility of which gives rise to entrepreneurial risk:

1) decrease of planned volumes of production and sales of products due to decrease of productivity, equipment downtime or underutilization of production capacity, loss of working time, lack of required quantity of raw materials, increased percentage of marriage;

2) lower prices, at which it is planned to sell products, due to insufficient quality, adverse changes in market conditions, falling demand, price inflation;

Risk management in an uncertain business situation is based on risk forecasting and techniques for reducing it. Risk decisions and options are made with using the following rules:

1) the maximum gain is that of the possible options for risky investments the capital is chosen that gives the greatest efficiency result with the minimum for an entrepreneur at risk;

2) the optimal probability of the result from possible solutions is selected, at which the probability of the result is acceptable to the entrepreneur[3];

The State supports small business in the following areas:

- Creation of preferential conditions for the use of state enterprises by small business entities financial, statistical, material and information resources, as well as scientific and technical developments and technologies[4];

- Support for foreign economic activities of small business entities, including development of their trade, scientific and technical, production and other ties with foreign partners. In Message to the people of Kazakhstan "Let's build the future together" dated January 2, 2016. focused on accelerated economic modernization - continuation of the Program advanced innovative industrialization, which directly covers support for small medium-sized businesses.

Problems impeding small business development in Kazakhstan differ complexity and cannot be solved in a short time. Current state of sector development small businesses require a review of their government support strategy. New the strategy should be built taking into account the industry and regional characteristics of small business development. The main directions of small business development: - improvement of the current regulatory and legal bases; - facilitating the interaction of small enterprises with large enterprises; - improving the system taxation; - improvement of financial and credit mechanisms; - elimination of administrative barriers; - development of the system of provision of services and information.

Comprehensive implementation of these events will allow to form in the medium term favorable conditions for the development of the small business sector in Kazakhstan.

Dynamics of small business development in Kazakhstan shows recovery processes for the formation of new small enterprises and the increase in the number of people working for them, which leads to reduce unemployment and strengthen the country's economy. [5] Further development of small business, use of innovative potential of small business, its stimulation, development forms of interaction such as contract co-operation, co-production, execution government orders, leasing, franchising and venture capital financing should ensure sustainable functioning of the liberal economic system of the Republic of Kazakhstan, the main pillar of which there will be a strong entrepreneurial class.

LITERATURE

1. State Program of Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2003-2015 years.
2. Gamarnik G.I. Management of the economy of Kazakhstan. Almaty, 2002
3. Jordanian E.N. Small and medium-sized enterprises in developed countries. //World economy and international relations, 2003
4. Fundamentals of Entrepreneurship/Ed. V.M. Semenova. - St. Peter, 2005.

5. State Program for Forced Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010 - 2014
6. Regional policy of the Republic of Kazakhstan: economic implementation mechanism - Almaty: Institute of Economics MES - Academy of Sciences of Kazakhstan, 2004
7. Fisher S., Dornbush R., Schmalenzi R. Economics/Per. with ang. - M.: LTD case, 2003

УДК 338.012

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕПРИЯТИЙ

Молданияз Е.А., Муратбекова Н.Ж., Торгаев А.Н., Базарбаева Н.Т.

Научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. На современном этапе отрасли экономики основным путем развития промышленных и иных предприятий признается путь инновационного развития. Для некоторых частных предприятий это единственный возможный путь развития, обусловленный спецификой их деятельности.

Ключевые слова: инновация, инновационная экономика, эффективность, инновационные фирмы, техноглобализация.

В своем эволюционном развитии понятие инновации имело различные формы и содержание. По мнению И.В. Афонина, «провозвестником метаморфозы столетия» можно считать мало известного ученого Джона А. Гобсона. Именно он добавил к трем факторам стоимости «земля – труд – капитал» четвертый – «талант» и ввел понятие «сфера прогрессивной промышленности». Под последним автор понимал сферу экономики, в которой производятся, осваиваются и внедряются новые технологии, и где возможно получение капиталистической прибыли [1].

Следующим, кто достаточно широко рассматривал проблемы науки и техники, инноваций, был Д. Рикардо. Его труд «Начала политической экономии и налогового обложения» (1817г.) содержит рассуждения о воздействии инноваций в земледелии на ренту. Согласно, Д. Рикардо, изменения в технике разделяются на два типа:

- землесберегающие инновации, увеличивающие выход продукции с данной площади земли путем более искусного севооборота или лучшего выбора удобрений;
- инновации, сберегающие капитал и труд, требующиеся для производства данного объема продукции на данной площади земли (инновации в земледельческих орудиях, в использовании лошадей в сельском хозяйстве, в знакомстве с ветеринарным искусством) [2].

Несколько позже французский экономист Жан-Батист Сэй, один из представителей теории предпринимательства, также заметил связь между предпринимательской деятельностью и инновациями. Он утверждал, что «предприниматель перемещает экономические ресурсы из области с более низкой в область с более высокой производительностью и большей результативностью».

В 1912г. Й. Шумпетер – основоположник современной концепции инноваций – в своем труде «Теория экономического развития» впервые ввел понятия «новатор» и «нововведение». В своих учениях он выделил новую сущность предпринимателя, заключенную в инновационности – способности по-новому организовать, комбинировать производительные силы. Эта способность позволит не только получить предпринимательскую прибыль, но и ускорить существующие циклы производства и продвинуть общий экономический рост. В своей теории «циклов деловой активности»

ученый выдвинул гипотезу, согласно которой двигателем экономического развития – циклического процесса структурных изменений – является инновационная деятельность предпринимателя – уникальная и редко обнаруживаемая способность продвижения инноваций на рынок посредством рискованного бизнеса. Следовательно, предприниматель служит постоянным источником конкурентной реструктуризации экономики и экономического роста. Шумпетер выделил следующие виды инноваций, которые не потеряли своей актуальности и по сей день (рисунок 1).

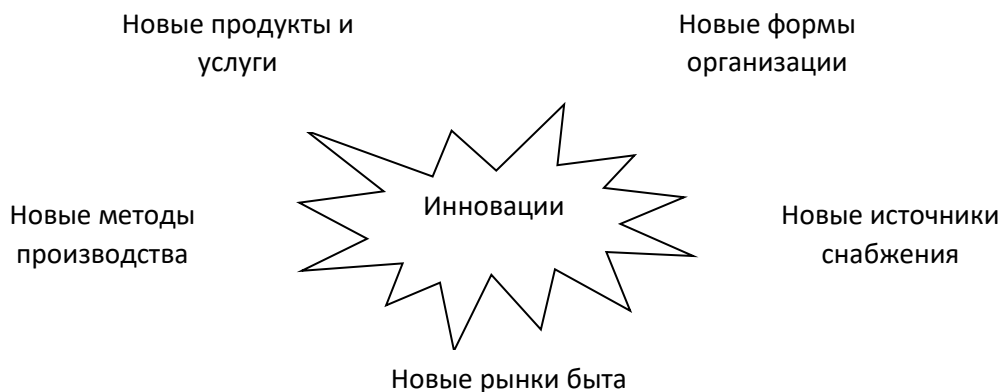

Рисунок 1 - Классификация инноваций по Й. Шумпетеру

Благодаря исследованиям Й. Шумпетера обозначены родовые черты инноваций, как важнейшей функции предпринимателей: неизбежность преодоления силы инерции и сопротивления среды, нарушение экономического равновесия, циклический характер динамики; различие продуктовых процессных инноваций, радикальных и улучшающих, технологических и экономических. По Й. Шумпетеру, инновация - не просто нововведение, а новая функция производства, тесно связанная с предпринимательством.

В 90-е годы Б. Кирхгофф попытался классифицировать фирмы по инновационному признаку, в результате чего выделил следующие их четыре типа:

– «сердцевинные» (core) - это фирмы, составляющие большинство мелких компаний с низкими темпами инноваций и роста. Их деятельность начинается, как правило, с внедрения 1-2 инноваций, приносящих некоторый кратковременный успех, а затем эффективность выравнивается, и темп роста остается неизменным.

– «честолюбивые» (ambitions) - фирмы, примерно схожие с первым типом, но, благодаря умелой организации сбыта, достигшие высоких темпов роста.

– «эффективные» (glamorous) - фирмы, образцовые в плане непрерывного внедрения инноваций, и как следствие, имеющие высокие показатели темпа роста и темпа инноваций.

– «стесненные» (constained) - фирмы, имеющие высокий темп инноваций, но ограниченные в средствах и ресурсах. Следовательно, либо замедлен рост предприятия, либо близится банкротство при перерасходе средств на инновационную деятельность.

В ходе исследования 1978-1984гг. он выяснил, что подлинно «созидательно-разрушительными» являются две средние группы: «честолюбивые» и «эффективные»; 17% высокоинновационных фирм и 9% низкоинновационных фирм добиваются соответственно «эффективного» и «честолюбивого» статусов.

Таким образом, различные ученые и специалисты трактуют понятие инноваций по-разному, в зависимости от объекта и предмета своего исследования. Соответственно, инновации можно рассматривать как процесс, как систему, как изменение, как результат.

Итак, для экономического анализа важны четыре аспекта категории «инновация»:

инновация - как результат интеллектуального труда, который через инновационную деятельность предпринимателя воплотился в реальную жизнь в виде инновационного продукта;

- ✓ инновация - это конкурентная сила, которая нарушает рыночное равновесие;
- ✓ инновация как новый или усовершенствованный продукт или процесс, обеспечивающий полезный эффект;
- ✓ инновация как фактор экономического роста [3].

При этом существуют различия между инновацией и новшеством (изобретением). Если последним является оригинальная идея, новый продукт или технологический процесс, т.е. просто открытие «в чистом виде», то инновация есть превращение этой идеи в коммерчески реализуемое нововведение. То есть новшество, в узком смысле, - результат интеллектуальной деятельности, в широком смысле - это результат инновационного процесса, оформленный в виде открытий, изобретений, патентов, товарных знаков, рационализаторских предложений, ноу-хау. Если новшество не имеет экономической либо социальной ценности, то оно не является инновацией, так как инновацией мы называем внедренный в производство результат инновационного процесса, обеспечивающий определенный полезный эффект.

Инновация - результат инновационной деятельности, инновационного процесса, в течение которого осуществляется различного рода деятельность, такая как: научно-технические исследования, производство, маркетинг и менеджмент. Признание ее «полезного инновационного эффекта» осуществляется через полезную функцию - это отличие инновации от изобретения, открытия. Изобретения не имеют социальной и экономической ценности, если они не воплощаются в инновации.

Действительно, в современной глобальной экономике технологические инновации стали ведущей производительной силой, главным средством конкурентной борьбы, определяя темпы экономического роста и динамику относительной экономической мощи государства. Лишь отдельные слаборазвитые страны продолжают эксплуатировать свои природные богатства и дешевые трудовые ресурсы, задержавшись в своем развитии на стадии «факторных преимуществ», выявленных М. Портером.

Ученый отметил, что все развивающиеся экономики обычно проходят через 3 стадии развития, отличающиеся разными способами конкуренции (рисунок 2).

В экономике с доминирующими факторами производства (Factor-driven economy), конкурентная борьба зиждется на снижении издержек производства при использовании дешевых ресурсов (материальных, человеческих, природных и т.п.). В экономике, где инвестиции играют главную роль (Investment-driven economy), конкуренцию выигрывают те, кто обеспечивают высокую техническую эффективность и имеют инвестиционные преимущества. В экономике с подвижным инновационным фактором (Innovation-driven economy), конкуренция основывается на использовании ноу-хау, создании уникальной продукции или услуги, дающей добавочную стоимость производителю за риск внедрения новшества.

Таким образом, при обеспечении макроконкурентоспособности, кроме таких традиционных показателей, как производственные затраты на единицу совокупных затрат труда и капитала, внутренняя ситуация в стране, баланс социальных и политических сил и т.п., большую роль играют и такие факторы, как объем инвестиций в новые технологии, уровень науки и профессионального образования.

усилий в области инноваций и рассредоточение инновационной деятельности. При этом интернационализация осуществляется в двух основных формах: частичное рассредоточение инновационной деятельности между структурами ТНК в разных странах, соглашения о технологическом партнерстве [5].

Стратегические альянсы формируются, как правило, между компаниями развитых стран. Договоры о передаче технологии охватывают более широкий круг стран, но касаются уже известных технологий и продуктов. Стремление ТНК удержать монопольное положение на рынках входит в противоречие с процессами глобализации.

Таким образом, мировой процесс техноглобализации стимулирует инновационное развитие и одновременно базируется на нем. Распространение научно-технического процесса между странами и их сближение в экономическом и социальном отношениях (конвергенция) приводят к насыщению глобальных рынков. Но под давлением конкуренции отдельные страны, транснациональные корпорации прорываются на новый уровень технологического прогресса, который становится началом новой «длинной волны» (нанотехнология, биотехнология, информатика).

ЛИТЕРАТУРА

5. Афонин И.В. Инновационный менеджмент. - Москва. – 2016. - 8 с.
6. Плутанов А.А. Инновационная деятельность и ее роль в экономическом развитии современной России. – Тамбов. – 2017. - 158 с.
7. Кеневич Е.С. Организация управления инновационным развитием в корпоративных структурах. – Москва. – 2017. - 177 с.
8. Тулегенова М.С. Социально-экономические факторы инновационного развития Казахстана // Материалы МНПК «Национальная конкурентоспособность Казахстана: теория, практика, перспективы». - Алматы, - 2014. - 227 с.
9. Кеневич Е.С. Организация управления инновационным развитием в корпоративных структурах. – Москва. – 2015. - 177 с.

УДК 338.242

РАЗРАБОТКА И РЕАЛИЗАЦИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ КОМПАНИИ

Нурланова Д. Н.

Научный руководитель: Еркулова Г.С.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В данной научной статье рассматривается необходимость разработки и реализации стратегии развития компании. Стратегия считается одним из наиглавнейших инструментов управления и развития компании. Предложены трактовки понятия стратегии компании и реализация развития компании. Сформулированы критерии и последовательность проведения этапов разработки данной стратегии.

Ключевые слова: стратегия, разработка стратегии, стратегический менеджмент, стратегия развития, реализация стратегии, разработка стратегии развития компании.

В современных условиях выработка и реализация стратегических планов развития компании является одним из приоритетных направлений управленческой деятельности и ведётся с учётом внутренних и внешних факторов. Стратегические планы должны постоянно корректироваться в соответствии с динамическим изменением ситуации и среды, в которой приходится действовать компании или организации. Это изменение, корректировка планов является одним из основных направлений работы менеджеров.

Значение стратегии, позволяющей фирме выживать в конкурентной борьбе в долгосрочной перспективе, резко возросло в последние десятилетия. Ускорение изменений в окружающей среде, появление новых запросов и изменение позиции потребителя, появление новых возможностей для бизнеса, развитие информационных сетей, широкая доступность современных технологий, изменение роли человеческих ресурсов, и другие причины привели к возрастанию значения выработки стратегии развития организации.

Слово «стратегия» греческого происхождения и означает «искусство развёртывания войск в бою» или «искусство генерала». Этот военный термин широко вошёл в обиход специалистов, теорию и практику менеджмента. В менеджменте стратегия рассматривается как долгосрочное качественно определённое направление развития организации, касающееся сферы, средств и формы её деятельности, системы взаимоотношений внутри организации, а также позиции организации к окружающей среде, приводящее организацию к её целям. Стратегия представляет собой набор правил, которыми руководствуется организация при принятии управленческих решений, чтобы обеспечить осуществление миссии и достижение хозяйственных целей компании [1].

Разработка стратегии является одной из основных функций менеджмента. Среди всего, что делает менеджер, мало найдётся того, что в такой значительной степени влияет на благополучие компании, как разработка долгосрочной стратегии, развитие конкурентоспособных и эффективных стратегических действий и бизнес подходов и выполнение стратегии таким образом, чтобы достичь намеченных результатов. Действительно, удачная стратегия и её умелая реализация – именно те признаки совершенного управления, которым стоит доверять.

По мнению ряда западных специалистов, существуют три подхода при разработке стратегии.

Первый подход связан с лидерством в минимизации издержек производства. Этот тип стратегий связан с тем, что компания добивается самых низких издержек производства и реализации своей продукции. В результате этого она может за счёт более низких цен на аналогичную продукцию добиться завоевания большей доли рынка. Предприятия, использующие данный тип стратегии развития, должны иметь хорошо отлаженную и надёжно функционирующую организацию производства и снабжения, хорошую технологию и инженерно-конструкторские службу и базу, а также эффективную и надёжную систему распределения продукции. Второй подход к разработке стратегии тесно связан со специализацией в производстве продукции. В этом случае компания обязана осуществлять высокоспециализированное производство и качественный маркетинг для того, чтобы становиться лидером в своей области. Это приводит к тому, что потребитель предпочитает продукцию данной фирмы-производителя, даже если её цена выше цены других производителей аналогичного продукта. Предприятия, придерживающиеся данного вида стратегии, должны иметь высокий научно-технологический и производственный потенциал для ведения эффективных научно-исследовательских и опытных работ, иметь гибкое, маневренное производство, прекрасную систему обеспечения высокого качества продукции, а также развитую систему маркетинга.

Третий подход относится к фиксации определённого сегмента рынка и концентрации усилий компании на выбранном рыночном секторе. В этом случае предприятие досконально изучает потребности определённого сегмента рынка и определённого потребителя в определённом роде продукции. В этом случае компания может стремиться к снижению издержек производства и реализации, либо проводить экономическую политику специализации в производстве продукции. Возможно и совмещение этих двух подходов. Однако, что является обязательным для проведения стратегии третьего рода, так это то, что компания должна строить свою деятельность, прежде всего на потребностях клиентов, определённого сегмента рынка [2].

Стратегический менеджмент начинается с определения стратегии развития бизнеса компании, соответствующей её текущему положению, целям, возможностям и

перспективам. От правильного выбора стратегии зачастую зависит успех деятельности организации в целом. При этом выбор стратегии опирается на глубокий предварительный анализ внутренней и внешней среды организации, её потенциала и тенденций развития. Анализ внешней среды при этом позволяет своевременно выявить возможности и угрозы, оказывающие влияние на деятельность организации и реализацию плана. На базе выбранной стратегии осуществляется стратегическое планирование, направленное на распределение материальных, финансовых, трудовых ресурсов компании. В рамках стратегического планирования также создаются и разрабатываются механизмы реализации выбранной стратегии через систему планов. Однако на этапе стратегического планирования работа со стратегией не заканчивается. В ходе реализации могут возникать новые обстоятельства, требующие оценки результатов выполнения плана и корректировки стратегии в случае необходимости.

При разработке стратегического плана на казахстанских предприятиях или организациях деятельность, связанную с планированием, необходимо разделить на несколько основных этапов:

1. Процесс составления планов, или непосредственный процесс планирования, то есть осуществление принятия решений о будущих целях компании и способах их достижения. Результатом процесса планирования является система планов.

2. Деятельность по осуществлению плановых решений. Результатами этой деятельности могут быть реальные показатели деятельности организации.

3. Контроль результатов. На этом этапе должно происходить сравнение реальных результатов с плановыми показателями, а также создание предпосылок для корректировки действий организации в нужном направлении. Несмотря на то, что контроль является последним этапом плановой деятельности, его значение очень велико, поскольку контроль определяет эффективность планового процесса в организации [3].

Стратегия развития – одна из основных функций управления. Это делают менеджеры уровня управления. Однако стратегия не должна касаться только одного человека или определенной группы сотрудников, она должна охватывать интересы всех сотрудников в компании. Каждый человек должен знать свою стратегическую цель и миссию, чувствовать себя частью этой компании и вносить свой вклад в ее развитие.

При рассмотрении концепции эффективного управления существует важная основа в связи с тем, насколько хорошо менеджеры разрабатывают и выполняют стратегию. Потому что стратегическое управление - это долгосрочное устойчивое развитие и эффективность компании. Если в современных компаниях нет четкой стратегии развития, не определены ее миссия и цели, не указаны методы выполнения задач, то вряд ли у сотрудников компании будет высокий успех. Многие менеджеры рассматривают стратегию только как долгосрочный план.

В рамках стратегии развития указываются стратегические направления деятельности компании, цели, задачи, ключевые показатели деятельности и ожидаемые результаты по ним.

Стратегические направления деятельности определяются исходя, из миссии и представляют собой те сферы деятельности, в которых компания оказывает максимальное влияние на решение соответствующих социально-экономических задач.

Стратегия развития компании включает в себя предусмотренные стратегией развития приложения к стратегии развития, включающие необходимые обоснования, стратегическую карту, схему, таблицы, расчеты по заданным целевым значениям к основным показателям деятельности компании.

Контроль над реализацией стратегии развития осуществляется уполномоченным органом соответствующей отрасли в целях анализа полноты и своевременности исполнения стратегических и программных документов, стратегических планов государственных органов и стратегии развития компании, в том числе путем плановых и внеплановых проверок с целью выявления, устранения и предотвращения нарушений.

Разработка стратегии развития компании – это определение будущих действий. Этот процесс подразумевает понимание бизнес миссии, формулирование целей, долгосрочное планирование мероприятий и установление сроков их реализации.

При разработке стратегии необходимо соблюдать надлежащие критерии её формирования:

1. Выбирать реальные и реализуемые виды деятельности и стратегию.
2. Стратегия обязана отвечать ресурснопотенциальным возможностям компании.
3. Стратегия должна иметь конкурентоспособные преимущества.
4. Стратегия должна формироваться с учетом лидерства и снижения издержек компании.

5. Стратегия должна быть нацелена на привлекательную долю рынка на базе имеющихся конкурентных преимуществ и гарантировать устойчивый выход на рынок.

6. Стратегия должна владеть инновационностью, гарантировать стратегическое развитие и рост предприятия. На сегодняшний день разработка стратегии развития предприятия базируется, в основном, на выборе из нескольких альтернативных вариантов стратегий. При этом все способы разработки стратегии предприятия основываются на анализе внутренней и наружной среды предприятия, так как именно потенциал предприятия и рыночные обстоятельства экономики, в коих оно располагается, определяет вероятные пути его становления. Так же не стоит забывать, что не менее важными ресурсами избираемой стратегии в современных реалиях являются время, люди и информация. К людям, как основному ресурсу компаний, сейчас прибавляется время. Лишь только работая на опережение конкурентов, предприятие способно воплотить в жизнь стратегию увеличения своей устойчивости на рынке, где свободных ниш остается все меньше. Произнесенное выше разрешает сделать следующие выводы: в статье показана необходимость разработки стратегии управления развитием предприятия; выработано определение понятия стратегии, сформулированы критерии и последовательность проведения этапов разработки данной стратегии [4].

ЛИТЕРАТУРА

1. Ансофф И. Стратегическое управление. - М.: Прогресс, 2010
2. Сидоров М.Н. Стратегический менеджмент, 2019.
3. Маркова В. Д., Кузнецова С. А. Стратегический менеджмент: Курс лекций. М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2016
4. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учебник для вузов / Пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой.— М: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2017

ӨОЖ 332.4

ТУРИСТІК НАРЫҚТЫ БАСҚАРУДАҒЫ ИНСТИТУТТАРДЫҢ РӨЛІ

Нұрпейісқызы Д.

Ғылыми жетекші: Утебалиева Д.Б.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Әлемдік экономиканың дамуының қазіргі жағдайларында туризм жетекші және қарқынды дамып келе жатқан салалардың біріне айналып келеді. Бюджетке салықтық түсімдердің, шетел валютасы ағынының, жұмыс орындары санының өсуі есебінен туризм экономиканың басты секторларының (көлік, байланыс, құрылыс, ауыл шаруашылығы, жаппай тұтынылатын тауарлардың өндірісі) дамуына үлес қосады.

Тиімді геосаяси жағдайда орналасқан Қазақстан қомақты тарихирекреациялық ресурстарды әрі әлемдік мәдени және тарихи мұра объектілерін, бірегей табиғи алуан түрлілікті иелене отырып, жаңа туристік өнімдерді дамыту әлеуетіне және әлемдік туризм картасында ірі ойыншыға айналуы үшін барлық қажетті алғышарттарға ие.

Түйінді сөздер: туристік әлеует, туристік кластер, экономикалық тиімділік, фирма, SWOT анализ.

Туризм саласы жақсы дамыған мемлекеттердің туризм саласын жоспарлаған кезде, тұрақты туризм саласын басқаруға қол жеткізетін жаңа құрал ретінде қарастырылады. Ал ең маңызды мәселе – басқаруға кім лайықты және туризм саласындағы ақпарат қаншалықты тиімді басқарылуда екенін білу. Соңғы онжылдықта туризм саласын басқару туралы пікірталас ғалымдар арасында феноменға айналды. Туризм саласын басқару туристік аймақтарды тұрақты басқаратын шешім ретінде қарастырылады, зерттеушілер туризм саласында басқаруды жүзеге асыру үшін үш мәселені айқындап алған жөн,- деп айтады [1]. Бірінші мәселе – бұл туризм саласы ақпаратты басқаратын құзыреттілігіне байланысты құқықтар мен нормаларды қамтитын заңнамалық мәселелерді анықтайды. Екінші – техникалық мәселе, ол туризм саласында мәліметтерді жинау, өңдеу және басқа тұтынушылар арасында тарату үшін бағдарламалық және техникалық қамтамасыз етуді қамтиды. Үшінші мәселе – туристік ақпаратты жинау, өңдеу және халыққа тарату үшін орталық мекемені қажет еткен институционалдық немесе мүдделі тарап мәселесі. Институттардың қатысуы маңызды және барлық кезеңдерді қамтиды [2].

Осы аталған үш мәселе туристік бизнестегі интернет-технологиялардың дамуымен тікелей байланысты.

Туризм саласының дамуы білім деңгейінің көтерілуіне, жаңа ақпараттық технологияның таралуына мүмкіндік береді. Біздің елімізде туристік фирма мен туризм нарығын құруда нарықтық қарым-қатынасты қалыптастыру қарқынды үдеріс үстінде және ақпараттандырылған және компьютерленген жүйе бұрын-соңды болмаған деңгейге жетті. Шет елдерде туризмді жоспарлау мен басқаруда жаңа ақпараттық технологияларды қолдану ұзақ кезеңді қамтиды. Аймақтық деңгейде туристік бизнестің ақпаратпен қамтамасыз етілуі, әртүрлі туристік және маркетингтік жүйеге, телекоммуникациялық инфрақұрылымның дамуына сүйенеді.

Туризмдегі аса үлкен көлемдегі 30 жылдық тәжірибесі бар шетелдік зерттеулер ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар аумағындағы әртүрлі функциялы компьютерлік жүйеге негізделеді. Туризм индустриясы телекоммуникациялық технологияларды аса көп пайдаланатын және іскерлік әлемде үлкен деңгейде компьютерлік жабдықтарды орналастыратын сала болып табылады. Бұл туризм индустриясында қолданылатын ақпараттан келіп шығады. Біріншіден, бұл ақпараттың күні, оқиғасы, кестесі өте жиі өзгеріп отырады. Екіншіден, туристік өнім туралы ақпарат жер шарының әртүрлі нүктелеріне өз уақытында жеткізілуі керек. Үшіншіден, туристік өнім үлкен көлемді жасаушылардан - транспорт, көңіл көтеруден тұрады, қандайда бір затты қанағаттанарлық үйлестіру үшін ақпараттың тез жеткізілуін талап етеді [3].

Осы аталғандардың ішінен құжаттарды жинақтау; құжаттар айналымын; келісім-шарттарды дайындау және заңдастыру, сонымен қатар Қазақстанның туризм саласындағы нормативті-құқықтық заңнамасына SWOT анализ жасасақ.

Кесте 1 - Қазақстанның туризм саласындағы нормативті-құқықтық заңнамасына SWOT талдау

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
1. Мемлекеттің саяси тұрақтылығы; 2. Туризм саласындағы орта және жоғары білім берудің қамту кеңдігі; 3. Ел	1. Экономика, соның ішінде туризм саласында мемлекеттік саясатты іске асырудың жеткіліксіз дәйексіздігі;

басшылығының туризм тиімділігін арттыру бойынша құқық-тық саясатты қолдауы; 4. Мемлекеттік органдарда қатаң субординация мен тәртіпке негізделген биліктің мықты тігі; 5. Инновациялық және қаржылық инфрақұрылымның бар болуы; 6. Туризм саласындағы құқықтық заңнамалардың халықаралық келісім-шарттарға негізделіп жасалғандығы.	2. Туризм саласындағы жоғары білікті кадрлардың тапшылығы; 3. Шағын ішкі тұтынушы нарық; 4. Ғылым мен өндірістің арасындағы қалыптасқан алшақтық; 5. Заңнамалық тұрғыдан даярланған білікті мамандардың туризм саласында аз болуы;
Мүмкіндіктер	Қауіпті жақтары
1. Ғылыми тұрғыдан заңнамалардың халықаралық тәжірибеге сүйене отырып даярлануы туризм саласын өсуін арттырады; 2. Анық бәсекеге басымдылықтар болуы есебінен туризм саласындағы көшбасшылық; 3. Заңдастыру өдерістері есебінен жоғары технологиялық тұтыну нарығының өсуі (Кеден Одағы, ДСҰ және т.б.); 4. Мемлекеттік саяси реформалар аясында туризм саласында нарыққа қатысушылардың нормативті-құқық-тық жауапкершілігін арттыру.	1. Дамушы туристік елдер арасында инновациялық бәсекелестіктің нығаюы; 2. Дамушы туристік елдердің заңнамалық және өндірістік деңгейде үлкен ауытқуы; 3. Мемлекеттік саясатта басымдылықтарды ауыстыру; 4. Туризм саласын жеткіліксіз қаржыландыру; 5. Туризм саласындағы білім сапасының төмендеуі; 6. Халықаралық ұйымдар тарапынан туризм саласындағы заңнамаларға өзгерістер мен толықтырулардың енгізілуі.

Көптеген туристік фирмалар интернет желісін бизнеске кедергі ретінде санайды. Себебі, туристік агенттілік көмегіне жүгінбей, клиент ғаламтордағы онлайн брондау желісі арқылы әуе билеттері мен қонақ үй нөмірлері мен басқада қосалқы қызмет түрлерін өз демалысын ұйымдастыра алады. Қазіргі таңда бұл жүйе кеңінен қолданысқа ие, бұл клиенттің агенттілікке келуін керексіз етеді Алайда, ғаламтор желісінің қарқынды дамуы туристік кәсіпорынның жарнамаға деген көзқарастарын біртіндеп өзгертуде. Туристік кәсіпорындарда арнайы мамандандырылған программалар жүйесі көбіне шетелдік «Самотур», «Турбо-тур», «Tur-Win», «Аист-2.5» кешенді бағдарламалар жүйесі, «Туристический офис» қосымша бағдарламалар пакеті, бөлшек сауда жүйесіне арналған «Travel office», туристік қызметтердің бөлшек сату желісін интеграциялау жүйесі «Travelnet», туроператорлық жүйені автоматтандыруға арналған «Touropoperator», іскерлік серіктестермен жұмыс кезіндегі маркетингтік саланы автоматтандыру жүйесі «TRAVEL PARTNER», бухгалтерлік есептерді басқару жүйесі «TGA», әуе-тасымалдау жүйелерін бақылаудағы «TICKET OFFICE», чартерлік және блок-чартерлік орындарды қадағалау және брондау жүйесі «CHARTER OFFICE», туристік офистің кешенді автоматтандыру жүйелеріндегі «Мастер-тур» сияқты бағдарламалары қолданылады [4].

Керекті құжаттарды жинақтау; құжаттар айналымын; келісім-шарттарды дайындау және заңдастыру; шаруашылықтағы есеп пен анализдің қорытындысы; сыртқы және ішкі ортадағы маркетингтік талдау; клиенттік база жүйесісін жасау; сату; кадрлар мен жұмыс тағы да басқа мәселелерді шешуде заманауи компьютерлік жүйелер мен офистік программалық жүйелері қолдану кәсіпорынның анағұрлым жұмысын жеңілдетеді.

Туристік саланы дамыту үшін ағымдағы жағдайларды ескере отырып, аумақтардың туристік әлеуетін неғұрлым толық және тиімді іске асыру мақсатында аумақтық экономикалық жүйенің элементі ретінде туризмді дамыту туралы мәселе өзекті болып отыр. Туризмді дамыту мәселесіне ерекше назар аудару аясында туристік саланың экономикалық тиімділігін объективті бағалау оның тұтастай дамуына жеке

компоненттердің әсерін ескере отырып, ерекше маңызға ие бола бастайды. Бұл компоненттердің жай-күйі қол жетімді статистикалық деректерге сүйене отырып, туристік саланың тиімділігін бағалау арқылы көрсетілуі мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «География туризма» И.Г.Филлипова, В.Л. Погодина, С-Петербург 2007г.
2. «Международный туризм» В.Ю Воскресенский, Москва 2007г.
3. Гужин Г. С., Беликов М. Ю., Клименко Е. В. Менеджмент в иностранном и внутреннем туризме. Краснодар, 1997.128 с.
4. Гуляев В. Г. Организация туристической деятельности. М.: Нолидж, 1996. 312 с.
- Романов А. А., Саакянц Р. Г. География туризма. М.: Изд-во Советский спорт, 2004. 463 с.
5. Индустрия рекреационных и туристских комплексов.// Под ред. С. Ю. Вайнштейна. Новосибирск, 2012. 2. Квартальнов В. А. Теория и практика туризма. М., 2013.

ӘӨЖ 330.012:338.43

АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ

Оспанов А.

Ғылыми жетекші: Тасболатова А.А.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

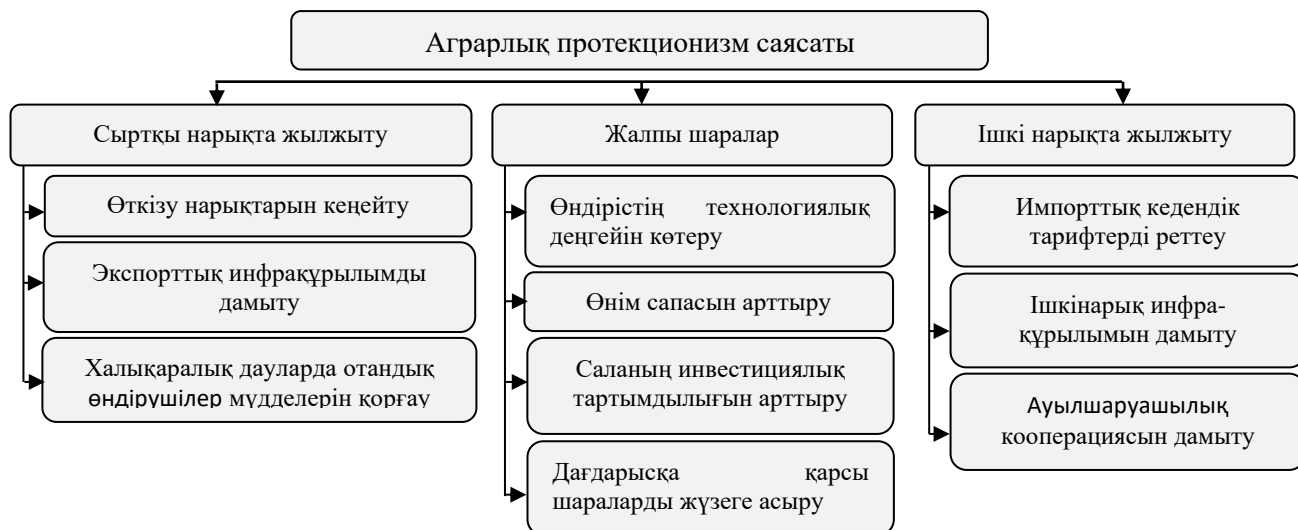
Аңдатпа. Қазақстан Республикасында аграрлық саясатты жүргізу әлеуметтік-экономикалық жағдайды салалық, корпоративті бағыттар бойынша жақсартумен байланысты. Бәсекеге қабілеттілікті арттыру мен ауылшаруашылық өндірістің экономикалық механизмін жасақтау бағытында атқарылған істер негізгі мәселелерді анықтауға мүмкіндік берді.

Түйінді сөздер: салық, агроөнеркәсіп, субсидия, интеграция, маркетинг.

АӨК – көпдеңгейлі аймақтық, әлеуметтік-экономикалық, иерархиялық орналасқан жүйе. Аграрлық саясатты талдауда В.В.Сидоренконың саяси - қоғамдық құрылымды қолдауға негізделеді; экономикалық – өндірісті оңтайландыру, ресурстарды пайдалануды жақсарту, өндірістің рентабельділігін қамтамасыз ету; әлеуметтік – жағдайларды жақсарту, өмір сүру сапасын арттыру; экологиялық – қоршаған ортаны сақтау, оның қоғамға кері ықпалын төмендету деген пікірімен келісуге болады.

Дж.М.Кейнс субъектілердің белсенді қызметтерін ынталандырудағы мемлекет маңыздылығы туралы қорытындылар шығара отырып «...инвестициялауды ынталандыру міндетіне орай, үкімет қызметтерін кеңейту XIX ғ. публицистіне немесе заманауи американдық қаржыгерге индивидуализм негіздеріне қол сұғумен пара-пар келетін қорқынышты жағдай болса, менің ойымша, керісінше, қолданыстағы экономикалық нысандардың толығымен жойылуының алдын-алудың жалғыз құралы және жеке бастамалардың сәтті жүзеге асуының қажетті шарты ретінде оны қорғаймын» деген болатын [1].

Әлемдік тәжірибеге сай, мемлекеттің ішкі нарықты қорғауға, ұлттық компаниялардың сыртқы нарықтарға шығуын белсенді түрде қолдауға бағыт-талған протекционизм саясаты тиімді елдерде аграрлық нарық сәтті дамиды.

Сурет 1 –Ауылшаруашылық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырудағы мемлекеттік саясат бағыттары

Р.А. Абалкин Ресейдегі нарық үлгісін әзірлеуде нарықтық қатынастар жағдайында мемлекеттік реттеудің классикалық функциялары жоғалмайтынын, тек функцияларды жүзеге асыру механизмдері өзгертінін көрсеткен. Бұл жерде, нарықтың рөлін – абсолюттеп, әсерлеу де дұрыс емес, бір шетінен – нарықтық өзін-өзі реттеуін мойындамай, мемлекеттің рөлін әспеттеуге болмайды. Дағдарыстық экономика кезінде тұрақты экономиканы реттеу әдістерінен өзге өзіндік реттеу әдістері болатыны анықталды.

Әлемдік экономикалық жүйеде а/ш өнім нарығы ең дотацияланатын, протекциондық сала. Кейбір экономикалық дамыған елдерде ауыл шаруашылығына мемлекеттік қаржылық салымдар оның нарықтық бағасынан екі есеге артық. Тұрақты және өнімді ауыл шаруашылығы елдің басқа елдерге деген тәуелділігін мейілінше төмендетіндіктен, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі факторы. Сондықтан, экономикалық пайда жағынан а/ш өнімдерді импорттаған арзанға түсетін болса да, барлық индустриалды елдерде сала дамуын қолдап, субсидиялайды, аграрлық нарықтың бағалық механизміне мемлекеттік араласу бойынша белсенді саясат жүргізіледі. Қазіргі уақытта әлемдік экономикада ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдауды бағалауда ДСҰ әдіснемесі және ЭЫДҰ әдіснемесі қызмет етеді [2].

Қазақстан ЕАЭО ұйымына 01.01.2015 ж. мүше. Н. Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясында «Ұйымға мүше барлық елдер терең жаңғыру жолынан өтті, инвестицияның, еңбек өнімділігінің, шағын және орта бизнесті дамытудың, халық өмірі стандарттарының жоғары көрсеткішіне ие» деген. ЭЫДҰ мәліметтеріне сай, егістің бір алқабына есептегенде мемлекеттік қолдау ЕО – 1 386 долл., Беларусьта – 471 долл., Қытайда – 358 долл., Канада – 102 долл., Қазақстанда – 87 долл., Ресейде – 79 долл.

Қолдаудың бірінші түрінде сатып алушылар өнімдерді жоғары бағалармен сатып алып, қолдау көрсетеді. Егер бағалардың көтерілуімен нарықта өнімдер артық болса, сатып алушалар емес, салық төлеушілер өтейтін экспорттық субсидиялар арқылы экспортты ынталандыру мүмкін. Ресми кеден баждары, салыстырмалы түрде жоғары болмауы мүмкін, бірақ басқа механизмдер арқылы азық-түлік импортының енуіне кедергілер туындайды. Мысалы, егер, Жапонияны алатын болсақ, импорттық баждар салыстырмалы түрде жоғары емес: астық – 5.3%, ет – 16.9%, ет өнімдері – 16.1%, сүт өнімдері – 26.5% және т.б. дегенмен, сыртқы сауданың басқа элементтері есебінен импорттық азық-түлік өнімдерін әкелу шектеулі (күріш бойынша баж 15%, бірақ күрішті көтерме сату мемлекетпен монополияландырылып, импортқа тыйым салынған). ҚР Кеден порталының мәліметтеріне сай, ЕАЭО-тағы үшінші елдерден әкелінетін тауарларға қатысты қолданылатын бірегей

кеден тарифтары, өзімізде өндірілетін өнімдерге 11.7-16% кокос, кешью, бразилиялық жаңғақтар, финик, инжир, ананас, авокадо, гуайява, манго секілді өнімдерге -3-5% аралығында.

Қолдаудың екінші түрінде тұтынушылық, нарықтық бағаларға тікелей әсер етпейтін, бюджеттік трансферттер мен субсидиялар беріледі (шығарылымға қатысты төлемдер және шығындарды қысқартатын төлемдер).

Қазіргі ғаламдану мен экономикалық интеграция жағдайында еңбек өнімділігін жылдам өсіру, АӨК-де интегрирленген салалардың ара-қатынасында қалыптасқан кері беталыстарды жеңу мақсатында аграрлық нарықта а/ш өнімге баға құрудың түбегейлі негіздерін әзірлеу арқылы басқарудың тиімді экономикалық механизмдерін әзірлеу қажеттігі туды.

АӨК динамикалық дамуының нақты шарты жаңа, тиімді кәсіпкерлік нысандары – кооперация мен интегрирленген бірлестіктердің дамуы. Олардың дамуы агроқұрылымдардың өнім бірлігіне келетін өндіріс шығындарын қысқартып, өндірілетін өнім сапасын арттыруға мүмкіндік беретін индустриалды-инновациялық технологияларға өту мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Сурет 2 - Ауылшаруашылық өнімдерге баға құру механизмдері

Н.Ә.Назарбаев: «Бүгінгі фермерлер тек уақытша әрі ауа-райына байланысты кездейсоқ жетістіктерді пайдаланбай, өндірістің өсімі жөнінде ойлануға тиіс». АӨК одан

әрі дамуы мемлекеттік қолдау тиімділігін арттырып, аграрлық бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау есебінен бәсекеге қабілеттілікті арттыруға бағдарлануы тиіс.

Заманауи әдебиет көздерін зерттей келе, нарық қатысушыларының өзара экономикалық қарым-қатынастарын реттейтін әртүрлі бағалардың реттелген жиынтығы көрсететін а/ш өнімдердің бағалар жүйесін құрастырылды. Әрбір жекелеген баға ортақ баға жүйесінің бөлігі бола тұрып (әртүрлі бағалардың өзара байланысы мен тәуелділігі) нақты экономикалық қызмет атқарады. Оларды төмендегідей ажыратамыз [3].

I. Тауардың айналым саласы бойынша:

1. Өнеркәсіп кәсіпорындардың өндірістік-техникалық мақсаттағы өнімді ірі партиялармен сатып-өткізу ұйымына өткізуде көтерме бағалар анықталады.

Кесте 1 - Көтерме саудадағы азық-түлік тауарларын сату бағасы, кезең соңына

Көрсеткіштер	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Картоп, кг	85	73	68	86	76	78	88
Сиыр еті, кг	528	704	751	1073	1393	1554	1295
Тауықтың ұшалары, кг	328	360	415	439	482	450	503
Өңделген сүт, л	148	135	149	174	181	201	230
Сары май, кг	694	738	773	1125	1127	1341	1518
Сүзбе, кг	691	657	709	774	763	776	845
Ірімшік, кг	979	995	1103	1253	1302	1291	1521
Айран, л	145	144	159	181	188	208	230
Қаймақ, кг	536	512	554	626	630	614	710
Жұмыртқа, он дана	165	145	166	158	176	208	172
Күнбағыс майы, л	215	228	254	282	276	263	269
Сусындар, л	167	180	176	167	176	202	203
Құмшекер, кг	110	158	175	156	141	136	171
Мұздатылған балық, кг	798	602	628	534	755	1272	1582
Бидай ұны, кг	55	54	64	63	76	75	94
Күріш, кг	170	173	165	181	176	179	221
Қарақұмық жармасы, кг	123	129	171	335	218	216	228
Ұнтақ, кг	108	137	137	118	119	153	159
Тары жармасы, кг	97	117	122	130	122	120	126
Макарон өнімдері, кг	159	167	160	196	209	222	237

Мемлекеттік көтерме бағалар АӨК кәсіпорындарға өткізілетін өндіріс құралдарына реттеледі. 2015 ж. сиырдың көтерме бағасы Қарағанды обл. - 986 теңге, тауық еті БҚО-да - 361 теңге, сүт 2016 ж. Алматы обл. - 151 теңге, өсімдік майы ШҚО-да - 239 теңге, бидай ұны Қостанай мен Қарағанды обл. - 66 теңге төмен. Көтерме саудада 2016 ж. 2012 ж. салыстырғанда сиыр еті – 72%, өңделген сүт – 54%, сары май – 96%, айран – 45%, мұздатылған балық – 2,5 есе, күріш – 34%, қарақұмық жармасы – 33%, макарон – 48% қымбаттаған.

2. Сауда-саттық ұйымы тұтынушылық өнімдерді даналап не болмаса үлкен емес партиялармен халыққа өткізуде бөлшек сауда бағаларын қояды. Соңғы 3 жылдың орташа бағаларын алдыңғы жылдардың бағаларымен салыстырғанда макарон өнімдері 12% қымбаттап, ал 2017 ж. соңғы 3 жылдың орташа бағаларымен салыстырғанда 16% қымбаттаған, сәйкесінше, картоп 15% және 10%, қызылша 21% және 40%, жылқы еті 20% және 3.2%, шикі сүт 15% және 18%, айран 24% және 11%, сұлы 43% және 7.5% қымбаттаған.

Кесте 3 - Бөлшек саудадағы азық-түлік тауарларының сату бағасы, Ақтау қ.

Көрсеткіштер	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	желтоқсан айының 15-нен бастап						шілде
Бидай ұны (бірінші сұрып), кг	95	84	102	106	109	125	130
Нан, кг	94	94	94	96	96	96	96
Макарон өнімдері, кг	169	177	174	184	193	206	226
Картоп, кг	62	83	74	69	86	98	93
Сәбіз, кг	67	115	84	90	88	108	163
Қырыққабат, кг	47	76	59	70	56	86	72
Пияз, кг	60	83	71	60	62	96	96
Сиыр еті, кг	786	884	1376	1433	1460	1359	1269
Қой еті, кг	714	903	1280	1384	1440	1365	1351
Жылқы еті, кг	1279	1293	1491	1565	1605	1680	1668
Тауық ұшалары, кг	488	534	528	554	550	630	525
Мұздатылған балық	465	519	608	609	656	670	689
Шикі сүт, кг	136	143	145	161	150	176	191
Пастерленген сүт, кг	147	167	167	169	185		223
Сары май, кг	1119	1215	1325	1237	1263	1339	1237
Сүзбе, кг	720	732	962	991	1048	1395	1366
Қаймақ, кг	689		839	860	884	977	903
Жұмыртқа, он дана	218	224	252	249	272	262	248
Күріш, кг	258	249	211	225	230	290	271
Қарақұмық, кг	159	234	377	237	191	237	242

Ал сиыр еті соңғы 3 жылда 40% қымбаттап, 2017 ж. 10% арзандаған, қой еті 45% қымбаттап, 2017 ж. 3.2% арзандаған, сүзбе 42% қымбаттап, 2017 ж. 5.5% арзандаған. Қарақұмық 2013 ж. 377 теңгеге сатылған. 2015 ж. (83.5) 2009 ж. (61.6 мың тонна) салыстырғанда 36% көп жиналған. Сәбіз 2012 ж. 67 тг.-ден 115 тг.-ге (50%) көтерілгенімен, 95 теңге аралығында болды (2017 ж. алдыңғы 3 жылдың орташа бағасымен салыстырғанда 72% қымбат). Құмшекер 2017 ж. 2012 ж. салыстырғанда 25% арзандаған [4].

Экономикалық ғылымдағы «бәсеке» мен «бәсекеге қабілеттілік» тұжырымдамаларын салыстырмалы талдау, осы күнге дейін олардың мазмұндарын толық ашатын бірегей түсінік қалыптаспағанын көрсетті. Зерттеуде АӨК-дегі бәсекелік ортаның ерекшеліктері мен бәсекелік артықшылықтар беретін факторлар жүйеленіп, осы ерекшеліктер мемлекет деңгейінде болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тарханов О.В. Управление экономикой сельского хозяйства // Национальные интересы: приоритеты безопасность. – 2010. - №36. – С. 15.
2. Есполов Т.И., Тіреуов Қ.М. және т.б. Қазақстанда ауылшаруашылық кооперативтерінің үлгілерін құру және енгізу: әдістемелік нұсқаулар. - Алматы: Айтұмар, 2016. – Б. 60.
3. Акимбекова Г.У., Аюлов А.М., Егизбаева Г.К. Кооперирование малых форм хозяйствования в АПК РК // Проблемы агрорынка. - 2015. - №2. – С. 79.
4. Богдановский И. Занятость в аграрной экономике: теоретико-методологические аспекты исследования. АПК: экономика, управление.- 2016. - №1.

КӘСІПОРЫННЫҢ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ СТРАТЕГИЯНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Орын Р.

Ғылыми жетекші: Таскараева М.Б.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Нарықтық жағдайда шаруашылықтанудың жаңа талаптары мен олардың әріқарай дамуы ұйымның экономикалық жұмысының барлық жүйесінің елеулі қайта ұйымдастырылуын талап етті. Кеңес үкіметі кезеңінде ұзақ жылдар бойы отандық ұйымдардың көпшілігі жоспарлау, бухгалтерлік есеп және экономикалық талдаудан көп тәжірибе жинақтады. Бірақ бұл тәжірибе нарықтық экономика ұстамдарынан едәуір ерекшеленетін, теориялық негіздегі орталықтандырылған жоспарлы экономика жағдайында қалыптасты.

Түйінді сөздер: жекешелендіру, тиімділік, өндірістік қаржылық қызмет тиімділігі, өнімділік, жалпы түсім, бәсекелестік жағдай, экономикалық талдау.

Жекешелендіру және мемлекет иелігінен алынғаннан кейін, ұйымдар өз қызметінің нәтижесіне толық жауап беретін дербестікке қол жетіп, экономикалық және заңдылық тұрғыдан оқшауланды. Ұйымның өндірістік – қаржылық қызметінің тиімділігіне деген басқарудың барлық буындардың жауапкершілігі арта түсті. Кәсіпорынды банкроттық пен күйзелуден құтқаруға ешкім көмектеспейтін болды. Өндірістік – шаруашылық қызметтің барлық мәселелерін тиісті ақпарат негіздерінде және оларды талдау арқылы, сонымен қатар өндірістік қызмет түрлерін түбегейлі қайта құру арқылы мәселелерді ұйымның өзіне шешуге тура келді. Бірақ, ұйымдық нысандар тұрғысынан кәсіпорындар ішінде бұрынғыдай жоспарлау сақталып қана қоймай, тіпті оның мәні күшейе түсті, бухгалтерлік есеп, сонымен бірге өндірістік-қаржылық қызметті жан-жақты экономикалық талдау да жалғастырылды. Бірақ, олар көпшілік жағдайда айдың соңында жүргізілгендіктен, оның тиімділігі онша жоғары дәрежеде болмады.

Басқарушылық есепті ұйымдастыру мен жүргізу ұйым басшыларының жедел және стратегиялық шешім қабылдауына керекті қаржылық және өндірістік ақпараттарды сәйкестендіру, өлшеу, талдау, дайындау, түсіндіру және ұсыну процесі болып табылады.

Бұл анықтама халықаралық стандарттарға сай және ұйымды басқару үшін есептің мәні мен мазмұнын ең толық сипаттайтын түсінік. Осыған сай басқарушылық есеп ұйымның, оның бөлімшелерінің қызметін стратегиялық басқаруды, бағалауды, кәсіпкерлік қызметті жоспарлау мен бақылауды, материалдық, қаржылық және еңбек ресурстарын оңтайлы пайдалануды қамтамасыз етуді қоса алғанда жалпы бизнесті басқару үшін қажетті ақпаратты жедел қалыптастыру мен пайдаланудың барлық жүйесін қамтиды. Бұл жағдайда бухгалтерлік есеп жүйесі, оның ішінде ұйымды басқару үшін пайдаланатын бөлігі басқарушылық есебіне кіреді[1].

Басқарушылық есеп шаруашылық қызметтерінің нәтижелері бойынша басқарылатын әрбір объектінің есептік жүйесі, жоспарлауы, бақылауы мен шығындары туралы мәліметтерді талдауы болып көрінуі, соның негізінде ұзақ және қысқа мерзімді уақытқа ұйымның қызметін оңтайландыру мақсатында әртүрлі тиімді басқарушылық шешімдерін жедел қабылдау үшін ақпараттың негізі болып саналады. Себебі бұрын бухгалтерлік қызмет ешқашан жедел және стратегиялық жоспарлау мен бюджеттендіру, жабдықтау, өндіріс пен өнімді өткізуді басқару үшін ақпараттарды дайындаумен айналыспаған. Бірақ, соңғы кезде экономикалық ақпаратты қалыптастырудың компьютерлік жүйесі көп жылдар бойы өндірістік – шаруашылық қызметті жоспарлау,

болжау, есепке алу және талдау арасындағы көбіне шартты түрде болатын кедергілерді жойып жіберді[2].

Мемлекет экономикасының нарықтық қатынастарға өтуімен бірге кәсіпорындардың өздігінен жұмыс істеуі, сонымен қатар олардың экономикалық және заңгерлік жауапкершіліктері артуда. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық тұрақтылығының мәні, сонымен қатар олардың бәсекеге қабілеттілігі жылдам артады. Шаруашылықты тиімді жүргізе білу кәсіпорынның бәсекелестік жағдайында алға шығу шарты болып табылады.

Қатаң бәсекелестік жағдайы кәсіпорындардың шығындарды басқару процесіне, оларды есептеу мен мониторинг жүргізудің жетілдіру жолдарын іздеуге үлкен қызығушылық тудыруна әкеледі. Кәсіпорында шығындарды басқару процесін ұйымдастыру шығындардың жалпы деңгейін төмендетуге көмектеседі. Бұл кәсіпорынға қосымша бәсекелік артықшылықтарды береді.

Шығындарды тиімді басқару арқылы кәсіпорында үлкен нәтижеге қол жеткізу, пайданы максималдау және өндірістің тиімділігін арттыру. Кәсіпорын қызметінің негізгі қаржылық нәтижесі пайда болып табылады, ол оның келешекте дамуының негізі және қаражат көзі қызметін атқарады. Өндіріс көлемін немесе шығарылатын өнімге бағаны өсіру арқылы пайданы арттыруға болады, бірақ бұл әрдайым мүмкін еме және мақсатқа сай келмейді. Сол себепті кәсіпорынның пайдасын арттырудың негізгі шарты өнім өткізілімі мен өндіріс шығындарын төмендету, соның ішінде шығарылатын өнімнің өзіндік құнын төмендету болып табылады, осыған орай шығындарды басқару және ұйымдастыру кәсіпорын үшін маңызды мәселе болып табылады[3].

Барлық кәсіпорындарда да шығындарды рационалды деңгейге дейін төмендету үшін резервтер қалыптасқан, ол кәсіпорын қызметінің экономикалық тиімділігінің өсуіне, бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыруға қол жеткізуге көмектеседі. Өнім бірлігін шығаруға шығындарды төмендету кәсіпорынға айтарлықтай төмен және икемді баға орнауға көмектеседі, ол бәсекелестер алдында маңызды артықшылық береді. Сол себепті әрбір кәсіпорын үлкен экономикалық нәтижеге қол жеткізу үшін шығындарды талдау мен оларды тиімді басқарудың маңызы зор[4].

Соңғы жылдары шикізат құнының, материалдардың, энергияның өсуіне, сонымен қатар, несиені тұтыну үшін пайыздық ставкалардың, жарнамаға деген шығындардың өсуіне байланысты өндіріс шығындарының өсуі тенденциясы бақылануда. Нарықтық қатынастардың қалыптастыру халықаралық тәжірибе мен нарықтық экономика кезеңіне өту ерекшеліктерін ескере отырып, өндіріс шығындарын басқару тәжірибесін жетілдіруді талап етеді. Бұл кәсіпорынға бәсекелестік жағдайында өмір сүруіне, пайданы максималдау мен шығындарды минималдауға, кәсіпорын қызметінің рентабельділігін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Шығындарды басқарудың мақсаты - ылғи да шығарылатын өнімнің бәсекеге қабілеттілігін және сонымен бір мезгілде кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын ұстап тұру. Шығындарды басқару кез-келген басқару процесіне сай кезеңдерді өзіне қосады.

Шығындарды дұрыс басқару үшін, біріншіден, оның мәнін сипаттайтын анықтама беру қажет, екіншіден, оларды нақты белгілері бойынша топтастыру қажет, ол олардың басқару объектісі бойынша шығын деңгейін белгілеуге көмектеседі және де кәсіпорында шығындарды басқарудың негізгі әдістерін зерттеп, жоспарлау, есептеу, бақылау, талдау жүргізу қажет.

Қазір кәсіпорындарда өндірістік қызметте: өндірістік бағдарламаларды, өндірістік және әлеуметтік даму жоспарын әзірлеуде, баға саясаты саласында стратегияны белгілеуде заңды және экономикалық дербестік алған. Осыған байланысты басшылардың басқару шешімдерін қабылдау үшін жауапкершілігі өскен.

Шаруашылық дербестік – кәсіпорынның ұйымдастыру формасын, қызмет түрін, бизнес бойынша серіктерді, өткізу нарығын, бағаларды белгілеу және т.б.

Қаржылық дербестік – оның толық өзін – өзі қаржыландыруынан, қаржылық стратегияны, баға белгілеу саясатын жасаудан тұрады.

Осыған байланысты бухгалтерлік қызметтің жеке саласы ретінде басқару есебін құру қажеттілігі пайда болған.

Бухгалтерлік басқару есебі - шаруашылық және қаржылық іс – әрекетпен шұғылданатын әркімге қажет білім саласы[5].

Шаруашылық қатынастардың қандай тобы көрсетілуіне байланысты бухгалтерлік есеп екі құрамдас бөлікке бөлінеді: қаржылық есеп пен басқару есебі. Қаржылық есептің мәліметтері салыстырмалы және кәсіпорынның қаржылық жағдайына, оның төлемге және несиеге қабілеттілігіне, оған инвестиция салудың пайдалылығына әділетті баға беру үшін ішкі пайдаланушыларға, инвесторларға, кредиторларға және басқа пайдаланушыларға қажетті ақпарат бөлуге тиіс[6].

Нарықты экономика кезінде бухгалтерлік ақпаратты пайдаланушыларды екі топқа бөлуге болады:

1. Ұйымды басқаратын ішкі, яғни есепті жүзеге асыратын кәсіпорын құрамындағы пайдаланушылар;

2. Сыртқы, ұйымды басқаратындар, яғни кәсіпорын құрамына кірмейтін пайдаланушылар.

Ішкі пайдаланушылар – жоспарлау, бақылау және шешім қабылдау кезінде есептік ақпаратты барлық деңгейде қолданатын ректорлар кеңесі, менеджерлер, басшылар және бөлімше мамандары болатын әкімшілік.

Ақпаратты сыртқы пайдаланушылар - тікелей және жанама қаржылық мүддесі бар басқа жақтағы сыртқы пайдаланушылар. Олар ұйымның басқару қызметкерлері дайындалуы мен ұсынылуы үшін жауапкершілік көтеретін ұйымның қаржылық бухгалтерлік есебінен есептік ақпарат алады.

Қаржылық есептің басым міндеті - алғашқы бірінші топтағы есептерді жасау. Олардың ақпараты ішкі пайдаланушыларға арналған.

Бухгалтерлік басқару есебінің міндеті – екінші және үшінші топтағы есептерді жасау. Олардың ақпараты ішкі пайдаланушыларға арналған, тікелей өдіріс ауқымындағы істердің жайы туралы нақты ақпарат болуы тиіс.

Сегменттік есептеу жүйесінде жиналған және жинақтап қорытылған ақпарат сегменттік есеп беру түрінде мүдделі пайдаланушыларға жеткізіледі, оны жүргізу тәртібін ұйымның өзі дербес (бұған сыртқы қолданушылар үшін осындай есеп беруді ұсыну жағдайлары көрмейді) белгілейді және көбіне кәсіпорынның ұйымдық құрылымына байланысты болады[7].

Кәсіпорынның ақпараттық жүйесіндегі басқару есебінің объектілері көрсетілетін әр түрлі әдістер мен амалдар басқару есебінің тәсілдері деп аталады. Ол мынадай элементтерден тұрады.

Құжаттама – кәсіпорынның өндірістік қызметін жеткілікті дәрежеде толық көрсететін алғашқы құжаттар мен ақпараттық машиналық атқарушылары.. Кәсіпорын ерекшелігіне сәйкес бастапқы есеп қаржылық және басқару есебіне арналған ақпараттың негізгі көзі болып табылады.

Түгендеу - объектінің іс жүзіндегі жағдайын, сондай-ақ есептік мәліметтерден ауытқушылықты, есепке алынбаған құндылықтарды, шығындарды, кем шығуды, ұрлықты анықтау тәсілі.

Топтастыру мен жинақтап қорыту, бақылаушы шоттарды пайдалану - белгілі бір белгілер бойынша объекті туралы ақпаратты жинақтауға және жүйелендіруге мүмкіндік беретін тәсіл. Топтастырылған ақпарат іс-әрекет нәтижелерін бағалау мен шұғыл және стратегиялық шешімдер қабылдау үшін тиімді пайдаланады[8].

Бақылаушы шоттар - сол кезең, операцияларының жиынтық сомасы бойынша жазбалар жасалатын жиынтық шоттар. Бақылаушы шоттар жүйесі қаржылық және басқару

есебі арасын байланыстыратын буын болып шығады және есептік жазбалардың толықтығы мен дұрыстығын анықтауға жол ашады.

Мөлшерлеу (нормалау) – ресурстардың барлық түрлерін тиімді пайдалану мен шығындарды өнімге айналдыратын ең өнімді жолдарды іздестіруді қамтамасыз ететін оңтайлы нормалар мен нормативтерді ғылыми негізделген есептеу процесі. Мөлшерлеусіз қорлар мен іс-жүзіндегі шығындар жағдайын бақылау мен басқару есебі жүйесін ұйымдастыру мүмкін емес. Мөлшерлер бақылау жүйесінің негізгі ретінде жауапкершілік, азық-түлік және операциялар орталықтары бойынша жіктеледі және топтастырылады[9].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарова В.Л., М.С. Жапбарханова, Фурсов Д.А., Фурсова С.Д. Басқару есебі. – Алматы, 2016.-298 б.
2. Скоун Т. Управленческий учет / Пер. с англ. под ред. Н.Д.Эриашвили. — М: Аудит, ЮНИТИ, 2013. – 179с.
3. Карпова Т. А. Управленческий учет: Учебник для вузов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 2012.- 350с.
4. Кеулімжаев Қ.К. Бухгалтерлік есеп теориясы және негіздері [Мәтін]: Оқулық / Қ. К. Кеулімжаев, Н.А. Құдайбергенов.- Алматы: Экономика, 2016.- 384бет.
5. Назарова В.Л. Шаруашылық жүргізуші субъектілердегі бухгалтерлік есеп [Мәтін]:Оқулық / В.Л. Назарова; Жалпы редакциясын басқарған Н.Қ.Мамыров.- Алматы: Экономика, 2013.
6. Әбдіманапов Ә. Бухгалтерлік және қаржылық есеп принциптері (Халықаралық стандарт) [Мәтін]: Оқулық / Ә. Әбдіманапов.- Алматы, 2016.- 535б.
7. Кеулімжаев Қ.К., Әжібаева З.Н., Құдайбергенов Н.А., Жантаева А.А. Қаржылық есеп /Оқу құралы.- Алматы: Экономика. 2014.-89с.
8. Нурсеитов Э.О. Бухгалтерский учет в организациях / Учебное пособие. Издание второе и переработанное – Алматы, 2013.-147с.
9. Аксепенко А.Ф., Шеремет А.Д. Учет, калькулирование и анализ себестоимости. - М.: Изд-во МГУ, 2015. - 635с

УДК 005.6

УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РК

Орынбай Ә.

Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрена система менеджмента качества, изложены основы управления качеством и требования в соответствии с стандартами, стадии процесса контроля качества, группы показателей качества по присутствующим в них свойствам, выявлены принципы организации контроля качества, факторы, влияющие на качество.

Ключевые слова: Управление качеством, уровень качества продукции, эффективность, система качества, степень совершенствования качества.

Актуальность темы. Современная рыночная экономика предъявляет новые требования к системе управления качеством продукции. Это обусловлено тем, что устойчивость любой фирмы, ее положение на рынке определяется уровнем конкурентоспособности. В свою очередь, конкурентоспособность продукции связана с

действием нескольких десятков факторов, среди которых на первое место выходит качество продукции.

Одним из главных вопросов современности, с которым сталкиваются предприятия, является контроль качества продукции и степень ее совершенствования. Для успешного решения данной проблемы необходимо создание оптимальной системы менеджмента качества, позволяющей обеспечить производство конкурентоспособного и качественного продукта, установить контроль качества на всех этапах производственного процесса[1].

Главным показателем деятельности предприятия выступает качество продукции. Ее повышение и совершенствование определяет позицию предприятия в сложившихся условиях рынка, развитие научнотехнического прогресса, повышение эффективности производства, что является основной особенностью деятельности передовых компаний мира.

Эффективный контроль оказывает воздействие на качество товара, а также дает возможность избежать всевозможных сбоев в работе, выявить и ликвидировать их с наименьшими потерями для предприятия.

Для проведения системы контроля качества необходимо осуществление следующих стадий [2]:

1. Определить концепцию контроля: это может быть всеобъемлющая система контроля Controlling или частные проверки;
2. Постановка задачи контроля, которая может заключаться в решении о необходимости, точности, регулярности, эффективности процесса управления качеством;
3. Изучение объектов и субъектов контроля качества, определение методов, средств и объема системы контроля качества и установление сроков проведения проверки;
4. Определение плановых и фактических показателей уровня качества продукта;
5. Поиск отклонений фактических данных с плановыми и выявление причины отклонения;
6. Анализ отклонений и причин, распределение полномочий и определение действий, направленных на устранение недостатков.

Обеспечение высокого качества предполагает эффективное руководство всех фаз деятельности, начиная с зарождения идеи до изготовления продукции.

Для эффективности системы контроля качества необходимо совершенствовать службы технического контроля, что создает условия для разработки реальных планов контроля качества, основанных на полученных исследованиях и опыте предприятия, предупреждении брака, разбалансированности производственного процесса, отклонений фактических показателей от плановых.

Можно выделить следующие признаки, позволяющие облегчить процедуру технического контроля [3]:

- ☐ входной контроль, который осуществляют при получении сырья и материалов для производства продукции;
- ☐ текущий контроль, необходимый для контроля соответствия качества продукции требованиям нормативных документов;
- ☐ операционный контроль продукции, проводимый при процессе выполнения или после завершения одной технологической операции;
- ☐ приемочный контроль, в результате которого можно сделать вывод о пригодности продукта;
- ☐ инспекционный контроль, который осуществляют специально уполномоченные лица.

Опыт ведущих конкурентоспособных фирм установил, что качественная продукция, соответствующая требованиям и предпочтениям потребителей, может быть

изготовлена только с учетом детального изучения и анализа рынка. Эффективнейшим методом, применяемым успешнейшими компаниями, является система управления качеством на базе международных стандартов ISO серии 9000. Значимую роль этот стандарт играет для фирм, целью которых является выход на международный рынок.

Стандарты ISO серии 9000 внедрены техническим комитетом по результатам анализа накопленного опыта ведущих предприятий в области создания, внедрения и функционирования систем качества продукции. Они представляют собой рекомендации по управлению качеством и общие требования по обеспечению высокого качества, выработке элементов систем качества [4].

Можно выделить 10 групп показателей качества продукции по присутствующим в них свойствам:

1. Показатели назначения – определение полезных свойств продукта, ее основные задачи, пригодность и цели его применения.
2. Показатели надежности – определение срока службы продукции, сохранения во времени всех параметров, длительной работоспособности, способности выполнять соответствующие функции, способности подвергаться ремонту.
3. Эргономические показатели характеризуют согласованность конструкции изделия с особенностями человеческого организма для удобного использования продукта.
4. Эстетические показатели – показатели, характеризующие целостность продукции, информационную выразительность, рациональность формы.
5. Технологические показатели определяют степень приспособленности товара к использованию и ремонту с наименьшими потерями для предприятия. К данной группе относят показатели себестоимости продукции, трудоемкости, фондоемкости и материалоемкости выпускаемой продукции;
6. Стандартизация и унификация отражает насыщенность продукции стандартами, уровень унификации с другими изделиями;
7. Патентно-правовые показатели – обновление технических решений, защита продукции с помощью патентов и, в последствии, беспрепятственная продажа в стране и за границей;
8. Экологические – показатели, характеризующие степень вредных воздействий на окружающую среду при изготовлении, использовании и утилизации продукта;
9. Показатели безопасности – это такие особенности продукции, обуславливающие при ее использовании отсутствие недопустимого риска, который связан с нанесением ущерба.
10. Экономические показатели включают расходы предприятия, связанные с разработкой, изготовлением и реализацией продукции, которые входят в себестоимость и, в последствие, в цену готового продукта.

К факторам обеспечения высокого качества продукции относят лучшее проектирование, лучшие средства связи, успехи рационализации, стандартизации, улучшение технологии и оборудования, лучшее сырье, новейшая техника и организация

контроля, экономическое и научно-техническое сотрудничество, стабильный выпуск одной и той же продукции .

Система качества должна удовлетворять следующие важнейшие принципы [5]:

- непосредственное участие и ответственность органов управления предприятием в работах по повышению качества продукции;
- своевременное точное планирование в области качества;
- распределение обязанностей и полномочий на каждый этап процесса, обеспечивающий выполнение плана предприятия в области качества;
- распределение издержек по обеспечению качества продукта;
- обеспечение безопасности продукции для покупателя и окружающей среды;
- организация работ по повышению качества;
- совершенствование методов и средств обеспечения контроля качества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Международный стандарт ISO 9000 [Текст]: «Системы менеджмента качества. Основные положения и словарь» Москва, 2006.
2. Мазур И. И. Управление качеством [Текст] / И.И. Мазур, В.Д. Шапиро.- Москва: Высшая школа, 2003. - 98 с.
3. Шевелева Г. И. Контроль качества продукции: Учебный комплекс [Текст] / Г. И. Шевелева. – Кемерово, 2014. – 7-15 с.
4. Шевчук, Д. А. Управление качеством: Учебник [Текст] / Д. А. Шевчук. –М.: ГроссМедиа, РОСБУХ, 2008. – 102 с.
5. Шамилева Э.Э., Фазылова Н.Н., 2015.

ӘОЖ 339.5

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ САУДА-САТТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ МЕН ЛОГИСТИКАНЫҢ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ ЖӘНЕ КАСПИЙ МАҢЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІ

Рүстемов Ж.

Ғылыми жетекші: Сатанбаева А.Ө.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Қазақстан елдің транзиттік бәсекеге қабілеттілігін арттырып, әртүрлі көлік түрлерімен жүк тасымалдау барысында жолда жайлы демалысты ұйымдастыруға заманауи және өркениетті жағдайларды жасау үшін бірнеше инфрақұрылымдық жобаларды біртіндеп жүзеге асырылуда. Ірі халықаралық жүк тасушылардың назарын жаңа маршрутқа аудару үшін жолға кететін уақыт пен ара қашықтықтың қысқаруы жеткілісіз екені түсінікті.

Түйінді сөздер: көлік, логистика, Каспий теңізі, сауда, халықаралық көлік, Еуропа, Азия, халықаралық сауда, теңіз, коммуникация.

Логистика — тұтынушыларға шикізатпен жабдықтаушылардан тауарлар мен қызмет көрсетулерді алға бастырудың тиімді процесін ұйымдастыру, өнімдер, тауарлар, қызмет көрсетулер саласының жұмыс істеу, тауар қорларын басқару, тауар қозғалысының инфрақұрылымын жасау мәнін білдіретін мамандық. Логистиканың барынша кең таралған атауы оны әртүрлі жүйелердегі материалдық, ақпараттық және қаржылық ресурстар қозғалысын жоспарлау, басқару және бақылау туралы ғылым ретінде түсіндіреді. Ұйымдастыру менеджменті тұрғысынан логистиканы материалдар, бөлшектер және дайын

керек-жаракты (техники және басқасы) сатып алу, жабдықтау, тасымалдау, сату және сақтау процесіндегі материалдық ағындарды стратегиялық басқару ретінде қарастыруға болады. Түсінік сондай-ақ тиісті ақпарат ағындарын, қаржылық ақпаратты басқаруды қамтиды. Логистика бір кәсіпорын шеңберіндегі сияқты, сондай-ақ кәсіпорындар тобы үшін де сервисті жасау, өткізу және сүйемелдеу процесін жаңартуға және кедергілерді оңтайландыруға бағытталған.

Қазақстан – көлік-логистика саласында қарқынды дамып келе жатқан мемлекеттің бірі.

Тәуелсіздік тұғыры орнаған ширек ғасырда біраз жұмыстың басы қайырылды. ТМД елдері арасында Қазақстан – 25 жыл ішінде 2500 шақырым жаңа теміржол желісін салған жалғыз мемлекет. Жаңа теміржол халықаралық көлік дәлізін Шығыс-Батыс, Солтүстік-Оңтүстік және Транскаспий бағдарында (ТРАСЕКА) оңтайландыруға зор мұрасат берді. Мәселен 2014 жылы салынған бір ғана Жезқазған – Бейнеу теміржол желісі Қытайдан Каспийге, әрмен қарай Түркияға, оңтүстік Еуропа мен Парсы шығанағы елдеріне бағытталған жүк пойыздарының жол үстіндегі қашықтығын 1000 шақырымға қысқартты.

Бағыттардың бірі – Шығыс-Батыс дәлізі. Бұл – Қытайдан Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне, Қазақстан, Ресей арқылы Еуропа мен Скандинавия елдеріне шығатын бірден-бір көлік дәлізі болып отыр. Бұл бағдарда жүрдек тасымалды ұйымдастыру үшін инфрақұрылым жасақталған. Бағдарға қатысушы елдердің қолдау білдіруінің арқасында 2011 жылдан бері бұл бағдарды дамытуға қатысты ауқымды жұмыс жүргізіліп келеді.

Еркін экономикалық аймағы аумағында құрлықаралық тасымалдарда Суэцк каналының аналогы, сондай-ақ Еуразия жүк ағынының дистрибуция орталығы – құрғақ порт салынды. Бұл порт 540 мың контейнерді қайта өңдеу қуатына ие. Еркін экономикалық аймағы аумағында өндіріс пен көлік-логистикалық бизнесті дамыту үшін қолайлы салық жағдайы жасалған. Қазақстанның сырты мен ішінде логистикалық орталықтар желісі Еуразия құрлығында жүк ағынын бөлісу және шоғырландырудың маңызды пункттерінде жасақталған. «2014 жылы Қытайдың Ляньюньган портында қазақстан-қытай логистикалық терминалы ашылған болатын, мұндай ынтымақтастық Қазақстанға Оңтүстік-Шығыс Азия мен Қытайдың шығыстағы нарықтарына логистикалық жағынан шығуға мүмкіндік береді. Елімізде «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» деп аталатын халықаралық автомобиль магистралы салынып жатыр, құрылысы таяу жылдары аяқталмақ, бұл да логистиканы дамыту бағытында жүзеге асырылып жатқан ірі жобаның бірі. Бұл жоба теңіз жолымен салыстырғанда Қытайдан Еуропаға жеткізілетін жүк мерзімін 3,5 есеге қысқартып, аймақтық бөлісуде мультимодальды шешімді қамтамасыз етпек. Бұл бағдардың табысқа әкелетін маңызды элементі ретінде жүрдек контейнерлік тасымалды дамытуды айтар едім. Айталық, Шығыс Қытайдан шыққан жүк 15 тәуліктен кейін Еуропада жүк қабылдап алушының қолында болады.

Ертедегі Понтикалық теңіздің тартылуынан пайда болған Каспий теңізі қазіргі кезді бес мемлекет (Қазақстан, Азербайжан, Ресей, Түркіменстан, Иран,) қоршап жатыр. Бұл мемлекеттер өзара сауда-саттық, әлеуметтік және экономикалық қатынастарға түсіді. Қазақстан Республикасының және басда төрт мемлекеттердің арасындағы сауда-саттық қатынасынан туатын мүкіндіктерді қарастырылған.

Қазақстан Республикасымен ең алғаш рет сауда-саттық қатынасқа Ресей Федерациясымен түскен болатын. 1992 жылы қазан айында Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының арасында еркін сауда туралы келсімге қол қойылды. Бұл келсім өзі аты айтып тұрғандай Қазақстан мен Ресейдің арасында еркін сауда жүргізу мүмкіндік берді.

Қазақстан Республикасының президенті Н. Ә. Назарбаев 2006 жылғы жолдауында «Ресей Федерациясымен экономикалық ынтымақтастық Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының негізгі басымдықтарының бірі болып табылады» Бұл жолдауында елбасымыз Ресей мемлекетімен қарым қатынас ұстау Қазақстан үшін ең маңызды сыртқы қатынастарының бірі екенін көрсетіп кетеді. Неге Ресеймен саудалық қарым қатынас ұстау керек? Деген сұрақты қарастырып кетейін.

Ресей бұл әлемдегі державалардың бірі. 2000 жылғы статистикалық мәлеметтерге сүйенсек. Ол тек әскери жағынан емес және де басқа табиғи қазбаларға бай мемлекет. Бұл Қазақстан тек ресурстармен қамтамасыздану емес Ресей ол Қазақстан Республикасы үшін еуропа шығу жолы деп те атап кетсек болады.

Қазақстан Республикасы тек Ресеймен емес басқа да Каспий маңы мемлекеттерімен экономикалық-саудалық қатынастарға түседі. Мысалға соңғы кезде Ақтау қаласында өткен Каспий маңы мемлекеттер басшыларының Бесінші саммиті өткені белгілі. Бұнда тек қана Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін ғана емес сонымен қатар бес мемлекеттің арасындағы теңіздегі экономика, көлік-транзит және т.б. салалар бойынша ынтымақтастық орнату мәселелері талданды. Осы қарастырылған мәселелер бойынша көптеген келісімшарттар жасалған келісімге келді.

Каспий бұл Қазақстан, Түркіменстан, Азербайжан мемлекеттері үшін Дүние жүзілік мұхиттық нарыққа шығуға мүмкіндік жасайтын стратегиялық аймақ болып келеді. Тек қана бұл мемлекеттер үшін емес бұл Ресейге де Үнді мұхиты арқылы дүние жүзілік нарыққа шығуға мүмкіндік береді. Соңғы жылдары Каспий арқылы Парсы шығанағына канал жасау арқылы дүние жүзілік мұхитқа жол ашу қарастырылуда. Қазіргі кезде Каспий мемлекеттері Еділ өзені арқылы Қара теңізге содан арықарай Жерорта теңізі, одан Атлант мұхитына шығуға мүмкіндік бар, бірақ бұл жол қарастырылып жатқан жолдан қараған екі есе ұзақ мерзімде тауарды тасымалдайды. Бұл уақыт жағынан және басқада мәселелер жағынан тиімді болып келеді.[5]

Қарігі таңда Каспий теңізі арқылы Үнді мұхитына салынатын құрлыс жолының екі идеясы бар. Бұлар:

1. Каналдың Батыс нұсқасы Парсы шығанағына шығуды болжайды, ал оның ұзындығы 650 километрді құрайды. Бұл ретте бірқатар су қоймаларын құруға, құнарлы жерлердің көп бөлігін су басуға және адамдардың едәуір санын көшіруге тура келеді.

2. Шығыс нұсқасы бойынша су басу жағынан қиындығы жоқ, бірақ оның қашықтығы 1000 километр құрайды. Және Оман шығанағына шығатын Шығыс каналын салу жолы өте құрғақтық жер болғандықтан құрылыс жасауға қиындығын туғызуы мүмкін.

Сурет 2 - Каспий теңізі арқылы Үнді мұхитына салынатын канал жолы

Мұхитқа шығу каналының сметалық құны 10 миллиард АҚШ долларына бағаланады. Мұндай әсерлі сомаға қарамастан, сарапшылар 5-7 жыл ішінде арнаның өзін толық төлейтініне сенімді, өйткені оның пайдасы әлдеқайда көп болады. Осы Қазақстан Республикасының басқа төрт мемлекетпен тауарлық айналымының статистикалық

мәлеметі бойынша қарастырып кетуге болады. 2015-2017 ж. аралығында Каспий теңізі арқылы Қазақстанның Каспий маңы мемлекеттерімен тауар айналымы 33% өскен болатын. 2015 жылы тауар айналымы 165,8 миллион АҚШ долларын құраса, 2017 жылы бұл көрсеткіш 220,5 миллион АҚШ долларын құрады. Соның ішінде ең көп тауар айналымы Ресеймен байланысты. Егер жоғардыда айтылып кетілген Үнді мұхитына шығатын канал салынатын болса бұл Қазақстан Республикасы үшін тек осы Каспий маңы мемлекеттерімен емес және басқа да мемлекеттермен саудалық қатынастарға түсе алады. Мысалға сол Үнді мұхитқа шығатын канал арқылы ол шығыста Жапониямен, Кореямен т.б. ресурсы шектеулі мемлекеттермен саудалық қатынастарға түсе алады. Бұл Қазақстан Республикасының тауар айналымын геометриялық прогрессия көбейтеді. Тек Қазақстан емес басқа да Каспий маңы мемлекеттеріне де қатысты болып келеді.[2]

Дегенмен, жобаның барлық уақытша және қаржылық пайдасын ескере отырып, арнаның құрылысы әлі басталған жоқ. Мұның себебі - Таяу Шығыстағы тұрақсыз жағдай, сондай-ақ Иранның айналасындағы жағдай. Құрылысты бастау үшін үлкен көлемдегі инвестиция қажет, ал олардың болуы әлемдегі саяси және қаржылық тұрақтылыққа тікелей байланысты.

Жалпы Еуропа мен Азия арасында жеткізу мерзімінің қысқалығын қажет ететін тауарларды тасымалдауға сұраныс көбейіп отырған шақта, инфрақұрылым жобаларын жүзеге асыру жүк ағынын жасақтауға серпін береді, сөйтіп трансқұрлықтық көлік дәлізінің жаңа архитектурасы қалыптаспақ, бұл жерде Қазақстан негізгі бағдар, Қытай – Еуропа, Транскаспий бағдары және Солтүстік-Оңтүстік дәлізімен құрлықтық сервис тізбегінде маңызды буын болып қала бермек. Елімізде қабылданған «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасы мен Ұлт жоспары – 100 нақты қадам Қазақстанның транзитті-көлік әлеуетін дамыту бағдарын айқындап, Қазақстан аумағында көлік-логистикалық хабты құруға және Еуразияның халықаралық көлік-коммуникациялық ағынында еліміздің біріктірілуін мақсат етеді.[6]

Бүгінде көлік саласындағы заңнаманы жетілдіру жұмысы жүргізілуде. Еске салсақ, Қазақстан еуразиялық көлік-логистикалық және іскерлік хабқа айналуы жоспарлап отыр. Мұндай идеяны Мемлекет басшысы Жібек жолын жаңғырту туралы айтқан кезде ұсынған еді.

Еліміздің көлік-логистикалық орталығы сәулет қоймалары, ұшу кеңістіген, сақтау стеллаждарының биіктігіне, температуралық режиміне, қоймалардың көлік мультимодальдік қағидасына сай орналасуына, қауіпсіздікті қатаң сақтауға, өрт қауіпсіздігіне көңіл бөлуге қатаң талап қойып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н. А. Эра независимости. – Астана, 2017
2. www.kazpravda.kz
3. travelask.ru
4. kazakh-tv.kz
5. www.ritm Eurasia.org
6. inbusiness.kz

СОДЕРЖАНИЕ, МЕТОДЫ И ФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Сабырғалиев А.А.

Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. Агропромышленный комплекс относится к числу основных народнохозяйственных комплексов, определяющих условия поддержания жизнедеятельности общества. Основой регулирования аграрного производства является стабилизация и развитие данного производства, обеспечение безопасности страны в сфере продовольствия и т.д.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, государственное регулирование, эффективное управление, поддержка.

Особое значение в экономике страны имеет агропромышленный комплекс. Он относится к числу основных хозяйственных комплексов, определяющих поддержание жизнедеятельности общества. Значение его не только в обеспечении потребностей людей в продуктах питания, но и в том, что он существенно влияет на занятость населения и эффективность всего национального производства.

Агропромышленный комплекс представляет собой совокупность отраслей народного хозяйства, связанных с развитием сельского хозяйства, обслуживанием его производства и доведением сельскохозяйственной продукции до потребителя.

К агропромышленному комплексу относятся все виды производств и производственного обслуживания, создание и развитие которых подчинены производству конечной потребительской продукции из сельскохозяйственного сырья

Вопросы государственного регулирования агропромышленного комплекса имеют особую актуальность, так как риски сельскохозяйственных предприятий являются наиболее сложными и мало прогнозируемыми, что связано в первую очередь со спецификой самого сельского хозяйства, а также из-за возникновения в данной области определенных рисков, не свойственных другим отраслям народного хозяйства.

Под государственным регулированием агропромышленного производства следует понимать влияние государства на производство, переработку и реализацию сельскохозяйственной продукции, и помимо нее сырья и продовольствия.

Устойчивое развитие аграрного сектора экономики страны невозможно без широкого технического и технологического перевооружения отечественного сельского хозяйства, создания конкурентоспособной инновационной техники и технологий.

Агропромышленное производство включает в себя техническое обслуживание и материально-техническое обеспечение данного производства.

Основными задачами регулирования агропромышленного производства являются:

- стабилизация и развитие данного производства;
- обеспечение безопасности страны в сфере продовольствия;
- улучшение продовольственного обеспечения населения РК;
- поддержание экономического партнерства между сельским хозяйством и другими отраслями экономики;
- сближение товаропроизводителей в сфере агропромышленного производства.

Основными направлениями государственного регулирования агропромышленного производства являются:

- 1) формирование и функционирование рынка сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия;
- 2) финансирование, кредитование, страхование, льготное налогообложение;
- 3) защита интересов отечественных товаропроизводителей при осуществлении внешнеэкономической деятельности;
- 4) развитие науки и осуществление научной деятельности в сфере агропромышленного производства.

Государство осуществляет финансирование агропромышленного производства за счет средств республиканского бюджета, бюджетов субъектов РК и внебюджетных источников.

Средства, направляемые на поддержку и развитие агропромышленного производства, используются на:

- 1) поддержку инвестиционной деятельности, включая приобретение новой техники и оборудования, сортовых семян и племенных животных, в соответствии с целевыми программами;
- 2) повышение плодородия почв, проведение мелиоративных мероприятий, содержание государственных мелиоративных систем, осуществление работ по борьбе с вредителями и болезнями сельскохозяйственных культур, предупреждение и ликвидацию карантинных и особо опасных инфекционных заболеваний животных, а также проведение научных исследований и мероприятий по охране окружающей среды;
- 3) кредитование и страхование в сфере агропромышленного производства;
- 4) компенсацию части затрат на приобретение материальных ресурсов и энергоносителей, дотации на поддержку племенного животноводства, элитного семеноводства и производства гибридных семян сельскохозяйственных культур;
- 5) развитие и поддержку рынка сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия;
- 6) организацию профессиональной подготовки, повышения квалификации и переквалификации кадров в области агропромышленного производства;
- 7) иные виды дотаций и компенсаций [1].

В сфере управления экономикой важна необходимость системного, комплексного анализа деятельности государственных органов. Именно поэтому формы и методы имеют важное значение для исследования регулятивной деятельности.

Решающее значение для регулирования и развития сельскохозяйственного производства имеют факторы, определяемые вмешательством государства в рыночную деятельность. Для воздействия на экономические процессы государство применяет основные методы прямого (административного) и косвенного (экономического) воздействия.

Использование административных методов воздействия связано с осуществлением контроля за соблюдением сельскими товаропроизводителями законодательства, необходимостью обеспечения рационального использования земли, других природных ресурсов, качества сельскохозяйственного сырья и продовольствия. Административные методы представлены методом прямых предписаний и запретов со стороны государства по отношению к участникам аграрных правоотношений.

К методам прямого воздействия относятся:

- целевые программы развития отраслей, территорий, программы по решению важных социально-экономических проблем;
- индикативные планы;
- обязательные государственные заказы, закупки, контракты;
- лицензирование видов деятельности;
- нормативные материалы по правилам ведения тех или иных видов деятельности (бухгалтерская отчетность, учет ценных бумаг и др.);

- квоты, штрафы, ограничения, прямые запреты на производство товаров и услуг, осуществление видов деятельности;
- нормативы качества и требования к сертификации продуктов и технологий.

Вместе с тем актуальной остается проблема осуществления государственного регулирования преимущественно экономическими методами, посредством использования механизмов финансирования, налогообложения, кредитования, ценообразования и страхования. Они воздействуют на экономические интересы субъектов рыночных отношений опосредованно, предоставляя участникам рынка право выбора сфер деятельности и направлений применения капитала и доходов.

К этим методам относят:

- системы налогов, уровень налогообложения, налоговые льготы;
- процентные ставки, нормы банковских резервов;
- валютные и товарные интервенции;
- платежи за природные ресурсы и собственность;
- минимальная ставка заработной платы и минимальные социальные стандарты [2].

Административный и экономический методы взаимодополняют друг друга, поэтому наиболее оптимальное осуществление деятельности в сфере регулирования сельского хозяйства может быть достигнуто только при единстве данных методов.

Действия государства в области регулирования рыночных отношений, рассматриваемые как его функции, должны реализовываться в следующих направлениях.

Во-первых, это меры по поддержанию рыночного механизма, которые состоят в развитии институтов рынка (обеспечение правовой базы рыночных отношений) и сохранении конкуренции.

Во-вторых, это меры по усилению, развитию рыночного механизма, которые проявляются в макроэкономическом регулировании экономики (сглаживание циклического развития, поддержание совокупного спроса и совокупного предложения, регулирование кредитных отношений и денежного обращения), распределительной и социальной политике (налоговая система, бюджетные расходы, трансферты, регулирование ценообразования, обеспечение занятости и перераспределение доходов), эффективной экспортно-импортной политике (защита внутреннего рынка, поощрение вывоза товаров промышленной переработки).

В-третьих, обеспечение финансовой устойчивости хозяйств, повышение их доходности и конкурентоспособности отечественной сельскохозяйственной продукции (микроуровень).

Важное значение имеют и другие методы государственного регулирования сельского хозяйства: убеждения, дозволения, метод прямых предписаний, рекомендательный. Наиболее распространенным является метод убеждений, при котором происходит влияние на общественные отношения по средствам воспитательных, разъяснительных и поощрительных действий, с целью обеспечения высокой организованности и дисциплины.

Основа этого метода заключается в совершенствовании и самостоятельности в деятельности хозяйств, значительном росте квалифицированных кадров, повышении активности сельскохозяйственных производителей в управлении производством. При использовании данного метода государственные органы предоставляют право самим сельскохозяйственным предприятиям решать тот или иной вопрос. К ним относятся акты, в которых указывается конкретное поведение, не допускающее каких-либо отклонений, и которыми руководствуется субъект в хозяйственно-производственной деятельности. Метод убеждений применяется при активном участии управленческого персонала предприятий, специалистов, работников сельского хозяйства и имеет императивный характер [3].

Помимо административных и экономических методов регулирования агропромышленного комплекса существуют и другие. В настоящее время существует одна

из ключевых задач по формированию системы эффективных форм и методов государственного регулирования АПК, что отражено в приводимой ниже таблице 1.

Таблица 1. Формы и методы государственного регулирования АПК

Формы	Методы
Финансовая поддержка устойчивости доходов товаропроизводителей	Квотирование производителей продукции и сбыта. Дотации и компенсации. Гарантированная минимальная цена. Льготные, научно-обоснованные кредитование и налогообложение. Поддержание устойчивого платежеспособного спроса населения.
Инфраструктурное обеспечение	Принятие обоснованных нормативных актов по созданию инфраструктуры, работающей в интересах повышения устойчивости функционирования АПК Создание маркетинговой системы обслуживания Создание системы оптовых и розничных рынков.
Материально-техническая поддержка	Отработка механизма лизинга. Долевое финансирование при производстве качественно новой техники и внедрении ключевых технологий. Льготное кредитование, налогообложение, ускоренная амортизация при производстве и использовании новой техники.
Научное обеспечение	Финансирование ключевых направлений науки по проблемам устойчивости АПК. Финансирование затрат на разработку ключевых технологий и техники на инвестиционной основе, отвечающей мировым стандартам. Оказание поддержки в формировании рынка нововведений путем; стимулирования заказов на наукоемкую продукцию, организации технопарков, техноинкубаторов и т.д.
Кадровое обеспечение	Организация системы государственной подготовки и повышения квалификации предпринимателей, менеджеров, сотрудников, структурных подразделений АПК путем финансирования уровня подготовки до необходимых стандартов.

При государственном регулировании сельского хозяйства применяется также рекомендательный метод, при котором государственные органы предлагают тот или иной вариант решения, а хозяйства сами определяют чем им руководствоваться. Особенность рекомендательной нормы состоит в том, что она не несет в себе обязательного характера. Рекомендации, обычно, содержат положения, выполнение которых юридическими санкциями не обеспечивается. Поэтому их нельзя считать правовыми установлениями, так как они лишены свойства обязательности исполнения. Рекомендательные нормы указывают направления решения того или иного вопроса, и если норма будет принята, то она приобретает черты внутрихозяйственной нормы и становится регулирующей для данного хозяйства.

Формы непосредственно выражают действия государственных органов по регулированию сельскохозяйственными предприятиями, структуру их деятельности и основы ее реализации. К основным формам деятельности государства относят

правотворческую, правоприменительную, правоохранительную, организационную деятельность [4].

Таким образом, эффективное управление сложным механизмом рыночной деятельности огромного числа субъектов экономики – производителей продукции, средств производства, сбытовых агентов, переработчиков сырья, продавцов и покупателей, не может опираться на субъективные факторы.

Поэтому государственное управление аграрного сектора должно носить характер объективного учета экономических и социальных интересов всех участников рынка через механизм не только экономической, но и административной аграрной политики. Также необходимо способствовать повышению эффективности региональных программ регулирования и развития агропромышленного комплекса региона.

Таким образом, в настоящее время развитие сельского хозяйства рассматривается в качестве одного из приоритетных национальных проектов, поэтому необходимо регулировать сферы агропромышленного комплекса.

ЛИТЕРАТУРА

10. Экономика сельского хозяйства: Учебник / Под ред. В. Т. Водяникова. – 2-е изд., доп. – СПб.: Издательство «Лань», 2015. – 544 с.
11. Понятие и содержание государственного регулирования агропромышленного производства. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.plam.ru/urist/agrarnoe_pravo_konspekt_lekcii/p9.php
12. Руденко С.И. Обеспечение продовольственной безопасности: теория, методология, практика: Монография – М. Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2017. – 368 с.
13. Лосевская С.А. Стимулирование развития АПК при помощи государственного регулирования системы сельскохозяйственного кредитования. – Москва, 2016.

УДК 379.85

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В МАНГИСТАУ

Садакбаев С.Ж.

Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В статье представлено описание туризма как социального явления, раскрывается его роль в жизни общества. Описывается настоящее положение туризма в Мангистауской области Республики Казахстан и анализируются перспективы и потенциал развития туризма в регионе.

Ключевые слова: туризм, Мангистау, инвестиции, потенциал, развитие.

На протяжении десятилетий туризм продолжал расти и углублялся, становясь одним из самых быстрорастущих секторов экономики в мире. Современный туризм тесно связан с развитием и охватывает все большее количество новых направлений. Такая динамика превратила туризм в ключевой двигатель социально-экономического прогресса.

Сегодня объем бизнеса туризма равен или даже превосходит экспорт нефти, продуктов питания или автомобилей. Туризм стал одним из основных игроков в международной торговле и в то же время представляет собой один из основных источников

дохода для многих развивающихся стран. Этот рост идет рука об руку с растущей диверсификацией и конкуренцией между направлениями.

Это глобальное распространение туризма в промышленно развитых и развитых странах принесло выгоды для экономики и занятости во многих смежных секторах - от строительства до сельского хозяйства и телекоммуникаций.

Современная индустрия туризма - это один из крупнейших высокодоходных и быстро развивающихся сегментов мировой торговли услугами. Туризм формирует около 10% мирового продукта, 30% мирового экспорта услуг, 7% глобальных инвестиций, 10% рабочих мест и 5% всех налоговых поступлений. Принимая во внимание быстрый и непрерывный рост туризма, который продолжается в течение последних десяти лет, а также его значительное влияние на экономику и благосостояние общества, развитые и развивающиеся страны определяют индустрию туризма как один из экономических приоритетов.

В 2019 году вклад туризма в экономику страны составил 5,6%, а к 2025 году правительством Казахстана планируется увеличить этот уровень до 8%. Для этого надо ежегодно повышать инвестиционные потоки и траты отечественных и зарубежных туристов в среднем порядка на 7-8% в год [1].

В Казахстане инвестиции в туризм достигли рекордного уровня в истории страны - 153,7 млрд тенге [1].

В Казахстане индустрия туризма развивается умеренными темпами с небольшим социально-экономическим эффектом в национальном масштабе. В 2019 году общий вклад туризма в общий ВВП составил 5,6% (по методологии WTTC).

При этом к 2025 году правительством планируется увеличить вклад туризма в экономику страны до 8%. То есть инвестиции в туристическую отрасль, а также расходы на местных и иностранных туристов должны расти в среднем на 7-8% в год. По статистике, при текущих темпах динамики отрасли показатель будет достигнут досрочно.

В последнее время развитие туризма в Мангистау является одним из приоритетных направлений в рамках программы по диверсификации экономики Казахстана. В рамках государственной программы развития туристской отрасли Республики Казахстан Мангистауская область вошла в топ-10 перспективных туристских зон республики.

В настоящее время одним из перспективных направлений туризма в регионе определено развитие морского курорта, пляжного туризма на участках от города Актау до порта Курык, расположенных на побережье Каспийского моря. Развитию туризма уделяется большое внимание и ведется работа по развитию инженерно-транспортной инфраструктуры региона.

При поддержке Правительства РК завершился 1-й этап работ по развитию инженерной инфраструктуры района «Теплого пляжа» города Актау (общая сумма строительства 17 млрд тенге, 31 км - дорога, 10,5 км - электричество, 58 км - газ, 56 км - водопроводные сети). В 2020 году по сведениям мест размещения (гостиниц) количество обслуженных посетителей составляет 178 тыс. человек, зарегистрировано 93 мест размещения, объем инвестиций в основной капитал в сфере туризма составил 71,8 млрд тенге, объем оказанных услуг местами размещения составил 3,3 млрд тенге (официальные статданные будут опубликованы в марте 2021 года).

В июле 2020 года запущен 1-й этап проекта компании «Aktau Tourism City Ltd.» «Многофункциональный туристско-гостиничный комплекс «Rixos Water World Aktau». Объем инвестиций — 68 млрд тенге. По итогам 2020 года отель посетило 78 518 тысяч человек, на 23 января 2021 года — 4 701 человек. Трудоустроено более 600 человек, заключено более 140 контрактов с субъектами МСБ. Помимо этого в августе 2020 года запущен проект строительства аквапарка и бассейна Holiday Inn Aktau (стоимость проекта составила 1,6 млрд тенге, создано 50 новых рабочих мест).

В рамках визита Премьер-Министра РК А. Мамина в ноябре 2020 года был дан старт 2 этапу развития курортной зоны, в рамках которой в течение двух лет

предусматривается реализация крупных проектов Тетис Интернэшнл Хаб LTD (тематический парк, гольф-клуб, торговый центр, отели), VI group (строительство комплекса вилл и апартаментов) и корпорации «Bazis-A» (строительство курортно-гостиничного комплекса Aqualina Resort). В целом, по отрасли туризма в регионе в период 2021-2024 годы запланирована реализация 12 проектов на общую сумму свыше 490 млрд тенге с созданием более 2500 тыс. рабочих мест.

В сервисных точках, ведущих к туристским объектам Каракиянского, Мангистауского и Тупкараганского районов установлены 12 санитарно-гигиенических узлов. Разработан уникальный бренд-бук, логотип, запущен сайт «visitmangystau.kz», в едином стиле оформлены городские автобусы и остановки. Сформированы путеводитель, карта для туристов Мангистауской области и города Актау [1].

Одним из главных факторов успеха в долгосрочной перспективе, безусловно, является тщательно продуманная политика в сфере туризма, а также системный подход к ее реализации. Чтобы направлять развитие туризма в Мангистау, необходимо изучить отдельные страны, такие как Турция и Малайзия, которые сегодня являются абсолютными лидерами на мировом туристическом рынке [2]. Опыт этих стран показывает, что за относительно короткий период времени можно добиться значительного прогресса в создании туристической индустрии.

Чтобы максимально использовать потенциал Мангистау, важно выстраивать эффективную экономическую политику, основанную на научном подходе, учитывающем реальную ситуацию и опыт других стран. Уровень развития туризма в Мангистау в настоящее время находится на уровне Турции в 60-х годах. Общей характеристикой является то, что власти полностью осознают возможности, которые открывает туризм для страны, и именно в это время турецкие политики в своих выступлениях начали делать особый упор на развитие отрасли. Однако экономический потенциал Турции в то время был ограничен, а планы правительства не всегда сопровождались необходимыми ресурсами [3]. Из-за нехватки бюджетных средств и инвестиций турецкие власти были вынуждены определить приоритетные направления для туристической отрасли. Именно в этих сферах правительство Турции сделало акцент на привлечении инвестиций.

Общий анализ ситуации в туристическом секторе Мангистау показывает, что на сегодняшний день развитие туризма в регионе в глобальном масштабе находится на начальном этапе. Основная часть реализуемых крупных проектов в сфере туризма приходится на инвестиции внутри страны. Для привлечения зарубежных инвестиций, важнейшим условием является обеспечение снижения бюрократических барьеров при ведении бизнеса и обеспечивающая безопасность законодательная база. Только так можно сделать качественный скачок в стране к формированию высокоэффективной и конкурентоспособной туристской индустрии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Увеличение инвестиций, развитие туризма и решение жилищных вопросов — итоги развития Мангистауской области в 2020 году, <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/uvlichenie-investitsiy-razvitie-turizma-i-reshenie-zhilishchnyh-voprosov-itogi-razvitiya-mangistauskoy-oblasti-v-2020-godu-300186>
2. Туристская сфера в Республике Казахстан: анализ, оценка и механизм развития Дуйсен Г.М., докторант Института экономики МОН РК, кандидат экономических наук, www.kisi.kz
3. World Economic Forum "Travel and Tourism: Competitiveness 2011"

РОЛЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ МАНГИСТАУ В РЕАЛИЗАЦИИ ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦИАЛА КАЗАХСТАНА

Садакбаев С.Ж.

Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В статье представлено описание туризма как социального явления, раскрывается его роль в жизни общества. Описывается настоящее положение туризма в Мангистауской области Республики Казахстан и анализируются перспективы и потенциал развития туризма в регионе.

Рассмотрены возможности Мангистауской портовой инфраструктуры, обусловленные процессами транспортной интеграции в рамках восстановления Шелкового пути. Определены перспективы и роль Мангистау в развитии казахстанского транзитного потенциала.

Ключевые слова: логистика, Мангистау, Казахстан, транзит, потенциал, развитие.

Системообразующую роль транспортного комплекса в экономике такой огромной и малонаселенной страны, как наша, трудно переоценить. Тем более что при высоких темпах экономического роста Казахстана потребность во внутренних и трансграничных перевозках постоянно увеличивается. На сегодняшний день на долю отрасли приходится около 8% от общего объема ВВП республики.

Как известно, важным объектом морской транспортной инфраструктуры является незамерзающий морской порт Актау на Каспии, который находится на стыке международных коридоров ТРАСЕКА, Север – Юг и Транскаспийский транспортный маршрут.

Находясь на стыке Европы и Азии, Казахстан обладает значительным транзитным потенциалом, предоставляя азиатским странам географически безальтернативную наземную транспортную связь между Китаем и Европой.

Соседство с государствами, имеющие огромные рынки сбыта, делает развитие отечественной транспортной системы перспективным. В этой связи сегодня государство вкладывает значительные средства в транспортную инфраструктуру. Ежегодно, согласно принятой дорожной карте инфраструктурного развития, выделяется 300 млрд. тенге для реализации инфраструктурных проектов. Правительство утвердило новую государственную программу инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2020-2025 годы, согласно которой предусмотрена реализация 27 проектов по строительству и реконструкции автомобильных дорог республиканского значения. В частности, к ключевым проектам реконструкции относятся коридоры Центр – Юг, Центр – Восток, Центр – Запад, Центр – Север. Также, приоритетными проектами обозначены международные коридоры и приграничные направления такие как: Алматы – Усть-Каменогорск, Ушарал – Достык, Бейнеу – Акжигит, Калабатау – Майкапшагай, Актобе-Атырау-граница РФ.

В современных глобальных условиях логистика играет ключевую, а в некоторых случаях определяющую роль в индустриальном развитии стран. В ряде стран правительство сделало ставку именно на развитие логистики как основного фактора стимулирования индустриального развития.

Ровно 5 лет назад Председатель КНР в Астане озвучил стратегическую инициативу создания Экономического пояса Шелкового пути, объединяющего страны по

историческому маршруту Великого Шелкового пути. одним из важных транзитно-транспортных центров в рамках китайской инициативы «Один пояс, один путь» стал казахстанско-китайский логистический терминал в порту Ляньюньган, введенный в эксплуатацию в 2014 году и благодаря которому Казахстан получил выход к Тихому океану [1]. Создание центра логистической и торговой площадки в порту Ляньюньган способствовало увеличению объемов транзитных грузоперевозок через Казахстан в Европу и обратно.

Транзитный потенциал является мощнейшим инструментом реализации возможностей страны обеспечивать и поддерживать международные транспортные потоки между различными регионами. В ряде государств мира, таких как Австрия, Голландия, Сингапур и др., транзит является значительным источником дохода и играет немаловажную роль в развитии экономики страны. Казахстан имеет выгодное географическое положение на стыке двух частей света – Европы и Азии – является ценным стратегическим ресурсом, способным дать стране возможность в полной мере реализовать свой транзитный потенциал, обеспечить эффективную интеграцию страны в мирохозяйственную систему и тем самым поднять экономику страны на новый уровень. РК – самая крупная страна, не имеющая выходов к морю. Реализация транзитного потенциала является одним из приоритетных направлений экономической политики Казахстана. Государственные программы нацелены на формирование эффективных путей использования транзитного потенциала страны: Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года, Государственная программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы Республики Казахстан до 2020 года, государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2020-2025 годы и другие.

Перспективные направления реализации транзитного потенциала для Казахстана: через Россию в страны ЕС; в Китай, Японию, страны Юго-Восточной Азии; через страны ЦА и Закавказья в Иран и Турцию.

По каждому из этих направлений существуют транспортные коридоры, как по наземным, так и по водным путям. Также разрабатываются новые транспортные маршруты. Особой значимостью в РК обладают два транспортных узла – железнодорожный перевал Алтынколь - Хоргос на востоке страны и морской порт Актау на западе.

Транзит через Казахстан имеет ряд преимуществ:

Это - сокращение скорости и расстояния от производителя к потребителю из стран Азии в страны Европы.

В отличие от морского маршрута в этом направлении, где груз находится в пути 35-40 дней, время доставки сухопутным путем сокращается в 2-3 раза.

- > Стабильная политическая ситуация и благоприятный инвестиционный климат в стране;
- > Развитие ЕАЭС позволило создать единую таможенную границу между Китаем и странами ЕС, облегчает процедуры таможенного оформления;

В настоящее время торговля между ЕС и Китаем набирает большой темп, товарооборот которых на данный момент составляет более 500 млрд. долл. Казахстан намерен получить немалую выгоду от транзита товаров и нарастить долю в грузопотоках между ними с 1% до 8% к 2020 году. Необходима модернизация транспортной инфраструктуры в соответствии с международными стандартами и требованиями.

С учетом реализации этих мероприятий, а также строительства в 2014 г. железнодорожных линий Жезказган – Бейнеу, Карс – Ахалкалаки между Грузией и Турцией, ввода в эксплуатацию железнодорожного тоннеля Мармарай через пролив Босфор значительно возрастает потенциал транспортного коридора в этом направлении [2]. Это будет способствовать увеличению грузопотока между рынками Китая, Турции и Южной Европы.

Для Казахстана транспорт - жизненно важная отрасль экономики, и его развитие во многом определяет пространственную доступность территорий, мобильность населения, свободу перемещения товаров и оказания услуг, успешность внешнеэкономической деятельности. Неслучайно именно развитию транспортно-логистического комплекса в контексте эффективного обеспечения потребностей бизнеса отводится ключевая роль в последующем развитии страны. Ведь транспорту отведена роль не только связующего механизма интеграции Казахстана в мировую экономику, но и драйвера развития экономики государства в целом.

Являясь пограничной территорией между востоком и западом, Мангистауский область имеет предпосылки для создания здесь важного узла в евразийской системе товарных потоков. Признанная западными «морскими воротами Казахстана» область является важным связующим звеном, стоящим на пересечении международных транспортных коридоров ТРАСЕКА, Север – Юг и ТМТМ, ключевым звеном которых является незамерзающий международный морской торговый порт Актау. Благоприятные климатические условия, выход на прикаспийские государства по морю создают уникальную возможность для налаживания торгово-экономических отношений с соседними странами, а также наличие внутренней разветвленной железнодорожной системы, обеспечивающий прямое железнодорожное сообщение с пограничными станциями на границы с Китаем, позволят увеличить грузооборот на Каспийском море.

В рамках масштабных проектов, направленных на дальнейшее развитие транспортной инфраструктуры, реализованы такие проекты, как расширение порта Актау в северном направлении (ТОО «Актауский Морской Северный Терминал») и ввод в эксплуатацию паромного комплекса ТОО «Порт Курык». Реализация данных проектов позволила Казахстану замкнуть цепочку Транскаспийского коридора из Китая в Европу, что способствует реализации проекта Новый Шелковый Путь. В сопряжении с проектами Жезказган-Бейнеу и Боржакты-Ерсай, новыми современными паромными терминалами в порту Алят (Республика Азербайджан), а также железнодорожной линией Баку-Тбилиси-Карс (Азербайджан-Грузия-Турция) позволит открыть прямой мультимодальный коридор с выходом отечественных и транзитных грузов на европейские рынки, тем самым повышая шансы в борьбе за транзитные потоки, учитывая активизацию отношений России, Азербайджана и Ирана в деле строительства транспортного коридора Север-Юг, протяженностью 7200 км вдоль Каспийского побережья, который должен связать Персидский залив с Россией и Европейским союзом.

Еще одной важной программой в планах развития транзитного потенциала является проект создания СЭЗ «Хоргос – Восточные ворота», предполагающий строительство аэропорта, сухого порта, железной дороги Жетыген – Хоргос, автодороги и прямого сообщения с морским портом Актау. Хоргос располагается вдоль важнейшего международного транспортного коридора Запад – Восток с дальнейшим выходом на МТК Север-Юг на западе страны.

Основными портами Каспийского бассейна являются: Анзали, Амирабад, Нушахр, на иранском побережье, Бакинский международный морской торговый порт на азербайджанском побережье, Махачкала, Астрахань, Оля на российском побережье, Актауский международный морской торговый порт (далее-Порт), Актауский морской северный терминал и порт Курык на казахстанском побережье, Туркменбаши на туркменском побережье [3].

Услуги транспортной отрасли необходимы практически на каждом этапе производства и потребления продукции, начиная с добычи и переработки сырья и ресурсов и заканчивая доставкой готовой продукции ее конечному потребителю, в том числе на внешние рынки.

Транспорт вносит огромный вклад в формирование цепочек добавленной стоимости и производственных издержек и, таким образом, оказывает существенное влияние на конкурентоспособность продукции и экономики государства в целом. При этом

функционирование транспортной отрасли невозможно без обеспечения населения и бизнеса эффективной и достаточной транспортной инфраструктурой общего пользования, что является прямой обязанностью и функцией государства.

Наличие сильных рыночных позиций, развитых логистических компетенций и опыта взаимодействия с прикаспийскими странами позволяют рассматривать Порт в качестве площадки для дальнейшего интегрированного развития. Тот факт, что все портовые мощности Казахстана на Каспийском море находятся под управлением АО «НК «КТЖ», транспортного холдинга, аккумулирующего все виды транспорта и логистики Казахстана, позволяет гармонизировать нормативно-правовую базу, предоставлять конкурентные сквозные тарифы, своевременно предупреждать административно-физические барьеры при перевозке грузов, а также повышать ориентированность на клиента [2].

В настоящее время Порт представляет собой современный многоцелевой терминал, в состав которого входят:

1. Складские площади (более 79 700 м² открытых площадок и крытый транзитный склад – 2 000 м²), обеспечивающие качественное и надежное хранение грузов. Возможности открытых складских площадок позволяют разместить на хранение 775 TEU контейнеров одновременно.

2. Три универсальных сухогрузных причала для обработки генеральных, тарно-штучных и негабаритных грузов, один причал для перегрузки зерна и обработки судов типа «РО-РО». Общая протяженность причальной стенки составляет 550 м и позволяет одновременно обрабатывать 4 судна (фактическая пропускная способность 3,2 млн. тонн). В настоящее время производственные мощности Порта позволяют обрабатывать до 25 тыс. TEU контейнеров ежегодно.

3. Паромный комплекс, позволяющий осуществлять накат-выкат вагонов, следующих в прямом смешанном железнодорожно-водном сообщении (фактическая пропускная способность составляет 2 млн. тонн).

4. Зерновой терминал с фактической пропускной способностью 700 тыс. тонн в год и единовременным хранением до 22,5 тыс. тонн зерновых.

5. Шесть нефтеналивных причалов (фактической пропускной способностью 12,5 млн. тонн), имеющих возможность одновременной обработки 5 танкеров с водоизмещением до 12 000 тонн.

6. Оборудование для перевалки всех видов генеральных грузов и грузов в контейнерах. Грузоподъемность перегрузочной техники Порта составляет 84 тонны, что позволяет в спарке переваливать собственными силами грузы весом до 105 тонн.

Вместе с тем в Порту существует развитая разветвленная сеть подъездных путей, обеспечивающая быструю и качественную обработку грузов, также имеется смежная инфраструктура по сливу, наливу нефти и нефтепродуктов.

Основной целью деятельности Порта является предоставление клиентам широкого спектра услуг морского порта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тонны возможностей, Воротилов А.
[\https://forbes.kz/process/economy/tonnyi_vozmojnostey](https://forbes.kz/process/economy/tonnyi_vozmojnostey)
2. Развитие порта Актау, генеральный план и технико-экономическое обоснование, http://www.traceca-org.org/fileadmin/fm-dam/TAREP/55km/55km1_ru.pdf
3. Прогноз развития портовой инфраструктуры государств членов единого экономического пространства, Давыденко А.А., <https://cyberleninka.ru/article/n/prognoz-razvitiya-portovoy-infrastruktury-gosudarstv-chlenov-edinogo-ekonomicheskogo-prostranstva>

ВОПРОСЫ УСТОЙЧИВОСТИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Саймагамбетова Г.А.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы совершенствования системы государственного регулирования развития сельских территорий, как конструктивно-содержательное выражение политики сельского развития, через разработку комплекса инструментов политики, а также поддержку диверсификации сельской экономики и улучшения деятельности сельских институтов. Устойчивое развитие села обеспечивается достижением социальной и экономической стабильности, планомерного развития производительных сил и общественных отношений, созданием условий для материального благополучия, духовного развития и социальной самореализации человека.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельские территории, планирование, стандарты жизни.

Экономически устойчивые и социально развитые сельские территории одна из актуальных задач страны, так как направление их развития является приоритетным вопросом национальной политики по устойчивому развитию. Устойчивое развитие сельских территорий является целенаправленным процессом системного развития региона, основанный на качественном развитии экономической и социальной сферы.

Социально-экономическую политику по развитию сельских территорий следует рассматривать как сферу взаимной ответственности государства, науки, бизнеса и общества за обеспечение достойного качества жизни людей, а качество жизни - как критерий эффективности государственного регулирования сельского развития.

Система государственного регулирования развития сельских территорий, как конструктивно-содержательное выражение политики сельского развития, должна быть интегрированной, соответствующей интересам разных сельских поселений (по численности, удаленности, уровню развития экономики, социальной сферы и пр.) и эта позиция в настоящее время решается в рамках неоконченного подхода [1].

При этом, несомненно, важным являются масштабы государственной помощи в рамках целевых программ развития, органично согласованные с интересами сельских жителей, которые должны быть институционально оформлены в виде местного самоуправления, кооперации и направлены на раскрытие внутреннего потенциала территории (природного, человеческого, экономического, исторического, культурного) с целью органической адаптации сельских сообществ к рынку. Аграрная составляющая должна являться определяющей в сельском развитии, но не единственной [2].

Основной проблемой развития большей части сельских территорий является периферийность, способствующая развитию явлений депопуляции и депрессивности. Также необходимо отметить, что основными проблемами в развитии сельских территорий являются: снижение численности населения, бедность и высокая безработица среди сельского населения, снижение качества сельской жизненной среды (благоустройство территорий, состояние сферы услуг), обеднение сельской культуры, кризис сельского хозяйства [2].

Основные причины проблем развития сельских территорий кроются в недостаточном уровне научных исследований и кадрового обеспечения, межведомственной разобщенности в регулировании развития сельских территорий, слабого ресурсного обеспечения и не системности целевых программ сельского развития при низкой ориентированности на село общенациональных проектов и государственных программ.

Более того в сельской местности недостаточное внимание уделяется стимулированию развития несельскохозяйственных видов деятельности и диверсификации экономики сельских территорий [2].

Устойчивое развитие села обеспечивается достижением социальной и экономической стабильности, планомерного развития производительных сил и общественных отношений, созданием условий для материального благополучия, духовного развития и социальной самореализации человека, сохранением и рациональным использованием окружающей среды без ущерба интересам будущих поколений. Индикаторы такого развития:

- 1) высокое качество жизни населения и безопасность;
- 2) рациональную структуру и эффективное функционирование экономики;
- 3) устойчивое экологическое равновесие;
- 4) наличие институциональных условий социальной стабильности и уравниваемости.

Основная цель многофункционального развития сельских территорий заключается в сохранении и совершенствовании качества и условий жизни их населения. Для его реализации проводится модернизация сельского хозяйства и развивается различная несельскохозяйственная деятельность. Задачи многофункционального развития сконцентрированы в следующих областях:

- увеличение процента несельскохозяйственного предпринимательства посредством развития сферы услуг, эксплуатирующей ресурсно-рекреационную базу и природно-климатические условия территорий для удовлетворения оздоровительных и досуговых потребностей городского и сельского населения;
- обогащение ключевой сельскохозяйственной отрасли и предпринимательское развитие благодаря бизнес-ориентированному насыщению сферы обслуживания инфраструктуры;
- формирование современного образа села как территории с экологически благоприятной жизненной средой;
- проектирование инфраструктурных доработок и поддержка местных инициатив;
- раскрытие новых функций за счёт образования соответствующих институтов [3].

Дальнейшее развитие современных сельских территорий требует разработки комплексного организационно-экономического механизма, направленного на реализацию массива новых функций и надзор над выполнением традиционных.

Из 18 млн. населения Казахстана 7,7 млн. (41% от общей численности) живут в сельской местности, всего в Казахстане 6 322 села. В структуре занятого сельского населения наибольшую долю занимает сельское хозяйство - 28,2%. Поэтому развитие сельских территорий на протяжении многих лет определено одним из приоритетных направлений в работе органов власти. В рамках проекта «Ауыл – Ел бесиги» планируется направить 105 млрд тенге на развитие 480 сел, в которых проживают 1,3 млн человек. Это позволит реализовать более 1 тыс. проектов для развития транспортной и социальной инфраструктуры, а также жилищно-коммунального хозяйства [4].

Одним из приоритетных направлений современной государственной политики должно стать создание условий для устойчивого развития сельских территорий. Отток сельского населения в города можно остановить только на основе поэтапной целенаправленной политики развития сельских территорий, через создание диверсифицированной, многоукладной сельской экономики, а также мер по поддержанию социальной и экологически безопасной среды в селах.

Оценка состояния, прогнозирования процессов развития сельских территорий состоит в обосновании факторов устойчивого развития сельских территорий и базируется на использовании доступной аналитической базы, позволяющей своевременно

идентифицировать изменения социально-экономической, институциональной, экологической, демографической ситуации с целью повышения обоснованности формирования и своевременной актуализации программных документов развития сельских территориальных образований [5].

Государственная политика регулирования развития сельских территорий должна быть интегрированной, соответствующей интересам разных сельских поселений (по численности, удаленности, уровню развития экономики, социальной сферы и др.). Для этого необходимо разработать инструменты нормативного государственного регулирования развития сельских территорий, инструмент определения приоритетов политики сельского развития и контроля за эффективностью ее реализации. Обоснование государственных социальных стандартов сельских жителей требует разработки специально утвержденных нормативов, которые должны способствовать внедрению и соблюдению основополагающих социальных прав сельских жителей.

В процессе утверждения минимальных стандартов жизни и жизнеобеспечения сельских жителей рассматриваются, потенциальный эффект от данных стандартов и необходимость и достаточность финансовых ресурсов государства для их обеспечения.

Многофункциональное развитие сельских территорий способствует устранению основных проблем села благодаря комплексному подходу, увеличению эффективности сельской экономики, рациональному распоряжению имеющимися возможностями территорий и решению ряда стратегических задач. Системность управления многофункциональным развитием позволит оперативно вносить корректировки в стратегическую документацию для адресного регулирования основных направлений развития, интегрировать и усиливать государственную координацию предпринимаемых мер, которые обеспечивают последовательность и комплексность позитивных преобразований.

ЛИТЕРАТУРА

1. Полушкина Т.М. Развитие теории и методологии государственного регулирования аграрной сферы экономики // дисс., Мордовский государственный университет им. Н.П. Огарева. Саранск, 2010.
2. Полушкин Н.А. Управление экономическими системами: электронный научный журнал Государственное регулирование развития сельских территорий, 2016.
3. Агibalова В.Г. Многофункциональность развития сельских территорий: дисс., Кубан. гос. аграр. ун-т. – Краснодар, 2018.
4. Горбунова А. Правительство РК выбрало самые перспективные сёла и инвестирует в них. <https://forbes.kz.>, 2021.
5. Голова Е. Е. Развитие методики анализа социально-экономического развития сельских территорий на основе индикативного подхода. Московский экономический журнал, №9, 2020.

АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Саршатаев Р.А.

Ғылыми жетекші: Кизимбаева А.Б.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада қазіргі жағдайы сипатталады: ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының даму тенденциялары мен ерекшеліктері қазақстандағы саласындағы нәтижелі қызметін, тұрақты дамуымен жоғары бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуде, механизмін мемлекеттік реттеуді жетілдіру жолдарын анықтау қажеттілігі табыс (пайда) бөлінісін іске асыруда.

Түйінді сөздер: Мемлекеттік реттеу, агроөнеркәсіптік кешені, өндіріс, экономика, сала, нарық.

Шетелдердің тәжірибелері, ауыл шаруашылығы даму процестерін мемлекеттік реттеуде барлық мемлекет белсенді рөл алатындығын көрсетеді. 27 Американдық профессор Майкл Портер былай дейді: «экономикада мемлекеттің негізгі мақсаты – өздерінің азаматтарына өсімді және жоғарғы өмір деңгейін қамтамасыз ету».

Бұл мақсатқа жету ұлттық ресурстардың – еңбек және капиталдың қаншалықты өнімділікпен қолданылуына тәуелді. «Портер бойынша өнімділік, еңбек және капитал бірлігіне қайтарым көрсеткішінің құнымен өлшенеді. Ол өнімнің саны мен сипатына, және де ол өндірілетін тиімділікке тәуелді ...».

Ресей Федерациясының «Мемлекеттік қажеттіліктер үшін ауыл шаруашылық өнімдерін, шикізат және азық-түліктерді жеткізу және сатып алу туралы» Заңын талдауда Зырянова Т.В. былай дейді: «Ресейде осы уақытқа дейін тұтас реттеу жүйесінің жекелеген элементтері қолданылып келді: жеткілікті көлемде болмаса да, ауылға мемлекеттік қолдау көрсетілді, кеден төлемдері енгізіліп және өзгертіліп отырды» және де мынадай қортынды жасайды: «қазіргі мемлекеттік қолдау жүйесінің жүйелік сипаты жоқ.

Оның көптеген элементтері заңмен рәсімделмеген, сондықтан тауар өндірушілер үшін болашақтың айқын бағыты бола алмайды, сонымен қатар, қолдау шаралары мемлекеттік реттеудің өзге формаларынан алшақ қолданылады (мысалы, монополияға қарсы), және оларды қолданудан негізгі нәтиже ауылға емес, онымен аралас монополияланған салаларға келеді (минералды тыңайтқыштарға дотациялар, тауарлық несиелеу және т.б.)».

Әртүрлі елдерде экономикалық дамудың мүмкіндіктері әртүрлі, осыған байланысты мемлекеттік қолдау түрлері де әртүрлі болып көрсетілген. Дамыған алдыңғы қатарлы елдерде көмек табыстың теңдей болуын сақтауға және экологиялық шарларға бағытталған.

Дамушы елдерде, дамудың жаңа жолына енді түскен, біздің еліміз сияқты елдерде, қаражаттар тыңайтқыштар алуға, гербицидтер, пестицидтер алуға, ЖЖМ арзандатуға, ұрық өсіру, асыл тұқымды мал өсіруді дамытуға жұмсалынады. Ал Голландияда тыңайтқыштар қолданатын субъекттерге, қосымша салықтар салынады және оның мысалдары өте көп. Ішкі нарықты қорғау және өнім өндірісі жағдайын реттеу, әрбір елдің экономикалық саясатының құраушы бөлігі болып табылады.

Еуропалық Одаққа енген көптеген елдер өзінің елінде қымбатқа өндірілген тауар бағасының әлемдік бағамен салыстырмалы айырмашылығымен жобалы. Мысалы, Францияда қанттың бағасы 1000-1200 доллар, ал әлемдік баға – 350 доллар, айырмашылығы мемлекеттік бюджетпен жабылады. ЕО елдерін мұндай қолдаудың

нәйжесінде, өзге елдердің нарықтарын оп-оңай жаулап алады. Бізде керісінше, бидайдың әлемдік бағасы мұнайдың бағасынан ұзақ уақыт бойына 2,4-5,2 есе артта қалып отырды, тек биылғы жылы ғана бұл сандар өзара жақындай түсті.

Швейцарияда тапшылық пен жұмыссыздық проблемасы жоқ елде, табиғи жағдайлардың өнім өндірісіне қолайсыздығына қарамастан, азық-түліктің 60% өздерінде өндіріледі. Жапония, өзінің үлкен сатып алу қабілетімен, егіндерінің не бары 4 млн.га қарамастан, сыртқы сауда сальдосы 60 млн. доллар, азықтүліктің 50% өзінде өндіреді.

Мұнайдың әлемдегі ең үлкен экспортері Сауд Аравиясы, жерінің барлығының құм басқанына қарамастан, өніммен жүз 28 пайыздық өзін-өзі қамтамасыз етуге тырысқан және оны ауыл шаруашылығын қаржылық қолдау есебінен жүзеге асырған. С.Ожегов өзінің талдама сөздігінде «Даму – бір жағдайдан екінші жағдайға, яғни жетілген жағдайға, ... қарапайымнан күрделіге, төменнен жоғарыға өтуі» деп түсіндірген.

Өсуге қатысты: «Өсу – күшейту, нығайту. Даму процесіндегі жетілдіру». Ендеше, бұл екі маңызды түсініктерді өзара айыру мүмкіндігін беретін, маңызды айырма белгілері көрініп тұр. Егер өсу – сандық өзгеруінің арту процесі болса, ал даму – сапалық. Ендеше, бұл процестердің әр қайсысы өздерінің ерекше заңдарына бағынып және бірін бірімен сәйкес келмейтін нәтижелерге ие болады.

Мысалы, өзінің физикалық мүмкіндік шегіне жеткен, цивилизацияның биосфераға әрдайым артып отыратын ықпалы – табиғи шектеулер мен кедергілерді бұзатын, экономикалық өсімінің бейнесі.

Америкалық зерттеуші Р.Сэмюэльс былай деп жазады: «Жапония – мемлекеттік меншіктің болмауынсыз мемлекеттік саясат елі», мұндағы айтқысы келгені, меншік формалары реттеуді қалайды, өйткені «реттеу мемлекеттік билікке қарсы келмей, икемді болу мүмкіндігін береді. Бұл Жапония мемлекетінің әлсіз екендігін емес, керісінше күшті мемлекет қана жеке қызмет атқаратын тұлғалардың әрекетін өзгерте алады, ал әлсіз мемлекеттер топтық мүдделердің ықпалында болады» [1].

Қатал бәсекелестік жағдайында фермерлік өндірістерінің және олардың ерікті бірігулерінің өмір қабілеттілігі кәсіпкерлердің еңбегі мен өнер тапқыштығымен ғана емес, баға саясаты, несие және салық салу бойынша әртүрлі жеңілдіктердің берілуімен, дотация, субвенция және бюджеттен төленетін өзге де (оның ішінде, натуралды өнім) төлемдермен жүргізілетін, күшті мемлекеттік қолдаумен анықталынады.

АӨК маңызды субсидияға қажеттілігі бірнеше себептермен негізделген. Біріншіден, бұл сала маңызды дәрежеде адамдардың өмірінің әлеуметтік-экономикалық жағдайын анықтап және өмір сүрудің қызметті ортасының кепілі. Екіншіден, ол материалды-техникалық ресурстардың үлкен көлемінің тұтынушысы болып табылып, ал бұл салада экономикалық өсу өзге салалардың, бірінші кезекте, қайта өңдеу салаларының дамуын ынталандырады. Үшіншіден, ауыл шаруашылығы жұмыс күшінің үлкен бөлігін қамтиды. Төртіншіден, ол экономикалық, ең бастысы, мемлекеттің азық-түліктік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Елдер бойынша қолдау мөлшерлері әртүрлі. Жапония өздерінің өндірушілерінің тәуекелін 70%-ға дейін жабады, Франция өздерінің астығы, АҚШ-нан сатып алғанға қарағанда, қымбатқа түседі, бірақ олар өздерінің фермерлерін қолдауды жөн көреді, олар онымен елдің азық-түліктік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. АҚШ фермерлердің астық өндіру шығындарының 40%-ын жабады. ЕО елдеріндегі бюджеттік субсидиялар фермерлік жанұялардың жалпы табысының 50%-ын құрайды.

Дамыған капиталистік елдерде аграрлық баға және фермерлік табыс саясаты келесі бағыттарды бақылау жолымен жүргізледі: - мамандандырылған шаруашылықтардың (ЕО елдерінде) репрезентативті топтары немесе өндіріс түрлері бойынша (АҚШ-та) өндіріс шығындарын; - ауыл шаруашылығы және ауыл шаруашылық өнімдері үшін өндіріс құралдарының баға паритетін; - фермалар мен өндіріс салаларының, сондай-ақ тұтас ауыл шаруашылығының табыстылығын.

Негізгі үш құраушыдан тұратын, бақылау жүйесі, өзгелерімен қатар, басқару объектінің, яғни өзіндік құнның, жалпы және жеке табыстың құрылуының, жинақтар мен

капитал салымдарының егжей-тегжейлі бейнесін береді. Тап осы процестер, экономикалық әдістер көмегімен басқаруда маңызды болып табылады. АҚШ-да фермерлік бағаларды мемлекеттік реттеудің маңызды міндеттері, ең басынан бастап, онсыз ұдайы өндірісті кеңейту мүмкін болмайтын, ауыл шаруашылығында табыс және жинақтың қажетті деңгейін қамтамасыз етуде. Мұнда бағаның екі түрі қолданылады: кепіл заттылық және мақсатты. Мемлекет тауарлы-несиелік корпорация (ТНК) жүргізетін кепіл заттылық операцияларға қатысатын фермерлерге кепілденген бағалар белгілейді. Мұндай операциялар фермерлерге өнім кепілі бойынша несие алу кепілдігін береді.

Үлкен кепіл заттық бағалар астық өнімдерін ішкі нарықта ұстау мүмкіндігін беріп, ал төменгі – оның экспортын ынталандырады. ТНК кепіл заттық-сатып алу операцияларының масштабы туралы, кейбір жылдары фермерлер өздерінің өнімдерінің 1/3 бөлігіне дейін ТНК кепілге қойған деректермен айтуға болады. Бұл операциялар, біріншіден бағаны көтергеннен гөрі, нарықтағы ұсынысты қысқартуға, екіншіден, фермерлерге несие (көбінесе ақшалай, кейде натуралды ауыл шаруашылығы өнімі түрінде) алу мүмкіндігін береді. Несие көлемі кепілге өткізілген астық көлемімен (тіпті оның ферма қоймасында сақталу шартымен де) анықталынады. Кепіл заттық баға мақсаттының төменгі деңгейі болып табылады.

ЕО баға белгілеуді реттеудің маңызды ерекшеліктерінің бірі экономикалық есептеудің нәтижесі емес, барлық қатысушы елдер үшін қолайлы болатын, саяси-экономикалық сауда мен компромистердің жүйесі. Бұл жүйе келесі бағалардан тұрады: мақсатты, интервенциялық, шектік. Мақсатты – астық тапшылығының басым аудандары үшін қолайлы көтерме баға (эталон ретінде Дуйсбург аудандары, ГФР алынған), ол астыққа қолайлы нарықтық баға деңгейін анықтайды. Интервенциялық – астыққа кепілдеген бағаның минималды деңгейі, ол бойынша ЕО сатып алу ұйымдары фермерлерден шектелмеген мөлшерде сатып алуға міндетті. Шектік баға қызмет бағыты бойынша, ЕО өндірілген астық бағасына кедендік қорғаныс болып табылады. Астық үшін ол мақсатты бағадан тасымалдау (Дуйсбург - Роттердам) мен сауда келісімдері шығындарын шегеру негізінде, жыл сайын тағайындалады. Шектік бағамен бірге компенсациялық кеден алымы белгіленеді. Компенсациялық кеден алымының мөлшері әлемдік нарықтың шектік және ағымды бағаларының 30 айырмасымен анықталырып, экспортер елдерді бағалық басымдылықтан айырып, бағаны автоматты түрде теңестіреді.

Көптеген елдерде ауыл шаруашылығының қаржылық жағдайын тұрақтандыру үшін, ауыл шаруашылық несиесі бойынша арнайы бағдарламалар қабылданған, олар бойынша келесі шаралар көзделген:

- корпоративтік банктер мен өзге де несиелік ұйымдарды тарта отырып, фермерлерді несиелендірудің мемлекеттік жүйесін құру;
- несиені алу және төлеуде фермерлерге жеңілдетілген жағдайларды қатамасыз ету;
- фермерлік кооперативтердің ақшалай қаражаттарын және де агробизнес фирмалары мен компаниялардың капиталдарының бір бөлігін несиелеу жүйесіне белсенді тарту.

АҚШ-ның ауыл шаруашылық мемлекеттік несиелік реттеуінде маңызды рөлі 50-60 млн. доллар қаржы ресурстық көлемімен Фермерлік несие жүйесіне (ФНЖ) беріледі. ФНЖ-не банктік қызметті дамыту бойынша ерекше құзіреттер берілген, оның ішінде әртүрлі аграрлық бағдарламаларын жүзеге асыру проблемаларын шешуде федералдық бюджеттен қаржылық қолдау алу да жатады. Фермерлік несиелеу жүйесі фермерлер ісі бойынша Әкімшілікпен (ФИӨ) және Тауарнесиелік корпорациямен бірге фермерлерді және өзге де ауылдық тұрғындарды несиелеудің мемлекеттік жүйесін құрайды. Бұл жүйе АҚШ Ауыл шаруашылығы Министрлігі атымен қызмет етеді, Америка фермерлерінің несиелік қарыздарының жартысы, олардың үлесіне тиеді. ФИӨ фермерлерді және өзге де ауылдық тұрғындарды жеңілдікпен несиелеуді жүзеге асырып, оның несиелік қаражаттары, біріншіден, аграрлық несиелік сақтандыру, ауыл тұрғынын сақтандыру, ауылдың даму бағдарламасын сақтандыру қорының айналым капиталынан, екіншіден АҚШ ауыл

шаруашылық министрлігімен бөлінетін бюджеттік займдер мен несиелер есебінен құралады. Жергілікті кәсіпкерлік арқылы ФІӨ-тен америка фермерлері мен тұрғындары жеңілдетілген шарттармен келесі қаражаттары ала-алады: - бір жылдық мерзімге, 200 мың доллар мөлшеріне дейін ағымды операциялық шығындарды қаржыландыру ссудасын алады. Қайтару кепілі болған жағдайда бұл сома екі еселенеді; - «Американың болашақ фермерлері» бағдарламасы бойынша немесе өзге аз қаражатты ауылдық ұйымдардан аз қаражатты ссуда алу; - Табиғи апаттардан зардап шеккендер үшін 4,5 жылдық мөлшерлемесмен, 500 мың долларға дейінгі займ; - Аумақта орташа деңгейге дейін фермерлік шаруашылықты кеңейту үшін, 200-300 мың доллар, 40 жылдық мерзіммен несие; - жер және су ресурстарын қоғау мен консервация бойынша мемлекеттік бағдарламаларға қатысушы фермерлік шаруашылықтарға 40 жыл мерзімді жеңілдетілген несие; төменгі табысты жанұя займы арқылы 33 жыл мерзімді несиені тұрғын саны 200 мың болатын тұрғын бөлімшелерінде ФІӨ тапсырыс арқылы тұрғын үй құрылысының жеңілдетілген несиесі.

АҚШ-на қарағанда, ЕЭО фермерлері үшін коммерциялық несие беру және төлем тәртібінің қатаңдығымен сипатталады. Мұндай шарттармен ауыл шаруашылығында сақтандыру компаниялары мен коммерциялық банктердің қаржыларын, мемлекеттік және мемлекетаралық несиелік ресурстарды тартумен фермерлік корпорациялар шеңберіндегі несиелік жүйе үлкен масштабты алып отыр: - аграрлық саланы экономикалық және әлеуметтік дамытудың ұлттық және ұлтаралық жобалар жүйесінде ауыл шаруашылығының арнайы мемлекеттік бағдарламаларын несиелеу: - оның ішінде, аграрлық бюджет қаражаттарының есебінен коммерциялық және жеңілдетілген несиелер пайызы арасындағы айырма жабылатын, ауылдық жерлердің әлеуметтік қажеттіліктері және жер орналастыру, фермалардың өндірістік құрылымын орташа және ұзақ мерзімді инвестициялық несиелеу; - 20% мөлшерлемесмен коммерциялық несиеге қарағанда, 2,75-4,0% деңгейінде фермерлік шаруашылықтарды орналастыру үшін жас жанұяларға жеңілдетілген мемлекеттік несие; Соңғы уақытта мемлекеттік инвестициялық несиелеуде нашар дамыған ауыл аудандарына қаржылық көмек көрсетуге негізгі көңіл бөлінеді. ЕО елдерінде бұл мақсаттарға аграрлық қоғамдастық қорынан несиелерді қаржыландыруды қарастыратын, бірқатар бағдарламалар жасалынған [41].

Дамыған капиталистік елдердің тұтас ауыл шаруашылығы бойынша салық салу мәселелерінде белгілі бір тәуелділікті байқауға болады: еңбек өнімділігі мен әлеуеттік инфрақұрылым дамуының деңгейі жоғары болған сайын, салық салу мөлшерлемесі мен көлем не жоғары болады. Салық салуды мемлекеттік реттеудің мақсаты – ауыл шаруашылығының тиімділігінің өсімін ынталандыру. Инвестицияланатын капиталдарға салымдар немесе негізгі капиталдың өсіміне салық материалдақ-техникалық базаға нақты фермерлік капитал салымын арттыруды ынталандыруға бағытталған және материалдық ресурстар нарығын тиімді реттеу мүмкіндігін береді. Бұл салық түрі сатылатын өндіріс құралдарының нақты және нарықтық құнының арасындағы айырмаға салынады. Мұнда салық салынатын сомадан несие тауарды өткізу кезіндегі 32 шығындар алынады немесе инфляциялық процестер нәтижесінде құнның өсімі қосылады.

Көптеген дамыған елдерде қызмет ететін қосылған құнға салық, ауыл шаруашылық өнімдерінің қамтамасыздандырылуының жоғары жағдайында, ауыл шаруашылығының экспортқа бағытталуын ынталандыруға негізделген. Соңғы жылдары ауыл шаруашылығында, жоғары маманданған жалдамалы жұмыс күшіне таңдау сұранысын арттырған, фермаларда өндіріс концентрациясын шектеу үшін, жалдамалы жұмысшыларды әлеуметтік сақтандыру салығы енгізілген.

Ауыл шаруашылық тауар өндірушілердің капиталын технологиялық жаңалықтарға инвестициялауды ынталандыруды тиімді ету үшін, көптеген елдердің салық заңдылықтарында салық салудың арнайы шарттары қарастырылған:

- инвестицияның өсіміне салықтық жеңілдіктер белгілеу;
- инвестицияның өсіміне салықтық төлемдердің бюджеттік компенсациясы;

– инвестициялық процесс біткен кезеңдегі капитал салымының өсіміне салықтық төлемдерді кейінге қалдыру.

Ауыл шауашылық тауар өндірушілері, егер мемлекеттік және аумақтық аграрлық бағдарламалардың шеңберінде жаңалықтарды игеретін болса, онда салық салудың жеңілдетілген шарттарының бірін ғана қолдана алады. Мемлекеттік аграрлық бағдарламаларға қатысушы ауыл шаруашылық тауар өндірушілері капитал салымының өсіміне салықтың төленуін инвестициялық процестің толық аяқталуына дейін ұстап тұра алады.

Әлемнің әр түрлі елдерінің ауыл шаруашылығын қолдау тәжірибесін талдау көптеген елдердің субсидиялауды ауыл шаруашылығы өндірісін қолдаудың түйінді құралы ретінде пайдаланатынын көрсетті. Алайда алдыңғы қатарлы ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттаушы елдер (Австралия, Жаңа Зеландия, Аргентина, Бразилия және Моңғолия т.б.) өндірушілерді тікелей субсидиялауды қолдамайды. Моңғолияның экономикасы негізінен ауыл шаруашылығы және тау-кен өнеркәсібіне тәуелді. Ауылдағы адамдардың негізгі кәсібі мал шаруашылығы болып келеді. Орта есеппен әрбір адамға 12 бас мал келеді. Егін шаруашылығында бидай, арпа, көкөніс және мал азығын егумен айналысады. 2017-жылғы есеп бойынша ЖІӨ-нің көлемі 9,48 млрд долларды құраған. Жан басына шаққандағы көрсеткіш 3200 доллар. Жұмыссыздар саны орта есеппен халық санының 2,8% (2018ж.). Мәселен Моңғолия елі мен Қазақстан Республикасындағы мал басы санын салыстыратын болсақ, ол төмендегі кестеде берілген (Кесте)

Кесте 1 - Қазақстан Республикасы мен Моңғолияның мал басының жалпы саны бас.

	Моңғолия			Қазақстан		
	2017 ж.	2018 ж.	2019ж	2017 ж.	2018 ж.	2019ж.
Барлығы мал саны	55 979 781	61 549 236	66 218 959	6 183 911	6 413 203	6 764 225
Жылқы	3 295 336	3 635 489	3 939 813	2 218,8	2 332,1	2 502,4
Сиыр	3 780 402	4 080 936	4 388 455	6 487,3	6 734,4	7 037,9
Түйе	367 994	401 347	434 096	177,6	190,6	203,0
Қой	24 943 127	27 856 603	30 109 888	18 160,0	19 292,8	19 500,4
Ешкі	23 592 922	25 574 861	27 346 707	20 160,0	29 292,8	39 500,4

Кестеден көріп отырғандай, барлық мал басының санын 2019 жылғы мәліметтер бойынша салыстыратын болсақ, Моңғолияда мал басының жалпы саны Қазақстандық көрсеткіштен 10 есе артық, әсіресе қой мен ешкі саны 3 мың есе. Бірақ та жан басына шаққанда Моңғолия халқының саны біздің елден 6 есе төмен. Бразилия елінде қолайлы табиғат жағдайлары тропиктік және субтропиктік зонада ауыл шаруашылық жерлердің басым болуы жылына 2-4 рет өнім жинауға мүмкіндік береді. Қазіргі таңда аймақтың 1/3-і ауыл шаруашылық жерлері болса, 11%-ы өңделетін жер. Ауыл шаруашылық жерлерінің көлемін ұлғайту Бразилия елінде мүмкіндік бар. Бірақ бұл тропикалық ормандар мен саванналарды немесе шөлді аумақтарды игерумен байланысты [45].

Шөлейт және шөлді жерлерді игеру басты мәселелердің бірі, өйткені олар көбінесе халық қоныстанған аудандарда орналасады. Тынық мұхиттық жағалауда мұндай жерлер сумен жақсы қамтамасыз етілген жағдайда табиғи өнімі жоғары болады. Суармалы егіншілік үшін су ресурстарын алу өте қиын. Сол себепті көп қаржыны қажет етеді. Латын Америкасы елдерінің ауыл шаруашылығы агрокапиталистік қатынастардың қарқынды дамуы жүріп жатқанымен де отарлауға дейінгі қатынастардың таңбасы әлі де бар. Мұнда феодализмнің қалдықтары барлық жерде бар: издольщина, батрақтық, батрактардың еңбек ақысын өніммен төлеу т.с.с.

Аз қоныстанған аудандарда латифундия жерлерін экстенсивті мал шаруашылығы, тығыз қоныстанған жерлерде қол еңбегіне негізделген плантациялық шаруашылық дамыған. Латифундия өнімдері әдетте сыртқы саудаға шығады. Жерді үйлестірудің қатты айырмашылықтары тек ірі көлемді елдерге ғана тән емес. Орталық Америка мен Кариб бассейнінің елдері шаруашылықтың көлемінің орташа мөлшері көп болмағанымен айырмашылығы айтарлықтай. Жалпы плантациялық мәдени өсімдіктер қаржыны аз қажет ететіндігі мен көп жұмысты талап етуімен ерекшеленеді. Ең маңыздылары – қант құрағы, кофе, какао, банан, мақта. Осы өсімдіктер Бразилиядағы өсімдік 34 шаруашылығының мамандануын анықтайды және аймақтағы ауыл шаруашылық өнімдер экспортының 2/3-сін алады. Алайда бұл өнімдерінің дүние жүзілік нарықтағы бәсекелестіктің артуымен плантациялық шаруашылықтың артта қалуымен оның үлесі азаюда [46].

Ауыл шаруашылығы жақсы дамыған елдердің бірі Канада болып табылады. Канададағы ауыл шаруашылығының өсуі мен ұзақ мерзімді өркендеуі оның әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілігімен байланысты. Канаданың ауыл шаруашылығы айтарлықтай мемлекеттік қолдауға ие (жыл сайын 6-8 млрд.долл. шамасында), бірақ бұл Еуропалық одақ елдерімен салыстырғанда біршама аз. Мұндай аз көрсеткіш «жабдықтауды басқару» деп аталатын сүтті, ірімшікті, жұмыртқаны және тауықты сатып алуға мемлекеттік монополияның ерекше канадалық жүйесінің болуымен түсіндіріледі. Арнайы құрылған мемлекеттік кәсіпорындар ішкі өндірісті бақылай отырып және 200%-ға дейін алымдар арқылы импортты шектей отырып, жететін нарықтағы осы 35 тауарларға ұсыныстарды реттейді. Мұндай жүйе Канадаға бір жағынан агралық секторды тікелей субсидиялауды болдырмауға мүмкіндік береді, екінші жағынан – тұтынушыларға кері әсер етеді, себебі мемлекеттік реттеудің нәтижесінде Канададағы соңғы өнім бағасы басқа елдерге қарағанда 30-300% жоғары.

Осылайша, сатып алушылар жоғары баға есебінен отандық өндірушілерді қолдайды. Мемлекет тарапынан көп қолдау көрсететін елдердің бірі Норвегия болып табылады. Көптеген ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндірісі үкіметпен субсидияланады. Сонымен қатар, агралық сектор кедендік тарифтер мөлшерлемесі арқылы шетелдік бәсекеден қорғалған, бұл елде әлемдік бағамен салыстырғанда өнімдерге жоғары бағаны ұстап тұруға және отандық фермерлік шаруашылықтардың жақсы табыс деңгейін қамтамасыз етеді [2].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Есполов Т.И., Сулейменов Ж.Ж. Аграрная экономика: учебник. – Алматы, – 2015.
- 2 Мамыров Н.К., Ихданов Ж. Государственное регулирование экономики в условиях Казахстана (теория, опыт, проблемы). Учебное пособие-Алматы: Экономика, 2014.
- 3 Баймұханов Т. Қазақстан халық шаруашылығының және шаруашылық жүргізу формаларының дамуы.-Алматы, 2012.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗІРГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Сатиманова Г.С.

Ғылыми жетекші: Саймагамбетова Г.А.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Мемлекеттік басқаруды Қазақстан экономикасының стратегиялық дамуын жүзеге асырудың маңызды факторы деп атауға болады. Мақала экономикалық дамудың басым бағыттарын жүзеге асырудағы мемлекеттің рөлін негіздейді. Сондай-ақ қазіргі модернизация заманында экономиканы басқаруға биліктің қатысу қажеттілігі, оның ауқымы, міндеттері мен оларға жету әдістері туралы баяндалады.

Түйінді сөздер: мемлекет, мемлекеттік басқару, модернизация, экономика, жалпы ішкі өнім.

Экономиканы басқаруға биліктің қатысу қажеттілігі, оның ауқымы, міндеттері мен оларға жету әдістері, сондай-ақ осы қатысудың салдары әрқашан көптеген қайшылықтарды тудырды. Жаңарту трансформациясын жүзеге асыруда мемлекеттік сектор мен бизнес құрылымдардың өзара әрекеттесу ауқымы да талас тудырады. Осы тұрғыдан алғанда, елдің жоғары басшылығы белгілеген экономикалық басымдықтарға қол жеткізу үшін мемлекет пен кәсіпкерліктің қаншалықты тығыз өзара әрекеттесуі керектігін талдау қызықты. Мемлекет өзіне тән тетіктердің көмегімен әр ішкі жүйемен, оның ішінде экономикалық жүйемен реттеу процестерін жүзеге асырады. Осылайша, модернизациялық қайта құру саясатын іске асыруды қамтамасыз етуде мемлекетке басым рөл жүктеледі.

Экономикалық қайта құрулар барысында әлеуметтік маңызы бар жобаларды іске асыру үшін жеке кәсіпкерлікті (атап айтқанда, кадрларды, инвестицияларды және т.б. әлеуетті пайдалану) тарту мәселесі күн сайын көтеріліп келеді. Осылайша, көптеген шет елдерде өзінің тиімділігін дәлелдеген мемлекеттік-жекеменшік серіктестік бизнес пен үкімет арасындағы ынтымақтастықтың қажетті формасы болып табылады.

Мемлекеттің экономикаға қатысу қажеттілігін ескере отырып, бірқатар авторлар (И.В. Дойников, М.Г. Шевашкевич) бұл салада мемлекет, ең алдымен, экономикалық интегратор ретінде ұсынылуы керек, оның толыққанды белсенді қатысушысы бола алады деп тұжырымдайды. нарық және бәсекеге қабілетті және институционалды іскерлік ортаны қалыптастыруды қамтамасыз ету, сондай-ақ экономиканың салалық және аймақтық құрылымын оңтайландыру үшін жағдайлар жасау [7, б. 114].

Алайда, реттеу аясы мен ауқымына қарамастан, көп жағдайда мемлекеттің экономикаға араласуы нарық субъектілерінің өзара әрекеттесуінің ерікті сипатын бұзу болып табылады. Мемлекеттік басқаруды Қазақстан экономикасының стратегиялық дамуын жүзеге асырудың маңызды факторы деп атауға болады. Мемлекет қызметі мемлекеттік басқару функцияларын жүзеге асырумен тығыз байланысты. Экономикалық дамудың негізгі мақсаттарын белгілей отырып, мемлекет, бір жағынан, бизнестің жұмыс істеуінің бағыттарын мен шарттарын, екінші жағынан, жеке кәсіпкерліктен алынған ресурстарды пайдалану тәртібін анықтайтын негізгі субъект ретінде әрекет етеді. Өз кезегінде, негізінен мемлекет бақылайтын ресурстарды қайта бөлу аймақтар арасындағы әлеуметтік-экономикалық айырмашылықтарды теңестірудің және қоғамдағы тұрақтылықты сақтаудың маңызды тетігі болып табылады. Осы орайда Қазақстан Республикасында тұжырымдама қабылданған. Қазіргі заманғы тиімді мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару құрылымын құру ел Президентінің «Қазақстан 2030. барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының жақсаруы» атты

Қазақстан халқына жолдауындағы негізгі міндет ретінде айқындалды. , Қазақстанның 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарында.

Мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру үшін мыналар қажет:

- мемлекеттік басқару жүйесін дамытудың бірыңғай саясатының қалыптасуын қамтамасыз ету;
- мемлекеттік аппараттың кәсібилігі мен тиімділігінің артуын қамтамасыз ету;
- мемлекеттік органдардың қызметін халыққа сапалы мемлекеттік қызметтер көрсетуге бағыттау;
- мемлекеттік аппарат қызметінің ашықтығы мен ашықтығын қамтамасыз ету.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту тұжырымдамасын іске асыру Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру саласында бірыңғай, теңдестірілген саясат жүргізуге мүмкіндік береді қоғам қажеттіліктерін, жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қанағаттандыру деңгейінің жоғарылауында.

Бұл Тұжырымдамада Қазақстанда тәуелсіздік алғаннан бері жүргізілген мемлекеттік басқару реформаларының нәтижелері талданды, қазіргі жағдайды талдау нәтижесінде негізгі проблемалар анықталды, мемлекеттік басқару жүйесін модернизациялаудың негізгі бағыттары және оны жүзеге асыру механизмі көрсетілген .

Билікке ие бола отырып, мемлекет экономикалық салада басқару қызметін жүзеге асыратын нарық субъектілерінің мінез-құлық ережелерін анықтайды. Қоғамдық тұлғаға қатысты басқару категориясын талдай отырып, В.Г. Игнатов пен Г.П. Зеркин мемлекеттік басқаруды қоғамдық қажеттіліктер мен мүдделер, қоғамның ортақ мақсаттары мен еркі іске асырылатын барлық мемлекеттік институттардың қоғам қызметіне, оның жекелеген топтағына саналы әсер етуі ретінде белгілейді [1, б. 49].

О.М. Рой мемлекеттік басқаруды негізгі аумақтық деңгейлер мен билік тармақтары арасындағы ықпал ету салаларын бөлу арқылы мемлекет ішіндегі қатынастарды реттеу процесі ретінде анықтайды [5, б. 14]. Автор мемлекеттік басқарудың негізі - мемлекеттің тұтастығын, оның негізгі институттарын және оның басымдықтарын қорғауға бағытталған мемлекеттік мүдделер: оның субъектілерінің өмір сүру деңгейі мен сапасын қолдауға бағытталғандығын атап көрсетеді.

Профессор Радченко мемлекеттік басқаруды заңнамалық актілерді қабылдау, іске асыруды ұйымдастыру және бақылау арқылы тиісті аумақтық бірліктің мақсатына жету үшін оны мемлекетке беру үшін басқару объектісіне әсер ету жөніндегі атқарушы және әкімшілік органның қызметі ретінде сипаттайды. осы актілер мен заң шығарушы (өкілді) органдардың актілері [4, б. 22].

Автордың айтуы бойынша экономиканы мемлекеттік (қоғамдық) басқару дегеніміз - бұл шаралар жиынтығы, мемлекеттің экономикалық шаралары, оның елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына оның тікелей және жанама әсерін жүзеге асыратын механизмдердің бірі.

Мемлекеттік басқару категориясын зерттеу келесі ерекшеліктерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- 1) мемлекеттік басқару - мемлекеттік билік жүзеге асырылатын құрал;
- 2) бұл мемлекеттің (оның барлық институттары, органдары, лауазымды адамдары ұсынатын) қоғам өміріне ықпал етпейтін әсері;
- 3) тек мақсатты сипатталатын мемлекеттің әсері;
- 4) мемлекеттің маңызды функциясы - нарық жасай алмайтын және оған өкілеттік берілмеген мінез-құлықтың формаланған нормаларын анықтау;
- 5) басқарудың уәкілетті субъектілері жүзеге асырады;

Экономиканы сапалы мемлекеттік басқару эндогендік және экзогендік факторлардың өзгеруіне барабар жауап беруге мүмкіндік беретін, қолда бар ресурстарды басым бағыттарға шоғырландыратын тиімді мемлекеттік саясат құралдарын әзірлеуді болжайды. Мемлекет ел дамуының жалпы траекториясын қалыптастырушы актер ретінде

әрекет етеді. Бүгінде осындай басты желі - жаңғырту. Оны іске асыруға ықпал ететін негізгі актер - коммерциялық сектор.

Қазақстанда үкімет пен бизнестің өзара әрекеттесуінің тиімді жүйесін қалыптастыру - бұл ұзақ уақыт бойы жүзеге асырылған өте күрделі процесс. Оны жүзеге асыруға кедергі болатын факторлардың ішінен тарихи (елді басқару векторының өзгеруі сөзсіз мемлекет-кәсіпорын-қоғам жүйесіндегі қатынастар сипатының өзгеруіне әкеп соқтырды), географиялық (ережелердің болуына байланысты) бөліп көрсетуге болады. экономикалық субъектілердің өзара әрекеттестігін, елдің белгілі бір бөліктерінің экономикалық мәдениетін), әлеуметтік-экономикалық (қоғамның даму деңгейі, оның материалдық игіліктермен қамтамасыз етілу дәрежесі, қоғамның барлық салада өзгеруге дайындығын анықтайтын мінез-құлық өмірді, әсіресе ғылыми-техникалық прогресстің жетістіктерін қабылдау). Отандық экономиканы дамытудың қазіргі кезеңі мемлекеттік сыйластық, жауапкершілік, тиімді байланыс және тиімді қызмет принциптеріне негізделген мемлекеттік сектор мен бизнес арасындағы қатынастарды құру қажеттілігін алдын-ала анықтайды.

Мемлекеттік саясатты қалыптастыру мен жүзеге асырудағы мемлекет үшін ең маңызды контрагент ретінде әрекет ететін кәсіпкерлік қоғамда болып жатқан барлық процестерге әсер ете алады. Кәсіптің жұмыс істеу жағдайларын анықтай алатын, оның жекелеген қатысушылары үшін қосымша жеңілдіктер жасайтын немесе басқаларға преференцияларды шектейтін мемлекет өзінің экономикалық және саяси байланыстарын жобалай алады. Осы мағынада мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесу процесін түсіну ішкі экономикалық кеңістіктің құрылымын болжауға мүмкіндік береді.

Автордың пікірінше, өзара сыйластық қағидаты құқық қорғау органының қызметкері тарапынан кері байланыстың болуынан тұрады, өйткені заң талаптарын қолдану мүмкін болмаса немесе көзделген нәтиже болмаса (немесе қол жеткізілмеген болса)) оларды қолдану кезінде кәсіпкер өз пікірін білдіріп, анықталған кемшіліктерді жою туралы ұсыныстар жасай алуы керек. Мемлекет тарапынан бұл қағидаттың іске асырылуы кері байланыс циклінің әрекетін қамтамасыз етуде және бизнес қауымдастықтың реакциясын уақтылы ескеруде көрінеді.

Кәсіпкерлік қызмет барысында жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) өндіріледі, жаңа тауарлар мен оларды өндіруге арналған технологиялар жасалады, бұл өз кезегінде сұраныстың құрылымын анықтайды және бәсекенің дамуын ынталандырады. Жаңа өнімді жасау жаңа білімді игеріп, оны іс жүзіне асыруды қажет етеді. Осылайша, келесі тізбек құрылды.

«Білік-бизнес қауымдастығы» тізбегіндегі тиімді коммуникация қажеттілігін көптеген авторлар атап көрсетеді (Д. Гусев, С. Устинкин, Г.Б. Клайнер, А. Ю. Никитаева, А.И. Попандопуло, Ю. Халимовский). Модернизациялау стратегиясында көзделген мақсаттарды ойдағыдай жүзеге асыру үшін барлық экономикалық субъектілер арасында макро, мезо және микро деңгейлерде ақпарат және технологиялар алмасу үшін жоғары сапалы инфрақұрылым құру қажет. Мемлекет пен коммерциялық секторлар - бұл олардың рычагтары мен өзара ықпал ету және олардың мүдделерін алға тарту әдістерін көрсететін процесс. Олар мемлекеттік және кәсіпкерлік құрылымдарға ресурстарды мақсатты қайта бөлу мақсатында қуатты пайдалану үшін мамандандырылған ақпаратты пайдалануға мүмкіндік беретін өздерінің іскерлік қатынастарының бейімделген, дараланған және құрастырылған жақтарын біріктіреді. Кәсіпкерлік пен үкіметтік қатынастардағы жетекші рөл мемлекетке тиесілі, ол кәсіпкерліктің табиғатын өзгерту мүмкіндігіне ие тек оның шешім қабылдау саласымен байланысты тікелей, әкімшіліктен жұмсақ, жанамаға дейінгі байланыс. Қарым-қатынас процесінің өзін қарқынды кері байланыстың көмегімен бір немесе екі жақты етіп қалыптастыру. Кәсіптің мәртебесі әр түрлі провайдерлерден серіктестерге қарай өзгеруі мүмкін[3, б. 11]. .

Экономикалық дамудың негізгі басымдықтарын белгілеу, мемлекет тікелей және жанама әсер ету арқылы, іс жүзінде экономикалық субъектілердің мінез-құлқы мен өзара әрекеттесу сипатын, демек, экономикалық ортаның моделін анықтайды. Заңды

белгіленген ережелерді басшылыққа ала отырып, бизнес өнімдерді өндіруді және сатуды жүзеге асырады. Мұның нәтижесі микро деңгейде экономикалық субъектінің (пайда табу, керемет іскерлік бедел қалыптастыру, жаңа серіктестер, контрагенттер тарту) және қоғамның (жалақы төлеу, міндетті төлемдерді төлеу) қаржылық-экономикалық жағдайын жақсарту болып табылады мемлекеттік қызметтерді көрсету үшін қаржы ресурстарын құрайтын кәсіпкерлер). Макродеңгейде мемлекеттің қаржылық тұрақтылығының өсуі (бюджеттің кірісі, шетелдік инвестицияларды тарту), халықтың білім деңгейінің жоғарылауы (ол тікелей орындайтын функциялар шеңберінде) байқалады. Әрі қарай, алынған білім мен дағдыларды іс жүзінде қолдану барысында жаңа өнімдер пайда болады, бұл экономикалық дамудың, мысалы, инновацияларды енгізу сияқты негізгі басымдықтарының жүзеге асырылуын көрсетеді.

Экономиканың мемлекеттік және кәсіпкерлік секторларының жемісті жұмыс істеуіне сөзсіз қажеттілік оларды анықтаудан туындайды. Мемлекеттің қоғам үшін ұжымдық тауар өндіруші ретіндегі қызметі өзінің мәні бойынша тиімді болуы керек, әйтпесе оның өмір сүруінің мәні жоғалады. Заңнамаға сәйкес кәсіпкерлік қызмет - бұл жүйелік пайда табуға бағытталған, өз тәуекелімен жүзеге асырылатын дербес қызмет. Ұйым жұмысының тиімділігі оның қаржылық-шаруашылық қызметінің нәтижесі және негізгі мақсаты болып табылады. Бизнес пен үкіметтің өзара құрмет пен жауапкершілік қағидаттары бойынша ынтымақтастығы олардың әрқайсысының тиімділігін арттырудың және жалпы ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың тиімді тетігі болып табылады.

Үкімет пен бизнестің өзара іс-қимылының тиімділігі коммерциялық және қоғамдық секторлардың табысты қызмет етуімен тығыз байланысты, бұл мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму процестерін табысты орнатуда көрінеді. Постиндустриалды экономикалық жүйеге көшу кезеңі және экономикалық өмірдің жаһандануы тек сандық көрсеткіштерден (өндіріс көлемі, еңбек өнімділігі және т.б.) сапаны жоғарылатуға ауысады. Сондықтан қазіргі «жалпы өнімнің өсуі ретіндегі экономикалық даму тұжырымдамасы қазіргі өндіріс ауқымы мен құрылымына сәйкес келмейді» [2, б. 10].

Автордың пікірінше, Қазақстанның макроэкономикалық дамуының детерминанттары мемлекет модернизация трансформацияларының негізгі актеры ретінде анықтайды. Мемлекет қатысуының маңыздылығы айқын: мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылын қамтамасыз ету бойынша жүйелі жұмысты ұйымдастыру қажет, өйткені бұл барлық экономикалық субъектілердің нақты үйлестірілген, үйлестірілген жұмысы мемлекет пен қоғамның алатындығын қамтамасыз етеді мемлекеттік қызметтердің, жұмыстар мен тауарлардың масштабын кеңейту мен сапасын жақсартудан көрінетін артықшылықтар. Ал бұл артықшылықтар өз кезегінде отандық экономиканы модернизациялау жетістіктеріне тікелей әсер етеді. Бұл көзқарасты американдық экономист М.Портердің тұжырымы дәлелдейді, ол мемлекеттің негізгі функцияларының бірін жеке секторға тікелей көмек көрсету емес, оның үлкен және күрделі мәселелерді шешуге бағыттылығы деп атайды (осында жағдай, ғалымның пікірінше, мемлекеттің жанама әсері), оларды өздігінен пайда болатын нарықпен қамтамасыз етуге күші жетпейді [8, с. 37-38]. Дәл осы мемлекет модернизацияның флагманы бола отырып, мемлекет, бизнес және қоғам қатысушылары болып табылатын ішкі экономикалық қайта құрулар процесін ұйымдастыруға және басқаруға тиіс. Мемлекеттік және бизнестің тиімді құралдарының бірі - мемлекеттік-жекеменшік серіктестік, ол өзінің нақты құқықтық, экономикалық, әлеуметтік негізіне ие, және мемлекеттік және жеке құрылымдардың тең құқылы ынтымақтастығы ретінде, бір-бірінен өзара толықтырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Зеркин Д.П., Игнатов В.Г. Мемлекеттік басқару теориясының негіздері. Дәріс курсы. - Ростов-н / Д: «Март» баспа орталығы, 2000 ж.

2. Козубенко А.В. Экономикалық даму теориясы: мемлекет, нарық және азаматтық қоғамның өзара әрекеті: автор. дис. ... Cand. үнемдеу. Ғылымдар: 08.00.01 / GOU VPO «Ресей экономика университеті. Г.В. Плеханов» атты мақаласында жазылған. М., 2011.
3. Попандопуло А.И. Мемлекет және бизнес: өзара іс-қимыл және Ресейдегі іскери коммуникацияларды трансформациялау модельдері: автор. дис. ... Cand. саяси. ғылымдар. М.: Мәскеу мемлекеттік университеті. М.В. Ломоносов, 2012 ж.
4. Радченко А.И. Мемлекеттік және муниципалды басқару негіздері: жүйелік тәсіл. Ростов-н / Д, 1997 ж. 22
5. Рой О.М. Мемлекеттік және муниципалды басқару жүйесі. 2-ші басылым SPb.: Питер, 2006.
6. Ресейдің әлеуметтік-экономикалық жағдайы 2012 ж. есеп. / Росстат. М., 2013.
7. Шевашкевич М.Г. Ашық экономикадағы интеграциялық қатынастарды мемлекеттік реттеудің қажеттілігі мен негізгі бағыттары. // ОМУ хабаршысы. 2005. No 9. S. 114-118.
8. Porter М.Е. Ресейдің бәсекеге қабілеттілігі: біз қайда тұрамыз? АҚШ пен Ресейдің киім-кешек симпозиумы. Бостон, Массачусетс, 2003 ж.
9. 2012 жылғы жаһандық инновациялар индексі: жаһандық өсімнің күшті инновациялық байланыстары. <http://www.globalinnovationindex.org/gii/main / fullreport / index.html>

ӘОЖ 337.05.3

КАСПИЙ АЙМАҒЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Сыдық А.

Ғылыми жетекші: Нигметова Г.Ж.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада келіссөздер процесінің барысы қарастырылады, оның барлық қатысушылары Каспийді бөлу қағидатын қолдану мүмкіндігімен келісті. Барлық елдер оны ұлттық секторларға бөлу мүмкіндігін мойындады, өйткені Өзірбайжан мен Иран ұстанатын толық салалық бөлім тұжырымдамасына төменгі бөлім кіреді.

Түйінді сөздер: Каспийдің құқықтық мәртебесі, бәсекелестік, каспий теңізінің қайраңы, нарық, кәсіпорындар, технология, каспий теңізінің солтүстік бөлігінің түбін межелу туралы келісім.

Қазақстан Каспий теңізінің түбін және жер қойнауын орта сызық қағидаты бойынша ұлттық секторларға бөлуді, сондай-ақ жағалау мен балық аулау аймақтарын келісілген еменмен белгілеуді жақтады. Жағалау аймақтары аумақтық теңізге ұқсас, теңіз құқығы бойынша егеменді мемлекеттік аумақ болып табылады [1].

Қазақстан Каспийдің құқықтық мәртебесін айқындаудың кезеңдік тәсілін жақтаушы болды. Сондықтан, бірінші кезеңде ол ең алдымен Каспий қайраңын және теңіз экологиясын ажырату мәселелерін реттеуді орынды деп санады. Теңізде тиісті мемлекеттік шекараларды, сондай-ақ егеменді мемлекет аумағынан тыс созылуы мүмкін кейбір егемендік құқықтарының шекараларын белгілеу арқылы толық мемлекеттік егемендіктің шектерін анықтау қажет болды. Атап айтқанда, Каспий маңындағы бес мемлекеттің әрқайсысының Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін өз пайымдауына егемендік құқығы бар. Осы мәселе бойынша туындаған келіспеушіліктерге қарамастан, келіссөздер процесінің прогресі оның барлық қатысушылары Каспийде бөлу қағидатын қолдану мүмкіндігімен келіскендігінде. Барлық елдер оны Ұлттық секторларға бөлу мүмкіндігін

мойындады, өйткені Әзірбайжан мен Иран ұстанатын толық салалық бөлім тұжырымдамасына төменгі бөлім кіреді. [1]

Бұған Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы 1998 жылы қол қойған жер қойнауын пайдалануға арналған егемендік құқықтарды жүзеге асыру мақсатында Каспий теңізі солтүстік бөлігінің түбін межелеу туралы келісім де дәлел бола алады. 2002 жылғы 13 мамырда Мәскеуде Хаттамаға қол қойылды, ол осы Келісімге қосымша және оның ажырамас бөлігі болып табылады. Онда модификацияланған орта сызықтың координаттары, сондай-ақ Қазақстан мен Ресейдің уәкілетті компанияларының келісілген модификацияланған орта сызыққа тікелей жақын орналасқан "Құрманғазы", "Центральная" құрылымдарының және "Хвалыньское" кен орнының минералдық ресурстарын бірлесіп игеру шарттары қамтылған.

2001 жылғы 29 қарашада Қазақстан Республикасы мен Әзірбайжан Республикасы арасында осындай келісімге қол қойылды. [1]

Қазақстан мен Ресей түбінің ресурстарын игеру мәселелері бойынша өзара түсіністік пен уағдаластыққа бірінші болып қол жеткізгені біздің мемлекеттеріміздің барлық бағыттар бойынша стратегиялық әріптестікті дамытуға ұмтылысын тағы да растайды. Жер қойнауын пайдалану жөніндегі екіжақты халықаралық келісімдерге қол қою, сөзсіз, табыс болып табылады және үш мемлекеттің ортақ консенсусқа қол жеткізудегі келісілген және қағидатты тәсілін көрсетеді. Каспий теңізі сияқты табиғаттың осындай бірегей құбылысы барлық жағалаудағы мемлекеттердің игілігі болуы тиіс, Каспий өңіріндегі тұрақтылық пен ынтымақтастықты нығайтудың нақты факторына айналуы тиіс.

Шетелдік сарапшылардың бағалауы бойынша ХХІ ғасырда энергетикалық ресурстар әлемдік экономиканы дамытуда бұрынғысынша маңызды рөл атқаратын болады, ал энергетикалық шикізатқа өсіп келе жатқан сұранысты қамтамасыз ету жалпыға ортақ назарда қалатын болады. Сарапшылардың пікірінше, алдағы 20 жыл ішінде энергия көздеріне әлемдік сұраныс шамамен 50% - ға артады. Бүгінгі күні мұнай мен газ көптеген елдердің экономикалық өсуінің доминанты болып табылатынын ескере отырып, осы фактордың әлемдік экономиканың тұрақты дамуына теріс әсерін төмендету мақсатында энергия ресурстарының жаңа көздерін табу өте маңызды [1].

Каспий аймағы және бірінші кезек біздің еліміз, осыған байланысты үлкен мүмкіндіктер ұсынады. Көмірсутек шикізатының негізгі қорлары Батыс Қазақстанның 14 ірі кен орындарында шоғырланған. Сонымен қатар, Қазақстанның анықталған мұнайлы аумақтарының ішінде Каспий теңізінің қайраңы үлкен қызығушылық тудырады. Қазіргі уақытта Солтүстік Каспий консорциумы Аджип ККО Батыс Қашағанда бұрғылау жұмыстарын аяқтады. Сынақ нәтижелері бойынша Консорциум басшылығы Каспий қайраңының қазақстандық бөлігінде мұнайдың ауқымды қорларының бар екенін ресми түрде растады. Бұл Каспий теңізін (басқа елдердің ресурстарын ескере отырып) әлемдегі ең бай мұнай бассейндерінің қатарына жатқызуға мүмкіндік береді және ХХІ ғасырда Каспийдің мұнай мен газды жалпы әлемдік өндірудегі үлесі айтарлықтай жоғары болады деп болжауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты өңірге тек Каспий маңы мемлекеттері ғана емес, бүкіл әлемдік қоғамдастық та жоғары қызығушылық танытып отырғаны түсінікті. Егер қорлардың оптимистік бағалаулары расталатын болса, онда алдын ала бағалаулар бойынша игеру үшін жыл сайын кемінде US\$10-12 млрд. инвестиция қажет болады. [1]

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстан өзінің мұнай-газ секторын дамыту үшін шетелдік инвесторларды белсенді түрде тартты. Салыстырмалы түрде қысқа мерзім ішінде, іс жүзінде нөлден бастап, Қазақстанның мұнай саласында қолайлы инвестициялық ахуалды қамтамасыз ететін заңнамалық база құрылды. 2001 жылы Қашаған кен орнының ашылуы тек Қазақстанға ғана емес, бүкіл Каспий өңіріне деген қарым-қатынасты өзгертті [2].

Қазіргі уақытта Қазақстанның экспорттық мүмкіндіктері шамамен 35 млн. кен орындарында өндіруді арттыру, сондай-ақ Каспий қайраңындағы жобаларды дамыту мұнай құбыры жүйесінің қуатын ұлғайтуды талап етеді. Қазақстанда әлемдік нарыққа мұнай

тасымалдаудың әлеуетті бағыттарын зерттеу бойынша үлкен жұмыс атқарылды. Қазақстанның сауда жолдарының дәстүрлі қиылысы ретіндегі тарихи қалыптасқан жағдайы энергия ресурстары үшін жаңа көлік дәліздерінің қалыптасуына ықпал етуі тиіс [2].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Журнал. KAZAKHSTAN No2, 2002 жыл-151с. Каспийдің құқықтық мәртебесіне және Каспий аймағының Экономикалық даму перспективаларына қатысты Қазақстанның ұстанымы / Болат Сәрсенбаев.

2. Монография. Каспий өңірі: дамудың өзекті мәселелері (сараптамалық көзқарас), 2012 жыл - 212 а / б.к. Сұтанов, Л. М. Мұзапарова, Б. Р. Сырлыбаева, А. А. Морозов.

ӘОЖ 33.339.972

КАСПИЙ АЙМАҒЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА- ЭКОНОМИКАЛЫҚ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Тажиева И.Т.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан үшін сыртқы саудадан басқа инвестициялар халықаралық экономикалық ынтымақтастықтың маңызды саласы болып табылады. Көптеген жылдар бойы барлық ірі даму бағдарламаларының басымдығы болған экономиканы жаңғырту негізінен тау-кен өнеркәсібі мен геологиялық барлауға бағытталған кең ауқымды шетелдік инвестицияларды тартуға негізделген. Осыған орай, ірі ортақ нарықпен интеграциялық бірлестіктерге қатысу Қазақстанға экономиканың құрылымын әртараптандыру, инвесторларды ЕАЭО ның ірі ортақ нарығына шығу перспективаларын қайтаруға және өңдеу өнеркәсібіне инвестициялар тартуды бастауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: интеграция, перспективалы, Еуразиялық интеграция, сыртқы сауда.

ЕАЭО ғы одақтық деңгейде де, қазақстандық экономиканың деңгейінде де сыртқы саудаға және шетел инвестицияларын тартуға назар аудара отырып негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің, сондай-ақ ЕАЭО жағдайындағы даму үшін ықтимал тәуекелдер мен артықшылықтардың ауқымын айқындайды. 2014 жылдың 29 мамырында Беларусь, Қазақстан және Ресей басшылары қол қойған келісімге сәйкес құрылған Еуразиялық экономикалық одақ 2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап жұмыс істей бастады. Осылайша, ЕАЭО қызметінің хронологиясы тек үш жылды құрайды, ал мұндай қысқа мерзімде жетістікке жетудің толық бағасы талап етілмейді. Сонымен қатар, макроэкономикалық статистика негізінде ұзақ мерзімді трендтерді, тәуекелдер мен перспективаларды ЕАЭО жұмысының қысқа мерзімінде бағалау күрделі. [1] Одақ қызметінің ағымдағы бағалауы белгілі бір сарапшының жобаға деген жеке көзқарасына сәйкес қарама-қайшы сипатта болып, нақты жағдайларды дұрыс көрсетпеуі мүмкін.

Осыған байланысты, осы интеграциялық бірлестіктің аясында қатысушы елдердің экономикалық дамуының нәтижелерін дұрыс және объективті талдау ерекше маңызды болып табылады. Сонымен қатар, ЕАЭО ның қызмет ету мерзімінің қысқа болғанына байланысты, талдамалық мақсаттар үшін Еуразиялық экономикалық одақтың алғышарты болып табылған Кеден одағы кезеңін қоса алып ұзақ мерзімде қарау заңды. 2010 жылдың

қаңтарында ресми түрде іске қосылған Кеден одағы 2011 жылдың екінші жартысынан бастап толыққанды жұмыс істей бастады, өйткені техникалық өтпелі кезеңдер аяқталды және Қазақстан мен Ресейдің шекарасында кедендік бақылау жойылды, яғни осы бірыңғай кедендік кеңістікті құруды аяқтады. Сондықтан ЕАЭО аумағында бірыңғай экономикалық кеңістіктің жұмыс істеу үдерістері мен нәтижелерін бағалау, менің пікірімше, толық бірінші жылы – 2012 жылдан бастап, яғни Кеден одағының толыққанды жұмысы жүзеге асырылғаннан бастап қамтылуы мүмкін. [2]

Интеграциялық бірлестіктердің тиімділігін бағалауға назар аударатын негізгі көрсеткіш – экономикалық интеграцияның сауда бағытының басымдықтары және саудасаттықты белсендендіруге және тауарлардың ортақ нарығын қалыптастыруға бағытталған Кеден одағына қатысушы елдердің сыртқы сауда айналымы болып табылады. Өзара саудасаттықтың өсуі, әдетте одақтың тиімділігінің белгісі ретінде түсіндіріледі және оның баяулауы кері бағытта қаралады. ЕАЭО сауда айналымы және оның динамикасы әлемдік сауда шарттары мен экспорттық тауарлардың баға жағдаятының жалпы контексінен басқа интеграцияның тиімді өлшемі бола алмайды. Белгілі болғандай, ЕАЭО ның ең ірі экономикасы–Ресей мен Қазақстан экономикасының негізгі экспорты, ол одақтық елдер экспортының 95%-ын құрайды, бұл шикізаттың көптеген түрлері, соның ішінде бірінші кезекте көмірсутектері. Осы шикізаттардың бағасы жоғары құбылмалылық пен сипатталады, бұл ЕАЭО да үшінші елдермен сыртқы сауданың көлемінде елеулі өзгерістерге әкеледі. Сондықтан 2012 жылға дейінгі кезеңдегі тауар айналымының артуы және 2014–2016 жылдардағы төмендеуі экономикалық интеграцияның табыстары немесе жетістіктері емес, мұнай бағасының құбылмалылығына байланысты экспорттаудың өзіндік құнының өзгеруімен түсіндіріледі. Тиісінше, өзара сауда-саттықтың өсуі немесе төмендеуі абсолютті параметріне емес, осы параметрлердің үшінші елдермен сыртқы сауда көрсеткіштерінің ұқсас көрсеткіштерімен салыстырмалы талдауына негізделген интеграциялық үдерістердің табысы туралы қорытынды жасауға болады. Осындай салыстыру сыртқы сауданың жалпы өсу кезеңінде ЕАЭО ғы (бұрынғы – Кеден одағы) сауда белсенділігі қарқынды өскенін, әлемдік сауда нарықтарындағы құлдырау кезінде баяу төмендегенін көрсетеді.

Сыртқы сауда-саттық секілді сыртқы факторлардың күшті әсері ЕАЭО елдерінің экономикаларының басқа салаларында да байқалды, дегенмен Еуразиялық интеграцияның ЖІӨ нің өзгеруіне, өнеркәсіптік өндіріске, инвестициялар және төлем балансының параметрлері сияқты жиынтық макрокөрсеткіштердің деңгейіне әсер етуі мүмкін деген қорытынды жасау қажет емес. Бұдан басқа, ЕАЭО елдерінің экономикасы елеулі айырмашылықтарына байланысты бұл әсердің көрінісі әртүрлі елдерде өзіндік ерекшеленеді. Шағын экономикасы бар Армения немесе Қырғызстан сияқты елдерде интеграциялық процестердің әсері әлдеқайда күшті, ал Ресейдің макроэкономикалық көрсеткіштері жалпы ЕАЭО көрсеткішінің 87% құрайды, бірақ интеграция әсері көп емес. ЕАЭО ғы экономикалық жағдайды білдіретін жиынтық көрсеткіштер шын мәнінде Ресей экономикасының ахуалымен анықталғандықтан, олар интеграциялық жобаларды жүзеге асыру нәтижесін Ресей экономикасының қазіргі проблемалары немесе табыстары сияқты көрсетеді.

Тұтастай алғанда ЕАЭО деңгейінде экономикалық дамудың ең перспективалы бағыттары мыналар: • өндірістің негізгі факторларының айналымын едәуір арттыратын, бәсекелестіктің деңгейін арттыратын, ЕАЭО шеңберінде бизнес-процестердің транзакциялық шығындарын төмендететін тауарларға, қызметтерге, еңбекке және капиталға ортақ нарықты құру негізінде Одақ шеңберінде негізгі экономикалық процестерді жандандыру; • институттық, құқықтық және реттеуші ортаны үнемі

жетілдіруге ықпал ететін ЕАЭО жекелеген елдерінің арасында юрисдикциялардың бәсекелестігі арқылы бизнес-ортаның тиімділігін арттыру және бизнес-ортаны жақсарту; Еуразиялық экономикалық одақтың перспективалары мен тәуекелдері • экономиканы жаңғыртуды және әртараптандыруды жеделдетуге, сондай-ақ отандық және шетелдік нарықта отандық тауар өндірушілердің позициясын нығайтуға мүмкіндік беретін шикізаттық емес салаларға шетелдік инвестицияларды кеңейтуге және ішкі нарықтың кеңеюіне бағытталған салалардың инвестициялық тартымдылығын арттыру;

ЕАЭО арасында арнаулы сауда режимдерін құруға және шетелдік сауда серіктестері арасында одақтың кеңінен таралған нарығына қызығушылықтың артуына байланысты үшінші елдермен сыртқы сауда айналымының артуы. Осы салалардың біріншісі өзара сауда тұрғысынан жоғарыда талқыланды және Кеден одағы мен ЕАЭО қалыптасқаннан кейінгі сауда процестерінің жақсаруын көрсетіп отыр, еңбек нарығы, капитал және қызмет көрсету тұрғысынан бірыңғай экономикалық кеңістікті құрудың қалған құрамдас бөліктерін талдау үшін олардың біршама тарихы болғаны жөн. Екінші бағыт сондай-ақ өте маңызды, өйткені ол тұтастай алғанда бизнестің және жалпы экономиканың дамуына негіз болады. ЕАЭО елдерінің жеке экономикалары үшін қиындық тудыратын және юрисдикциялардың бәсекелестік факторы Кеден одағын қалыптастыру кезеңінде экономикалық прогрестің ең маңыздысы деп аталды және қазіргі уақытта еуразиялық интеграцияның негізгі артықшылықтарының бірі болып табылады. [3]

Еуразиялық интеграцияның осы аспектісі контекстінде ЕАЭО елдеріне бизнесті жүргізу үшін жағдайларды бағалайтын бірқатар халықаралық рейтингтерде айтарлықтай табыстарға қол жеткізуге болады. Дүниежүзілік банктің Doing Business 2017 рейтингісінде Белоруссия, Қазақстан және Ресей 190 елден 37, 35 және 40-орындарды иеленді. 2010 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан – 74, Белоруссия – 64, Ресей 116-орынд тұрған. Қазақстан экономикасының трансформациясы болатын⁴. Әрине, бұл прогресті тек осы елдердің Кеден одағына және кейіннен ЕАЭО ға қатысуы деп санауға болмайды, бірақ ол осы интеграциялық бірлестіктерге қатысу кезеңіне түсіп, бизнес климатты жақсартуда белгілі бір рөл атқарғанын жоққа шығару мүмкін емес.

Үшінші бағыттың келешегі ЕАЭО ның инвестициялық тартымдылығын арттыру және қатысушы елдердің экономикасы қажет ететін осы негізде шикізаттық емес салаларды жедел дамыту – ЕАЭО елдерінің аймақтық интеграциясы мен статистикасының халықаралық тәжірибесіне негізделі отырып өте нақты болып көрінеді.

Әлемдік тәжірибе көптеген елдерде аймақтық интеграциялық бірлестіктерге (кеден одағы және олардың жоғары түрлері) қосылғаннан кейін, инвесторлардың ұлттық өндірушілердің ортақ нарықтарын кеңейтуге қатысуының оң әсерін арттырады.

ЕАЭО ның экономикалық дамуының төртінші бағыты, үшінші елдермен сыртқы сауданың өсу перспективасымен байланысты, сондай-ақ іске асыру үшін жоғары әлеуетке ие. Бұл ЕАЭО ның ірі ортақ нарыққа қолжетімділікті жеңілдету факторына байланысты (бірақ шетелдік серіктестер үшін басты мотивация, әрине ресейлік нарыққа қолжетімділік) жеңілдік шарттары қарастырылған. Егер біз ЕАЭО ның алдында тұрған тәуекелдерді қарастырсақ, онда олардың ықтималдары мынадай: • экономикалық мүдделер тұрғысынан ішкі қайшылықтар; • ішкі нарықта бәсекелестіктің күшеюі және ұлттық кәсіпкерлермен экономикалық одақтың ережелеріне қайшы келетін ЕАЭО елдерінен бәсекелестерге қарсы әртүрлі протекционистік шаралардың жүргізілуі; • іскерлік ахуалдың нашарлауына, жекелеген елдердің экономикалық мүдделеріне нұқсан келтіріп, бизнес пен халық арасында интеграция идеяларынан бас тартуға алып келуі мүмкін интеграциялық үдерістерді тереңдету бойынша қадамдардың асығыс және жеткіліксіз даярлануы; • экономикалық

одақтың негізгі қағидаттарының іс жүзінде орындалмауы; • ЕАЭО қызметіндегі саяси факторлар рөлінің артуы және қатысушы елдердің егемендігінің шектелуі.

Бұл тәуекелдер ЕАЭО ға қатысушы елдердің экономикалық процестерінің нақты жағдайларына байланысты, олардың кейбіреулері қазірдің өзінде айқын көрінеді және Еуразиялық экономикалық комиссияның, басқа да басқару органдарының жұмыс істеуіне қажетті нормативтік-құқықтық базаны үйлестіру үшін мекемелердің қызметін ескеруі керек.

ЕАЭО бірнеше елдерінің экономика құрылымдарының ұқсастығы, бірдей салалардың басымдығы және Одақтың ішкі нарығында да, сондай-ақ шет елдерде де мүдделерін қорғау қажеттілігі туындағандықтан, сол елдердің белгілі бір мүдделеріне қайшы келуі мүмкін, бұл бәсекелестікті арттыру үшін тиісті алғышарттар жасайды.

Интеграциялық шараларды шамадан тыс жеделдету өте күрделі мәселе болып табылады, өйткені нақты интеграция біртіндеп және эволюциялық жолмен жүруі тиіс, алайда мұндай ықтимал даулы мәселелердің тұрақты түрде таралуы, мысалға, ортақ валютаны енгізу мүмкіндігі мәселелері қабылданған шаралар туралы бизнес пен қоғам тарапынан алаңдаушылық дәрежесін көрсетеді. Арнайы экономикалық қажеттілік болмаса, қарама-қайшы бастамалардың күшті теріс әсерін тудыруы мүмкін басқа да салалар бар, мысалы Ресей Федерациясының Қаржы министрлігінің Интернет арқылы бажсыз сатып алу сомасын түбегейлі қысқарту үшін тұрақты әрекеттері осы норманың барлық ЕАЭО елдеріне таралуына әкелуі мүмкін және бұл халық тарапынан интеграцияға деген сенімсіздігін туындатуы мүмкін.

ЕАЭО ны одан әрі дамытудың ең көп талқыланатын тәуекелдерінің бірі саяси құрамдас бөліктің тікелей одақтың қызметінде де, жекелеген елдердің саясатының басқа серіктестердің экономикалық мүдделеріне әсері ретінде қарастырылуы мүмкін.

Батыс елдерімен саудада Ресейдің қарсылыққа ұшыраған тауарлық номенклатурасы тұрғысынан қиындықтар туындады және Украинамен саудаға кедергі келді. Тауар айналымының азаюы украиналық тауарлар транзитіне ресейлік санкциялардың факторымен емес, тауар бағасының құлдырауымен, атап айтқанда, Қазақстанның Украинаға экспорттау көлемінің төмендеуіне алып келді (бұл абсолютті көлемді азайту кезінде дағдарысқа дейінгі үлесті жалпы көлем деңгейінде сақтады), сондай-ақ Украинадағы экономикалық құлдырау да ықпал еткендігін айта кету керек. Дегенмен, украиналық контрагенттермен сауда қарымқатынасы бар қазақстандық бизнес осы факторға байланысты белгілі бір шығынға ұшырады және осы жағдай еуразиялық интеграцияны қабылдауды жақсартуға ықпал етпегені түсінікті. ЕАЭО деңгейінде қалыптасқан ұлттық деңгейден жоғары тұратын деңгейдегі тәуекелдер ұлттық экономиканың деңгейінде көрінетін артықшылықтармен өтелуі мүмкін.

Қазақстанға қатысты Кеден одағында/ЕАЭО дағы алғашқы жылдардағы нәтижелер бірқалыпты, бірақ жалпы алғанда жағымды сипатта. Дәлірек айтсақ, ең алдымен Дәлірек айтсақ, ең алдымен Қазақстанның өзара сауда саласында одақтағы серіктес елдермен екіжақтылық көрініс табады. Әлемдегі сауда-саттықпен салыстырғанда, осы сауда-саттықтың көрсеткіштерінде бір жағынан елеулі прогрестің болмауы, 2017жылы Қазақстанның үшінші елдерге экспорты бір жарым есе өсті, содан кейін тағы 2,5 есе азайып, одақ елдеріне экспорт қалыпты түрде өзгерді. ЕАЭО елдерінен импорт қарқынды болса да, үшінші елдерден импортпен салыстырғанда баяу өсті, ал оның төмендеуі біршама төмен деңгейге жетті. [1]

Қазақстан үшін сыртқы саудадан басқа инвестициялар халықаралық экономикалық ынтымақтастықтың маңызды саласы болып табылады. Көптеген жылдар бойы барлық ірі даму бағдарламаларының басымдығы болған экономиканы жаңғырту негізінен тау-кен

өнеркәсібі мен геологиялық барлауға бағытталған кең ауқымды шетелдік инвестицияларды тартуға негізделген. Осыған орай, ірі ортақ нарықпен интеграциялық бірлестіктерге қатысу Қазақстанға экономиканың құрылымын әртараптандыру, инвесторларды ЕАЭО ның ірі ортақ нарығына шығу перспективаларын қайтаруға және өңдеу өнеркәсібіне инвестициялар тартуды бастауға мүмкіндік береді.

Қазақстанның Кеден одағы мен ЕАЭО ға қатысуы кезінде өңдеу өнеркәсібіндегі тікелей шетелдік инвестициялардың (көлемі бұрынғы жылдармен салыстырғанда өсті. 2011 жылдан 2017 жылға дейін осы саладағы ТШИ жалпы ағыны 27,2 млрд АҚШ долларын, ал 2005 жылдан 2010 жылға дейінгі аралықта 8,3 млрд долларды құрады[4]. Өңдеу өнеркәсібіне ТШИ ағыны сол уақытта ТШИ ағынының жылдамдығынан тезірек өсті және тіпті шетелдік инвестициялардың басты мақсаты болып табылатын кен өндіруші салаларға инвестициялардың ағыны болды. Егер 2015 жылы өңдеу өнеркәсібіне инвестициялар ТШИ дың жалпы жылдық кірісінің 4,4% ғана болса, онда 2016 жылдан бастап бұл көрсеткіш 10%-дан төмен түспей, біртіндеп өсіп, 2018 жылы 25%-ға жетті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Касенов У. Каспийское море: правовой статус, нефть и международная безопасность //Деловая неделя. – 2018.
2. Гиззатов В.Х. Правовой статус Каспийского моря и вопросы, связанные с трубопроводами //Саясат. – 2016.
3. Президенті Каспий маңы елдерін туризмді дамытуға шақырды. «Егемен Қазақстан» газеті 12.08.2018ж
- 4.<http://www.traceca-org.org/kz>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН ҮРДІСТЕРІНЕ ШОЛУ

Тлеумагамбетова Д.

Ғылыми жетекші: Бекбергенова Ж.Т.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Осы ғылыми мақалада жаһандану жағдайындағы Қазақстан Республикасындағы көші-қон үрдістерін зерттеу негізінде көші-қонның қазіргі жай-күйінің қорытындылары және оның экономикаға әсері айқындалған. Көші-қон өскен сайын оның экономикалық, әлеуметтік, мәдени және саяси салдары республикамыздың көптеген салалардағы саясат үшін маңыздылығымен бірге артады. Мақалада көші-қон үрдістеріне жан-жақты талдау жасалған және көші-қон үрдісін ұлттық реттеу жолдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: Көші-қон үрдісі, көші-қон сальдосы, эмиграция, мигранттар, адами капитал, демографиялық экономикалық теңгерім.

Бүгінгі Қазақстан үшін көші-қон ең маңызды мәселе болып отыр. Республикадағы көші-қон үрдістері халықтың шетелге де, оның республика аумағында да көшуін ынталандыратын көптеген факторлардың әсерінен қалыптасады.

Тарихтан белгілі болғандай, әлемдік экономикалық дағдарыс нәтижесінде Қазақстан Республикасындағы экономикалық байланыстардың бұзылуы және экономиканың қайта құрылуы халықтың айтарлықтай елден кетуіне әкеліп соқты.

Қазақстандағы сыртқы көші-қон сальдосы бірінші жыл теріс көрсеткіш беріп отырғандығы жасырын емес. Яғни, ол елге келгеннен гөрі шетелге тұрақты тұруға кететіндер санының ұлғаюын бірнеше жылдан бері көрсетіп келеді.

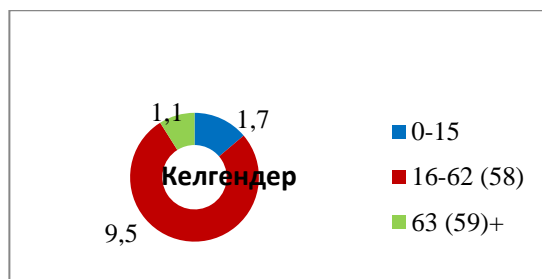
Егер сандық мәнге көңіл бөлсек, бұл көрсеткіштер мүлде маңызды емес. Статистика көрсетіп отырғандай, Қазақстанда көші-қон сальдосы халықтың табиғи өсімінен 10 есе аз.

Көші - қон үрдістеріне шолу жасау үшін Қазақстан халқының қоныстануын, яғни бұрын айтылғандай этникалық саралау мәселесі маңызды болып табылады (қазақтар негізінен ауылдық жерлерде, орыстар қалаларда қоныстанған). Эмиграция факторлары көбінесе осы жағдайдан туындайды. Эмиграцияның негізгі факторлары, тарихи, экономикалық және этнодемографиялық. Олардың әрекеті ұзақ уақыт бойы сезіледі, бұл тұрақты, объективті құбылыстар, әр түрлі жолдармен, халықтың қабылдаған саяси шешімдеріне де байланысты. Эмиграцияның себептері деп халықтың әртүрлі тарихи кезеңдердегі факторлардың үйлесімін қабылдау деңгейі мен түсіндіріледі [1].

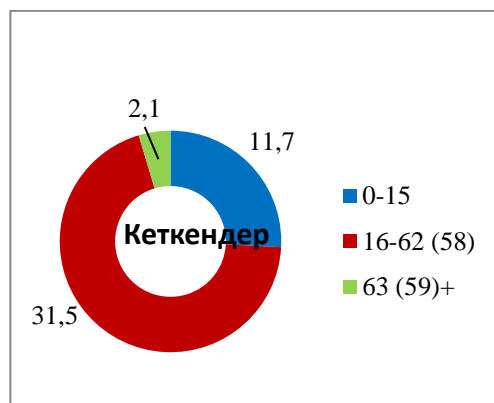
Көші- қон үрдісіне талдау жасау үшін Ranking.kz - порталының мәліметтеріне сүйенсек, 2019 жылдың қаңтар-ақпан айларында республикадағы көші-қон ағымы 2018 жылдың қаңтар-желтоқсан айларымен (888,4 мың. адам) салыстырғанда 1,1 млн адамға – 25, 6%, артық.

Сыртқы көші-қонға тоқталатын болсақ, 2019 жылдың қаңтар-желтоқсан айларында келгендер саны 12,76 мың адамға жетті (жыл ішіндегі теріс көрсеткіш 4,1%), елден шығып кеткендер саны бірден - 45,2 мың адамды құрап отыр (бұл көрсеткіш жыл ішінде 8%-ға жоғары).

Қазақстанға келген мигранттардың ішінде 1,7 мың бала және жасөспірімдер, еңбекке жарамды тұрғындар саны - 9,5 мың адам және зейнеткерлер саны – 1,1 мың адам. Ал елден шығып кеткендер бойынша бала және жасөспірімдер саны - 11,7 мың, еңбекке жарамды тұрғындар саны мен зейнеткерлер - 2,1 мың адамды құрайды және бұл көрсеткіш

сурет-1-де келтірілді.

Сурет 1 - 2019 жылдың қаңтар- желтоқсан айларына жас бойынша сыртқы көші-қон (мың адам).

Көші- қон үрдісін ұлттық бөліністе қарастыратын болсақ, елге келгендердің ең көп саны - қазақтар - 7 мың, сонымен қатар - 2,65 мың орыс келді және 301 қарақалпақ ұлтының өкілдері келген.

Елден шығып кеткендер тоқталатын болсақ, бірінші орында орыстыр - 32,8 мың адам, 3,2 мың немістер және 3 мың украиндықтар болып отыр (кесте 1).

Кесте 1 - 2019 жылдың қаңтар- желтоқсан айларына Қазақстанға келген халықтың ұлттық саны (адам).

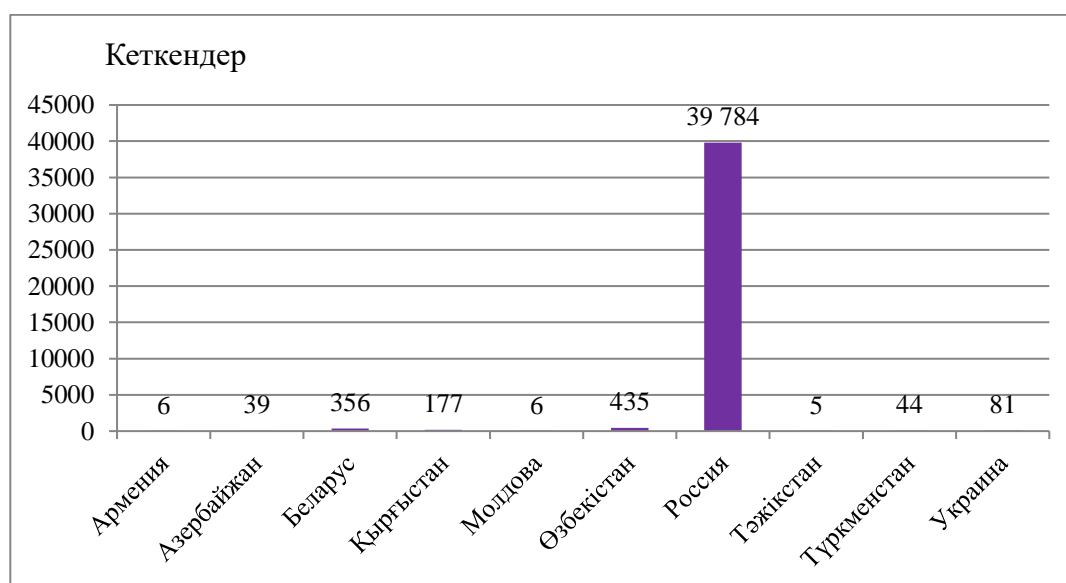
Ұлты	2019	2018	Қорытынды өсу	
	Барлығы		2018	
Қазақтар	7 013	6 774	103,5%	239
Орыстар	2 650	2 952	89,8%	-302
Қарақалпақтар	301	229	131,4%	72
Өзбектер	288	340	84,7%	-52
Украиндықтар	255	367	69,5%	-112
Азərbayжандықтар	238	332	71,7%	-94
Немістер	195	203	96,1%	-8
Тәжіктер	180	208	86,5%	-28
Қырғыздар	179	225	79,6%	-46
Корейліктер	163	200	81,5%	-37
Басқалары	796	955	83,4%	-159
Барлығы	12 258	12 785	95,9%	-527

Төмендегі кесте 2-де Қазақстан шығып кеткен халық ұлттық бөліністе беріліп отыр.

Кесте 2 - 2019 жылдың қаңтар- желтоқсан айларына Қазақстаннан шығып кеткен халықтың ұлттық саны (адам).

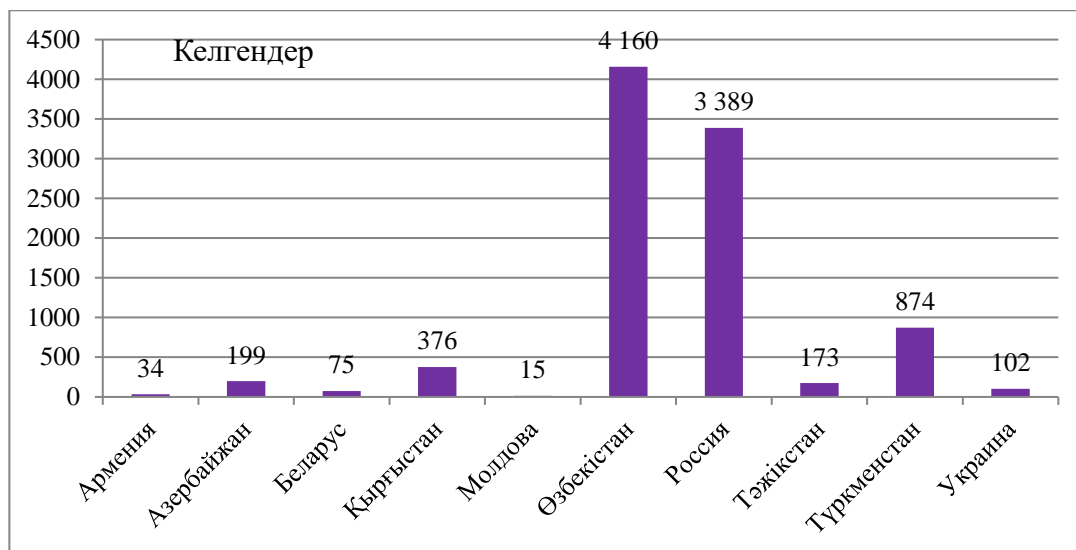
Ұлты	2019	2018	Қорытынды өсу	
	Барлығы		2018	
Орыстар	32 785	30 347	108,0%	2 438
Немістер	3 153	3 080	102,4%	73
Украиндықтар	2 988	2 758	108,3%	230
Қазақтар	2 171	1 865	116,4%	306
Татарлар	1 058	985	107,4%	73
Поляктар	653	559	116,8%	94
Белорустар	557	514	108,4%	43
Өзбектер	240	192	125,0%	48
Корейліктер	238	242	98,3%	-4
Шешендер	147	171	86,0%	-24
Басқалары	1 241	1 181	105,1%	60
Барлығы	45 231	41 894	108,0%	3 337

Бұдан басқа, ТМД елдері арасында келген және кеткен халықтың статистикасына көңіл бөлетін болсақ, бұл жерде сурет 2-де көріп отырғанымыздай кеткен халықтың басым көпшілігі Ресей Федерациясына (39,8 мың адам), Өзбекстанға (435 адам) және Беларуське (356 адам) кетті.

Сурет 2 - 2019 жылдың қаңтар- желтоқсан айларына ТМД елдері арасында кеткен халық саны (адам).

ТМД елдерінің ішінде Қазақстанға ең көп мигранттар Өзбекстаннан - 4,16 мың адам, Ресей Федерациясынан - 3,4 мың адам және Түркіменстаннан-874 адам келді (сурет 3)[2].

Сурет 3 - 2019 жылдың қантар- желтоқсан айларына ТМД елдері арасында келген халық саны (адам).

Қазіргі уақытта Қазақстанның адами капиталдың кетуін сыни және орны толмас деп бағалау әлі де дұрыс емес деген пікірлер айтылады. Сарапшылар қайтарылмайтын нүктеге әлі өтпеді деген пікірмен келіседі және қоғам ішінде коммуникацияларды сауатты құру және елдегі әлеуметтік-экономикалық және білім беру саясатын жүргізу арқылы эмиграциялық тәуекелдерді азайтуға болады деп болжам жасауда.

Ал Қазақстан Үкіметі өз тарапынан көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасының жобасын ұсынды.

Тұжырымдаманың негізгі стратегиялық мақсаттары, елдің демографиялық экономикалық теңгерімділігін жақсарту, уақытша және ұзақ мерзімді көші-қонды пайдалану негізінде білікті мамандардың ашық нарығын қалыптастыру, көші-қонмен байланысты қатерлер контекстінде елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып айқындалған. Осы стратегиялардың барлығы өзара тәуелді болып табылады және көші-қон саясатының жүйелілігін қамтамасыз ете отырып, сыртқы, ішкі этникалық көші-қонды реттеудің мазмұндық негізін құрайтын болады [3].

Осылайша, көші-қонның этносаяси себептері қазіргі уақытта өз әлеуетін айтарлықтай жоғалтты. Көші-қон үрдістері негізінен экономикалық фактордың әсерінен дамиды. Қазақстан Республикасындағы экономикалық, саяси тұрақтандыру сыртқы көші-қон айналымын айтарлықтай қысқартты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Юдина Т. Н. Социология миграции // Учебное пособие для вузов, М.: Академический проект, 2016 г. 22 с.
2. <http://ranking.kz/ru/a/reviews/vneshnyaya-migraciya-naseleniya-so-specialnostyami-yanvardekabr-2020>
3. Указа Президента Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 401.- Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы и Плана мероприятий по реализации Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы.

КЛАСТЕРДІ ДАМУ – ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ

Тлеумаганбет Д.

Ғылыми жетекші: Таскараева М.Б.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Әлемдік экономиканың қазіргі дамуы және әлемдік шаруашылықтың жаһандану үдерістері, экономикалардың өзара тәуелділіктерінің өсуі, жаһандық тауарлар мен қаржылық нарықтардың қалыптасуы осы үдерістерге түскен елдердің халықаралық бәсекеге қабілеттілігін көтеру проблемасына қызығушылықтың артуына әкелді. Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілік деңгейін анықтау және оны көтеру шараларын дайындау проблемасы әлемдік қаржылық және экономикалық дағдарыс әлемдік экономиканың дамуына және әлемдік экономиканың дамуына әсер ететін ірі елдердің экономикалық дамуына түбегейлі өзгерістер енгізгеннен кейін күшейе түсті.

Түйінді сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, агроөнеркәсіптік кешен, мемлекет иелігінен алу, жекешелендіру, ауыл шаруашылығы, өнімділік, жалпы түсім, шикізат өндірушілер мен қайта өңдеушілер.

Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігі маңызды мәселе болып отыр. Оны шешуде еліміздің агроөнеркәсіптік кешені маңызды рөл атқарады. Ол халықтың азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейі, сондай-ақ оның азық-түлік тәуелсіздігі өндірілетін өнімнің саны мен сапасына тікелей байланысты болады. Агроөнеркәсіптік кешеннің (АӨК) кәсіпорындарында жүргізілген мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіру үдерістері ауыл шаруашылығын дағдарысқа алып келді. Ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі мен жалпы түсімі төмендеді, мал шаруашылығындағы мал саны мен олардың өнімділігі қысқарды, барлық агроқұрылымдардың жалпы санындағы ұсақ шаруашылықтардың үлесі артты, шикізат өндірушілер мен қайта өңдеушілердің арасындағы байланыстар мен қатынастар үзілді, олардың нәтижелері тамақ өнімдерін тұтынудың құрамы мен мөлшеріне шапшаң әсер етті.

Қазақстан нарығындағы терең өңдеуден өткен азық-түлік тауарларының тапшылығы импорттық өніммен өтелуде, оның үлес салмағы тұтынудың жалпы көлемінде азық-түлік қауіпсіздігінің белгіленген деңгейінен 37%-ға жоғары. Импорттық өнімді тұтынудың ғылыми ұсынылған шекті деңгейі 20 %, ал оның 60 %-дық мәнінде салалар толық бұзылады және азық-түліктің әлемдік нарығына толық импорттық тәуелділік пайда болады. Міне сондықтан импорттық өнімдерді отандық өндірістің өнімдерімен алмастыру арқылы, оны қысқарту мақсатына бағытталған саясатты жүргізу қажет. Әрі азық-түлік тауарларымен өзін-өзі қамтамасыз ету тұтынудың жалпы көлемінің 80 %-нан кем болмауы керек. Осыған байланысты азық-түлік қауіпсіздігін реттеудің тиімді тәсілдерін іздеу ерекше маңызға ие болады.

Міне осы бағытта ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің негізгі аспектілерінің бірі азық түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне қолайлы климат туындату басты мәселе болып отыр. Сондықтан ауыл шаруашылығын дамытудың жолы кластерлі дамыту қажеттілігі туындады.

Кластерлік дамудың мақсаты – перспективалы ұлттық кластерді құрайтын отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, ғылым мен бизнестің, жеткізушінің, жабдықтаушының, арнаулы өндірістік және сервистік қызметтің, ғылыми-зерттеушілік

және білім беру ұйымдарының бірлесуі есебінен жоғары қарқынды экономикалық өсуін, ұлттық экономиканың әртараптануын және жетілуін қамтамасыз ету [1].

Кластерлік дамыту теориясын негізін қалаушылардың бірі бәсекелестік күрес стратегиясы және экономикалық даму саласының жетекші ғалым Майкл Портер болып табылады. Оның еңбектері экономикадағы бәсекелестік және кластерлік моделдің өзара байланысты мәселелеріне арналған. М. Портердің анықтамасы бойынша «кластер немесе өнеркәсіп тобы – бұл географиялық іргелес өзара байланысты компаниялардың және сол ұйымдармен байланысты белгілі бір салада қызмет жасайтын өзара бір-бірін толықтыратын және қызметінің ортақтығымен сипатталатын топ» [2].

Кластерлерді құруға бағытталған кез-келген деңгейдегі саясат олардың туындауы мен дамуына әсер ететін факторларды белгілі ғалым, экономист А.С.Сейдахметов келесідей көрсетеді:

Бизнес аясындағы факторлар:

- кластер аясындағы ынтымақтастыққа мүддесі бар кәсіпорындар және негізгі меншік иелерінің болуы;
- өзара сенім деңгейінің жоғары болуы және өзара әріптестіктік мақсат, міндеттердің орындалуы, кәсіпорындардың арасында интеграцияның дамуы;
- кластерлерге енетін ұйымдар мен кәсіпорындардың инновациялық деңгейінің жеткілікті дәрежеде жоғары болуы;
- кластерде өндірілген өнімдердің құрамында экспортқа шығарылатын құраушылардың болуы оның бәсекеге қабілеттілігі туралы айтуға мүмкіндік береді;
- негізгі меншік иелерінің басқа кәсіпорындарды интеграциялық дамуға тарту деңгейінің жоғарылығы;
- кәсіпорын менеджерлерінің аумақтың және бизнестің қарқынды дамуындағы өзара бәсекелестікке дайын болуы.

2. Өкіметтің уәждік және бизнес-орта факторлары:

- билік органдары мемлекеттің және аймақ экономикасының кластерлік дамуына, кооперация мен ынтымақтастықтың дамуына мүдделікті білдіруі;
- билік органдары бизнеспен өзара сәтті тәжірибесі бар, әсіресе кластердің инкубациясын жүргізуге болатын, экономика секторының жағдайы;
- нормативті-құқықтық база және оны жақсартуды өкіметтің құрылымындағы құзіретті органдармен жүзеге асырылуы;
- бизнесті қолдау инфрақұрылымының, кәсіпорынның реинжинирингке мүше болу тәжірибесінің, кеңес беру қызметтерінің болуы;
- билік басшыларының бизнеспен әріптестік диалогқа түсуге дайындығы;
- кәсіби білім жүйесінің экономиканың нақты секторларын қажетті кадрлармен қамтамасыз етуі және кадрлардың біліктілігін қайта жетілдіру жұмыстарын жүргізуде қабілеттілігі.

3. Қоғамдық орта факторлары:

- қоғамға қажетті ұйымдарды (партиялар, ғылыми, білікті білім орындары), өндірісті инновациялық тұрғыдан ұйымдастыруды енгізу бойынша қызметтердің дайындығы және дамуы;
- экономиканың дамуы үшін жаңа идеялар мен құжаттарды ұсынатын жетекшілердің болуы;
- экономиканың тиімділігін және кластерлердің бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату мақсатындағы билік пен бизнестің арасындағы диалогты жүргізуге қабілетті эксперттердің болуы;
- бәсекелестік пен ынтымақтастықтың дамуына қажетті бизнес пен биліктің оңтайлы тәжірибесінің болуы [3].

Кластердің бір артықшылығы бір мезгілде бірнеше өнім шығаруға қолданылатын өндіріс факторынан пайда болатын қамту күшінде. Ол фактордың табиғаты көпфункционалы. Сонымен бірге кластерде қамту әсері кәдімгідей күшейеді, өйткені көп функциялық

факторды әртүрлі кәсіпорындарда шығындарды мейлінше азайта отырып беру арқылы пайдалануға мүмкіндік туады. Бұдан бөлек тағы кластердің инновациялық құрылымы жаңалықты зерттеу мен жасау жиынтық шығынын өндірістік құрылым тиімділігін арттыру арқылы төмендетуге әсер етеді.

Кластерлердің дамуы жаһандану жағдайында, экономиканың белсенді тұрғыдан даму үрдісінде, аймақтық экономика маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн.

Кластер ел экономикасының аграрлық секторын дамытуда қозғаушы күш ретінде көрінетін салалар мен қызмет түрлерінің тұрақты кешенін қалыптастырады.

Әрине кластерді дамыту ел экономикасының дамуына тікелей ықпал етеді. Қоғамдағы мәселелерді шешу тиімділігі артып, мемлекеттік органдар мен жеке ұйымдардың іс-қимылдарында үйлесімділік пайда болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Еспаев С.С., Киреева А.А. Ұлттық кластерлерді қалыптастыру және дамыту тұжырымдамасы. – Алматы. 2013. – 234 б.

2. Кайдарова С.Е. Кластерное развитие как инструмент повышения конкурентоспособности регионов Республики Казахстан // Вестник Инновационного Евразийского университета. 2012. № 4. С.70-73.

3. Сейдахметов А.С., Тышқанбаева М.Б. Кластерлердің туындау және қалыптасу негіздері // <http://portal.kazntu.kz>

ӘОЖ 338.012

ҚАЗАҚСТАН БОЙЫНША ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН САРАПТАУ

Таскинбай Қ.

Ғылыми жетекші: Таскинбайқызы Ж.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Шағын кәсіпкерлік – әрбір елдің экономикалық өсімінің даму қарқынын, құрылымын және жалпы ұлттық өнімнің сапасын көрсететін маңызды секторлардың бірі. Қазақстанда шағын кәсіпкерлікті дамыту және жеке кәсіпкерлік бастаманы іске асыру мүмкіндігі қызметтер секторы өсуінің, сондай-ақ елдің бүкіл экономикасының инновациялық даму жолына көшуін жеделдетудің маңызды шарттары болып табылады.

Түйінді сөздер: шағын кәсіпкерлік, бәсеке, өңірлер, субъект белсенділігі, бағдарлама, мемлекеттік қолдау.

Қазақстан экономикасының дамуына шағын кәсіпкерліктің әсері алты қызметпен көрінеді:

Біріншіден, шағын өндіріс нарық конъюнктурасына жедел жауап береді, нарыққа икемділік береді, бұл ірі кәсіпорын-алыптарға қиынырақ.

Екіншіден, шағын кәсіпкерлік қолданылатын қаржы ресурстарын тиімдірек жұмылдырады. Мұндай бизнес болмаса, ол ресурстар қолданылмаған болар еді;

Үшіншіден, шағын кәсіпкерлік бәсекелік күрес қалыптастыруда едәуір үлес қосады, бұл жоғары монополиялы экономикасы бар мемлекетте бірінші маңызы бар;

Төртіншіден, шағын кәсіпкерлік халықты жұмыспен қамтуда үлкен рөл атқарады. Өнеркәсібі дамыған елдерде шағын кәсіпкерлікке жалпы жұмыспен қамтылған адам санының 50-60%-ы келеді және 70-80%-ға дейін жаңа жұмыс орындарын алады.

Бесіншіден, ғылыми-техникалық прогресс дамытуда шағын және орта өндіріс аз маңызды емес.

Алтыншыдан, әлеуметтік шиеленісті жұмсартуда шағын кәсіпкерлік таптырмайтын орынды алады. Дағдарыстық кезеңде халық осыдан жұмыс тауып, өзінің қабілеттерін қолданады.

Экономиканың дамуының қазіргі кезеңінде шағын кәсіпкерлікке күрделі қаржы салу, инвестиция құю маңызды, өйткені экономиканың осы саласын тиімді дамыту, негізгі инфрақұрылымын тұрақты жұмыс жасату үшін, экономикалық өсімге қол жеткізуде шағын, орта бизнестің экономикаға ықпалын қарастырдық.

Шағын кәсіпкерліктің дамуын тежейтін факторларға өндіріс аясындағы шағын кәсіпкерліктің маңыздылығын толық бағаламау болып табылады.

Шағын кәсіпкерлікті қолдауда келесілер қажет деп ойлаймыз:

- еркін бәсеке құру негізі болатын шағын кәсіпкерлікті дамытудың мемлекеттік ғылыми негізделген кешенді бағдарламасын жасау және оны жетілдіру;

- шағын кәсіпкерлікті дамыту үшін қаржылық негіз қалыптастыру және қаржылық жеңілдіктер жасау (жеңілдік несиелер, жеңілдік салықтар, қайтарымсыз сипаттағы субсидиялар және т.с.с);

- осындай бағдарламаларда шағын кәсіпкерлік орны ерекше анықталып, ғылыми-техникалық прогресс басымдық бағыттары қарастырылуы керек.

- түрлі аймақтарда (облыстарда) шағын кәсіпкерлік қалыптастыруда маңызды орынды шағын кәсіпорынның арнайы орталықтары алуы керек;

- ірі кәсіпорындардың инвестициясын шағын кәсіпкерлікті дамыту мақсатында ірі және шағын бизнес ынтымақтастық жүйесі негізінде, әсіресе сауда мен қызмет саласында тарту [1].

Осы зерттеуде шағын кәсіпкерліктің жұмыс істеуіне әсер ететін сыртқы жағдайлар мен факторларды ғана бағалау жүргізілгенін, сондықтан да сапалық көрсеткіштерін бағалауда «іскерлік ахуал» санаты пайдаланылғанын атап өткім келеді.

Айта кету керек, Қазақстанда ұзақ уақыт бойы өңірлерде шағын кәсіпкерлікті дамыту үшін жағдайларды бірыңғай бағалау және салыстыру әдіснамасы жоқ, ал қолда бар құралдар іскерлік ахуалға объективті баға беруге мүмкіндік бермеді. Сондықтан шағын және орта бизнесті дамыту жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыру жөніндегі уәкілетті органдардың басшылары мен лауазымды адамдары (атап айтқанда, жергілікті деңгейлерде) кәсіпкерлік климатқа және қолданылатын мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігіне кешенді бағалау жүргізе алмады. Қазақстан Республикасы Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінің Экономикалық зерттеулер институты Өңірлік даму министрлігі Кәсіпкерлікті дамыту комитетінің тапсырысы бойынша қазақстандық өңірлерде шағын және орта бизнесті дамыту үшін «Іскерлік ахуал» жағдайын бағалау және салыстыру әдістемесін әзірледі. Ал 2018 жылы өңірлердегі бизнес-ортаның алғашқы зерттеулері жүргізілді [2].

Бұл зерттеудің мақсаты шағын кәсіпкерлік белсенді субъектілерінің сапалы даму жағдайына оны дамыту факторлары мен шарттары тұрғысынан зерттеу болды, атап айтқанда: 1) қаржы ресурстары; 2) әкімшілік реттеу; 3) адами ресурстар; 4) мемлекеттік қолдау; 5) жылжымайтын мүлік және инфрақұрылым сияқты факторлар бойынша.

Кесте 1 – Шағын кәсіпкерліктің дамуының жағдайлары мен факторлары деңгейі бойынша Қазақстан өңірлерінің жалпы рейтингі

Өңір	Индекс	Санаты
Павлодар облысы	2,96	көшбасшылар
Жамбыл облысы	2,96	
Солтүстік Қазақстан облысы	2,95	орташадан жоғары
Маңғыстау облысы	2,94	

Қостанай облысы	2,92	«Үлгерімдері төмен» (орташадан төмен)
Ақтөбе облысы	2,91	
Ақмола облысы	2,85	
Алматы қаласы	2,85	
Шығыс Қазақстан облысы	2,81	
Қарағанды облысы	2,78	
Нұр-Сұлтан қаласы	2,74	
Атырау облысы	2,69	
Батыс Қазақстан облысы	2,63	
Оңтүстік Қазақстан облысы	2,55	
Алматы облысы	2,55	
Қызылорда облысы	2,41	

1-ші кестеден шағын кәсіпкерліктің дамуының жағдайлары мен факторлары деңгейі бойынша Қазақстан өңірлерінің жалпы рейтингісін көруге болады. Орташа мәннен (2,78) шыға отырып, өңірлер үш санатқа бөлінді: «көшбасшылар» - 2 өңір, «орта жерлер» - 7 өңір және «артта қалушылар» - 7 өңір.

Тұтастай алғанда, бұл нәтижелер, сирек қоспағанда, өңірлерде қалыптасқан бизнес-климат пен жергілікті жерлерде белсенді шок дамуының сандық көрсеткіштері арасындағы тікелей байланыстың болуын растайды [3].

Мәселен, 2-ші кестеде «көшбасшы» және «орта» позицияларын алатын 10 өңірдің шағын кәсіпкерлік субъектілерінің белсенділік үлесі 8 өңірде жоғары немесе орташа республикалық маңызы бар деңгейде болды: Ақтөбе, Маңғыстау облыстары, Алматы қаласы, Қарағанды, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Шығыс Қазақстан облыстары.

Кесте 2 - Шағын кәсіпкерлік субъектілерінің белсенділігі мен шағын кәсіпкерліктің даму жағдайлары мен факторлары деңгейі бойынша Қазақстан өңірлерінің рейтингі арасындағы өзара байланыс

Өңірлер	Индексі	ШК субъектілерінің белсенділік үлесі, %
Павлодар облысы	2,96	63
Жамбыл облысы	2,96	53
Солтүстік Қазақстан облысы	2,95	63
Маңғыстау облысы	2,94	66
Қостанай облысы	2,92	63
Ақтөбе облысы	2,91	69
Ақмола облысы	2,85	52
Алматы қаласы	2,85	65
Шығыс Қазақстан облысы	2,81	57
Қарағанды облысы	2,78	65
Нұр-Сұлтан қаласы	2,74	51
Атырау облысы	2,69	63
Батыс Қазақстан облысы	2,63	63
Оңтүстік Қазақстан облысы	2,55	59
Алматы облысы	2,55	43
Қызылорда облысы	2,41	53

Рейтинг соңында шағын және орта кәсіпкерліктің тіркелген субъектілерінің жалпы санындағы шағын кәсіпкерліктің белсенді субъектілерінің көрсеткіші орташа

республикалық мәннен төмен өңірлер болып шықты. Бұл Алматы және Қызылорда облыстары. Тек үш өңір ғана ерекшелік құрайды: Атырау, Батыс Қазақстан және Оңтүстік Қазақстан облыстары, олар рейтингтің төменгі бөлігінде орын алып, ШК субъектілерінің белсенділік көрсеткіші орташа республикалық деңгейден жоғары. Республикалық маңызы бар Алматы және Нұр-Сұлтан қалаларындағы «Іскерлік ахуал» интегралдық индексінің төмен мәндерін кәсіпкерлердің бизнесті жүргізу жағдайларына қойылатын неғұрлым жоғары талаптарымен түсіндіруге болады [4].

Кестенің деректері осы қалалардағы индекстердің ең аз мәндері барлық тексерілген факторлар арасында «мемлекеттік қолдау» факторы бойынша (Алматы қ.2,40 және Астана қ. 2,19), жоғарыда аталмаған «қаржы ресурстары» (Алматы қ. 2,48 және Астана қ. 2,46) және «адами ресурстар» (Алматы қ. 3,06 және Астана қ. 2,98) факторларының көрсеткіштері белгіленетінін көрсетеді.

Жалпы, Қазақстанның барлық 16 аймағы бойынша индекстердің неғұрлым төмен мәндері (3,0 төмен) «қаржы ресурстары» және «мемлекеттік қолдау» факторлары бойынша қалыптасты (кесте 3). Сауалнамаға жауап берушілердің пікірінше, қаржы ресурстары мен мемлекеттік қолдаудың қолжетімділігі өңірлерде шағын және орта бизнестің дамуын тежейді.

Кесте 3 – «Қаржы ресурстары» (ҚР), «Әкімшілік реттеу» (ӘР), «адами ресурстар» (АР), «мемлекеттік қолдау» (МҚ), «жылжымайтын мүлік және инфрақұрылым» (ЖМИ) факторлары бойынша индекстердің мәні

Өңірлер	ҚР	ӘР	АР	МҚ	ЖМИ
Павлодар облысы	2,57	3,61	3,12	2,77	3,08
Жамбыл облысы	2,64	3,87	3,08	2,35	3,08
Солтүстік Қазақстан облысы	2,47	3,91	2,99	2,57	3,15
Маңғыстау облысы	2,61	3,08	3,08	2,23	2,98
Қостанай облысы	2,40	3,89	3,06	2,37	3,11
Ақтөбе облысы	2,31	3,46	3,11	2,52	3,25
Ақмола облысы	2,21	3,80	3,17	2,47	3,06
Алматы қаласы	2,48	3,42	3,06	2,40	3,15
Шығыс Қазақстан облысы	2,49	3,31	3,05	2,69	2,79
Қарағанды облысы	2,43	3,32	3,06	2,55	2,98
Нұр-Сұлтан қаласы	2,46	3,10	2,98	2,19	3,07
Атырау облысы	2,29	3,25	3,08	2,19	3,07
Батыс Қазақстан облысы	2,06	3,64	2,92	2,36	2,62
Оңтүстік Қазақстан облысы	1,93	3,19	2,9	2,48	2,47
Алматы облысы	2,13	3,22	2,77	2,08	2,64
Қызылорда облысы	1,73	2,84	2,78	2,18	2,71

Зерттелген өңірлердің арасында «қаржы ресурстары» факторы бойынша индекстердің ең жоғары мәні Жамбыл (2,64) және Маңғыстау (2,61) облыстары, ең төменгі мәні - Қызылорда облысы (1,73).

«Мемлекеттік қолдау» факторы бойынша индекстердің ең жоғары мәні Павлодар (2,77) және Шығыс Қазақстан (2,69) облыстары, ең төмен - Алматы (2,08), Қызылорда (2,18), Атырау (2,19) облыстары және Астана қаласы (2,19).

Жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, кәсіпкерлерді мемлекеттік қолдаудың көптеген бағдарламалары шағын және орта бизнес алаңынан тыс қалып отыр. Тіпті Қазақстанда ең танымал «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы туралы әрбір екінші компания ғана естіген немесе оған қатысқан. «Өнімділік- 2020», «Аймақтарды дамыту

бағдарламасы», салалық бағдарламаларға қатысты айтар болсақ, респонденттердің көпшілігі олар туралы хабардар емес [5].

Сонымен, Қазақстанда микроқаржыландыруды дамыту үшін шағын бизнесті микронесиелендіру қажет. Оны мемлекеттің қатысуымен ірі коммерциялық банктер несиелік бағдарламасын жүзеге асыру көмегімен қол жеткізуге болады. Бұл модельдің басты артықшылығы: банктердің шағын бизнес субъектілерімен және микронесие өнімдерімен жұмысының үлкен тәжірибесі, банктерде шағын бизнес субъектілерін несиелендірумен айналысатын мамандандырылған бөлімшелердің болуы, кең тұрғыда филиал желілерінің болуы.

Мемлекеттік қаржылық қолдау бағыттарының бірі банктік емес қаржы инфрақұрылымдарын қолдауға мемлекеттік қаржылық ресурстардың бөлінуі, атап айтқанда, микроқаржыландыру, «Даму» Қоры, «Самұрық-Қазына» микроқаржы ұйымдарынан тікелей емес, арнайы құрылған қаржы институты арқылы қамтамасыз ету мүмкіндігі беріледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Молдашев Н.О., Ауелбекова А.К. Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың жолдары мен тетіктері. // Хабаршы. Экономикалық серия. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, - Астана, 2014. - №4. - 3-9 б.
2. Дюсембаева Л.К. Роль малого предпринимательства в экономическом развитии РК // Вестн. НАН РК. - 2017. - Т. 6. - № 370. - 163–166 с.
3. Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлік / Статистикалық жинақ / қазақ және орыс тілдерінде. Stat.gov.kz
4. Дарибаева А.К., Курманкулова Н.Ж., Карбетова Ш.Р. Развитие массового предпринимательства в Казахстане // Вестник КарГУ. - Серия «Экономика». № 3 (91) / 2018. - 173-178 с.
5. Национальный Доклад «Глобальный мониторинг предпринимательства: Казахстан 2017/2018» // https://gsb.nu.edu.kz/wp-content/uploads/2019/01/GEM_RUS_num

УДК 338.242.654

ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ И ВЫБОРА СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Телегенов А.

Научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова,
Актау, Казахстан

Аннотация. Современное предприятие представляет собой открытую технико-экономико-социальную систему. Ее состояние и развитие находятся под сильным воздействием внешней среды, которой присущи неопределенность, динамизм и непредсказуемость, что обуславливает выработку соответствующей перспективной стратегии поведения организации. Поэтому проблема приспособления предприятий различных отраслей народного хозяйства к изменениям внешней среды приобретает особую значимость и актуальность. В Казахстане проблемы стратегического развития предприятий на основе их адаптации к интенсивно изменяющейся внешней среде и условиям жесткой конкуренции являются новыми и малоизученными, хотя для отечественных промышленных предприятий эта проблема на нынешнем этапе становления

рыночных отношений имеет гораздо большее значение, чем для зарубежных фирм. Это связано с тем, что переходный характер экономики существенно усиливает неопределенность, риски, непредсказуемость внешней среды.

Ключевые слова: компания, стратегия, потребитель, конкуренция.

В условиях усиления конкурентной борьбы для каждого предприятия на первый план выходит задача сохранения и повышения собственной конкурентоспособности. Все большее число предприятий ориентируется на достижение победы в конкуренции и добивается намеченных целей в результате постоянных усилий менеджмента в осуществлении эффективной стратегии развития. В контексте мировых кризисных явлений проблема формирования устойчивой конкурентоспособности приобрела особую актуальность в силу повышения изменчивости внешней среды и недостаточной научно-методической разработанности многих аспектов формирования и реализации конкурентных преимуществ предприятий. Проблема стратегического управления предприятием актуальна и с практической точки зрения в силу далеко не полного владения руководством предприятий современными методами оценки конкурентоспособности и механизмами разработки конкурентоустойчивых стратегий [1].

Стратегию можно рассматривать как основное связующее звено между тем, что организация хочет достичь: ее целями и линией поведения, выбранной для достижения этих целей». Термин «стратегическое управление» был введен на стыке 1960–70 гг. для того, чтобы внести различие между текущим управлением на уровне производства и управлением, осуществляемым на высшем уровне. Необходимость проведения такого различия была вызвана переходом к новой модели управления развитием организации в меняющейся среде. Выделяют четыре фактора-условия, определяющие актуальность стратегического управления:

1. Во второй половине XX в. число задач, обусловленных внутрифирменными и внешними изменениями, неуклонно возрастало. Многие из них были принципиально новыми и не подлежали решению, исходя из опыта, полученного в первой половине XX в.

2. Множественность задач наряду с расширением географических рамок деятельности национальных экономик приводила к дальнейшему усложнению управленческих проблем.

3. Возрастала роль высшего звена управления, в то время как совокупность управленческих навыков, выработанных в первой половине века, все меньше соответствовала условиям решения возникавших задач.

4. Усиливалась нестабильность внешней среды, что повышало вероятность стратегических внезапных изменений, их непредсказуемость.

Исключительно важным стало использование гибкого управления, которое обеспечивало бы адаптацию предприятия к быстро меняющейся окружающей среде. Своевременное реагирование на возникавшие изменения достигалось посредством стратегического управления развитием предприятия [2].

Принятие любого управленческого решения предваряют сбор и последующая обработка необходимой информации. В нашем случае таковой является информация о внешней и внутренней среде организации (рис. 1), которая может анализироваться автономно или комплексно. Поэтому выбор стратегии развития целесообразно начинать с определения, изучения и оценки факторов внешней окружающей среды и далее соизмерять их влияние с внутренними возможностями самой организации. Результаты этого анализа становятся основой дальнейшей деятельности [2].

Рисунок 1- Схема процесса разработки стратегии

Понимание природы, структуры и различных аспектов стратегий развития деятельности компании позволяет сделать ряд обобщающих выводов.

Во-первых, рациональная стратегия должна содержать в себе три важные составляющие: основные цели или задачи деятельности; наиболее существенные правила или процедуры, ограничивающие сферу деятельности; последовательность мероприятий, направленных на достижение целей. Так как стратегии определяют только общее направление развития и не являются просто программами достижения фиксированных целей, то при формулировании стратегии должна учитываться и эволюция целей.

Во-вторых, эффективные стратегии развиваются вокруг нескольких количественно ограниченных концепций и направлений, что придает им устойчивость и сбалансированность. Одни направления могут быть временными, другие сохраняются до конца реализации стратегии. При этом необходимо координировать деятельность таким образом, чтобы каждое направление было в должной мере обеспечено ресурсами независимо от соотношения «издержки/доходы».

В-третьих, стратегия имеет дело не только с непредсказуемыми, но зачастую и с неизвестными факторами. Никто из специалистов не сможет дать точный прогноз того, как поведут себя конкурирующие силы, какое воздействие окажут факторы влияния и вообще будет ли компанию ожидать ошеломляющий успех или глубочайшая неудача. Суть процесса разработки стратегии состоит в том, чтобы выстроить позицию достаточно сильную и гибкую для обеспечения достижения поставленных целей.

В-четвертых, для каждого уровня управления необходимо разрабатывать свою стратегию. При этом должна быть четко определена соподчиненность стратегий, согласованность со стратегиями более высокого уровня. Неважно, как разработана стратегия, но крайне необходимо, чтобы учитывались выделенные обобщающие выводы [3].

Процесс формулирования стратегии (рис. 1) включает в себя выявление потенциальных возможностей и угроз со стороны внешней среды компании, оценку рисков и возможных альтернатив среды. Кроме этого, прежде чем принимать какое-либо

стратегическое решение, следует оценить все сильные и слабые стороны организации, а также стратегии на личные и доступные ресурсы. Необходимо объективно оценивать способность компании и использовать существующие возможности и противостоять рискам.

На предварительном этапе разработки стратегии проводится всесторонний анализ внутреннего состояния компании, в результате которого выделяют ее сильные и слабые стороны, оценивают возможности ресурсного обеспечения действий, направленных на достижение поставленных целей.

Необходимость в выработке новой стратегии организации появляется тогда, когда возникают новые цели или выясняется невозможность достижения поставленных целей с помощью прежней (действующей) стратегии [4].

Категория «цели» носит общенаучный характер и не ограничивается рамками менеджмента. Любая сознательная деятельность подразумевает ориентацию на достижение результата и соответственно наличие целей. В общенаучном плане цель можно рассматривать как ожидаемый результат сознательной деятельности. Будем рассматривать цель (или цели) как категории стратегического менеджмента. Цель развития организации – конкретное состояние организации в определенном будущем, достижение которого является желательным, на что направляются все усилия субъекта управления. Главная цель развития организации определяется на первом этапе. Речь идет о стратегической цели, которая должна содержать описание состояния организации в целом к моменту завершения процесса реализации стратегии. Цели второго уровня формируются в соответствии с главной целью. Как правило, к ним относят цели деятельности функциональных подразделений – маркетинговых, производственных, снабженческих структур, а также цели деятельности служб управления персоналом и финансовых служб. Данные цели должны носить стратегический характер, ориентировать деятельность подразделений на длительную перспективу и быть подчинены главной цели, обеспечивая в совокупности ее реализацию. Цели третьего уровня следуют из целей второго уровня. Реализация стратегии подразумевает осуществление двух или трех хронологически последовательных проектов. В связи с этим целесообразно определить состояние организации, которого она должна достигнуть при реализации каждого проекта, и, соответственно, сформулировать цели деятельности функциональных структурных подразделений. Цели четвертого уровня носят тактический характер и направлены на реализацию целей третьего уровня, т.е. должны обеспечивать реализацию проектов. Они ставятся перед всеми структурными подразделениями организации – отделами, цехами, участками, бригадами и отдельными работниками, а по времени рассчитаны на период до 1 года. Схематично дерево целей представлено на рис. 2

Рисунок 2- Дерево цели

Цели на всех уровнях должны согласовываться между собой и по вертикали, и по горизонтали, т. е. любая цель нижнего уровня должна вносить свой вклад в реализацию цели более высокого уровня и в то же время не только не препятствовать реализации других целей одного с ней уровня, но всячески способствовать их достижению.

Стратегия и цель организации в широком смысле – это своего рода жизненная философия – ценности, верования и принципы, в соответствии с которыми данная организация намеревается осуществлять свою деятельность. Под миссией организации в узком смысле понимается сформулированное утверждение, определяющее, для чего существует организация и чем она отличается от других, подобных ей организаций. Наиболее распространенным способом формулирования целей развития организации является построение «дерева целей», подразумевающее определение стратегических, оперативных и тактических целей и согласование их как по вертикали, так и по горизонтали [5].

Таким образом, разработка и выбор стратегии — сложный, творческий процесс, который нельзя втиснуть в рамки готовых шаблонов и наборов рекомендаций. Этот процесс не может быть стандартизирован, как создание технических изделий. Только нестандартная, творческая стратегия позволяет добиться лидерства на рынке. Различные комбинации факторов рыночной среды и организационных факторов компании создают большое количество возможных вариантов стратегического развития. Задача менеджмента фирмы разработать стратегию развития продуктов на основе инноваций, создать и удержать устойчивые конкурентные преимущества, обеспечивающие фирме успех. Понимание менеджерами и руководителями компаний сущности стратегий, их особенностей образует важнейший компонент базы знаний менеджмента компании в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Набиуллина Э.О. О приоритетах экономической политики в 2010г. //Экономист, 2010. №6

2. Минцберг Г. Школы стратегий /Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Дж. Лэмпел. СПб.: Питер, 2011.
3. Р., Нортон Д. Организация, ориентированная на стратегию. – М.: Олимп Бизнес, 2014г. – 268с.
4. Багиев Г.Л. и др. Маркетинг: Учебник для ВУЗов – М.: Экономика, 2013. – 103с.
5. Портер Е. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей у конкурентов / Е. Портер; пер. с англ. М: Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.

ӘОЖ 338.48

МАҢҒЫСТАУДАҒЫ ТУРИЗМ ДАМУЫ

Тилеккабылов М.

Ғылыми жетекші: Шодыраева Ш.Қ.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Әлемдік тәжірибеде табыс көзі жағынан туризм – мұнай мен газдан кейінгі орынды иемденеді. Туризм – кез-келген елдің экономикасына тиімді ықпалмен әсер етеді. Сол себепті де Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытуда үлкен мүмкіндігі бар аймақ – Маңғыстау облысы болып отыр. Табиғатының өзіндік қызғылықты бет-бейнесі мен бедері бар Маңғыстаудың туризм саласы үшін маңызы мен болашағы зерттелген. Маңғыстау – теңіз жағасындағы сары алтын құмы, жайлы жағалауы бар демалуға қолайлы өңір.

Түйінді сөздер: ел, туризм, теңіз, ойпат, экономика.

Қазіргі туризм - бұл әлемдік экономиканың құлдырауды білмейтін саласы. Мамандардың есебі бойынша, орташа есеппен бір шетелдік туристің беретін табысын алу үшін оған бара бар шамамен 9 тонна тас көмір, немесе 15 тонна мұнай, немесе 2 тонна жоғары сортты бидайды әлемдік рынокқа шығару керек. Бұл ретте, шикізат сату елдің энергия көздерін азайтады, ал туристік өндіріс таусылмайтын ресурстармен жұмыс істейді. Шетелдік экономистердің есебі бойынша, 100 мың турист қалада орташа есеппен екі сағат болған кезде кемінде 350 мың доллар немесе адам басына бір сағатта 17,5 доллар жұмсайды. . Сөйтіп, шикізат сату өзіндік экономикалық тығырыққа тірелу болса, ал туризмді дамыту — ұзақ мерзімді, экономикалық тиімді болашақ.

Туризм мемлекеттің экономикасына үш оң нәтиже береді:

1. Шетел валютасының құйылуын қамтамасыз етеді және төлем теңгерімі мен жиынтық экспорт сияқты экономикалық көрсеткіштерге оң ықпал жасайды.
2. Халықтың жұмыспен қамтылуын көбейтуге көмектеседі. ДТҰ мен Дүниежүзілік туризм және саяхат кеңесінің бағалауы бойынша туризм өндірісінде құрылатын әрбір жұмыс орнына басқа салаларда болатын 5-тен 9-ға дейін жұмыс орны келеді екен. Туризм тура немесе жанама түрде экономиканың 32 саласының дамуына ықпал жасайды.
3. Елдің инфрақұрылымын дамытуға жәрдемдеседі.

Қазақстанда қазіргі жаңа экономиканың қызмет етуі жағдайында, салаларды дамыту стратегиялық мінезге ие болады, болжау мәні бірден өседі, әлеуметтік, экономикалық және сыртқы экономикалық приоритеттерінің қалыптасуы негізінде қоғамдық ұдайы өндірістің барлық процестерін реттеуге алғышарттар жасалады. Республикада соңғы жылдары туристік саланы дамытуға бағытталған және мемлекет жағынан оны жан-жақты қолдау шараларының кешені жүргізілді. Сондықтанда жүргізілетін шаралардың күшті және әлсіз жақтарын анықтау және жүргізілген талдау негізінде туристік қызметтің жақсаруын қамтамасыз ететін шаралар ұсыну қажеттілігі туды. Елімізде туризмді дамытуға арналған бірқатар шаралар саланың деңгейін жақсартуға

мүмкіндік береді, экономикалық тиімділік көрсеткіштерін көтереді, туристік белсенділік дәрежелері көрсеткіштерін жоғарлатыды, ішке кіру туризмін дамытады, шетелдік туристерді тартады. Сол сияқты туризмді дамыту үшін, Маңғыстау облысының туризм дамуындағы көрсеткіштерін зерттей отыра шараларды қолдану арқылы, шетелдік немесе елдегі туристтердің қызығушылығын арттыру басты мақсат болып саналады.

Барлық туристік нарықта Қазақстанның табиғатына, ландшафтарына және ұлттық мәдениетіне үлкен қызығушылық білдіреді. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытуда үлкен мүмкіндігі бар аймақ – Маңғыстау облысы.

Бұл жер шөл даланың керемет ландшафтарының барлық түрін, карт Каспийдің көкшіл суы мен шексіз құмды жағажайын, көшпелі сәулет өнерінің жарқын да, қайталанбастай үлгілерін, қазақтың алғашқы қауымдық дәстүрлі мәдениетін өзіне сіңіріп алған. Маңғыстауда туризмді дамытудың басым бағыттарының бірі – өлкенің экономикасын дамыту. Бүгінгі таңда осы сала қызметін тұтынушылардың әлемдік нарығында облыстың туристік ресурстарын белсенді насихаттаудың аса өзекті мәселелерін қарастыру қажет. Маңғыстаудағы тартымды туристік объектілерге тоқтала кетсек...

Каспий теңізі – жер шарындағы көлге де теңізге де тән ерекшелігі бар теңіз. Теңіздің пайда болуы неоген дәуіріне тән. Жер қыртысының көтерілуі нәтижесінде Қара теңізден бөліну арқылы пайда болды. Неоген дәуірін Каспий теңізінің қалыптасқан кезеңі деп атауға болады. Каспий теңізі 371 мың шаршы аумақты алып жатыр. Егер бұл ауданның орнында мемлекет болса, онда ол картада 62-орындағы мемлекет ретінде тіркелетін еді. Теңіздің тереңдігі – 1025 метр. Бұл дегеніңіз, Эйфель мұнарасын бірінің үстіне бірін қойып, суға сүңгітіп жіберуге болады деген сөз[1]. Каспий теңізі – Қазақстан, Ресей, Әзірбайжан, Иран және Түркіменстан – бес мемлекетті біріктіретін үлкен тұйықталған су қоймасы. Сондықтан Маңғыстау облысында теңіз туризмін дамыту жобасы мақұлданды. Мамандар өлкеде туризмді дамытудың басым бағыттарының бірі круиз (кемеге отырып саяхат жасау) және желкенді қайық спортын ұйымдастыру керек деп есептейді. Асау Каспийдің жағасындағы демалыс ұмытылмайтын әсер қалдырады. Жағаға соққан толқынның мейірімді сыбдыры тыныштық орнатады. Теңіз суы тәулік бойында сұр түстен жасыл түске дейін өзгеріп отырады. Қарақия ойпаты – әлемнің ең терең ойпаттарының бірі. Оның шұңқыры үлкен болып келеді. Ең терең жері – әлемдік мұхит деңгейінен 132 метр төмен. Бұл жерде ойпаттың түбін Батыр деп аталатын көлемді сор жапқан. Ойпат өткен замандағы мұхит өмірінің қалдықтары бар ашылып қалған қабаттармен молайып отырады.

Ел аузында Маңғыстаудың қара ойында 360 әулие барлығы айтылады. Шындығында да еліміздегі тарихи ескерткіштердің жартысына жуығы біздің өлкемізде шоғырланған. Әрқайсысының өзіндік тарихы, үңіле қалсаң айтар өнегесі, әріден басталар шежіресі мол. Өз бастауын әріден алатын жер асты мешіттері тек Маңғыстау жерінде ғана кездеседі. Көрерге көз керек небір асыл туындыларды өмірге әкелген, тастан түйін түйген шеберлердің туындылары күні бүгінге дейін өзіне табындырып, таңқалдырумен келе жатыр. Шопан ата, Масат ата, Қараман ата, Шақпақ-ата, Бекет-ата, Темір баба киелі орындары, Форт-Шевченко мұражай қалалары, Үстірттегі Бозжыра шыңы, Марс тәріздес Көкесем жері, Көкала үңгір тауы, Шоманай таулары, Түпқараған жазығы, Сұлтан-үпі сайы, Қаракөл көлі т.б әлі сыры ашылмаған керемет жерлер жетерлік.

Маңғыстау облысын халықаралық іскерлік және туризм орталығына айналдыру керектігін 2011 жылы Ақтауға келген сапарында елбасы Н.Ә.Назарбаев та баса айтқан болатын. Ол үшін турфирмалар арасында ұсынылатын қызмет сапасы мен бағасы жағынан бәсекелестік болуы, басқа қалалар секілді туристерді бірінші өз еліміздің ішінде тарта біліп, шетелге шыққанша жоғарыда аталып кеткен өз елімізде саяхат жасауға болатынын көрсете білу керек[2].

Маңғыстау облысында туризмді дамыту – аймақтағы перспективалық бағыттардың бірі болып табылады.

1. <https://massaget.kz>
2. newtimes.kz

ӘОЖ 253.54.138(6)

МЕМЛЕКЕТ ПЕН БИЗНЕСТІҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Түлегенов М.А.

Ғылыми жетекші: Бермухамедова Г.Б.

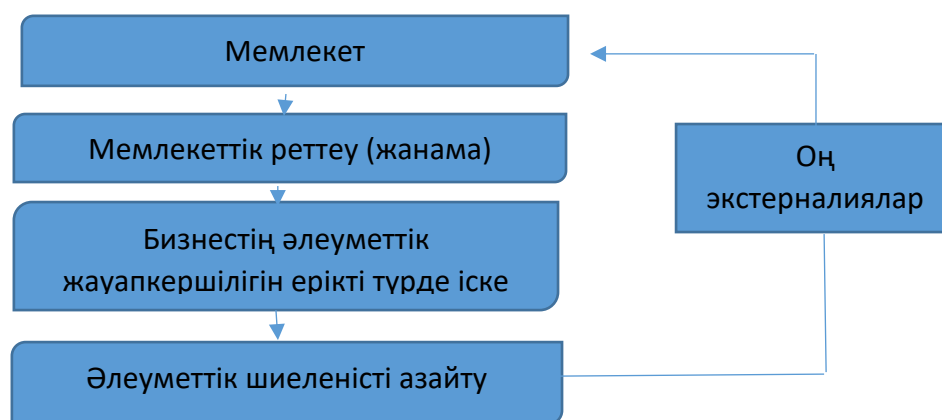
Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылының ерекшеліктерінің әлемдік тәжірибесі көрсетілген. Соның ішінде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің британдық, еуропалық, американдық модельдері кесте түрінде көрсетілген. Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің американдық моделінің негізгі ерекшеліктерін бизнестің қызметіне мемлекеттің минималды тікелей араласуы, экономикалық ынталандыру негізінде реттелетіні туралы айтылған.

Түйінді сөздер: бизнес, әлеуметтік, жауапкершілік, модель, мемлекет.

Компаниялардың әлеуметтік жауапкершілігінің модельдері, ең алдымен, дилемма аясында қарастырылады: бизнес қоғамның дамуына қосқан үлесін дербес анықтайды ма, әлде ресми және бейресми институттар қоғамдық мүдделерді үйлестіруді қамтамасыз етеді, содан кейін олар бизнеске қойылатын міндетті талаптарға айналады. Осы дилемманы шешу нұсқасына сәйкес модельді ашық (АҚШ) немесе жабық (Еуропа) деп санауға болады. Сонымен қатар, жұмыста бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің үш негізгі моделі ерекшеленеді: американдық [1].

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің американдық моделінің ерекшелігі-мемлекет компанияларға өз мүдделерін стейкхолдерлердің мүдделерімен үйлестіру тәсілін береді, яғни осы бағыттағы белсенділікті компаниялардың өздері бастайды, ал соңғысының өзінің әлеуметтік үлесін анықтауда барынша дербестігі көзделеді (сур.1).

Сурет 1 - Бизнестің әлеуметтік жүйжауапкершілігін іске асырудың американдық моделі

Модель салық жеңілдіктері мен сынақтар арқылы әлеуметтік инвестицияларды заңнамалық ынталандыруды білдіреді. Бұл ретте әлеуметтік инвестициялар деп басшылықтың шешімі бойынша негізгі ішкі және сыртқы стейкхолдерлердің мүдделерін ескере отырып, қоғам үшін пайдалы салаларда әзірленген әлеуметтік бағдарламаларды іске асыруға бағытталатын компаниялардың материалдық, технологиялық, басқарушылық, қаржылық немесе өзге де ресурстары, стратегиялық тұрғыдан алғанда компания белгілі бір әлеуметтік және экономикалық тиімділік алады деген болжамда түсініледі. Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің американдық моделінің негізгі ерекшеліктерін бизнесінің қызметіне мемлекеттің минималды тікелей араласуы, экономикалық ынталандыру негізінде реттеу деп санауға болады. Сонымен бірге, бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің американдық моделін қалыптастырудың бастапқы шарттарын талдау бастапқыда компанияның әлеуметтік жауапты мінез-құлқын (XX ғасырдың басы) жүзеге асырудағы мемлекеттің белсенді рөлімен сипатталатын жабық модель қалыптасқанын көрсетті, содан кейін ол ашық модельге айналды [2].

Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің еуропалық моделі мемлекет тарапынан едәуір реттеледі, модельдің негізі 35 сағаттық жұмыс аптасы, ең төменгі жалақы, қосымша жұмыс уақытын реттеу және т.б. сияқты еңбек қызметінің заңмен белгіленген шеңбері болып табылады (сур. 2).

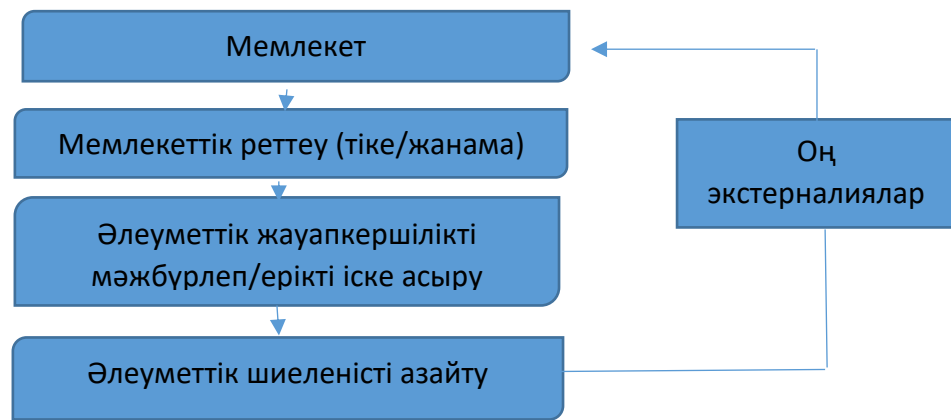

Сурет 2 - Бизнесінің әлеуметтік жүйжауапкершілігін іске асырудың еуропалық моделі

Еуропалық модельдің басты ерекшелігі-мемлекеттің бизнесінің әлеуметтік жобаларына ерекше назар аударуы, бизнесінің әлеуметтік жобалар жасаудағы бастамашылдығы, сондай-ақ компаниялардың әлеуметтік жауапкершілігін дамытуға мемлекеттің белсенді қатысуы.

Алайда, бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің еуропалық моделінің ашық модельге біртіндеп өзгеруін және оның оған көбірек жақындауын атап өткен жөн.

Бизнесінің әлеуметтік жауапкершілігінің Британдық моделі алғашқы екеуінің элементтерін біріктіреді және сонымен бірге мемлекет пен азаматтық институттардың қоғамдық мүдделерді үйлестіру процесіне қатысуының едәуір деңгейімен сипатталады, сонымен қатар әлеуметтік жауапкершілікті мінез-құлықты жүзеге асырудың ең жақсы тәжірибелерін алға жылжыту және көтермелеу (сур. 3).

Сурет 3 - Бизнесінің әлеуметтік жүйжауапкершілігін іске асырудың британдық моделі

Сондай-ақ білім беру секторында мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктерді құру, жобаларды бірлесіп қаржыландыру арқылы бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі саласындағы бастамаларды қолдау, салықтық жеңілдіктер беру, ұлттық стандарттарды халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру жөніндегі бастамаларды ілгерілету және т. б. нысандарда көрініс табатын бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін дамытуға Британдық мемлекеттің белсенді қатысуын атап өту маңызды.

Қазіргі уақытта бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің Британдық моделінің барған сайын ашық модельге қарай қозғалысының белгілі бір тенденциясы байқалады, бұл оны американдыққа жақындатады [3].

Осылайша, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі модельдерінің белгілі бір эволюциясын байқауға болады: мемлекеттің белсенді ынталандырушы рөлі бар жабық модельден және компаниялардың әлеуметтік жауапкершілігін реттеудің тікелей құралдарын ашық модельге дейін қолдану, экономикалық саясаттың жанама құралдарын басым пайдаланумен сипатталады.

Тарихи, әлеуметтік, экономикалық және саяси жағдайларға байланысты бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қазақстандық моделі Бизнесінің, мемлекеттің, азаматтық қоғамның және коммерциялық емес ұйымдардың қозғаушы күштері мен рөлдерінің көріну нысандары бойынша батыстық аналогтардан айтарлықтай ерекшеленеді (2-кестені қараңыз).

Салыстырмалы түрде таяуда ғана өзінің қалыптасуын бастаған бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қазақстандық моделінің негізі ретінде қазіргі кезеңде белгілі бір оң тәжірибені көрсететін жабық (еуропалық) модельді алу қажет. Бұл модельде мемлекет бизнестің әлеуметтік жауапты мінез-құлқын іске асыруда маңызды рөл атқарады, бұл саяси тәуекелдерді азайтуға, қоғамдағы шиеленісті азайтуға, бизнестің қалыпты жұмыс істеуі үшін жағдайлар жасауға және қазақстандық компаниялардың инвестициялық тартымдылығының рейтингін арттыруға ықпал етеді [4].

Сонымен қатар, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қазақстандық моделінің қалыптасуына пайда болу саласына қарай экономикалық (инфрақұрылымның тарихи және географиялық жағдайларына байланысты дамымау, қол жетімділігі қиын және дамымаған аймақтарда капиталдың шоғырлануы, моноқалалардың көп саны) және экономикалық емес факторларға (халықтың өзіндік менталитеті, әлеуметтік және саяси жағдай) жіктеуге болатын көптеген шектеу факторлары әсер еткені анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Полищук, Л.И. Корпоративная социальная ответственность или государственное регулирование: институциональный анализ с приложением к России / Л.И. Полищук М.: ГУ ВШЭ, 2009.
2. Пономарев, А.К. Альянсы бизнеса и государства в инновационных проектах / А.К. Пономарев, К.Р. Гончар М.: ГУ ВШЭ, 2002.
3. Роль государства в продвижении корпоративной социальной ответственности. Обзор международного опыта Минск, 2009.
4. Рэнд, А. Атлант расправил плечи / А. Рэнд — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007.

ӘӨЖ 330.012:338.43

АГРАРЛЫҚ САЛАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМДЫЛЫҚТАРЫ

Үсенова Д.

Ғылыми жетекші: Тасболатова А.А.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Агроқұрылымдардың инвестициялық мүмкіндігі, меншікті салымдар үлесінің азаюына көптеген жағдайлар әсер етеді, солардың ішінде пайданы ағымдық тұтынуға бөлу, амортизациялық аударылымдардың төмендеуі, қажетті ақша айналымдарының жоқтығы. Аграрлық секторға әртүрлі көздерден қаражаттарды тарту бойынша шараларды қарастыру қажеттігі туындап отыр.

Түйінді сөздер: капитал, несие, сақтандыру, субсидия.

Негізгі капиталға инвестициялар АӨК дамуын анықтайтын маңызды фактор, АӨК МИИДБ аясында жаңа технологияларды игеру мен ресурстық әлеуетті өсірудің негізі. Инвестициялар көлемі кәсіпорын табыстылығымен тығыз байланыста, себебі инвестициялар көзі құрылымында өзіндік құралдар үлесі жоғары болуы керек. Қарыз алатын кәсіпорындардың үлкен қаржы салымдарын тартып, соның негізінде тиімді өндіріс жүргізуге мүмкіндіктері болғандығына қарамастан, қарыз құралдарды тартудың жеткілікті емес шарт-тары перспективті даму мүмкіндіктерін тежейді. Сондықтан да, бұл саладағы экономикалық әдістер мен механизмдер ақша-несие, бюджеттік-салық, сыртқы саясат құралдары арқылы барлық инвестициялық ресурстарды кешенді аккумуляциялауға және мобилизациялауға, шетелдік капиталды тартуға, оларды тиімді бөлуге, мақсатты пайдалануға бағытталуы керек.

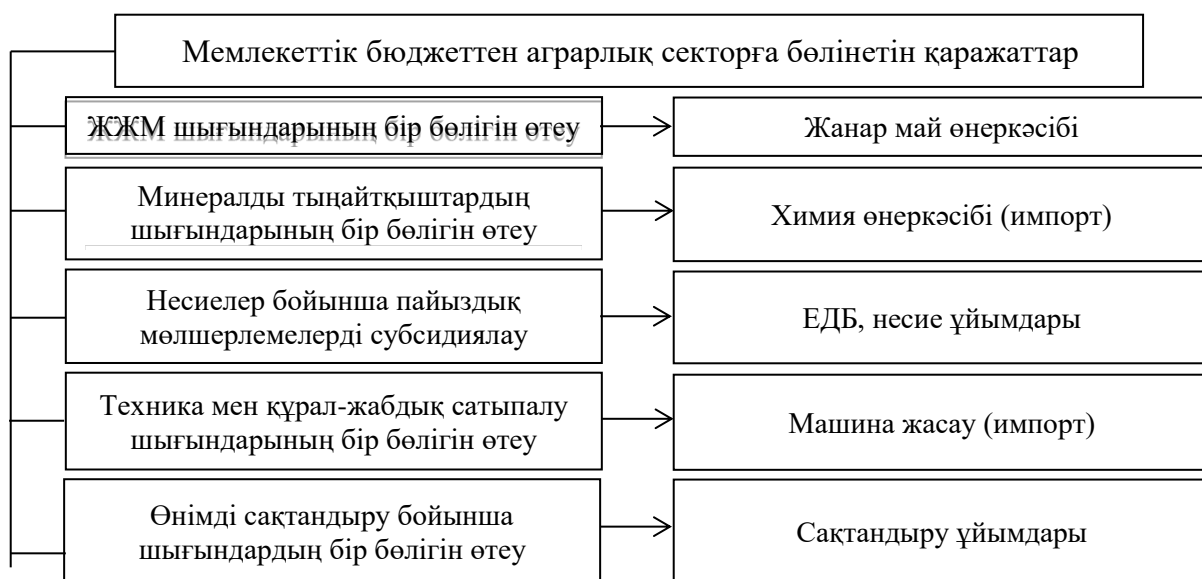
Қаржы қаражаттарының жеткіліктілігі техникалық жарақтану мен материалдық өндіріс тиімділігі деңгейлерін анықтайды. ҚР қаржы саласы, қаржы ағындардың көптігіне қарамастан, аграрлық саладағы қаржыландыру көздерінің жеткіліксіздігімен сипатталады.

Қазіргі уақытта мемлекеттік қолдау шаралары, олардың көлемі сала дамуын анықтайтын іргетас. Егер өнім бірлігі өндірісінің өзіндік құны импортпен салыстырғанда төмен болса, отандық тауар импорттық тауармен бәсекелесе алады. 2015 ж. а/ш өндіріске 33.4 млрд теңге несие қаражаттары бөлінген, оның ішінде «ҚазАгро» АҚ қаржы институттары арқылы 32.2 млрд теңге, 2017 ж. жалпы «ҚазАгро» холдингі бөлген қаржы сомасы 245.6 млрд теңге құраған (АӨК несиелендіруге 178.9 млрд теңге, агроқұрылымдарды қаржылық сауықтыруға – 28.9 млрд теңге). Холдингтің инвестициялық портфелінде 16.4 мың жұмыс орнын құруға бағытталған, жалпы құны 325.1 млрд. теңге құрайтын, 529 инвестициялық жоба бар [1].

Дамушы мемлекеттерде қолдау бағдарламаларын жүзеге асыру аясында тауарөндірушіні қолдау көрсетуді әртүрлі халықаралық ұйымдар іске асырады. Мысалы, 01.04.1992ж. «Қаржыландыру туралы меморандумға» қол қойылған.

Тәуелсіз мемлекеттерге техникалық қолдау бойынша – Еуропалық одақ әзір-леген ТАСИС бағдарламасы ЕО пен әріптес-елдер арасында үйлесімді экономи-калық және саяси байланыстардың дамуына ықпал ету мақсатында іске асыры-лады. Дегенмен, «Қазақстан-2050» Стратегиясында Президент: «Біз инвесторларды елімізге ең заманауи өндіру және қайта өңдеу технологияларын беру шартымен ғана тартуға тиіспіз. Біз инвесторларға еліміздің аумағында ең жаңа өндірістер құратын болса ғана шикізаттарымызды өндіру мен пайдалануға рұқсат беруге тиіспіз», - деп көрсетті.

Ауыл шаруашылығы өнеркәсіптің көптеген басқа салаларымен тығыз байланысты болғандықтан, ол өз кезегінде басқа салалар өндірісіне ықпал етіп, мемлекеттік бюджеттен бөлінген қаражаттардың мультипликативті әсерін тудырады (сурет 1).

Сурет 1 - Мемлекеттік бюджеттен ауыл шаруашылығына бөлінген қаражаттардың басқа салаларға таралуы

Бүгінде Қазақстан жоғары өсім қарқындарымен сипатталады. Халықаралық рейтингтік агенттіктер Қазақстанға несиеқабілетті экономиканың жоғары деңгейін берді, ол елдің инвестициялық тартымдылығына оң ықпал етеді. Халықаралық капиталға төмен пайыздық мөлшерлемелер және тікелей инвестициялардың әлеуметтік рентабельдігі оларды қол жетімді етті. Мемлекеттік қолдау көрсету, оның ішінде алғаш рет енгізілген қолдаудың жаңа механизмі – инвестициялық субсидиялау арқасында, 2016 ж. инвестициялар көлемі 166 млрд тг. асты, ол 2015 ж. қарағанда 17% артық. Тамақ өнімдері өндірісіндегі басты капиталға инвестициялардың көлемі 16.5% артып, 40.8 млрд теңге құрады.

Ауылшаруашылық тауарөндірушілерді субсидиялау. Қазақстанда қазіргі уақытта асыл тұқымды мал шаруашылығын дамыту, мал шаруашылығының өнімділігі мен өнімдерінің сапасын арттыру (асылдандыру-селекциялық жұмыстарды жүргізу шығындары, а/ш малдарды қолдан ұрықтандыру, жас төл сатып алу, асыл тұқымды бұқаларды ұстау мал шаруашылығы өнімі өндірісін арзандату), өсімдік шаруашылығын дамытуға бағытталған (минералды тыңайтқыштар, гербицидтер, биоагенттер-биопрепараттар, тұқымдар, мақта сапасын сараптау шығындары және т.б.) субсидиялар қызмет етеді. Өздері а/ш кооперативтердің мүшелері болып табылмайтын шаруалардың

күріш егіс алқаптары 200 гектардан, ал мақтаның егіс алқабы 50 гектардан кем болмаса, оларға берілетін субсидия көлемін 50% құрайды [2].

Сонымен қатар, несиелер мен лизингтік шарттардың сыйақы мөлшерлемелері субсидияланады. Өңдеу өнеркәсібін жеделдетіп дамыту, шикізаттық емес экспортты ұлғайту есебінен ИИДМБ жүзеге асыру барысында 2012-2016 жж. экономиканы әртараптандыру үрдістері экономикадағы позитивті стратегиялық өзгерістерді тудырды. Өсімдік шаруашылығында ЖЖМ, тұқым, тыңайтқыш пен гербицидтер, судың құндары 20-90% аралығында арзандатылады, тауарөндіруші инновациялық технологияларды пайдаланатын болса (тамшылап суару технологиясы) субсидиялар көлемі өседі. Субсидиялау теңгемен жылдық 14% артық емес және шетелдік валютамен жылдық 10%-дан артық емес сыйақы мөлшерлемесімен жүзеге асырылады, оны теңгемен жылдық 7% және шетелдік валютамен жылдық 5% төмендетіліп, оның бір бөлігін мемлекет субсидиялайды, ал қалған бөлігін қарыз алушы төлейді. Сыйақы мөлшерлемесін теңгемен жылдық 10% және шетелдік валютамен жылдық 7% төмендету жолымен субсидиялау а/ш техникалар мен жабдықтардың барлық түрлері бойынша жүзеге асырылады. Басқа мемлекеттік, бюджеттік бағдарламалар және ҚР ҰБ қаражаты есебінен қаржыландырылған несиелер субсидияланбайды. Өңдеуші кәсіпорындардың өнімді терең өңдеп дайын өнім шығаруы үшін оны сатып алу шығындарын субсидиялау 2016 ж. пилоттық жоба ретінде 8 облыста (Ақмола, Алматы, ШҚО, Жамбыл, Қарағанды, Қостанай, Павлодар және СҚО) 2 млрд теңге көлемінде жүзеге асырылды. Бұл бағдарлама аясында сары май өндірісі – 4.4 мың тонна шамасында, ірімшік – 0.8 мың тонна және құрғақ сүт – 2.1 мың тонна өндірісі субсидияланды [3].

ШФҚ АСР біреуін дербес таңдай алғанымен, оның жеке меншік немесе жер пайдалану құқықтарындағы алқаптың жиынтық алаңы заңмен белгіленген аумақтарға сай келсе, олар ШФҚ үшін АСР қолданады. Ресейде Бірегей а/ш салығын таңдау үшін а/ш тауарөндірушілердің өнім өткізуден тапқан табыстары кемінде 70% құрауы тиіс (салық мөлшерлемесі 6%), ал Беларусьте 50% кем болмауы тиіс (салық мөлшерлемесі 1%, бірақ олар 10% мөлшерлемесімен ҚҚС төлейді). Беларусьте мемлекеттік тіркеуден өткеннен соң ШФҚ 3 жыл бойы барлық салық түрлерінен босатылады.

КМТУИ Қырлыбеков.doc БЖС есептеу жер учаскелерінің жиынтық бағалау құнына 0.2% мөлшерлемесін қолдану арқылы жүргізіледі. Салық органдарының мәліметтеріне сай, 2016 ж. БЖС төлеушілер саны 125.4 мың ШФҚ құраған (оларда жұмыс істейтіндер саны 476.2 мың адам) - бюджетке 4.1 млрд теңге төленген.

ҚР АШМ мәліметтеріне сай, елде жеке меншіктегі жалпы көлемі 6.8 млн га құрайтын 18 мың жер учаскелері игерілмей бос жатыр. Осыған сәйкес, жер салығы мөлшерлемелерін 5 есеге, пайдаланылмай жатқан жерлерге салынатын жер салығы мөлшерлемесін 10 есеге дейін арттыруға мүмкіндік берілген жөн. Бірақ бұл БЖС негізінде АСР қолданатын ШФҚ қатысты емес. БЖС төлеушілер әрбір қызметкер, сондай-ақ ШФҚ басшысы мен кәсілетке толған мүшелері үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және АЕК-тің 20% мөлшерлемесі бойынша әлеуметтік салық сомасын ай сайын есептейді. Шетелдерде әлеуметтік салық – 8-40% болса, Қазақстанда – 11%, ал жалпыға бірдей тәртіп бойынша салық төлейтін а/ш тауарөндіруші үшін 6.5%.

Төлем көзінен ұсталатын салықтарды қоспағанда, жалпыға бірдей белгіленген тәртіппен есептелген корпоративтік табыс салығы немесе жеке табыс салығы, ҚҚС, әлеуметтік салық, мүлік салығы, көлік құралы салығы 70% қысқарады. Есепке жатқызылатын ҚҚС есепті салық кезеңінің басында өсу қорытындысымен қалыптасқан сомасының есепке жазылған салық сомасынан асып түспесе ҚҚС 70% азайтылады, есепті салық кезеңінің басында өсу қорытындысымен қалыптасқан ҚҚС артық болса, сол сома 70% азайтылуға жатады (12% мөлшерлемесімен төленеді) [4].

Жеке кәсіпкердің өзін қосқанда, кәсіпкерлікте 25 адам болып, табыс ең төменгі жалақының 1400 еселенген мөлшерін құраса; заңды тұлғаларда 50 адам болса және табысы ең төменгі жалақының 2800 еселенген мөлшерін құраса оңайлатылған декларация

негізіндегі АСР қолданады. Сонымен қатар, шағын бизнес субъектілері жалпыға бірдей белгіленген тәртіп; патент негізіндегі АСР; оңайлатылған декларация негізіндегі АСР біреуін таңдауға құқылы.

Салықтарды оңайлатылған декларация негізінде есептеуді салық төлеуші салық салу объектісіне есепті салық кезеңінде 3% мөлшерлемені қолдану арқылы дербес жүргізеді. Егер есепті кезеңнің қорытындылары бойынша қызметкерлердің орташа айлық жалақысы ең төмен жалақының, жеке кәсіпкерлерде кемінде 2 еселенген, заңды тұлғаларда кемінде 2.5 еселенген мөлшерін құраса, салық сомасы қызметкерлердің орташа тізімдік санын негізге ала отырып, әрбір қызметкер үшін салық сомасының 1.5% мөлшеріндегі сомаға азайтылады. Оңайлатылған декларация негізінде АСР қолданатын заңды тұлғалар корпоративтік табыс салығын есептейді және төлейді. Патент немесе оңайлатылған декларация негізінде шағын бизнес субъектілері үшін АСР қолданатын жеке кәсіпкерлер жеке табыс салығын есептеуді жүргізеді. Жеке кәсіпкерлер мен оңайлатылған декларация негізінде АСР қолданатын заңды тұлғалар 0.5% мөлшерлемесі бойынша мүлік салығын есептейді.

Қолданыстағы салық жүйесінің тұрақсыздығы, салық мөлшерлемелері көлемін, салықтардың саны, берілетін жеңілдіктер мен артықшылықтарды үнемі қайта қараулар, бір салықты басқасына алмастыру ауыл шаруашылығы саласына отандық және шетелдік инвестициялардың келуіне кері ықпал ететін факторлар қатарына еніп отыр. Салық заңнамасының осындай кемшіліктері болмаса, мемлекеттің а/ш тауарөндірушілерді қолдаудағы фискалдық саясаты жақсы нәтижелер беруде. Салық жүйесін жетілдіру баяу іске асатын құбылыс, себебі бюджетке түсетін салық түсімдерін жедел қысқарту мүмкін емес [5].

Сонымен, елдің ғаламдық азық-түлік нарығында жетекші орындарға ие болу мақсатында а/ш қызметте туындайтын барлық тәуекелдерді, оның ішінде табиғи тәуекелдерді жеңуге, кеңейтілген ұдайы өндіріс жүргізуге, стратегиялық жоспарлау тиімділігін арттыру, әлемдік нарық шарттарына бейімделе алу қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік беретін мемлекеттік басқаруды жетілдіру қажет. Атап айтқанда, а/ш шикізаттың барлық негізгі түрлерінің рентабельді өндірісін құру мақсатында мемлекеттің реттеушілік шаралары көмегімен өнім сапасын арттыру бойынша жұмыстың интенсивтілігіне байланысты дотация мен субсидия беру жүйелерін жетілдіріп, а/ш өнімге оптималды бағалар механизмін орнату арқылы АӨК барлық салаларының тиімді жұмысын қамтамасыз ету, бәсекеге негізделген экономикалық қызығу-шылықты басшылыққа алатын шаруашылық етудің жаңа адекватты субъектілерін қалыптастыру.

ӘДЕБИЕТТЕР

5. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына жолдау. – 2017, қаңтар 17// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400002014#z0>

6. Назарбаев Н.А. Казахстан 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: послание народу Казахстана (10.10.1997).- рук.ред.группы М.Б. Касымбеков // Первый Президент РК Н.Назарбаев: хроника деятельности 1996-1997 годы. – Астана: Деловой мир, 2010. – 484 с.

7. Сигарев М.И. Государственная финансовая поддержка АПК РК // Проблемы агрорынка. – 2014. - №1. – С. 53-57.

8. Робинсон Дж. Жетілмеген бәсекенің экономикалық теориясы // Экономика: Әлемдік классика.- Алматы: Таймас, 2005.- Т.5. – Б. 378-453.

9. Өңдеуші кәсіпорындардың ауылшаруашылық өнімін тереңдете өңдеп өнім өндіруі үшін оны сатып алу шығындарын субсидиялау қағидаларын бекіту туралы ҚР Ауыл шаруашылығы министрінің 2014 жылғы 26 қарашадағы, № 3-2/615 бұйрығы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14F0010087>

АҢЫЗ КӨШКЕН МЕКЕН

Шодыраева Ш.К.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау, Қазақстан

Аңдатпа. Бүкіләлемдік туристік ұйымның болжамы бойынша, Қазақстан тұрақты туризмді дамыту үшін болашағы бар елдер қатарында. Барлық туристік нарықта Қазақстанның табиғатына, ландшафтарына және ұлттық мәдениетіне үлкен қызығушылық білдіреді. Сол себепті Маңғыстаудың табиғи ескерткіштері мен туризм дамуының бағыттары зерттелген.

Түйінді сөздер: Маңғыстау, карта, туризм, теңіз, ойпат.

Туризм саласын дамытудың экономикалық тұрғыда және Қазақстанның табиғи, тарихи, мәдени-рухани келбетін өзге елдерге таныту бағытында екіжақты пайдасы бар десек, таңғажайыптарға толы Маңғыстаудың туризмнің нағыз ордасы болуға мүмкіндігі зор[1].

Бұл жер шөл даланың керемет ландшафтарының барлық түрін, қарт Каспийдің көкшіл суы мен шексіз құмды жағажайын, көшпелі сәулет өнерінің жарқын да, қайталанбастай үлгілерін, қазақтың алғашқы қауымдық дәстүрлі мәдениетін өзіне сіңіріп алған. Маңғыстауда туризмді дамытудың басым бағыттарының бірі – өлкенің экономикасын дамыту.

Бүгінде Маңғыстауды қазыналы түбек, тарихи ескерткіштер мен мыңдаған жолдар өлкесі деп атайды. Бұл жолдар теңіз жағасында пайда болған қала – Ақтауға, Қазақстан Республикасындағы ең жас орталықтардың бірі болып табылатын Маңғыстау облысына апарды. Ұлы геолог, Қазақ КСР Ғылым академиясының тұңғыш президенті, КСРО ҒА академигі Қ.И. Сәтбаев бірде түбекті ұшақпен айналып ұшқанда, оның құм пердесімен жабылған әйелдің кескініне ұқсайтынын байқап, оны «ұйқыдағы ару» деп атаған.

Өңірде туристік әлеуетті дамытуда классикалық, экотуризм, этнотуризм және биотуризм сынды бағыттар ұсынылғанмен, олардың жүзеге асырылу объектілері үш бағытты қамтиды, біріншісі – даланың табиғи ерекшеліктері, қызғылықты табиғаты болса, екінші бағыт – адам қолымен жасалған құндылықтар, сәулет мұралары.

Ал, үшінші бағыт – Каспий теңізінің жағалауындағы туризм. Қазақстанның жеті кереметінің үшеуі Бекет ата жерасты мешіті, Шерқала тауы мен Қарақия ойпаты орналасқан даладағы тұлғасы бөлек тау мен тас, сырын сыртына шығармаған күйі сусыған жал-жал сары құмдар, терең ойларға бастайтын ойпат, тамшысымен таңғалдырған Тамшалы, алыс замандардың иіріміне үйіре жөнелетін Айрақты, бұл дүниенің әлі ешкім шеше алмаған жұмбағының бірі өзі екендігін еске салғандай, адам қолымен жасағандай дөп-дөңгелек шар тастар, айдалада ұмыт қалған айнадай аппақ сор мен ұлан-ғайыр тақыр-жазықтықтар туристерді таңғалдыра алатынына күмән жоқ.

Жартыаралдың бойына бүккен құпиялары, Қапамсай, Шақпақтысай жергілікті каньондары, Торыш және Түпқарағанның табиғи-ландшафттық аймақтары, Көкаланың алуан түске боялатын топырағы, Шерқала тауы, Самал, Жылшы бұлақтары мен Қаратау табиғи-ландшафттық аймағындағы Айрақты-Шоманай тау сілемі, Үстірттегі Қарынжарық, Көгесем, Бозжыра қырлары да жатады. Туристік бағытта сауатты, мұқият жасалған қадамдар өңірге жаңа экономикалық мәрте сыйлауы мүмкін.

Маңғыстау облысы бойынша туризмді дамыту арқылы:

- республиканың туристік әлеуетін арттыру;
- тарихи-мәдени және табиғи-рекреациялық ресурстарды сақтау және ұтымды пайдалану;

- халықтың барлық жіктерінің туристік ресурстарға қол жеткізуін қамтамасыз ету, туристік қызмет көрсетуге деген сұранысты барынша қанағаттандыру;
- тұрғындардың жұмыспен қамтылуын ынталандыру;
- мемлекеттік және жеке құрылымдардың туризм саласындағы өзара бірлескен іс-қимылының тиімділігін арттыру;
- шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға мүмкіндік мол.

Туризмдегі мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру туристік қызметті жүзеге асырудың өзгерген әлеуметтік-экономикалық жағдайларға толық жауап беретін мақсаттарына, қағидаттарына және міндеттеріне сай жаңа көзқарастарды талап етеді. Бүгінгі таңда атқарушы билік органдары мен туризм саласында әрекет ететін ұйымдардың арасындағы өзара іс-қимылды реттеудегі мемлекеттің рөлін арттыру қажет [3].

Каспий теңізі – Қазақстан, Ресей, Әзірбайжан, Иран және Түркіменстан – бес мемлекетті біріктіретін үлкен тұйықталған су қоймасы [2]. Каспий теңізі – Еуропа мен Азияның кіндігінде орналасқан, жер бетіндегі ең алып тұйық көл. Оның алыптығына қарап теңіз деп те атайды. Қазақстандағы туризм мәселесіне келген кезде Каспий теңізінің алатын орны ерекше. Сондықтан Маңғыстау облысында теңіз туризмін дамыту жобасы мақұлданды. Мамандар өлкеде туризмді дамытудың басым бағыттарының бірі круиз (кемеге отырып саяхат жасау) және желкенді қайық спортын ұйымдастыру керек деп есептейді. Асау Каспийдің жағасындағы демалыс ұмытылмайтын әсер қалдырады. Жағаға соққан толқынның мейірімді сыбдыры тыныштық орнатады. Теңіз суы тәулік бойында сұр түстен жасыл түске дейін өзгеріп отырады. Қарақия ойпаты – әлемнің ең терең ойпаттарының бірі. Оның шұңқыры үлкен болып келеді. Ең терең жері – әлемдік мұхит деңгейінен 132 метр төмен. Бұл жерде ойпаттың түбін Батыр деп аталатын көлемді сор жапқан. Ойпат өткен замандағы мұхит өмірінің қалдықтары бар ашылып қалған қабаттармен молайып отырады.

Екі жүз қырық тоғыз археологиялық ескерткіш толықтай зерттелген десек, оларға тас дәуірі соңындағы тұрғын кешендер, қола дәуірі мен ерте темір дәуіріндегі діни-жерлеу нысандары, ортағасырлық ескі қалалар, бекіністер, Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан керуен сарайлары, археологиялық орындар, сәулеттің үлкен және шағын формалары кіретін жүз қырық кешендік ансамбль, сонымен қатар сәулет пен құрылыс мәдениетін танытатын алпыс ескерткіш жатады. Жерасты мешіттері, қауым-қойылымдардағы құлпытастар мен тамдар ерекшеліктері туристерді таңғалдыратыны анық [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. www.egemen.kz
2. tourism.mangystau.gov.kz
3. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы
4. old.baq.kz

СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

3 СЕКЦИЯ. КАСПИЙ АЙМАҒЫ: ТУРИЗМ, ЛОГИСТИКА ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

СЕКЦИЯ 3. КАСПИЙСКИЙ РЕГИО

Н: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА, ЛОГИСТИКИ И ЭКОНОМИКИ

SECTION 3. THE CASPIAN REGION: PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM, LOGISTICS AND ECONOMY

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ КУЛЬТУРНОГО И ПРИРОДНОГО НАСЛЕДИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЕВ	
Абекешев А.И.	4
ТЕҢІЗ ЖҮК ТАСЫМАЛЫН ЖЕТІЛДІРУ	
Абдраймов Р. С., научный руководитель: Кирбасова Л.Г.	8
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ЭКОНОМИКАҒА ИНТЕГРАЦИЯЛАНУЫНДАҒЫ КӨП ВЕКТОРЛЫ БАҒЫТЫ	
Абдраймов Р. С., научный руководитель: Исакулова А.Т.	11
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМ КЕШЕНІН ТАЛДАУ	
Айтбай Ғ., ғылыми жетекші: Абдиева С.Р.	15
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҰРҒЫН ҮЙДІ НЕСИЕЛЕУДІҢ ДАМУ БОЛАШАҒЫ	
Абай А., ғылыми жетекші: Утебалиева Д.Б.	17
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ АЙМАҚТЫҚ САЯСАТ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Аманғалиева А.С., Тогашева Д.С.	21
ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВА, БИЗНЕСА И НПО НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ КАЗАХСТАНА	
Аманғалиева А.Ғ.	25
ПРОЦЕССНОЕ УПРАВЛЕНИЕ КОМПАНИЕЙ	
Адилова А.А.	28
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
Аженова Р.Қ., научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.	31
ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ – КАК РЫЧАГ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ	
Аманчаева К.Р.	33
МАНГИСТАУСКАЯ ОБЛАСТИ В ТУРИСТСКОМ РЫНКЕ РЕСПУБЛИКИ	
Асылбаев Э., научный руководитель: Петросянц Т.В.	37
РОЛЬ ИНСТРУМЕНТОВ ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ	
Ахметова З.Б., Жаксыадай А.	39
КАСПИЙ МАҢЫДАҒЫ ЕЛДЕРДІҢ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ	
Балманова Ж., ғылыми жетекші: Нигметова Г.Ж.	43
ЕЛДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ӨМІРІНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ӘСЕРІ	
Балмулдина А., ғылыми жетекші: Ислямов Р.С.	46

КАСПИЙ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮНТІМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ	
Бердібекова С., ғылыми жетекші: Нигметова Г.Ж.	50
СОВРЕМЕННЫЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКТА НА ПРЕДПРИЯТИИ	
Бисембаев А.М., Орынбай Ә.Б., научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.	52
ТУРИЗМ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ВНИМАНИЯ К МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ	
Бисембаев А.М., научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.	55
МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУДЫ ДАМУ	
Бисембаев А.М., ғылыми жетекші: Саймагамбетова Г.А.	60
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО РЕЗЕРВА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ	
Байгужин Т.Б., Ниязбеков А.Б., научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.	63
ОСОБЕННОСТИ ТРАНСПОРТА КАК ЭЛЕМЕНТУ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ, ЕГО МЕСТО И РОЛЬ В ТРАНСПОРТНО- ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ	
Дуйсенбаева Б.А., научный руководитель: Мырзалиев Б.С.	67
КОРПОРАТИВНАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ	
Досумбекова А.К., научный руководитель: Еркулова Г.С.	71
ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫЙ ТРАНСПОРТ В КАЗАХСТАНЕ	
Дуйсенбаева Б.А. научный руководитель: Мырзалиев Б.С.	74
ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ РЫНОЧНОЙ СТОИМОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКЕ	
Едилбаев С.Е., Аубакиров Р.М., Куатова Н.К. научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.	77
НОРМАТИВНАЯ БАЗА И ЭТАПЫ ОЦЕНКИ СТОИМОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	
Едилбаев С.Е., Аубакиров Р.М., Куатова Н.К., научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.	81
ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В КОМПАНИЯХ РК	
Еркулова Г.С.	86
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ТУРИСТІК ӘЛЕУЕТТІ ДАМУДЫҢ БАСТЫ КЕПШІ	
Жеңісқызы С., ғылыми жетекші: Абдиева С.Р.	89
ПРОБЛЕМЫ РЫНКА ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ	
Калканова Г.У., научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.	91
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНДА ТУРИЗМ САЛАСЫНЫҢ ДАМУ	
Калмухан Ж., ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К.	95
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ	
Кашиев Р.О., ғылыми жетекші: Бермухамедова Г.Б.	97
КӘСІПОРЫННЫҢ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ СТРАТЕГИЯНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	
Керекова А., ғылыми жетекші: Таскараева М.Б.	103
МИГРАЦИОННЫЕ ПОТОКИ: НОВЫЕ ФАКТОРЫ И ТЕНДЕНЦИИ	
КушEROва Н., научный руководитель: Бекбергенова Ж.Т.	107
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ МҰНАЙ- ГАЗ КЕШЕНІНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ	
Қызылова Д., ғылыми жетекші: Исақұлова А.Т.	110

НАРЫҚТЫҚ КОНЬЮКТУРАНЫ ТАЛДАУ КЕЗІНДЕГІ ТӘУЕКЕЛ	
Қызылова Д., ғылыми жетекші: Аманчаева Қ.Р.	115
КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ЭКОЛОГИЯСЫ	
Қатарбаева А., ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К.	118
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС ДАМУ	
ЖОЛДАРЫ	
Қыдыр І., ғылыми жетекші: Абдиева С.Р.	120
ПУТИ И СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ	
ПРЕДПРИЯТИЯ	
Мырзабаева А.С., научный руководитель: Еркулова Г.С.	122
КАСПИЙ Өңіріндегі көлік- логистиканы экономикалық дамыту	
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.	
Медеубаева Ш., ғылыми жетекші: Тажиева И.Т.	125
КАСПИЙ АЙМАҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ	
ТҰРАҚТЫ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	
Муташова Д., ғылыми жетекші: Исақұлова А.Т.	127
СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ	
В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ	
Мұхан Н.С., научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.	130
THE MAIN SOURCES OF ENTREPRENEURIAL RISK IN KAZAKHSTAN	
Mastekov Serik	136
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ	
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕПРИЯТИЙ	
Молданияз Е.А., Муратбекова Н.Ж., Торгаев А.Н., Базарбаева Н.Т.,	
научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.	138
РАЗРАБОТКА И РЕАЛИЗАЦИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ КОМПАНИИ	
Нурланова Д.Н., научный руководитель: Еркулова Г.С.	142
ТУРИСТИК НАРЫҚТЫ БАСҚАРУДАҒЫ ИНСТИТУТТАРДЫҢ РӨЛІ	
Нұрпейісқызы Д., ғылыми жетекші: Утебалиева Д.Б.	145
АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН	
АРТТЫРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ	
Оспанов А., ғылыми жетекші: Тасболатова А.А.	148
КӘСПОРЫННЫҢ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ	
СТРАТЕГИЯНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	
Орын Р., ғылыми жетекші: Таскараева М.Б.	153
УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РК	
Орынбай Ә., научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.	156
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ САУДА-САТТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ МЕН	
ЛОГИСТИКАНЫҢ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ ЖӘНЕ КАСПИЙ МАҢЫ	
МЕМЛЕКЕТТЕРІ	
Рүстемов Ж., ғылыми жетекші: Сатанбаева А.Ө.	159
СОДЕРЖАНИЕ, МЕТОДЫ И ФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО	
РЕГУЛИРОВАНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА	
Сабырғалиев А.А., научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.	163
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В МАНГИСТАУ	
Садақбаев С.Ж., научный руководитель: Бермухамедова Г.	167
РОЛЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ МАНГИСТАУ В РЕАЛИЗАЦИИ ТРАНЗИТНОГО	
ПОТЕНЦИАЛА КАЗАХСТАНА	
Садақбаев С.Ж., научный руководитель: Бермухамедова Г.Б.	170
ВОПРОСЫ УСТОЙЧИВОСТИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ	
Саймагамбетова Г.А.	174

АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ	
Саршатаев Р.А., ғылыми жетекші: Кизимбаева А.Б.	177
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗІРГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ РӨЛІ	
Сатиманова Г.С., ғылыми жетекші: Саймагамбетова Г.А.	183
КАСПИЙ АЙМАҒЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ	
Сыдиық А., ғылыми жетекші: Нигметова Г.Ж.	187
КАСПИЙ АЙМАҒЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА- ЭКОНОМИКАЛЫҚ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	
Тажиева И.Т.	189
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КӨШІ-ҚОН ҮРДІСТЕРІНЕ ШОЛУ	
Тлеумагамбетова Д., ғылыми жетекші: Бекбергенова Ж.Т.	194
КЛАСТЕРДІ ДАМУ – ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ	
Тлеуаганбет Д., ғылыми жетекші: Таскараева М.Б.	198
ҚАЗАҚСТАН БОЙЫНША ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН САРАПТАУ	
Таскинбай Қ., ғылыми жетекші: Таскинбайқызы Ж.	200
ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ И ВЫБОРА СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ	
Телегенов А., научный руководитель: Саймагамбетова Г.А.	204
МАҢҒЫСТАУДАҒЫ ТУРИЗМ ДАМУЫ	
Тилеккабылов М., ғылыми жетекші: Шодыраева Ш.Қ.	209
МЕМЛЕКЕТ ПЕН БИЗНЕСТІҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ	
Түлегенов М.А., ғылыми жетекші: Бермухамедова Г.Б.	211
АГРАРЛЫҚ САЛАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ САЯСАТ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМДЫЛЫҚТАРЫ	
Үсенова Д., ғылыми жетекші: Тасболатова А.А.	214
АҢЫЗ КӨШКЕН МЕКЕН	
Шодыраева Ш.К.	218

Пішімі 60*84 1/2
Көлемі 223 бет
Шартты баспа табағы 19
Таралымы 50 дана
Есенов университетінің
редакциялық-баспа бөлімінде басылып шықты
130000, Ақтау қ., 32 ш/а

Формат 60*84 1/2
Объем 223 стр.
19 печатных листа
Тираж 50 экз.
Отпечатано в редакционно-издательском отделе
Университета Есенова
130000, г. Актау, 32 мкрн.